

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 26

МАРИУПОЛЬ
2019

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 5 від 26.12.2019 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук
(наказ МОН України № 793 від 04.07.2014 р.) та історичних наук (наказ МОН України
№ 261 від 06.03.2015 р.).**

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних

Index Copernicus International sp.z o.o. та «**Российский индекс научного цитирования**»
(РИНЦ), а також до фонду наукової електронної бібліотеки «**КиберЛенинка**»

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар, д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський, д.і.н., проф. І. В. Срібняк, д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. Т. Граціані (Італійська Республіка), д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка), д.політ.н., проф. С. Корнеа (Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц. Е. Нарвселіус (Швеція), д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка), д.і.н., ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.п.н., проф. С. Саяпін (Республіка Казахстан), д.політ.н., проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).
Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua ; visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 075/19

Видавець «Видавничий відділ МДУ», 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2019

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Арабаджи С.С., Харахурсах В.Е.	7
ЗЕМСЬКА ПОЧАТКОВА ОСВІТА В С. МАНГУШ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК У 70-ТІ РОКИ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	
Ганчев О. І.	18
ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї БОЛГАР ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.	
Лясковська С. П., Лясковська А. А.	27
ЗАСТОСУВАННЯ КОЗАЦЬКИМИ ВАТАЖКАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ ХVІІ СТ.	
Папазова А. В., Андрющенко К. Д.	38
ПОГЛЯДИ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН	
Папазова А. В., Пандазі А. В.	50
ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ТА НАУКИ В ТУРЕЧЧИНІ (1839–1937 РОКИ) РАДЯНСЬКИМИ ДОСЛІДНИКАМИ	
Папац А. С.	58
РЕФОРМА СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	
Цецик Я. П.	66
ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Балабанов К. В., Пічахчі А. І.	74
МІГРАЦІЙНА КРИЗА В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС	
Балабанов К. В., Рабчевська О. С.	83
АФРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Е. МАКРОНА – СПАДКОЄМНІСТЬ ЧИ НОВАТОРСТВО?	
Гринчук М. С.	91
БОРІТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США	
Дорош Л. О., Штепа П. В.	99
ЄВРОАНТЛАНТИЧНА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКОВА СТРАТЕГІЯ НЕЙТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ	
Івасечко О. Я., Лівіцька М. О.	108
МІЖНАРОДНИЙ РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ БАКТЕРІОЛОГІЧНОЇ ЗБРОЇ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	

Караман К. В. ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ ПАРТІЙ В СУЧАСНІЙ ПАРТОЛОГІЇ	114
Константинова Ю. В., Клименченко М. В. ПРОБЛЕМА НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ У ВІДНОСИНАХ США З КРАЇНАМИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ЗА ПРЕЗИДЕНСТВА ДОНАЛЬДА ТРАМПА	124
Константинова Ю. В., Светлічна О. О. РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСНОГО ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ПОЛІЦІЇ ООН У ВНУТРІШНІЙ КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	133
Лисак В. Ф., Тарраф А. Т. ОСОБЛИВОСТІ СІРІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ	142
Лубінець Д. В. ПРОБЛЕМА ЛОБІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	150
Пашина Н. П. МАКРОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ У БАГАТОСКЛАДОВИХ СУСПІЛЬСТВАХ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)	164
Трофименко А. В., Чокотило Н. Е. ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ШВЕДСЬКОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ	174
Трофименко М.В. РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	182
Яковлєв М. В., Суслов А. І., Шулімов С. Ф. КОНЦЕПТОПОЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ АНАЛІТИКИ ЯК ПРИКЛАДНОЇ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	194
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	204
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»	208
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	211

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Arabadzhy S., Kharakhursakh V.	7
PRIMARY EDUCATION OF MANHUSH ZEMSTVO: ITS ESTABLISHING AND DEVELOPMENT IN THE 70'S OF XIX-XX C.	
Ganchev A.	18
SPECIAL FEATURES OF BULGARIAN FAMILY INSTITUTION AND ITS TRANSFORMATION IN THE SOUTHERN BESSARABIA IN THE SECOND HALF OF XX CENTURY	
Liaskovska S., Liaskovska A.	27
INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL IMPACT EXERTED BY COSSACK LEADERS DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE MID 17th CENTURY	
Papazova A., Andriushchenko K.	38
MARGARET THATCHER'S STANCE ON STATE PENSION	
Papazova A., Pandazi A.	50
A STUDY OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE IN TURKEY (1839-1937YY) BY SOVIET RESEARCHERS	
Papats A.	58
REFORMING OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN THE 1860S IN KATERYNOSLAV PROVINCE	
Tsetsyk Ya.	66
DOCUMENTS OF STATE ARCHIVES AS THE SOURCE OF RESEARCH OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES ON THE VOLYN AT THE END OF THE XIX - AT THE EARLY XX CENTURY	

POLITICAL SCIENCE

Balabanov K., Pichakhchi A.	74
MIGRATION CRISIS IN THE CONTEXT OF EU REGIONAL SECURITY	
Balabanov K., Rabchevska O.	83
AFRICAN VECTOR OF FRENCH FOREIGN POLICY DURING THE PRESIDENCY OF PRESIDENT EMMANUEL MACRON - INHERITANCE OR INNOVATION?	
Grynychuk M.	91
FIGHTING TERRORISM AS A TENDENCY OF THE US FOREIGN POLICY	
Dorosh L., Shtepa P.	99
EURO-ATLANTIC AND EUROPEAN INTEGRATION AS A FOREIGN POLICY SECURITY STRATEGY OF NEUTRAL STATES OF EUROPE	
Ivasechko O., Livitska M.	108
INTERNATIONAL BACTERIOLOGICAL WEAPONS NON-PROLIFERATION REGIME: PROBLEMS OF FUNCTIONING	

Karaman K. THE PROBLEM OF TYPOLOGY IN CONTEMPORARY PARTY STUDIES	
Konstantynova Yu., Klymenchenko M. THE ILLEGAL MIGRATION PROBLEM IN US RELATIONS WITH LATIN AMERICAN COUNTRIES UNDER THE PRESIDENCY OF DONALD TRUMP	114
Konstantynova Yu., Svetlichna O. THE IMPLEMENTATION OF THE GENDER MAINSTREAMING OF UN POLICE IN THE INTERNAL PERSONNEL POLICY NATIONAL POLICE OF UKRAINE	124
Lysak V., Tarraf A. THE SYRIAN CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE MODERN INTERNATIONAL RELATIONS	133
Lubinets D. THE ISSUE OF LOBBYING IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY	142
Pashyna N. MACRO-POLITICAL IDENTITY AS THE POLITICAL FACTOR OF SECURITY IN MULTI-COMPOUND SOCIETIES (THEORETICAL ASPECT)	150
Trofymenko V., Chokotylo N. STAGES OF THE TRANSFORMATION OF SWEDISH NEUTRALITY	164
Trofymenko M. THE ROLE OF PUBLIC DIPLOMACY IN THE PROVISION OF THE NATIONAL STATE SECURITY	174
Yakovlyev M., Suslov A., Shulimov S. CONCEPTS' FIELDS OF POLITICAL ANALYTICS AS A SUBFIELD OF APPLIED POLITICAL SCIENCE	182
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	204
THE EDITING POLICY OF SCIENTIFIC PUBLICATION "BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: HISTORY. POLITICAL STUDIES"	208
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	211

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 371(477.62-2)"1864/1917"

С.С. Арабаджи
В.Е. Харахурсах

ЗЕМСЬКА ПОЧАТКОВА ОСВІТА В С. МАНГУШ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК У 70-ТІ РОКИ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджено втілення шкільної реформи 1864 р. на регіональному рівні на прикладі с. Мангуш Маріупольського повіту. Охарактеризовано перебіг становлення земських шкіл в селищі, фізичний стан будівель, описано перебіг учбового процесу, тривалість навчального року, регулярність відвідування учнями занять та причини їх пропуску.

Ключові слова: *початкова освіта, мангушська земська школа, мангушська сільська громада, училищна рада, Маріупольський повіт.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-7-18

Епоха «Великих реформ» суттєво вплинула на суспільство в Російській імперії. Зміни торкнулися різних аспектів повсякденного життя населення: від отримання ширших можливостей здобуття освіти, забезпечення мінімальних потреб в лікуванні та профілактики епідемічних захворювань до вирішення важливих питань, які стосувалися самоврядування на рівні міста тощо. Вважаємо актуальним простежити, як освітня реформа втілювалась на місцевому рівні – на рівні селища і як її сприймало місцеве населення в громадах на прикладі Маріупольського повіту.

Дослідженню розвитку земської освіти присвятили свої праці ще їх сучасники [15]. Характерною рисою радянської історіографії щодо дослідження діяльності земств у галузі освіти було висвітлення процесу реформування на загальноросійському рівні [33]. Сучасні українські дослідники активно розробляють тематику розвитку земської освіти в регіональному вимірі. Значна кількість праць присвячена історії становлення земської освіти в Маріупольському повіті. Питанням відкриття та функціонування початкових училищ присвятили свої праці Н. Бацак, А. Гедьо, Г. Ліхачова, С. Новікова [5], перебіг навчального процесу та повсякдення дітей в земських школах розкрила С. Арабаджи [3; 2]. Окрему увагу дослідники та краєзнавці приділили історії розвитку початкових закладів освіти в грецьких селищах Маріупольського повіту: Старий Крим [26], Старомлинівка [31], Чермалик [32] тощо. Варто констатувати, що в роботах краєзнавців дуже поверхнево висвітлена зазначена тема. Необхідність комплексного вивчення розвитку освіти в окремих селах Маріупольського повіту стало мотиваційним чинником дослідження. Оскільки історія заснування та функціонування початкових земських закладів освіти в селищі Мангуш розглянута тільки в 60-ті роки ХІХ ст., а наступний проміжок часу не ставав предметом наукових розвідок, було обрано саме це грецьке поселення.

Мета статті – висвітлити процес становлення та розвитку початкової освіти в с. Мангуш у 70-ті роки XIX – на початку XX ст. Мета передбачає розв’язання наступних дослідницьких завдань: визначити перебіг становлення земських шкіл, їх фізичний стан та відповідність існуючим вимогам; висвітлити кількість учнів за віковою та статевою ознакою; визначити середню тривалість навчального року та причини пропусків уроків учнями; з’ясувати причини вибування дітей з училищ впродовж навчального року тощо.

Джерельна база розвідки представлена законодавчими, актовими, діловодними, статистичними та описово-статистичними документами. Заснування та функціонування закладів освіти в Російській імперії регулювалося законодавчими актами та нормативними документами. Одним із засадничих документів можна вважати «Положение о начальных народных училищах» від 14 липня 1864 р. [9]. Актові джерела представлені постановами повітового земства стосовно питань заснування народних училищ в с. Мангуш та їх функціонування. Матеріали діловодства репрезентовані звітами Маріупольської повітової земської управи, протоколами земського зібрання. Ця група джерел містить найбільшу за обсягом кількість інформації щодо перебігу навчального процесу в земських школах [19-23]. Статистичні та описово-статистичні джерела представлені відомостями та описами щодо кількості учнів в закладах освіти с. Мангуш, якісний та кількісний склад педагогічного колективу, обсяг навчальної літератури, стан шкільних приміщень та ін.

Після переселення кожен мешканець селища чоловічої статі отримав по 30 десятин землі. Навіть після завершення роздачі земель це селище залишалось багатоземельним та заможним. Наприклад, у 1885 р. на кожен рев’язку душу в Мангуші в середньому приходилося 15 дес. землі, на робітника чоловічої статі – 20,2 дес. землі, на мешканця (обох статей) – 4,5 дес. землі [30, с. 263]. Мангуш був центром волості з відповідною назвою до складу якої входило ще с. Старий Крим. Значна кількість землі, якою володіли мешканці селища Мангуш, і відповідно матеріальні статки, дозволили жителям оперативно скористатися можливостями, які відкривала шкільна реформа.

Після того, як у лютому 1869 р. розпочала свою діяльність Маріупольська повітова земська управа, питання розвитку початкової освіти стали одними з ключових в її діяльності. Мангушське однокласне училище, яке входило до третьої училищної ділянки Олександрівського повіту та яким до цього часу опікувалася Олександрівська повітова училищна рада [4] перейшло у відомство Маріупольської управи. 9 грудня 1869 р. члени управи заслухали доповідну записку гласного Сугурова щодо стану сільських народних училищ в грецьких поселеннях Маріупольського округу. В записці було зазначено позитивний вплив діяльності Олександрівської училищної ради «...на тот огромный переворот, как в материальном, так и в педагогическом отношении, который сделан в сельских школах, благодаря заботливости Александровского училищного совета» [1]. Гласний наголошував на пріоритетності того, щоб майбутня Училищна рада Маріупольського повіту керувалася під час своєї роботи інструкціями та програмами Олександрівської училищної ради.

Організація школи здійснювалася спочатку відповідно до «Положения о начальных народных училищах» від 1864 р. [9], а потім за «Положением...» від 1874 р., відповідно до яких школи мали утверджувати серед населення моральні та релігійні цінності, а також поширювати початкові базові знання. Навчання хлопців і дівчат повинно було відбуватися в окремих школах, але в селищах і містах, де не було можливості мати окремі чоловічі та жіночі освітні заклади, учні та учениці могли навчатися в одному і тому ж училищі, але за умовою, щоб в таких змішаних школах дівчинки були не старші дванадцяти років [2, с. 25]

та сиділи окремо від хлопців, тобто порізно на лавах. Згідно документів, в 1870-1871 навчальному році в школі вже навчалося 150 учнів [29, с. 180-181]. Член училищної ради Маріупольського повіту Антон Іванович Чебаненко у своєму звіті земському зібранню зазначав, що у 1871 р. в початковому училищі с. Мангуш навчалося найбільше всього учнів у порівнянні з іншими земськими навчальними закладами в повіті, а саме 150 осіб. Після мангушської школи за кількістю учнів були початкові училища в с. Урзуф – 84 особи, в с. Камар – 70 учнів і т.д. [29, с. 180-181]. Згідно звіту А.І. Чебаненка, збільшенню кількості учнів в земській школі с. Мангуш сприяли члени училищної ради Ананій Агап'єв та Леонтій Сугуров та попечитель школи Каракурчі, які переконали мангушську сільську громаду винайняти ще два будинки та найняти двох вчителів [23, с. 121]. Як дізнаємось з доповіді О.І. Чебаненко про стан народної освіти в Маріупольському повіті в 1871 р., управа висловила від імені зборів подяку членам ради, серед яких були представлені жителі с. Мангуш: священник А. Агап'єв, Л. Сугуров за діяльність їх в справі народної освіти. На них було покладено зобов'язання їздити з інспекціями оглядати школи в грецьких селах Маріупольського повіту.

Навчання в школі, як і в усіх початкових закладах в грецьких селищах Маріупольського повіту, тривало чотири роки і відбувалось російською мовою. Перший рік повністю відводився на вивчення російської мови, що стало рушієм початку русифікації мангушських греків.

Згідно відомостей земської управи за 1874 р. початкове народне училище в с. Мангуш майже повністю утримувалося за кошти сільської громади, яка затверджувала та виплачувала жалування вчителям, забезпечувала їх приміщенням для проживання та опалюванням [21, с. 112]. Також громада брала на себе зобов'язання утримувати шкільне приміщення у відповідному стані та постачати шкільні меблі за потреби. Варто підкреслити, що останнє зобов'язання мангушська громада не мала можливості виконувати на 100%, оскільки не мала на це фінансових можливостей. У звіті Маріупольської повітової земської управи за 1877 р. зазначено, що в розпорядженні мангушського повітового училища було два великих, але низьких приміщення, які на той час були вже затісні для наявної кількості учнів (на кожную дитину приходилося по $\frac{3}{4}$ арш.² підлоги), крім того в цих будівлях була відсутня система вентиляції. Третє приміщення, що було виділене під школу, не було прилаштовано для потреб навчального закладу [22, с. 64]. В цьому році земська управа наполегливо рекомендувала громаді с. Мангуш звернути увагу на нагальну потребу приведення до ладу шкільних меблів, які за визначенням управи були у незадовільному стані [22, с. 67]. За кошти, асигновані земством на розвиток освіти в повіті, училищна рада постачала в початкове училище посібники та канцелярське приладдя, виплачувала премії вчителям [21, с. 113].

Для вступу у школу ніяких документів від батьків не було потрібно. З 1870 по 1876 р. в мангушській школі навчалися виключно хлопчики. Тільки в 1876/77 навчальному році в ній почали вчитися 5 дівчат. Кількість учениць в школі швидко збільшувалися, це сприяло тому, що в 1881 р. зі змішаного навчального закладу виокремилась жіноча школа.

Першим вчителем в Мангушській школі був священник Ананій Федорович Аган'єв (роки життя 1828-1894). Він з 1868 р. був також священником мангушської церкви. 5 липня 1874 р. був переведений в с. Стила, але 25 квітня 1883 р. він знов повернувся до с. Мангуш, де прожив до кінця свого життя. У 1871 р. завдяки своїй праці, новаторським методикам навчання учнів [4, с. 12] та авторитету, він став членом повітової училищної ради, у 1879 р. – депутатом епархіального та окружного з'їздів. Був попечителем шкіл у

селищах Стила, Бешев, В. Каракуба, Ласпа (1875 р.), Мангуш (1886-1893 рр.). У 1887-1894 рр. він був законовчителем мангушської школи. Нагороджений наперсним хрестом від Святійшого Синоду (1880 р.). У 1881 р. йому була оголошена вдячність єпархіального керівництва за допомогу народним школам. Його син Костянтин Ананієв також став священником (спочатку в с. Сартана, а потім священником Маріупольської Харлампіївської соборної церкви) [12, с. 27].

Таблиця 1.

Кількість учнів в Мангушському початковому училищі з 1870 по 1878 рр.
Складено авторами [29, с. 180-181; 22, с. 75]

Навчальний рік	Кількість учнів	Кількість учениць	Всього
1870-1871	150	-	150
1871-1872	150	-	150
1872-1873	91	-	91
1873-1874	83	-	83
1874-1875	95	-	95
1875-1876	131	-	131
1876-1877	139	5	144
1877-1878	136	45	181

Вчителями у 1877/78 н.р. працювали Павло Федорович Каракуркчі (закінчив курс вчительської семінарії), помічником Микола Іванович Балусшевський (мав звання вчителя), помічницею працювала Наталя Павлівна Муравьова, яка закінчила курс в Духовному Єпархіальному Жіночому училищі. Попечителем мангушської школи з 1874 р. був Платон Петрович Іваницький.

Навчальний рік починався 1 вересня, завершувався 10 травня. Уроки тривали одну годину, перерви тривали по 10 хвилин, велика перерва – годину. Учні пропускали заняття внаслідок захворювань та домашніх обставин: недостатність теплого одягу, необхідність допомоги батькам (найбільша кількість пропусків занять приходило на жовтень, листопад та квітень місяці). В середньому хлопчики навчалися в школі впродовж 2,7 року, дівчатка – 2,4 роки [27, с. 166].

На той час в школі викладався Закон Божий, читання, письмо, російська мова та арифметика. Для цього надавалося декілька підручників. З Закону Божого: «Євангеліє», «Молитви та заповіді», «Священна історія», «Часослов», «Псалтир». По російській мові: «Азбука», «Родное слово», Книга для читання Паулесова. З арифметики: задачник Євтушевського, задачник Томаса, задачник Лубенца. У кожного мали бути таке письмове приладдя, як папір, перо, олівці. В кожному класі була дошка, грифелі до неї, чорнила, рахунки [6]. У 1912 р. був розроблений новий учбовий план згідно якого додавалася ще низка предметів: церковнослов'янська мова, російська історія, російська географія,

природознавство, малювання та креслення, спів. Акцент все ж робився на основних предметах: арифметика, читання, письмо та Закон Божий [14, с. 131].

Лише невеликий відсоток учнів завершували повний курс навчання та успішно складали іспити. Отримання свідоцтва про закінчення початкового училища давало в майбутньому хлопцям пільгу по відбуттю військової повинності. Причин, через які тільки незначна частина учнів завершувала навчання було декілька. По-перше, зазвичай випускні іспити проходили в квітні та травні місяцях, в період активних польових робіт. Через нестачу робочих рук батьки були змушені долучати до робіт у полі своїх дітей замість навчання [13, с. 179]. По-друге, частина учнів були не підготовлені до складання екзаменів через низьку успішність в навчанні. По-третє, середній термін перебування хлопців у школі в с. Мангуш дорівнювався 2,7 року, а дівчат – 2,4 роки відповідно, таким чином, можна зробити висновок, що значна частина учнів залишали навчальний заклад на третьому році навчання.

На 1 січня 1882 р. в мангушському училищі навчався 261 учень – це найбільша кількість учнів серед шкіл Маріупольського повіту. З них 22 особи завершили повний курс навчання. Згідно з родинними списками від 27 серпня 1882 р. у с. Мангуш проживало 3455 осіб: 1827 чоловіків та 1628 жінок, з них 1379 були пораховані як малолітні та нездатні до праці. Поступово збільшувалася кількість дівчат у школах. В земських початкових училищах навчалися діти віком від 8 до 15 років, при чому дві крайні цифри 8 та 15 були винятковими і рідкими серед віку школярів. Близько 10% учнів протягом навчального року залишали навчання, як це було, наприклад, у 1886 р. Найбільше відсоток виростав у неврожайні роки, коли в родинах діти залучалися до праці у господарстві. Іноді причиною залишання навчання ставали недружелюбні стосунки між селянами та вчителями [7]. З 1879 р. по 1889 р. з 1228 учнів тільки 66 – закінчили початкову школу. Діти навчалися в непридатному приміщенні, що ремонтувалося, як правило, на кошти поселян. Вчителем з 20 липня 1885 р. працював Юрков Георгій Дмитрійович, який завершив курси вчительської семінарії, помічницею – Анна Усова (у майбутньому помічники займали посади вчителів) [28].

На початку 80-х років XIX ст. в Мангуші гостро постало питання відкриття ще однієї школи. В 1884 р. уповноважені Мангушської сільської громади: поселяни Федор Дмитрович Яримбаш і Феодосій Павлович Каракуркчі звернулися з проханням до повітової управи дозволити відкрити в Мангуші земську школу. На момент прохання в Мангуші функціонувало 2-класне Міністерське зразкове училище на 250 учнів, в якому працювало 4 вчителі. До відкриття цього училища в Мангуші існувала земська школа з 5 вчителями. Кількість учнів, яких могли прийняти у Міністерське училище, була обмежена. 120 дітей третій рік залишалися без навчання через брак приміщення та потрібної кількості вчителів. В проханні зазначалося: «Общество находит, что открытие земской школы в сел. Мангуш крайне необходимо; мы обращаясь в земское Собрание покорнейше просим разрешить открыть в нашем селении Мангуш земское училище на 60 мальчиков и 60 девочек при одном учителе и одной учительнице с отводом помещения под училище и квартиры с отоплением и освещением от общества...» [25]. В жовтні 1884 р. повітове зібрання задовольнило прохання мангушської сільської громади [8].

У 1893 р. в Мангуші відкрилася друга земська школа. В ній в 1894 р. навчалася 61 дитина. В першій школі здобувало освіту значно більше – 178 учнів. Законовчителем в першій мангушській школі у 1895 – 1897 рр. був священник Феодор Петров, про нього відомо, що за своїм проханням в 1889 р. він був переведений в Мангуш, а в 1897 р. – в

Ялту. Вчителем працював – Юрков Георгій Дмитрович, обов'язки помічника вчителя виконували Кологномо Катерина Фотіївна та Яримбаш Варвара Феодорівна.

В другій земській школі «Закон Божий» викладав Василь Баєв, який був священиком у Мангуші в 1895-1899 рр. Навчала учнів вчителька Юркова Анна Василівна, помічницею вчителя працювала Усова Анастасія Василівна. Вчителем гімнастики зазвичай обирався чоловік з воєнним званням, що мало свідчити про добру фізичну підготовку. В двох школах вчителем гімнастики був старший унтер-офіцер Георгій Павлович Мурза [20, с. 84].

У вересні 1895 р. в с. Мангуш було відкрито рукодільні класи для дівчат, які знаходились при двокласному народному училищі Міністерства Народної Просвіти. В цих класах викладали в'язання, вишивання, крій та шиття. На 1 січня 1897 р. в рукодільних класах займалося 20 дівчат, впродовж року до закінчення курсу вибуло 3 учениці, а також наново вступили 10, таким чином, на 1 січня 1898 р. в класах навчалось 27 дівчат, які проживали у Мангуші [19, с. 143].

Перша земська школа в с. Мангуш була побудована за кошти сільської громади в центрі поселення. Це була одноповерхова будова з цегли та залізним дахом. В приміщенні розташовувалося три класні кімнати та приміщення для сторожа. Внутрішні стіни були оштукатурені та мали білий колір, підлога зроблена з деревини. Учні входили у класні кімнати через сінні та теплий коридор. Верхній одяг залишали на вішаках в коридорі. Опалювалася школа печами, що розмішувалися в коридорі та топилися кам'яним вугіллям (в холодну пору року топоти розпочинали з другої години ночі, згідно свідчень лікаря Гуревича, тепло зберігалось впродовж всього начального дня). Підлога знаходилася в доброму стані: була щільно збита та не мала щілин та дірок, але мили її лише раз на тиждень, підмітали кілька разів на тиждень. На думку лікаря у 1902 р., приміщення навчального закладу було недостатньо охайним [27, с. 165].

Туалети розмішувалися в сусідньому дворі і були розраховані на десять місць, окремо для дівчат та хлопців. Екскременти збиралися в зміні ящики. Утримувалися вони в чистоті, прибиралися щоранку. Якщо порівняти стан туалетів в інших закладах освіти повіту, наприклад, в с. Велика Каракуба, Малий Янісоль, Ласпа, можна прийти до висновку, що в мангушській школі вони були влаштовані набагато краще ніж в інших.

Парти з прикріпленими лавами не були пристосовані до зросту учнів, але вчителі враховували зір, зріст та слух учнів [27, с. 166]. Хворобливих дітей за потреби раніше відпускали з уроків. Крім обов'язкових предметів в школі викладалося малювання. Дітей не карали. Перерви учні проводили во дворі, в холодну пору року в коридорі. Провітрювали класні приміщення на перервах та після уроків. Воду для пиття учнів привозили з колодязя, зберігалася вона у відкритих діжках без кранів [27, с. 167]. Діти зачерпували воду кружками. В школах дітей не годували. Для задоволення своїх потреб в їжі, учні приносили з собою рибу та хліб.

Пошуком особи на посаду сторожа у школі займався сільський староста, кошти на оплату його праці виділялися сільською громадою, але сторож підпорядковувався вчителю [27, с. 167]. Сторож проживав у школі і продовжував виконувати свої обов'язки навіть в літку.

У 1902 р. в школі навчалися діти віком від 7 до 14 років, середній вік учнів був 10 років. Цього року лікарем Гуревичем було обстежено 143 учня цієї школи. Найбільш розповсюдженими хворобами серед дітей були рахіт (20 осіб) та захворювання очей (22 особи).

В 1902 році в Мангуші завершили будівництво третьої школи, яка розміщувалася на околиці селища на відкритому підвищеному просторі. Приміщення було одноповерховим, побудованим з цегли та дахом з черепицею. Кошти на будівництво школи були виділені сільською громадою. В школі налічувалися дві класні кімнати, учительська, роздягальня, кімната для сторожа, коридор. Класи мали спільні двері, опалювалися кам'яним вугіллям, печі розміщувалися в коридорі та роздягальні [27, с. 168].

Таким чином, після того, як мангушське однокласне училище перейшло у відомство Маріупольської земської управи в 1869 р., розвиток початкової освіти в селищі продовжився. Вже на початку 1870-х рр. в мангушському училищі навчалась найбільша кількість учнів у порівнянні з іншими земськими навчальними закладами в повіті. Оскільки мовою навчання була російська, саме 1870-ті рр. можна вважати початком русифікації грецького населення Приазов'я, яке до цього часу російську розуміло погано і в побуті її не використовувало. Народне училище в с. Мангуш переважно утримувалося за кошти сільської громади. Ці гроші йшли на утримування шкільного приміщення та виплату жалування вчителям, забезпечення їх приміщеннями для проживання. Кошти ж, асигновані земством на розвиток освіти в повіті, витрачались на посібники та канцелярське приладдя.

Кількість учнів в навчальному закладі швидко збільшувалася, як наслідок, в 1881 р. зі змішаного училища виокремилась жіноча школа, в 1894 р. була відкрита друга земська школа в селищі, а в 1902 р. – третя. Не дивлячись на те, що учнів у школах було багато, лише частина з них проходили повний курс навчання. Повний цикл навчання тривав 4 роки, але учні мангушських шкіл вчилися в середньому 2-3 роки. Основна причина такого явища – залучення батьками дітей щовесни до польових робіт, які розпочинались як раз під кінець навчального року в квітні-травні, коли проходили випускні іспити. Фізичний стан будівель був задовільний: дах, стіни та підлога були в доброму стані, в школах було відносно тепло.

Перспективи подальших досліджень освіти в с. Мангуш полягає у вивченні розвитку навчальних закладів в період коренізації.

Список використаної літератури

1. [4255. Заслушана записка гл. Сугурова о состоянии народных училищ. 9 декабря 1869 г.] // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг.: в 2-х т. – Мариуполь : Элек.-Типогр. Бр. Э. и А. Гольдрин, 1916. – Т. 2. – С. 73 ; [4255. Zaslushana zapiska gl. Sugurova o sostoyanii narodnykh uchilishch. 9 dekabrya 1869 g.] // Sistematischeskiy sbornik postanovleniy Mariupolskogo uездного земства s 1869 po 1913 gg.: v 2-kh t. – Mariupol : Elek.-Tipogr. Br. E. i A. Goldrin, 1916. – Т. 2. – S. 73.

2. Арабаджи С. С. Навчальний процес в земських початкових школах Маріупольського повіту / С. С. Арабаджи // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. – 2015. – Вип. 12. – С. 9–17. ; Arabadzhy S. S. Navchalnyi protses v zemskykh pochatkovykh shkolakh Mariupolskoho povitu / S. S. Arabadzhy // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Istoriiia. Politolohiia. – 2015. – Vyp. 12. – S. 9–17.

3. Арабаджи С. С. Повсякденність дітей у земських школах грецьких сіл Маріупольського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст. / С.С. Арабаджи // Чорноморський літопис. – 2013. – № 7. – С. 150-156. ; Arabadzhy S. S. Povsiakdennist ditei u zemskykh shkolakh hretskykh sil Mariupolskoho povitu naprykintsi XIX – na pochatku XX st. / S.S. Arabadzhy // Chornomorskyi litopys. – 2013. – № 7. – S. 150-156.

4. Арабаджи С. С. Розвиток початкової освіти в с. Мангуш в 60-ті роки XIX ст. / С.С. Арабаджи, В.Е. Харахурсах // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. — 2019. - Вип. 25. — С. 7–17. ; Arabadzhy S. S. Rozvytok pochatkovoї osvity v s. Manhush v 60-ti roky XIX st. / S.S. Arabadzhy, V.E. Kharakhursakh // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Istoriia. Politolohiia. — 2019. — Vyp. 25. — S. 7–17.

5. Бацак Н. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII – XIX ст.) / Н. Бацак. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1998. – 58 с. ; Batsak N. Kulturno-osvitnii rozvytok hretskoi hromady Pivnichnoho Pryazovia (XVIII – XIX st.) / N. Batsak. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1998. – 58 s.

6. Ведомость о количестве учебных пособий, разосланных в земския школы в 1886/7 учебном году // Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1886 год, очередной сессии Земского Собрания 1887 г. – Мариуполь: Типография А.А. Франтова, 1887. – С. 344-345. ; Vedomost o kolichestve uchebnykh posobiy, razoslannykh v zemskiya shkoly v 1886/7 uchebno godu // Otchet Mariupolskoy uezdnoy zemskoy upravu za 1886 god, ocherednoy sessii Zemskogo Sobraniya 1887 g. – Mariupol: Tipografiya A.A. Frantova, 1887. – S. 344-345.

7. Ведомость о учащихся в народных школах Мариупольского уезда за 1886/7 год // Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1886 год, очередной сессии Земского Собрания 1887 г. – Мариуполь: Типография А.А. Франтова, 1887. ; Vedomost o uchashchikhsya v narodnykh shkolakh Mariupolskogo uezda za 1886/7 god // Otchet Mariupolskoy uezdnoy zemskoy upravu za 1886 god, ocherednoy sessii Zemskogo Sobraniya 1887 g. – Mariupol: Tipografiya A.A. Frantova, 1887.

8. Выписка из протокола уездного земского Собрания XVI-й очередной сессии от 8-го октября 1884 года об открытии в с. Мангуш земской школы // Сборник докладов и постановлений Земства Мариупольского уезда по вопросу о народном образовании с 1878 по 1894 год. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1894. – Часть II. - С. 258. ; Vypiska iz protokola uezdnogo zemskogo Sobraniya KhVI-y ocherednoy sessii ot 8-go oktyabrya 1884 goda ob otkrytii v s. Mangush zemskoy shkoly // Sbornik dokladov i postanovleniy Zemstva Mariupolskogo uezda po voprosu o narodnom obrazovanii s 1878 po 1894 god. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1894. – Chast II. - S. 258.

9. Высочайше утвержденное Положение о начальных народных училищах. 14 июля 1864 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Санкт-Петербург : Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1967. – Т. XXXIX : 1864. – № 41068, С. 613-618. ; Vysochayshe utverzhdennoe Polozhenie o nachalnykh narodnykh uchilishchakh. 14 iyulya 1864 g. // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroie. – Sankt-Peterburg : Tip. II Otd-niya sobstv. Ye. I. V. kantselyarii, 1967. – Т. XXXIX : 1864. – № 41068, S. 613-618.

10. Геде А. Земская политика в области народного образования на Мариупольщине (конца XIX – начала XX вв.) / А. Геде // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 7. – С. 73–77. ; Gede A. Zemskaya politika v oblasti narodnogo obrazovaniya na Mariupolshchine (kontsa XIX – nachala XX vv.) / A. Gede // Istoriya Ukraini. Malovidomi imena, podii, fakti. – Vip. 7. – S. 73–77.

11. Гедьо А. Культурно-освітній розвиток греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – XIX ст.) / А. Гедьо // Вісник Донецького університету. Сер. Б : Гуманітарні науки. – 2001. – № 1. – С. 150–158 ; Hedo A. Kulturno-osvitnii rozvytok hrekiv Pivnichnoho Pryazovia

(kinets XVIII – XIX st.) / A. Hedo // Visnyk Donetskoho universytetu. Ser. B : Humanitarni nauky. – 2001. – № 1. – S. 150–158.

12. Данные по церквам Мариуполя и греческих сел Мариупольского уезда на 1908 г. // Справочная книга Екатеринославской епархии / Екатеринослав, духов. Консисто́рия. – Екатеринослав: Типография Братства св. Владимира, 1908 г. – 1103 с. ; Dannye po tserkvam Mariupolya i grecheskikh sel Mariupolskogo uезда na 1908 g. // Spravochnaya kniga Yekaterinoslavskoy eparkhii / Yekaterinoslav, dukhov. Konsistoriya. – Yekaterinoslav: Tipografiya Bratstva sv. Vladimira, 1908 g. – 1103 s.

13. Доклад уездной Управы, Мариупольскому уездному земскому Собранию, о сроках ежегодных испытаний в земских народных школах на право получения льготы по отбытию воинской повинности // Сборник докладов и постановлений Земства Мариупольского уезда по вопросу о народном образовании с 1878 по 1894 год. Часть II. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1894. – С. 178-184. ; Doklad uezdnoy Upravy, Mariupolskomu uezdnomu zemskomu Sobraniyu, o srokakh ezhegodnykh ispytaniy v zemskikh narodnykh shkolakh na pravo polucheniya lgoty po otbytiyu voinskoй povinnosti // Sbornik dokladov i postanovleniy Zemstva Mariupolskogo uезда po voprosu o narodnom obrazovanii s 1878 po 1894 god. Chast II. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1894. – S. 178-184.

14. Комірна А. А. Початкові земські навчальні заклади Маріупольського повіту кінця XIX – початку XX ст. / А. А. Комірна // Україна і світ: проблеми історії: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 28 листоп. 2014 р. – Маріуполь, 2014. – С. 130-131. ; Komirna A. A. Pochatkovі zemski navchalni zaklady Mariupolskoho povitu kintsia XIX – pochatku XX st. / A. A. Komirna // Ukraina i svit: problemy istorii: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 28 lystop. 2014 r. – Mariupol, 2014. – S. 130-131.

15. Корф Н. А. Земский вопрос о народном образовании / Н. А. Корф. – Санкт-Петербург : Тип. мин-ва внутр. дел, 1867. – 214 с. ; Korf N. A. Zemskiy vopros o narodnom obrazovanii / N. A. Korf. – Sankt-Peterburg : Tip. min-va vnutr. del, 1867. – 214 s.

16. Лихачева Л. Б. Земские школы Екатеринославской губернии в конце XIX – начале XX вв. / Л. Б. Лихачева, С. М. Нестерцова // Новые страницы в истории Донбасса. – 1992. – Кн.1. – С. 77-89 ; Likhacheva L. B. Zemskie shkoly Yekaterinoslavskoy gubernii v kontse XIX – nachale XX vv. / L. B. Likhacheva, S. M. Nestertsova // Novye stranitsy v istorii Donbassa. –1992. – Кн.1. – S. 77-89.

17. Лихачева Л. Б. Развитие начальной школы у греков Мариупольщины в конце XIX – начале XX вв. / Л. Б. Лихачева // Україна – Греція: історія та сучасність : тези міжнар. наук. конф., м. Київ, 29–30 вересня 1993 р.. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1993. – С. 79–80 ; Likhacheva L. B. Razvitie nachalnoy shkoly u grekov Mariupolshchiny v kontse XIX – nachale XX vv. / L. B. Likhacheva // Ukraina – Hretsii: istoriia ta suchasnist : tezy mizhnar. nauk. konf., m. Kyiv, 29–30 veresnia 1993 r.. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1993. – S. 79–80.

18. Новікова С. В. Внесок Маріупольського повітового земства у розвиток початкової шкільної освіти в Маріупольському повіті (70-і рр. XIX – початок XX ст.) / С. В. Новікова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. – 2017. – Вип. 20. – С. 103–115 ; Novikova S. V. Vnesok Mariupolskoho povitovoho zemstva u rozvytok pochatkovoі shkilnoі osvity v Mariupolskomu poviti (70-i rr. XIX – pochatok XX st.) / S. V. Novikova // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Istoriiia. Politolohiia. – 2017. – Vyp. 20. – S. 103–115.

19. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1897 год. Часть вторая. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1898. – 192 с. ; Otchet Yekaterinoslavskoy gubernskoy zemskoy upravu za 1897 god. Chast vtoraya. – Yekaterinoslav: Tipografiya gubernskogo zemstva, 1898. – 192 s.

20. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1896 год, очередной сессии Земского Собрания 1895 г. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1896. – 374 с. ; Otchet Mariupolskoy uezdnoy zemskoy upravu za 1896 god, ocherednoy sessii Zemskogo Sobraniya 1895 g. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1896. – 374 s.

21. Отчет Мариупольской уездной земской управы Мариупольскому уездному земскому собранию, очередной сессии 1875 года. – Мариуполь : Типография Л.А. Залюбовскаго, 1875. – 188 с. ; Otchet Mariupolskoy uezdnoy zemskoy upravu Mariupolskomu uezdnomu zemskomu sobraniyu, ocherednoy sessii 1875 goda. – Mariupol : Tipografiya L.A. Zalyubovskago, 1875. – 188 s.

22. Отчет Мариупольской уездной земской управы очередной сессии земского собрания 1878 года. – Мариуполь: Типография Л.А. Залюбовскаго, 1878. – 109 с. ; Otchet Mariupolskoy uezdnoy zemskoy upravu ocherednoy sessii zemskogo sobraniya 1878 goda. – Mariupol: Tipografiya L.A. Zalyubovskago, 1878. – 109 s.

23. Отчет очередному уездному земскому Собранию члена уездного училищного совета, Антона Ивановича Чебаненко // Протоколы Мариупольского уездного земского собрания третьей очередной сессии, с 13 по 21 сентября 1871 года с приложениями. – Екатеринослав, 1872. – С. 121-125. ; Otchet ocherednomu uezdnomu zemskomu Sobraniyu chlena uezdnogo uchilishchnogo sojeta, Antona Ivanovicha Chebanenko // Protokoly Mariupolskogo uezdnogo zemskogo sobraniya tretej ocherednoy sessii, s 13 po 21 sentyabrya 1871 goda s prilozheniyami. – Yekaterinoslav, 1872. – S. 121-125.

24. Прошение уполномоченных Мангушского Сельского общества поселян Федора Дмитриевича Яримбаша и Феодосия Павловича Каракуркчи об открытии в Мангуше земской школы на 120 учеников. // Протоколы Мариупольского Уездного Земского собрания очередной и чрезвычайно сессии 1884 г. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1885. – С. 177-178. ; Proshenie upolnomochennykh Mangushskogo Selskogo obshchestva poselyan Fedora Dmitrievicha Yarimbasha i Feodosiya Pavlovicha Karakurkchi ob otkrytii v Mangushe zemskoy shkoly na 120 uchenikov. // Protokoly Mariupolskogo Uezdnogo Zemskogo sobraniya ocherednoy i chrezvychayno sessii 1884 g. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1885. – S. 177-178.

25. Прошение уполномоченных Мангушского сельського общества Мангушских поселян Федота Дмитриевича Яримбаша и Феодосия Павлова Каракуркчи // Сборник докладов и постановлений Земства Мариупольского уезда по вопросу о народном образовании с 1878 по 1894 год. Часть II. – Мариуполь: Типо-Литография А.А. Франтова, 1894. – С. 257-258. ; Proshenie upolnomochennykh Mangushskogo selskogo obshchestva Mangushskikh poselyan Fedota Dmitrievicha Yarimbasha i Feodosiya Pavlova Karakurkchi // Sbornik dokladov i postanovleniy Zemstva Mariupolskogo uezda po voprosu o narodnom obrazovanii s 1878 po 1894 god. Chast II. – Mariupol: Tipo-Litografiya A.A. Frantova, 1894. – S. 257-258.

26. Романцов В. Старый Крым: история и современность : историко-этнографическое исследование / В. Романцов, Г. Наметченюк, С. Арабаджи. – Мариуполь : ПАО «ММК имени Ильича», 2010. – 328 с. ; Romantsov V. Staryy Krym: istoriya i sovremennost : istoriko-

etnograficheskoe issledovanie / V. Romantsov, G. Nametchenyuk, S. Arabadzhi. – Mariupol : PAO «ММК imeni Ilicha», 2010. – 328 s.

27. Санитарное описание школ Мариупольского уезда и результаты исследования физического состояния учащихся в них. – Екатеринослав: Типография Губернского Земства, 1904. – 274 с. ; Sanitarnoe opisanie shkol Mariupolskogo uезда i rezultaty issledovaniya fizicheskogo sostoyaniya uchashchikhsya v nikh. – Yekaterinoslav: Tipografiya Gubernskogo Zemstva, 1904. – 274 s.

28. Список лиц занимающих учительския должности в народных школах 1886/7 // Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1886 год, очередной сессии Земского Собрания 1887 г. – Мариуполь: Типография А.А. Франтова, 1887. – С. 323. ; Spisok lits zanimayushchikh uchitelskiya dolzhnosti v narodnykh shkolakh 1886/7 // Otchet Mariupolskoy uездной zemskoy upravу za 1886 god, ocherednoy sessii Zemskogo Sobraniya 1887 g. – Mariupol: Tipografiya A.A. Frantova, 1887. – S. 323.

29. Сравнительная ведомость о числе учившихся в народных школах Мариупольского уезда. С 1870/1 по 1876/7 учебный год // Сборник докладов и постановлений земства Мариупольского уезда по вопросу о народном образовании с 1874 по 1877 год. – Мариуполь: Типография Л.А. Залюбовскаго, 1877. – С. 179-183. ; Sravnitel'naya vedomost o chisle uchivshikhsya v narodnykh shkolakh Mariupolskogo uезда. S 1870/1 po 1876/7 uchebnyy god // Sbornik dokladov i postanovleniy zemstva Mariupolskogo uезда po voprosu o narodnom obrazovanii s 1874 po 1877 god. – Mariupol : Tipografiya L.A. Zalyubovskago, 1877. – S. 179-183.

30. Статистико-экономические таблицы по Екатеринославской губернии. Мариупольский уезд. – Екатеринослав : Издание Екатеринославского губернского земства, 1887. – Вып. 2. – 439 с. ; Statistiko-ekonomicheskie tablitsy po Yekaterinoslavskoy gubernii. Mariupolskiy uезд. – Yekaterinoslav : Izdanie Yekaterinoslavskogo gubernskogo zemstva, 1887. – Выр. 2. – 439 s.

31. Темир С. К. Очерки об истории села Старомлиновка / С. К. Темир. – Севастополь, 2007. – 176 с. ; Temir S. K. Ocherki ob istorii sela Staromlinovka / S. K. Temir. – Sevastopol, 2007. – 176 s.

32. Хасхачих В. І. Історія села Чермалик / В. І. Хасхачих. – Мариуполь : Мариупольське товариство греків, 2001. – 128 с. ; Khaskhachykh V. I. Istoriiia sela Chermalyk / V.I. Khaskhachykh. – Mariupol : Mariupolske tovarystvo hrekiv, 2001. – 128 s.

33. Ялі С. Греки в УСРР / С. Ялі. – Харків, 1931. – 208 с. ; Yali S. Hreky v USRR / S. Yali. – Kharkiv, 1931. – 208 s.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2019 р.

S. Arabadzhy

V. Kharakhursakh

PRIMARY EDUCATION OF MANHUSH ZEMSTVO: ITS ESTABLISHING AND DEVELOPMENT IN THE 70'S OF XIX-XX C.

The question of primary school development was one of the most important for Mariupol district board. From 1869 untill the beginning of XX century Mariupol district zemstvo succeeded in this sphere. The enforcement of school reform on regional level in Manhush village, Mariupol district is studied in this article.

The main sources of the topic are included and analyzed: district council enactments, Mariupol district board reports, district meetings' protocols. In response to the new source base,

the stages of Manhush district schools' development are examined. The initiative to make schools went from the locals, they financially supported the operation of educational institutions, there were three of them in the village in the beginning of XX c. The reason of school amount increase was in the great amount of pupils – the first school in Manhush was the most numerous. The Public school in Manhush village was financially supported by the commune. The money went to keep school premise, to pay teachers and to provide accommodations for them. The money of the district and allocations were spent on manuals and stationery.

The main requirements regarding educational process, school year duration, frequency of attendance and reasons of pupils' absence are considered. The attitudes of the locals towards gaining primary education and difficulties along the educational process are characterized. Among the main reasons of pupils' absence there are the lack of workers in the households, field work involvement, which usually start in spring, the low level of progress in studies.

Key words: *primary education, Manhush district school, Manhush commune, Manhush district school board.*

УДК 392.3(=163.2:477.74-89Бєс)"195/199"

О. І. Ганчев

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї БОЛГАР ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ У ДРУГИЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

У даній статті досліджуються зміни, які відбулися у болгарській сім'ї Південної Бессарабії у зв'язку з порушенням патріархального ладу та встановленням соціалістичної системи. З включенням болгарської спільноти до індустріального інформаційного радянського суспільства, залученням державних інституцій до виховання дітей, відбулася зміна напрямку інформаційної трансляції від вертикальної міжпоколінної до горизонтальної – в межах одного покоління, що призвело до неактуальності та втрати традиційного знання групи та ролі в ній третього покоління, як такого, та появи, відповідно, великого відсотку двопоколінних сімей з новим функціональними обов'язками у порівнянні з великими патріархальними сім'ями.

Відбулися в даний період зміни і у етнічній структурі сіл. Внаслідок того, що збільшився рівень мобільності населення у зв'язку з розвитком внутрішніх міграцій із села у місто, порушилася ендогамність шлюбного кола, що призвело до появи біетнічних сімей. Побудова нової соціалістичної економіки, зокрема розвиток легкої промисловості, обумовив зміну у розподілі трудового часу жінки, зокрема з її хатніх обов'язків вийшли всі ті, що були пов'язані з виготовленням дмотканими. Дані зміни з однієї сторони зробили жіночу працю більш легкою, скоротивши необхідний час на домашню роботу, але при цьому збільшився її трудовий день. В такій ситуації все частіше її обов'язки починає виконувати чоловік. При цьому, чим менше він задіяний у суспільному виробництві, тим більше часу приділяє сім'ї. Видна деяка залежність розподілу праці у сім'ї в залежності від освітнього рівня чоловіка та жінки. Всі ці чинники обумовили формування нового типу соціалістичної сім'ї болгар регіону.

Ключові слова: сім'я, сімейні взаємовідносини, соціальні ролі, міжпоколінна трансмісія, ендо/екзогамія, болгари, Південна Бессарабія.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-18-27

Постанова проблеми. Сім'я [1; 2, с. 27; 3, с. 27; 4, с. 61; 5, с. 401; 6; 7; 8; 8, с. 343] як основна соціальна інституція відіграє важливу роль в історичному і культурному розвитку кожного народу. Базуючись на шлюбних відносинах і кривній спорідненості, вона покликана здійснювати біологічну і соціальну безперервність людського роду. Основні ознаки, що характеризують сім'ю, пов'язані з організацією і характером взаємовідносин її представників, з їхньою поведінкою та свідомістю [9, с. 24-25].

У період початку будівництва соціалізму в регіоні, болгарське населення проживало у Буджаку вже протягом півтора століття [10; с. 67-69]. Воно представляло собою аграрне суспільство з характерною для нього структурою, стабільне та інертне, з мінімальним відсотком освіченого населення. На противагу цьому радянський лад передбачав будівництво індустріального, урбанізованого, динамічного та прогресивного суспільства з універсальною системою соціального контролю [11, с. 34]. Збереження функціонування болгарської діаспори за таких умов вимагало зміни низки стереотипів поведінки, соціальних структур та систем. Дані пертурбації у всіх сферах соціального життя болгарської групи регіону і стали предметом даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш ґрунтовною роботою з вивчення трансформації сім'ї у період соціалізму є дослідження Катрін Вердері з вивчення змін в інституті румунської сім'ї у час побудови соціалізму [12]. Основний теоретичний постулат, який лобіюється у монографії зводиться до того, що у соціалістичному суспільстві була розроблена політика виховання «радянських громадян», яка базувалася на вилученні часу у сім'ї та перенесення виховної функції до державних установ, які формували «ідеологічно правильних» громадян..

Авторка вводить спеціальний термін для визначення даного процесу – етатизація часу [12, с. 39]. Дослідження змін у структурі сім'ї в даній роботі проводиться в контексті системного аналізу, який базується на вивченні соціальних та етнічних чинників. Цей підхід був розроблений та запропонований радянською дослідницею Ганцкою О.А. [13, с. 16-28].

Західні вчені, вивчаючи структуру сім'ї, дотримуються типології, що запропонована Кембриджською групою дослідників історії населення і соціальних структур (П. Ласлетт і Р. Уол) [14, с. 132-157], яка ґрунтується на статистичних даних XVI – XIX ст. відносно Англії, Франції, Сербії, Японії та Колоніальної Америки. Ця методика у свій час викликала гостру критику з боку вчених. Так, у 1975 р. Л. Беркнер написав рецензію, в якій заперечив правдивість кінцевого результату, проведеного за вказаною методикою [15, с.721-738]. Сьогодні також висловлюється думка, що моделі П. Ласлетта є гіпотезами, які вимагають подальших досліджень, внаслідок недостатньої кількості та нерівномірного розподілу джерел [16, с.232].

Метою даної роботи є дослідження соціальних ролей, структури та функціонального навантаження сім'ї болгар Південної Бессарабії в період соціалізму.

Методика дослідження базується на аналізі архівних матеріалів (ревізьких казок та переписів населення), включеному спостереженні та тематичному інтерв'юванні автора.

Основна частина. Структуру болгарської сім'ї Південної Бессарабії можна досліджувати на основі двох видів джерел – статистичних свідчень та етнографічних матеріалів [17]. Її структурні елементи визначаються за такими показниками як кількість шлюбних пар та поколінь, загальна чисельність, дітність, народжуваність та смертність [18, с.7-9]. Етнографічні матеріали дають можливість типологізувати сім'ї за комплексом внутрішніх сімейних взаємовідносин – енодагамність, локальність та авторитарність [19, с. 37].

Кількість шлюбних пар, як основна ознака, ділить форми сім'ї на прості та складні. До простих (нуклеарних, індивідуальних, малих) належать сім'ї з одним шлюбним союзом. Складні форми представлені різними типологічними варіантами однобагатолінійних батьківських сімей.

Індустріальні та урбанізаційні процеси радянського суспільства вплинули безпосередньо на структуру болгарської сім'ї. Масові міграції у міста та зміна у взаємовідносинах між поколіннями у період соціалізму призвели до значного збільшення пенсіонерів. Так, у селі Владичень Болградського району Одеської області за період з 1979 по 1985 роки їхня кількість зростає у 3,4 рази.

За кількістю поколінь сім'ї розподіляються на одно-, дво-, три та багатопокілінні. За даними с. Криничне Болградського району на 1979 р. половину сімей становили трипокілінні, але при цьому, в порівнянні з минулими роками, зростає кількість однопокілінних сімей, за рахунок самотньо проживаючих пенсіонерів та молодих шлюбних пар як окремих домогосподарств.

Така ознака як дітність ділить сім'ї на одно-дво-три та багатодітні. Якщо у першій половині XIX ст. болгарські сім'ї були загалом багатодітними, то у другій половині XX ст. спостерігається тенденція до збільшення одніодітних сімей. Окрім того, зростає кількість окремо проживаючих бездітних сімей, в більшій мірі за рахунок поширення форми дислокальних шлюбів, коли після одруження пара селиться окремо, а не залишається в батьківській хаті.

Така ситуація стала можливою завдяки тому, що при радянській владі практикувалася допомога колгоспу у будівництві нового житла. Окрім того, не було індивідуального обробітку землі, яке потребувало наявності «багатьох пар рук» в одній сім'ї, всі працювали у колгоспі за відповідну зарплату, що також сприяло можливості збільшенню форм дислокальних шлюбів.

Розглянувши особливості структури болгарської сім'ї Південної Бессарабії, можна окреслити основні тенденції її розвитку у період соціалізму. Передусім, необхідно відмітити зменшення кількості сімей у болгарських сім'ях регіону загалом; збільшення простих нуклеарних сімей, проживаючих окремо, але із збереженням превалюючої кількості трипокілінних сімей.

Таким чином, з одного боку великий відсоток сімей болгарського населення під впливом низки змін, що відбулися у суспільстві в процесі розбудови соціалізму, змінилися за своєю структурою, але поряд з цим, все ж таки, більшість зберегли традиційну структуру, що свідчить про вплив на сімейну організацію суспільства болгар регіону патріархальних пережитків, які були характерні також і для інших сфер життя групи в цілому у зазначений період.

Сімейні взаємовідносини болгарській сім'ї у період соціалізму, як і багато інших комплексів традиційної культури, під впливом різних чинників зазнають трансформації. Один з ключових моментів, що зіграв значну роль у подальшому розвитку сім'ї,

пов'язаний зі зміною соціального статусу жінки. У зв'язку з колективізацією та збільшенням культурно-освітнього рівня населення, зростає і соціальна роль жінки. Її сімейно-побутова значимість та домінуюча роль зростають, що обумовлює появу в цей час сім'ї з новим типом взаємовідносин. При цьому, у досліджуваній період свої форми зберігає традиційний розподіл праці в домогосподарстві. Після проведення колективізації, в умовах відсутності власної земельної ділянки, домашня праця обмежується хатніми обов'язками та обробіткою присадибної ділянки. Не дивлячись на це, в сім'ях зберігається традиційний розподіл праці на чоловічу та жіночу, де чоловік виконує роботу, що вимагає фізичної сили, а жінка – хатні справи.

У зв'язку з розвитком легкої промисловості з жіночої роботи були виключені всі обов'язки, пов'язані з виготовленням домотканими. Дані зміни, з одного боку, полегшили їй обов'язки, а, з іншого, вона, залучившись до суспільного радянського виробництва, отримала трудовий день, набагато довший, ніж за патріархальної системи досоціалістичного періоду. Окрім того, повертаючись з роботи, жінка ще повинна була прибирати, прати, готувати, дивитися за дітьми. В такій ситуації, все частіше їй на допомогу приходив чоловік, який з метою полегшення її обов'язків, поступово підмінює її роль. Це призводить до появи сімей з інверсійним типом взаємовідносин, де обов'язки заробляти гроші належать жінці, а хатні справи залишаються за чоловіком. Поряд з цим на розподіл ролей у сім'ї суттєво впливав і освітній рівень подружжя. Чим чоловік та жінка були більш освічені, тим їхні стосунки характеризувалися демократичністю та рівноправністю.

Одним з найважливіших показників типу сім'ї є критерій головування, першості. У період соціалізму з'являються сім'ї, де головну роль грає жінка, а не чоловік [19, с. 62]. Так, службове положення, авторитет дружини у трудовому колективі та суспільстві, значний освітній рівень надає особливого забарвлення сімейним відносинам та сприяє їхній демократизації та егалітарності. Яскравим показником даних трансформацій може стати факт та місце збереження фінансового бюджету сім'ї. У період соціалізму дуже часто жінка не лише зберігає кошти, але й розподіляє їх [19, с. 157]. Це в деякій мірі пов'язано з тим, що у колгоспі жінка часто отримувала заробітну плату вище за чоловіка, що відповідно і визначило її право розпоряджатися коштами, на відміну від патріархального ладу, коли всі фінансові обов'язки закріплювалися лише за представниками чоловічої статі.

Цікавим є факт, що егалітарна структура сімейних взаємовідносин, у якій подружжя рівноправно бере участь в управлінні різними сферами сімейного життя, в цей період частіше зустрічаються у сім'ях молодшого покоління.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. основна тенденція у розвитку взаємовідносин всередині сім'ї характеризується демократизацією та переходом від авторитарної форми відносин до егалітарної. Жінка отримує рівний з чоловіком статус та залучається до усіх сфер суспільного життя.

Радянська система, увівши гендерну рівність, змінила традиційну систему передачі інформації у сім'ї між поколіннями, що була характерна для болгарської сім'ї Бессарабії у досоціалістичний період. У зв'язку з чим, виховна функція була передана до державних інституцій - дитячих садків та шкіл. Це з одного боку сприяло формуванню суспільства «нового типу», орієнтованого на урбанізацію та прогрес, а з іншого обумовило втрату необхідного знання для відтворення традиційного способу життя аграрного суспільства.

Розглянемо даний процес на прикладі однієї болгарської сім'ї. Так, на середину ХХ ст. одна середньостатистична болгарська сім'я була трипоколінна. Роки народження бабусь та дідусів припадають на межу століть, друге покоління (батьки) народжується у 20-30-ті рр. ХХ ст., роки народження третього вкладається у 40-50-і рр. ХХ ст. Відповідно, соціалізація представників кожного покоління відбувається за різних державних утворень - Російської імперії, Румунського королівства та Радянського Союзу, що обумовило наявність відмінного світосприйняття, сформованого під впливом ідеології кожної держави, у представників різних поколінь, що жили в рамках однієї великої сім'ї. Так, дідусі та бабусі пережили Першу Світову війну, Столипінську реформу, початок громадянської революції та входження Бессарабії до складу королівства Румунії. Дане покоління – це перше покоління бессарабських болгар, які були власниками землі, вони соціалізувалися у традиційному суспільстві, де звичаєве право визначало традиції життєдіяльності всього суспільства. Їхні сім'ї були передусім моноетнічні.

Друге покоління (батьки) народжуються у 20-30-і рр. ХХ ст. Воно переживає Другу Світову війну, сталінські репресії, голод 1946-947 рр. та бере активну участь в колгоспному будівництві. Соціалізація даного покоління відбувається ще у патріархальній культурі, вони володіють традиційним знанням, яке вони отримують беручи участь у обрядових практиках сім'ї, господарстві, у них сформована традиційна картина світу про власний народ та культуру, його історію та героїв, сформовані етнічні стереотипи, а їхнє доросле життя проходить за нової радянської системи, в якій одночасно проходить соціалізація третього покоління – їхніх дітей, що відбувається під впливом низки різноманітних чинників. Так, з початком будівництва соціалізму у регіоні, з'являються більш інтенсивні транспортні комунікації. Підвищення рівня освіти створює для молоді все більше можливостей для своєї професійної реалізації. Це обумовлює сплеск учбових міграцій із села у місто. Суспільство болгар регіону стає значно динамічнішим. Це впливає на зміну механізмів трансляції соціального досвіду. Так, знання та навички дідусів та бабусь для молоді стають неактуальними, оскільки вони не мають практичного застосування у новому урбанізованому світі.

Найбільше ця ситуація загострюється 60-их рр. ХХ ст., коли виростає перше покоління, - продукт радянської влади та виховання, для яких ідеали їхніх батьків вже зовсім чужі.

Якщо у традиційному суспільстві покоління бабусь та дідусів було транслятором культурних традицій, мало вплив на всю сім'ю та суспільство, займало авторитетні позиції, передаючи соціальний досвід молодим, то у радянському суспільстві їхні знання та навички втратили свою необхідність, їхні функції стали виконувати державні інституції. Це призвело в цілому до ослаблення зв'язків в сім'ї як по вертикалі, так і по горизонталі, де перше покоління стало адаптивним механізмом всієї групи до нових умов.

Так, система колгоспної праці інакше диференціюється за трудовим часом, ніж при індивідуальному обробітку землі. Колгоспне керівництво визначає довжину робочого дня, який значно перевищує вісім годин. Під час важливих сільськогосподарських періодів, таких як посів та збір врожаю, колгоспники працюють цілодобово. У перші роки розбудови колгоспного виробництва, в розпорядженні у працівників була мінімальна кількість техніки, не було транспортних засобів, які б підвозили їх до робочих місць, що відповідно подовжувало робочий день.

Розведення великої та малої рогатої худоби та птиці на фермах вимагало добового догляду, а відповідно і також робочого дня. Колгоспні виноградники та поля оброблялися

загалом жінками, які йшли на роботу до сходу сонця та поверталися далеко після його заходу. Повертаючись додому, вони ще виконували усі хатні обов'язки, що забиравало увесь той час, який повинен був бути витрачений на виховання дітей.

Така ситуація обумовила виникнення державних інститутів – дитсадків, шкіл, які забрали на себе виховну функцію.

За таких умов часто дітей віддавали у дитячий садок з одного року. У таких випадках сім'я у соціалізації дитини відігравала ще меншу роль. Саме у дитячих садках діти вчилися писати, читати, малювати, саме тут вони дізнавалися про «дідуся Леніна» і саме тут починалася ідеологізація особистості.

Наступний період – це школа. Введення системи продовженого навчального дня також сприяло зменшенню часу, який діти могли б провести вдома з батьками.

Таким чином, у болгарських сім'ях південної Бессарабії у період соціалізму формується покоління з радянською ідентичністю та самосвідомістю без соціального коріння та етнічної приналежності, воно виростає на базі власного досвіду та однолітків, без соціального знання, переданого від попередніх поколінь.

Швидкий тем трансформацій, пов'язаний з інтеграцією болгар у радянське суспільство, ставить молодь та дорослих в однакові умови, тільки молодь в них соціалізується, а дорослі адаптуються.

У 70-их рр. ХХ ст. болгари вже загалом пристосовані до радянської системи та беруть участь у її суспільному житті.

Не отримавши знань та навичок для відтворення традиційного типу життя, молоде покоління болгарської діаспори, повертаючись з вищою освітою в село, приносить з собою нові знання та вміння, які є актуальними для нового типу господарства. Ці знання вони передають свої батькам та дідусям для збереження їхньої професійної затребуваності, тобто культурна трансмісія у болгарські групи отримала зворотній вектор напрямку руху.

У досоціалістичний період болгарська сім'я була як правило моноетнічна. Вибір за чоловіка/жінку представника іншої етнічної групи дозволявся лише у випадках вдівства та психічних порушень у людини [20; с. 44]. У другій половині ХХ ст., у зв'язку із порушенням патріархального виду життя, а також під впливом інтенсифікації комунікативної поведінки у суспільстві, для болгар Бессарабії частішими стали міжетнічні комунікації, які призводили до появи біетнічних сімей.

Даний процес яскраво ілюструється за даними книги реєстрації жителів села Владичень Болгардського району Одеської області. Так, із загальної кількості жінок, що переселилися у село в даний період (всього 50 чоловік) – 84% склали болгарки, інші 16% – гагаузки із сусідніх сіл Виноградівки та Котловини. Обидва села у другій половині ХХ ст. можуть бути охарактеризовані як моноетнічні гагаузькі. Тобто, незалежно від транспортних комунікацій між селами та районними центрами у період соціалізму біетнічні шлюбні пари, так само як і у ХІХ – першій половині ХХ ст. утворюються в рамках визначених мікрорайонів етнічної взаємодії.

Тенденції міжетнічних шлюбних процесів в даний період можна також вивчити на основі статистичних даних (табл.1). Мікрорайон, де знаходиться с. Владичень, є біетнічним (болгарсько-гагаузьким). Свідчення табл.1 показують, що за даний період кількість біетнічних шлюбів у селі збільшується: превалюючу кількість склали болгарсько-гагаузькі сім'ї, потім болгарсько-російські, болгарсько-українські та болгарсько-молдавські. Всього відсоток біетнічних сімей за шість років досяг 6.

Табл. № 1.

Етнічний склад сімей с. Владичень за роками
 (Складено автором за книгами реєстру населення села Владичень Болградського району за 1979 та 1985 рр.)

Рік	1979		1985	
	кількість	%	кількість	%
<i>Моноетнічні сім'ї</i>				
Болгарські	337	71,7	290	64,16
Молдавські	2	0,42	5	1,11
Російські	2	0,42	2	0,44
Гагаузькі	2	0,42	4	0,88
<i>Всього моноетнічних</i>	<i>343</i>	<i>72,96</i>	<i>301</i>	<i>66,59</i>
<i>Біетнічні сім'ї</i>				
Болгарсько-молдавські	24	5,1	19	4,21
Болгарсько-російські	35	7,45	35	7,74
Болгарсько-українські	25	5,33	29	6,42
Болгарсько-гагаузькі	25	5,33	48	10,62
Інші	18	3,83	20	4,42
<i>Всього біетнічних</i>	<i>127</i>	<i>27,04</i>	<i>151</i>	<i>33,41</i>
Всього	470	100	452	100

Таким чином, не зважаючи на те, що у період соціалізму болгарська група регіону залишається ендогамною, все ж таки показник біетнічних сімей зростає та складає значний відсоток.

Висновки. У період соціалізму відбувається зміна структури сім'ї болгарського населення Буджака. Якщо в досоціалістичний період загалом сім'ї були великими, то у досліджуваний період зростає кількість простих нуклеарних сімей за рахунок самотньо проживаючих пенсіонерів та появи форм дислокальних шлюбів у молодшого покоління.

Внаслідок гендерної рівності та залучення жінки до трудового та суспільного життя, у даний період відбувається зміна у функціональному навантаженні сім'ї, а також порушення міжпоколонної соціальної трансмісії.

Так, виховна та соціалізуючі функції загалом переходять від сім'ї до державних інституцій, що, у свою чергу, призводить до формування покоління, яке не володіє знаннями та практиками для відтворення традиційного життя і які, в свою чергу стають неактуальними в умовах техногенних та урбанізаційних процесів. Внаслідок чого, соціальне знання для збереження життєдіяльності групи передається у зворотному напрямку від дітей до батьків.

Окрім того, поступове зменшення народжуваності поряд із збільшенням населення середнього віку в контексті значних міграцій із села у міста обумовлюють демографічну кризу у болгарському суспільстві Бессарабії у період соціалізму.

Також збільшення мобільності та динамічності болгарського населення регіону впливає на активність комунікативних процесів між етнічними групами регіону. Формування громадянського суспільства з рівними юридичними правами взамін патріархального, зменшує значення «ендогамності» та сприяє «відкритості» місцевого болгарського населення для шлюбних міграцій.

В результаті чого, в цей період збільшується кількість біетнічних та поліетнічних сімей, але при збереженні основного відсотку моноетнічних шлюбів, що свідчить ще про наявність патріархальних пережитків у період соціалізму у болгарському регіоні.

Збільшення кількості форм дислокальних шлюбів при збереженні основного відсотку великих сімей показує наявність у болгарського населення Бессарабії у досліджуваній період двох тенденцій – активних прогресуючих змін під впливом нововведень та законсервованості із збереженням великого значення для групи старої патріархальної системи сімейного та суспільного життя.

Список використаної літератури

1. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства: (в связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана) / Ф. Энгельс; пер. с нем. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2010. – 252 с. ; Engels F. Proiskhozhdenie semi, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva: (v svyazi s issledovaniyami Lyuisa G. Morgana) / F. Engels; per. s nem. – Sankt-Peterburg : Azbuka-klassika, 2010. – 252 s.

2. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. – 2-е изд., доп. – Москва : URSS: Изд-во ЛКИ, 2008. – 436 с. ; Bromley Yu. V. Ocherki teorii etnosa / Yu.V. Bromley. – 2-e izd., dop. – Moskva : URSS: Izd-vo LKI, 2008. – 436 s.

3. Этносоциальные аспекты изучения семьи у народов зарубежной Европы / авт.-сост. О. А. Ганцкая, С. А. Токарев, Ю. В. Бромлей и др. ; отв. ред. О. А. Ганцкая и др. – Москва : Наука, 1987. – 194 с. ; Etnosotsialnye aspekty izucheniya semi u narodov zarubezhnoy Yevropy / avt.-sost. O. A. Gantskaya, S. A. Tokarev, Yu. V. Bromley i dr. ; otv. red. O. A. Gantskaya i dr. – Moskva : Nauka, 1987. – 194 s.

4. Галинская И. Л. Идеи в культурологии / И. Л. Галинская // Идеи в культурологии XX в. : сб. обзоров / редкол. И. Л. Галинская и др.; РАН. ИНИОН. - Москва, 2000. - С. 4-13 ; Galinskaya I. L. Idei v kulturologii / I. L. Galinskaya // Idei v kulturologii XX v. : sb. obzorov / redkol. I. L. Galinskaya i dr.; RAN. INION. - Moskva, 2000. - S. 4-13.

5. Максимов А. Н. Избранные труды / А. Н. Максимов; сост., авт. послесл. и коммент. О. Ю. Артемова; Рос. акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. - Москва : Изд. фирма "Вост. лит.", 1997. – 541 с. ; Maksimov A. N. Izbrannye trudy / A. N. Maksimov; sost., avt. poslesl. i komment. O. Yu. Artemova; Ros. akad. nauk, In-t etnologii i antropologii im. N. N. Miklukho-Maklaya. - Moskva : Izd. firma "Vost. lit.", 1997. – 541 s.

6. Goode W. J. The family / W. J. Goode. - 2 ed. - Englewood Cliffs (N. J.) : Prentice-Hall, Cop. 1964. - XVIII, 200 с.

7. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс; пер. с фр. под ред. и с примеч. Вяч. Вс. Иванова. – Москва : Наука, 1985. – 535 с. ; Levi-Stros K. Strukturnaya antropologiya / K. Levi-Stros; per. s fr. pod red. i s primech. Vyach. Vs. Ivanova. – Moskva : Nauka, 1985. – 535 s.

8. Becker G. S. A treatise on the family / G. S. Becker. - Cambridge (Mass.); London : Harvard univ. press, 1991. - XII, 424 с.

9. Янкова З. А. Семья как базисная подсистема общества : автореф. дис. ... доктора социологич. наук : спец. 22.00.06 / Зоя Алексеевна Янкова; Рос. ин-т культурологии. Рос. академия наук. - Москва, 1995. - 42 с. ; Yankova Z. A. Semya kak bazisnaya podсистема obshchestva : avtoref. dis. ... doktora sotsiologich. nauk : spets. 22.00.06 / Zoya Alekseevna Yankova; Ros. in-t kulturologii. Ros. akademiya nauk. - Moskva, 1995. - 42 s.

10. Грек И. Ф. 1812: поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев» / И. Ф. Грек, Н. Д. Руссев. – Кишинев : Stratum Plus, 2011. – 142 с. ; Grek I. F. 1812: povorotnyy god v istorii Budzhaka i «zadunayskikh pereselentsev» / I. F. Grek, N. D. Russev. – Kishinev : Stratum Plus, 2011. – 142 s.

11. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер; ред. и послесл. И. И. Крупника. – Москва : Прогресс, 1991. – 319 с. ; Gellner E. Natsii i natsionalizm / E. Gellner; red. i poslesl. I.I. Krupnika. – Moskva : Progress, 1991. – 319 s.

12. Verdery K. What was socialism, and what comes next / K. Verdery – Princeton : University Press, 1996. - 298 p.

13. Семья в современном европейском обществе / Рос. акад. наук. Ин-т этнологии и антропологии; отв. ред. : М. С. Кашуба, О. А. Ганцкая. - Москва, 1996. - 270 с. ; Semya v sovremennom evropeyskom obshchestve / Ros. akad. nauk. In-t etnologii i antropologii; отв. red. : M. S. Kashuba, O. A. Gantskaya. - Moskva, 1996. - 270 s.

14. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века : сб. статей / под ред. А. Г. Вишневецкого, И. С. Кона. – Москва : Статистика, 1979. – С. 132-157 ; Laslett P. Semya i domokhozyaystvo: istoricheskii podkhod / P. Laslett // Brachnost, rozhdaemost, semya za tri veka : sb. stately / pod red. A. G. Vishnevskogo, I. S. Kona. – Moskva : Statistika, 1979. – S. 132-157.

15. Berkner L. K. The use and misuse of census data for the historical analysis of family structure / L. K. Berkner // Journal of interdisciplinary history. – 1975. - Vol. 5, № 4 : The History of the Family, II. - P. 721-738.

16. Kassabova-Dintcheva A. Migration und familie. Familienforschung und politik (Am Beispiel Bulgariens) / A. Kassabova-Dintcheva. – Sofia : Variant 2000, 2002. – 215с.

17. Особистий архів О. І. Ганчева, фонд : Полевые материалы, собранные в болгарских селах Южной Бессарабии, 2004-2010 гг. ; Osobistiy arkhiv O. I. Gancheva, fond : Polevyye materialy, sobrannyye v bolgarskikh selakh Yuzhnoy Bessarabii, 2004-2010 gg.

18. Вишневецкий А. Г. Воспроизводство населения и общество : История, современность, взгляд в будущее / А. Г. Вишневецкий. – Москва : Финансы и статистика, 1982. - 287 с. ; Vishnevskiy A. G. Vosproizvodstvo naseleniya i obshchestvo : Istoriya, sovremennost, vzglyad v budushchee / A. G. Vishnevskiy. – Moskva : Finansy i statistika, 1982. - 287 s.

19. Макавеева Л. А. Българското семейство: (Етно-социални аспекти) / Л. А. Макавеева. – София : Изд-во на Българ. акад. на науките, 1991. – 227 с. ; Makaveeva L. A. Blgarskoto semeystvo: (Yetno-sotsialni aspekti) / L. A. Makaveeva. – Sofiya : Izd-vo na Blg. akad. na naukite, 1991. – 227 s.

20. Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бесарабская губернии) / Н. С. Державин. – София : Мартилен, 1914. – 256 с. ; Bolgarskiya kolonii v Rossii (Tavrisheskaya, Khersonskaya i Besarabskaya gubernii) / N. S. Derzhavin. – Sofiya : Martilen, 1914. – 256 s.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019 р.

A. Ganchev

**SPECIAL FEATURES OF BULGARIAN FAMILY INSTITUTION AND ITS
TRANSFORMATION IN THE SOUTHERN BESSARABIA IN THE SECOND HALF OF
XX CENTURY**

This paper investigates the changes that occurred in the Bulgarian family of Southern Bessarabia in connection with the destruction of the patriarchal and the emergence of the socialist system. With the inclusion of the Bulgarian community in the Soviet industrial information society, the involvement of state institutions in the upbringing of children, there was a change in the direction of the information broadcast from a vertical intergenerational to the horizontal one within one generation. This led to the irrelevance and loss of traditional knowledge of the group, the keeper of that has always been the third generation, and thus its significance. In this connection, during this period, there is a large percentage of two-generations families with the new functional responsibilities in comparison with large patriarchal families. There are changes in the appearance of the ethnic Bulgarian village.

Building a new socialist economy, the development of light industry in particular, led to a change in the women's distribution of labor time. In such situation half of the household responsibilities transferred to her husband. There is a dependence on the distribution of labor in the family, depending on the educational level of the husband and wife. All of these factors contributed to the emergence of a new type of socialist family of Bulgarians in the region.

Keywords: family, family relationships, social roles, intergenerational transmission, endo / exogamy, Bulgarians, Southern Bessarabia.

УДК 94(477)"1648/1657"

С. П. Ляковська

А. А. Ляковська

**ЗАСТОСУВАННЯ КОЗАЦЬКИМИ ВАТАЖКАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-
ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII СТ.**

У статті на підставі відомих в українській історіографії фактів та раніше опублікованих документальних матеріалів виявлені інформаційно-психологічні впливи, котрі використовували ватажки козацько-повстанського війська у ході Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. Визначенні об'єкти впливу; проаналізовані технології (з урахуванням психології народу) інформаційно-психологічного впливу на широкі верстви, передусім, українського та польського населення, з метою створення сприятливого для повсталих інформаційного простору; особливості застосування методів психологічного тиску на противника та його союзників (переконавання, дезінформування, психологічна диверсія тощо) з метою дестабілізації ситуації в тилу (провокування соціальних виступів проти польського режиму, організація повстань) та дезорганізації ворожої армії; визначені форми та канали, через які здійснювалися впливи, а також лексичні засоби.

Ключові слова: Б. Хмельницький, козацтво, Національно-визвольна війна, інформаційно-психологічний вплив, дезінформування, дезорганізація, психологічна диверсія.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-27-38

Людство з давніх часів використовувало різні форми й методи інформаційно-психологічного впливу на суспільство. Особливо актуальними вони ставали напередодні та під час воєнних дій, коли між ворогуючими сторонами відбувалося активне інформаційне протиборство. Проблема використання інформаційно-психологічного впливу на суспільство, а також протидії інформаційно-психологічним операціям противника, настільки складна й багатогранна, що й донині залишається недостатньо розробленою.

Сьогодні, в епоху інформаційного суспільства, коли не лише засоби масової інформації (газети і журнали, радіо і телебачення), а й соціальні мережі й інтернет-сайти збирають навколо себе величезну аудиторію користувачів, надзвичайно важливим стає аналіз інформації, яку вони поширюють у суспільстві. А нинішня складна ситуація в Україні, спричинена військовою агресією на сході держави, змушує по-новому оцінювати проблеми безпеки в інформаційній сфері. Очевидними стають питання інформаційних впливів. У цьому контексті здається важливим вивчення історичного досвіду використання інформаційно-психологічних акцій, зокрема, козацьких ватажків під час Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Наукові розвідки, передусім українських дослідників, присвячені тим подіям, уводять до наукового обігу нові факти та важливі документи. Між тим питання використання козацькими ватажками методів інформаційно-психологічного впливу розглядалися як в контексті загального вивчення історії України періоду Національно-визвольної війни [4, 13], так і, здебільшого, розвитку козацької розвідки та контррозвідки дослідниками Ю. Джеджулою [6], Ю. Мициком [10], В. Степанковим [12, 14], О. Уривалкіним [16] тощо. Особливостям психологічного протистояння між козацтвом та їх противниками присвячені статті О. Куцької [9] та Т. Чухліба [19]. Проте в них наголос робиться, передусім, на дезінформування противника (введення в оману).

Відтак у статті розкриваються сутність і методи інформаційно-психологічного впливу, що застосовувалися козацькою старшиною для консолідації повстанського війська з широкими народними масами, а також методики, спрямовані на польське населення, проти війська Речі Посполитої та її союзників.

У XVII ст. гетьмани, отамани та очільники козацьких повстань, не маючи в арсеналі таких понять, як «інформаційно-психологічна війна», «інформаційна операція», активно використовували методи маніпулювання суспільною свідомістю з метою корегування світогляду та поведінки певних осіб та соціальних груп. А гетьмана Богдана Хмельницького сучасні науковці вважають «батьком психологічних війн» [18].

При цьому козацькі ватажки переслідували щонайменше дві цілі: згуртувати навколо себе народні маси та підняти бойовий дух козацького війська; а також нейтралізувати та дезорганізувати вороже військо, а й у міру сил – схилити на свій бік противника, з метою реалізації поставлених завдань.

Відтак, об'єктами спрямування інформаційно-психологічних акцій ватажків козацького війська і зокрема Б. Хмельницького були: безпосередньо козаки та всі ті, хто приєднався до повстанського війська; українське населення; реєстрові козаки, які перебували на службі польського короля; вояки польського коронного війська (жовніри) та

посполитого рушення (ополчення); польське населення, котре проживало на українських землях – театрі воєнних дій; король і воєначальники польського війська та їх союзники.

Для того, щоб інформація, яка поширювалася серед певних соціальних і національних верств, досягала поставленої мети, гетьману необхідно було враховувати особливі національні, соціальні та етнолінгвістичні характеристики об'єктів впливу; добре розумітися на психології та зважати на інтелект тих людей, на які спрямовувався психологічний вплив. Важливо було знайти й правильну емоційну форму подання інформації.

Зокрема, з метою здобути найширшу підтримку з боку українського населення, створити інформаційний простір, сприятливий для повстанського війська, Б. Хмельницький напередодні та безпосередньо під час воєнних дій неодноразово звертався до народу з універсалами (вчені стверджують, що деякі універсали від імені гетьмана складала й інші козацькі ватажки, хоча їх і підписував Б. Хмельницький). Таку тактику гетьман запозичив у запорожців, які надзвичайно багато уваги приділяли формуванню громадської думки щодо їх іміджу як захисників українського народу.

Пояснюючи мету повстання, Б. Хмельницький наголошував на стражданнях українців, підкреслював, що його місія полягає в тому, щоб захистити свій народ. «Ридання всієї України пробиває небо, прохаючи помсти від Господа Бога, – ось чому я хочу шаблею знищити цього неприятеля», – писав він в одному з універсалів на початку 1648 р. [5, с. 626].

У XVII ст., коли православне населення зазнавало всіляких утисків на релігійному ґрунті, коли Україною ширилося уніатство й відбувалися спроби окатоличення, а православне духовенство зазнавало дискримінації, захист православної віри набував першочергового значення. У чисельних універсалах, з якими Б. Хмельницький звертався до населення для роз'яснення мети виступу та закликами його підтримати, він робив ставку саме на його релігійності, вірності «батьківській вірі». Гетьман, усіляко намагаючись представити себе захисником православ'я, активно використовував такі лексичні звороти, як «мила благочестива віра, яку поляки переводять на унію» [2, с. 80], «батьківська православна греко-руська душеспасенная віра», яку намагалися «звabili та підкорили гвалтом та багатьма нехристиянськими муками й тиранством до згубної унії та римського блуду» [2, с. 79] тощо. Для кращого розуміння простим людом ситуації, що склалася в Україні, в універсалах проводилися аналогії з Біблійними сюжетами. Зокрема, «зрадницька» політика поляків до українців, їх «природних братів», порівнювалася з діями Каїна (уособлення Польщі) по відношенню до його єдинокровного брата Авеля (України). І кульмінацією заклику, свідченням того, що місія гетьмана є праведною, овіяною Божим благословенням, стали слова: «... Допоможе нам всемогутня божа благодать» [2, с. 81].

Проте й пізніше, коли Національно-визвольна війна охопила всю Україну, гетьман наголошував на тому, що захист православної віри є його першочерговим завданням. «Мила нам наша батьківська земля, – писав він у листі до волинської шляхти восени 1650 р., – але природжена віра мусить бути миліша, за неї ми завжди умирали охоче» [7, с.196].

Будь-який народ з особливою теплою зберігає пам'ять про пращурів. Їхні подвиги передаються від покоління до покоління, від батьків до синів та онуків. Вихований на народних традиціях, Б. Хмельницький у зверненнях до народу часто згадував «старовічних борців славних», «давніх предків», «старобутніх русів», які були «мужніми й безбоязними», страшними «для навколишніх сусідів». Для них справою «шляхетної честі»

було захистити «цілісність ... вітчизни» [2, с. 79, 80]. Таким чином гетьман, підкреслюючи зв'язку предків і вірність їхнім традиціям, підштовхував населення до активних дій проти поневолювачів.

Для посилення емоційного впливу на населення в універсалах використовувалися різноманітні стилістичні мовні засоби, такі як: синоніми, порівняння, метафори, гіперболи, так звані «ідеальні поняття» (свобода, віра, вітчизна, слава, шляхетна чесність) тощо. Зокрема, він називав поляків «наші руйнівники, озлобителі, супостати», які «зневажають, знищують, вельми обсмюють і топчуть» на «наших землях [...] ім'я наше славне козацьке», «запрягли всіх братів наших [...] у невольницьке ярмо», «приневолили силою, звабили й підкорили гвалтом» [2, с. 78, 80, 81].

Виступаючи з козацьким військом на захист України проти Речі Посполитої та розраховуючи на підтримку з боку народних мас, передусім, селянства, гетьману необхідно було враховувати й такий аспект, як ставлення населення до понять «вірності» та «зради». Саме тому Б. Хмельницький намагався довести легітимність повстання. Він усвідомлював, що в очах народу король уособлював не лише владу, а й виступав гарантом спокою, порядку й захисником певних прав і свобод від посягань з боку магнатів і шляхти. Відтак в українському суспільстві в системі громадянських цінностей, на думку В. Степанкова, «чільне місце посідала повага до короля та його влади» [13, с. 251-252]. Недаремно всі козацько-селянські повстання кінця XVI – початку XVII ст. були спрямовані проти магнатського панування, а не влади короля. Тому для Б. Хмельницького було важливим ще напередодні повстання повідомити український народ, що вістря своєї шаблі він спрямовує не проти короля, а проти підступних шляхтичів, які обманом відібрали в українців їхні права.

Довести законність його дій повинні були, на думку С. Величка, козацькі «привілеї», в яких король Ян II Казимир начебто підтверджував надане їм право «мушкетом і шаблею» боронити свої права, і які приховали ватажки реєстрового козацтва. Таким чином, на думку Б. Хмельницького, козаки мали право розпочати війну з поляками нібито «за королівським дозволом, адже поляки легковажили особу його королівської величності, не слухали його мандатів та наказів і насилали на Малу Росію безперервні руйнування та гніт» [2, с. 82]. Виходило, що, виступаючи проти магнатів, козаки не лише відстоювали свої права, а й захищали від них короля, якого ті почали зневажали й перестали слухати.

Отже, згадка про «привілеї від короля», надані Б. Хмельницькому, на першому етапі повстання, яке тільки набирало національно-визвольного характеру, повинна була виправдати його дії в очах населення, довести, що не лише за Божими, а й за державними законами Речі Посполитої, акції гетьмана та козацького війська носили справедливий та легітимний характер [2, с. 82]. На думку радянського й російського вченого Б. Флорі, Б. Хмельницькому вдалося переконати в цьому своїх прихильників. У всякому разі, на початковому етапі повстання козаки були впевнені не лише у законності свого виступу, а й в тому, що їхнім союзником є король [17, с. 42-43]. До того ж, і сам Б. Хмельницький, і його соратники, на думку українських дослідників В. Смолія та В. Степанкова, «спочатку не ставили за мету домагатися незалежності для України, а висунули у травні 1648 р. ідею створення автономної козацької держави у складі Речі Посполитої» [12, с.89]. Отже, теоретично король міг бути їх союзником.

Свою частку у створенні героїко-патріотичного інформаційного простору вносили й кобзарі, котрі в емоційно доступній формі прославляли подвиги повстанського війська, консолідуючи таким чином українське суспільство. Розуміючи значення кобзарів у

боротьбі за українську державу, Б. Хмельницький поновив давньоруський звичай, коли під час походу кобзар мав їхати за першою особою у війську, тобто за гетьманом. Зберігся гетьманський універсал від 26 вересня 1652 р., яким Хмельницький наказував полковникам ставитися до кобзарів справедливо [11].

Задля підняття бойового духу війська й підтримки повстання широкими народними масами, Б. Хмельницький поширював інформацію про здобуті перемоги, про силу й велич повсталих. Це робилося для того, аби, як влучно підмітив український історик М. Костомаров, український народ «побачив і зрозумів, що його гнобителі не такі могутні й непереможні, як це здавалося; панська пиха впала під дружними ударами рабів, які зважилися, нарешті, скинути з себе ярмо неволі» [8, с. 224].

Як зазначалося вище, Б. Хмельницький спрямовував інформаційно-психологічні акції не лише на військо та український народ як своїх прихильників, а й на протилежний, ворожий табір. Проте форми подання інформації, через які козацькі ватажки намагалися вплинути на противника, багато в чому були аналогічними тим, які вони застосовували до своїх прихильників.

Так, у листах Б. Хмельницького до Владислава IV (12 червня 1648 р.), коронного маршалка А. Казановського (12 червня), князя В. Заславського (12 і 14 червня), брацлавського воєводи А.Кисіля (13 червня), як і у зверненнях до населення України, гетьман звертав увагу польського панства на зневагу, яку ті проявляли до козацтва, та докоряв їм у гнобленні руського народу та переслідуванні православного духовенства. Таким чином він намагався переконати польську еліту в тому, що повстання – це вимушений крок із їх боку [13, с. 254].

Використовуючи методи психологічного впливу, козаки намагалися схилити деякі військові підрозділи противника на свою сторону. Відомо, що напередодні першої битви під Жовтими Водами у травні 1648 р. до війська коронних гетьманів М. Потоцького та М. Калиновського, у складі якого перебували реєстрові полки, непомітно проникли запорозькі пластуни. Вони повинні були переконати козаків перейти на бік повстанців. Реєстровці, яких тоді очолював Ф. Джалалій, підтримали низовиків, що передрекло їх спільну перемогу.

Зі стародавніх часів методи психологічного впливу на супротивника застосовували для того, щоб посіяти страх і паніку в стані ворога, призвести до ескалації соціальних конфліктів у його середовищі, ввести в оману, спонукати воєначальників до прийняття помилкових рішень тощо.

Пам'ятаючи про розгубленість польського суспільства, що була викликана смертю короля Владислава IV у період найбільших успіхів козацького війська (літо 1648), Б. Хмельницький намагався розколоти польську еліту шляхом тимчасового усунення Яна II Казимира. У 1651-1653 рр. козаки під керівництвом Л. Капусти планували операції із захоплення у полон польського короля [14, с. 94, 121, 129, 135].

У серпні 1648 р. козаки спробували вбити князя І. Вишневецького. До нього підіслали 10 юнаків з подарунками. Запідозривши зле, князь тримався з ними на відстані. Підпоївши козаків, вдалося дізнатися про справжні мотиви їхнього візиту, а під тортурами ті розповіли й про деталі операції [14, с. 118].

Тотожні до інформаційних операцій були диверсії, спрямовані на дестабілізацію ситуації на волості. Вони здійснювалися шляхом підбурювання суспільства до виступів проти існуючого польського режиму, організації в тилу ворога повстань селян і міщан. Подібні акції принесли очікуваний результат. Арештований у червні 1651 р. шляхтич

В. Кулаковський, завербований одним із ватажків козацької розвідки Гржибовським, під тортурами свідчив, що він мав завдання з товаришами «бунтувати всіх селян, почавши від Кам'янця до Лянцкорони під Краковом», і «купи хлопців, збунтувавши, відправляти [їх] до Хмельницького» [16, с. 87].

У травні 1648 р. коронний гетьман М. Потоцький у листі до архієпископа М. Лубенського писав про те, що «козаки збунтували всю Україну» [14, с. 104]. А анонімний автор зазначав у 1648 р., що «руські міста йому [Хмельницькому – Авт.] самі добровільно й охоче піддаються; зібравшись з корогвами, бубнами виходять йому назустріч і їх йому під ноги кладуть» [15, с. 402].

В «Архіві Південно-Західної Русі» серед документів, що були зібрані комісією для розбору древніх актів, збереглося чимало свідoctв того, як селяни, котрі були підбурені заїжджими козаками, грабували панські маєтки, розорювали фільварки, нападали на шляхтичів тощо [1, с. 281, 483, 484, 553].

Уже в липні 1648 р. в окремих українських воєводствах і повітах селяни та міщани почали організовуватися у військові загони, за типом козацьких [1, с. XL]. Як правило, такі ватаги діяли в межах одного-двох сіл, за рідким виключенням розповсюджуючись на більшу територію (як, наприклад, загін паволочського вйта Івана Кучевича-Мінського) [1, с. XLI]. Проте їх діяльність дуже допомагала просуванню козацького повстанського війська. Налякані народним вибухом, «всюди міста й замки здаються без будь-якого спротиву, і кількість вогнепальної зброї зростає», – писав А. Кисіль у листі до брацлавського воєводи М. Лубенського 31 травня 1648 р. [3, с. 29].

Козацькі ватажки у походах проти татар і турків, а також під час антипольських повстань активно використовували метод, відомий з давніх часів як «уведення противника в оману». Але найбільшого розквіту мистецтво психологічного впливу на противника набуло саме в роки Національно-визвольної війни середини XVII ст. Саме війна дає нам чисельні приклади застосування цього методу. Сутність дезінформування полягала у наданні противнику свідомо викривленої інформації: неправдивих або не повних відомостей щодо намірів, чисельності, напрямів пересування козацьких загонів, поширення чуток тощо.

В. Степанков, аналізуючи джерела часів визвольної війни, дійшов висновку, що окремі козацькі розвідники «навмисне потрапляли до ворожих рук із метою дезінформувати польсько-литовське командування щодо чисельності українсько-кримського війська, його місця знаходження, планів командування» [14, с. 94]. Такі козаки вдавали з себе перебіжчиків з українського табору. Для того, щоб перевірити правдивість наданої ними інформації, поляки їх катували. Ці люди свідомо приймали мученицьку смерть під тортурами, аби дезінформувати ворога, повідомити йому неправдиву інформацію.

Так, напередодні Корсунської битви (травень 1648 р.) очільниками повстанського війська була проведена спеціальна операція з дезінформування. До рук поляків потрапило дев'ятеро татар і козак-перекладач. Під тортурами він «зізнався», що «козаків 7 тис. і підійшло ще 15, татар 47 тис. і наближається хан з ордою». М. Потоцький, збентежений тим, що в нього немає можливості успішно захищатися, залишив укріплений табір (Корсунь) і почав відступати до Богуслава. Вимаривши коронного гетьмана з укріпленої фортеці, у Гороховій Діброві (нині – Крута Балка на лівому березі р. Рось) його військо зустрів гарматним вогнем М. Кривоніс, а Б. Хмельницький разом із татарами вдарили в тил. Польське військо було знищено, а коронний гетьман потрапив у полон [16, с. 96].

Подібне дезінформування противника щодо кількості козацького війська відбувалося й перед іншими битвами з поляками: під Пилявцями, Зборовом та Берестечком.

Дезінформування противника мало на меті не лише підштовхнути очільників ворожого війська до ухвалення хибних рішень, а й поширити в його середовищі відчуття «постраху», соціальної напруги, настроїв приреченості, невпевненості у власних силах – тобто, дезорганізувати його збройні сили. Б. Хмельницький з цього приводу зазначав: «Мені здається, що се більш чесно, ліпше і небезпечніше, коли поляки почують залізо у власній середині, коли матимуть щоденно перед очима ворогів» [6, с. 22].

В історію війни 1648 – 1657 рр. назавжди увійшла переможна битва козацько-татарських загонів проти коронного війська під Жовтими Водами. За словами козацького літописця, поляки тоді не встояли проти гетьмана й години і, «лігши на кілька тисяч трупів, з великим тріском і жахом ледве вскочили за свої окопи в обоз» [2, с. 67]. Велике значення для перемоги козацько-татарського війська відіграли страх і паніка, що поширилися серед польського війська. «Побачивши збиті кінськими копитами дим і куряву ..., полякам здавалося, – писав С. Величко, – що то йде стотисячне козацьке військо, але насправді йшло його тільки п'ятнадцять тисяч. Але полякам тоді страх затемнив очі млою – вони вже почали додуматися до такого, чого насправді й не було» [2, с. 69]. Це посіяло в стані ворога паніку. «Обидва гетьмани з багатьма іншими знаменитими панами неначе стратили розум, моталися навкруг обозу з багатьма хоругвами і не знали, що вдіяти» [2, с. 70]. На думку українського дослідника О. Уривалкіна, до дезінформування з метою «посіяти в рядах противника страх, невпевненість та паніку, козаки зверталися не раз» [16, с. 98].

Гетьман розробляв і складні комбінації з дезінформування. Зокрема, на другий день битви під Пилявцями (22 вересня 1648 р.) за його наказом до ворожого табору як полонений потрапив козак, переодягнений священиком. Під тортурами той повідомив про наближення для допомоги повстанському війську кількох десятків тисяч татар. Насправді їх підійшло в рази менше. Саме тоді Б. Хмельницький розпочав другу частину операції з дезінформування. Він наказав влаштувати союзницьким військам гучну зустріч із гарматним салютом. Виявлена козаками «радість» з приводу приходу татар, разом із попередньою інформацією про їх чисельність, породили серед поляків чутки про нашествя 30-тисячної орди. А це, своєю чергою, призвело до почуття приреченості й посіяло паніку.

На думку Т. Чухліба, заслання до противника «підставних» полонених із неправдивою інформацією стало «важливим складовим елементом «психологічної війни» Б. Хмельницького» [18].

Інколи для передавання хибної інформації козацькі ватажки використовували ворожих шпигунів (вивідувачів). Їм свідомо надавали неправдиві відомості, а потім організовували їх втечу. Траплялися випадки, коли обманна інформація до ворога потрапляла випадково, стихійно. Козаки, які потрапляли в полон, намагаючись врятувати своїх побратимів, направляли польське військо хибним шляхом.

Інформаційно-психологічні заходи загального характеру застосовувалися й до польського населення. На думку українського дослідника Ю. Мицика, розповсюдженою формою морально-психологічного тиску на військо й населення противника, яке часто використовували козаки, були листи образливого характеру [10].

Під час облоги м. Замостя восени 1648 р. до міста було направлено декілька листів, окремо – до полковника німецького гарнізону, міщан і шляхти. Цікаво простежити, як змінювалася риторика цих текстів.

У перших листах козацькі ватажки (документи були підписані іменем Б. Хмельницького, проте дослідники вважають, що він лише підписував їх, а безпосередньо писали інші керівники війська) пояснювали мешканцям міста причини війни, закликали їх до переговорів, пропонували заплатити викуп тощо.

Коли ж ці умовляння не дали бажаного результату, на їх адресу почали надсилати застереження: «Ви сподіваєтесь на підкріплення, але не знаю, чи діждетесь його, бо чимало душ ваших воїнів пішло на дно Вісли, шукаючи цих ваших підкріплень». Після відхилення й цих закликів повстанців, зазвучали відверті погрози, що козаки зроблять з мешканцями те ж саме, що вчинили в м. Броди, де «не тільки місто з вогнем пішло, але й замок». І навіть погрози із глузуванням: «А ми божим іменем будемо про вас пильно дбати, коли ви не хочете живими лишитися, бо це не наша сила, а міць божа, справа божа, а бог завжди за кривди бідних гордих карає, так що, будьте ласкаві, робіть, як хочете» [7, с. 76-77].

Отже, риторика козацьких листів змінювалася від умовлянь до нещадних погроз. Використання таких інформаційно-психологічних прийомів мали на меті вплинути на поведінку людей, які сховалися за міськими мурами, та полегшити козакам отримати перемогу.

Загалом же, звернення до мешканців міст не чинити опір козацькому війську й таким чином запобігти розправи над ними, надсилалися й іншими очільниками повстанського війська. Так, Л. Капуста, який був одним із наближених осіб до гетьмана й запобіг декільком замахам на нього, у посланні до влади Перемишля наголошував: «Ті міста, які склонилися запорізькому війську, не було жодної найменшої кривди, крім тих, які супротивилися нам. Ми також християни, як і ви. Також обіцяємо вам чесним словом, що вам, панове міщани, не буде найменшої кривди, як і в інших містах, які не опиралися Запорізькому війську» [5, с. 73]

Подібні листи розсилалися й до польських селян. Зокрема, в універсалі, написаному в червні 1651 р. гетьман закликав селян підтримати його виступ. У разі перемоги він обіцяв звільнити їх від «повинностей і робіт» та надати такі вольності, які має шляхта [7, с. 629]. Під час війни серед польського війська розповсюджувалися й листи, в яких дискредитувалися польські ватажки.

Проте козацькі ватажки не відмовлялися й від так званих акцій залякування: розправи з польською шляхтою та їх прихильниками. Такі дії з боку повстанців мали на меті посяти в польському, і, передусім шляхетському середовищі, відчуття приреченості та неминучості покарання. Особливою жорстокістю відзначився загін полковника І. Нечая, козаки якого, за участю міщан, чинили в Києві самосуд над поляками та євреями. Про те, що до цих акцій був безпосередньо причетний і Б. Хмельницький (в усякому разі, це відбувалося з його мовчазної згоди), на наш погляд, свідчить той факт, що, коли польські комісари нагадали йому про це, він не стримався і заявив: «Я маю право там (в Києві) розпоряджатися, як мені заманеться: я там пан і воєвода!».

Такі дії козаків досягли своєї мети: по всій Україні серед шляхти почалася паніка. «Раби тепер панують над нами, – писав брацлавський воєвода А. Кисіль архієпископу гнєзненському М. Лубенському. – Нещасні брати наші залишають свої гнізда, будинки й коштовні предмети. Всі тікають у внутрішні волості» [3, с. 28]. Проте й на волості не було спокою польським панам. Московський посланець у Варшаві Григорій Кунаков так описував настрої, що панували серед польської шляхти: «А многие сенаторы отпустили скарбы свои во Гданеск и хотят бежать за море... такова де злово несогласья и во всех

людех ужасті николи в Польще и в Литве не бувало. А говорятъ всякие люди, что Бог у сенаторей ум отнял, а на шляхетство ужастъ попустил, и слыша поляки про козаков, ужасаютца» [6, с. 27].

Підбурюючи українське населення підтримати повстанське військо й організовуючи диверсії в тилу противника, Б. Хмельницький і очолюваний ним уряд, на думку В. Степанкова, докладали чимало зусиль, намагаючись запобігти погромам міст і містечок, православних церков і монастирів, винищенню населення тощо [15, с. 412]. Закликаючи українців підтримати повстання, гетьман вимагав не чинити невинуватого насилля. Зокрема, Б. Хмельницький суворо заборонив М. Кривоносу «свавілля чинити, міста палити й руйнувати» [7, с. 63, 67]. Оскільки той проігнорував його наказ, то був відкликаний зі своїми полками до табору, де їх покарали. Наказного гетьмана прикували ланцюгом до гармати, і відпустили лише після того, як він заплатив чималий штраф за свої дії. Щодо старшини – деяких із них ув'язнили, інших – стратили. [15, с. 413]. Таким чином розправлявся гетьман із побратимами, які відмовилися виконати його наказ. Але, на нашу думку, основна мета покарання полягала в тому, щоб ще раз довести українському народу, що козацьке військо є його захисником, а не кривдником; а старшині й козакам – що вони повинні захищати, а не розправлятися з мешканцями волості.

Звичайно, що в тих умовах зупинити народну стихію, гнів щодо поневолювачів було надзвичайно складно. Але правдою є й те, що гетьман застосував до війська весь арсенал психологічного впливу, яким він володів.

Вістря психологічних операцій козацького війська було спрямовано й проти союзників Речі Посполитої. Весною 1654 р. Б. Хмельницький направив монахів у Туреччину зі своїми «мандатами», щоб вони закликали «сербів, болгар, греків й інших християн до зброї проти турецького султана» [6, с. 88].

Визнаючи активне застосування козацьким військом різних форм інформаційно-психологічного впливу на супротивника, постає питання щодо організаторів цих операцій. Вивчення наукової літератури дозволяє дійти висновків, що в козацькому середовищі не існувало органу, на який би покладалися функції розробки та проведення відповідних операцій. Часто організатором подібних заходів виступав сам Б. Хмельницький. Безпосередню участь у підготовці й проведенні таких акцій брали козацька старшина, полковники, сотники – командири козацьких підрозділів.

Таким чином, психологічний тиск на противника та вплив на українське населення були складниками в організації збройної боротьби козаків та їх ватажків з метою створення української козацько-гетьманської держави. Під час Національно-визвольної війни з Річчю Посполитою у середині XVII ст. очільники козацького війська неодноразово використовували численні інформаційно-психологічні акції з метою переконання, дезінформування (надання перекручених, не повних або свідомо неправдивих відомостей) та дезорганізації (вчинення психологічних диверсій з метою посіяти у ворожому середовищі паніку, почуття страху, приреченості, соціальної напруги тощо) військ супротивника та польського населення.

Водночас, з метою підняття бойового духу козацько-селянського війська та надання широкої підтримки народних мас, інформаційно-психологічний вплив здійснювався й на українське населення та воїнів повстанської армії. Емоційно забарвлені тексти, форми та засоби їх подання мали доволі сильний маніпулятивний інформаційний вплив на суспільство.

Список використаної літератури

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Киев : Университет Св. Владимира. — Ч. 3, Т. IV : Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. - 946 с. ; Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemyu komissiey dlya razbora drevnikh aktov, sostoyashchey pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. — Kiev : Universitet Sv. Vladimira. — Ch. 3, T. IV : Akty, odnosyashchiesya k epokhe Bogdana Khmel'nitskogo. - 946 s.
2. Величко С. В. Літопис / С. В. Величко; відп. ред. О. Мишанич; перекл. з книж. укр. мови В. О. Шевчук. — Київ : Дніпро, 1991. — Т. I. — 369 с. ; Velychko S. V. Litopys / S.V. Velychko; vidp. red. O. Myshanych; perek. z knyzh. ukr. movy V. O. Shevchuk. — Kyiv : Dnipro, 1991. — T. I. — 369 s.
3. Воссоединение Украины с Россией : документы и материалы в 3-х т. / ред. кол. П.П. Гудзенко, А. К. Касименко, А. А. Новосельский. — Москва : Издательство Академии наук СССР, 1953. — Т. II : 1648 – 1651 годы. - 567 с. ; Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey : dokumenty i materialy v 3-kh t. / red. kol. P. P. Gudzenko, A. K. Kasimenko, A. A. Novoselskiy. — Moskva : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1953. — T. II : 1648 – 1651 gody. - 567 s.
4. Горобець В. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / В. Горобець, Т. Чухліб. — Київ : Наукова думка, 2004. — 310 с. ; Horobets V. Taiemnytsi, kazusy i kuriozy ukrainskoi istorii. Kozatska doba / V. Horobets, T. Chukhlib. — Kyiv : Naukova dumka, 2004. — 310 s.
5. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. / В. Грабовецький. — Київ : Наукова думка, 1972. — 192 с. ; Hrabovetskyi V. Zakhidnoukrainski zemli v period narodno-vyzvolnoi viiny 1648-1654 rr. / V. Hrabovetskyi. — Kyiv : Naukova dumka, 1972. — 192 s.
6. Джеджула Ю. Таємна дипломатія Богдана Хмельницького : історико-документальна оповідь / Ю. Джеджула. — Київ : Молодь, 1995. — 224 с. ; Dzhedzhula Yu. Taiemna dyplomatiia Bohdana Khmelnytskoho : istoryko-dokumentalna opovid / Yu. Dzhedzhula. — Kyiv : Molod, 1995. — 224 s.
7. Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич. — Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. — 740 с. ; Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho. 1648 – 1657 / vidp. red. F. P. Shevchenko, uporiad. I.P. Krypiakovich. — Kyiv : Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1961. — 740 s.
8. Костомаров Н. П. А. Кулиш и его последняя деятельность / Н. Костомаров // Киевская старина. — 1883. — Т. 5, № 2. — С. 221–234 ; Kostomarov N. P. A. Kulish i ego poslednyaya deyatelnost / N. Kostomarov // Kievskaya starina. — 1883. — T. 5, № 2. — S. 221–234.
9. Куцька О. М. Психологічна боротьба в історії українського козацтва / О.М. Куцька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2003. — № 474 : Держава та армія. — С. 3–12 ; Kutska O. M. Psykholohichna borotba v istorii ukrainskoho kozatstva / O.M. Kutska // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». — 2003. — № 474 : Derzhava ta armiia. — S. 3–12.
10. Мицик Ю. Розвідники Богдана Хмельницького / Ю. Мицик // Армія України. — 1995. — 19 грудня ; Mytsyk Yu. Rozvidnyky Bohdana Khmelnytskoho / Yu. Mytsyk // Armiia Ukrainy. — 1995. — 19 hrudnia.

11. Під час походу кобзар мав їхати за гетьманом [Електронний ресурс] // Хрещатик. – 2001. - 12 жовтня № 137. – Режим доступу : <http://kreschatic.kiev.ua/ua/1967/art/1133.html> ; Pid chas pokhodu kobzar mav yikhaty za hetmanom [Elektronnyi resurs] // Khreshchatyk. – 2001. - 12 zhovtnia № 137. – Rezhym dostupu : <http://kreschatic.kiev.ua/ua/1967/art/1133.html>

12. Розвідка й контррозвідка та їх роль у боротьбі за незалежність України наприкінці XVI – в середині XVII ст. // Смолій В. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодні : у 5-ти т. / В. А. Смолій, М. Ф. Котляр, В. С. Степанков. - Київ, 2017. - Т. 1 : Спецслужби України у IX - середині XVII ст. – С. 66-220 ; Rozvidka u kontrrozvidka ta yikh rol u borotbi za nezalezhnist Ukrainy naprykintsi XVI – v seredyni XVII st. // Smolii V. Spetsialni sluzhby Ukrainy vid naidavnishykh chasiv i do sohodennia : u 5-ty t. / V. A. Smolii, M. F. Kotliar, V. S. Stepankov. - Kyiv, 2017. - Т. 1 : Spetssluzhby Ukrainy u IX - seredyni XVII st. – S. 66-220.

13. Степанков В. Зрада королю чи законне право на виступ? (Козацьке повстання першої половини 1648 року у сприйнятті Війська Запорозького / В. Степанков// Соціум. – 2006. – № 6. – С. 249-256 ; Stepankov V. Zrada koroliu chy zakonne pravo na vystup? (Kozatske povstannia pershoi polovyny 1648 roku u spryiniatti Viiska Zaporozkoho / V. Stepankov// Sotsium. – 2006. – № 6. – S. 249-256.

14. Степанков В. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648– 1657 pp.) / В.С. Степанков. - 3-е вид., перероб. та розшир. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 264 с. ; Stepankov V. Rozvidka i kontrrozvidka Bohdana Velykoho (1648– 1657 rr.) / V. S. Stepankov. - 3-e vyd., pererob. ta rozshyr. – Kamianets-Podilskyi, 2008. – 264 s.

15. Степанков В. 1648 рік: початок Української революції чи «домової війни» в Речі Посполитій? / В. Степанков // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2003. – Вип. 3. – С. 371-416 ; Stepankov V. 1648 rik: pochatok Ukrainskoi revoliutsii chy «domovoi viiny» v Rechi Posplytii? / V. Stepankov // Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi. – 2003. – Vyr. 3. – S. 371-416.

16. Уривалкін О. М. Таємниці розвідок (діяльність таємних служб на території України) / О. М. Уривалкін. – Київ : КНТ, 2007. – 352 с. ; Uryvalkin O. M. Taiemnytsi rozvidok (diialnist taiemnykh sluzhb na terytorii Ukrainy) / O. M. Uryvalkin. – Kyiv : KNT, 2007. – 352 s.

17. Флоря Б.Н. Отношение украинского козачества к Речи Посполитой во время козацких восстаний 20-30-х годов XVII века и на начальном этапе народно-освободительной войны / Б. Н. Флоря // Славяноведение. – 2002. – № 2. – С. 36-51 ; Florya B.N. Otnoshenie ukrainskogo kozachestva k Rechi Pospolitoi vo vremya kozatskikh vosstaniy 20-30-kh godov XVII veka i na nachalnom etape narodno-osvoboditelnoy voyny / B. N. Florya // Slavyanovedenie. – 2002. – № 2. – S. 36-51.

18. Чухліб Т. Психологічна війна гетьмана Б.Хмельницького / Т. Чухліб // Народна армія. – 2002. – 24 грудня ; Chukhlib T. Psykholohichna viina hetmana B.Khmelnyskoho / T. Chukhlib // Narodna armiiia. – 2002. – 24 hrudnia.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019 р.

S. Liaskovska

A. Liaskovska

**INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL IMPACT EXERTED BY COSSACK
LEADERS DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR OF THE UKRAINIAN
PEOPLE IN THE MID 17th CENTURY**

On the bases of the facts known in Ukrainian historiography and previously published documentary materials, the article suggests that information and psychological operations constituted a part of the armed struggle of Cossacks and their leaders for the creation of the Ukrainian Cossack-Hetman state during the National Liberation War of 1648-1657. The purpose of such operations was to create an information space favorable for the rebels, to unite the masses of the Cossacks around the Cossack troops and to raise the morale of the troops; to demoralize and disorganize the enemy troops, to neutralize or even win individuals and groups over from the enemy camp. In accordance with the goals set, certain objects that fell under the influence of information and psychological actions performed by Cossack army leaders and, in particular, B. Khmelnytsky, were defined. They were Cossacks and all those who joined the Ukrainian rebellious army, the Ukrainian population (peasants, lower middle class, Orthodox clergy, nobility); registered Cossacks, who were on the Polish king's service, Polish crown army soldiers (infantrymen) and mass mobilization soldiers (noble host); the Polish population living in the Ukrainian lands – the theater of war, the king and military leaders of the Polish army and their allies. The article analyses technologies (content, forms and means of information presentation) used by Cossack leaders for information and psychological impact on great masses of Ukrainian and Polish population, taking into account their national, social, intellectual and ethno-linguistic characteristics. The paper also considers the language means used for emotional coloring of Universals (legal acts) and other documents. The peculiarities of applying methods of psychological pressure on the enemy and his allies are looked at in the paper. These methods comprise conviction, disinformation (provision of distorted, incomplete or deliberately false information), psychological subversion (acts of intimidation) in order to destabilize the situation in the rear (provoking social outbursts against the Polish regime, staging of uprisings) and disorganization of the enemy's army (stirring up perplexity, creating panic, fuelling fear, evoking the feeling of doom, inevitability of reprisals, etc.). Attention is also drawn to B. Khmelnytsky's attempts to prevent excessive cruelty and violence. The forms and channels as well as lexical means through which the impact was exerted are defined.

Key words: *B. Khmelnytsky, Cossacks, National Liberation War, information and psychological impact, misrepresentation of information, disorganization, psychological subversion.*

УДК 929Тетчер:364(410)"193/200"

А. В. Папазова

К. Д. Андрюшенко

ПОГЛЯДИ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН

Розглянуто формування та розвиток поглядів Маргарет Тетчер під впливом консервативних ідей, участі в діяльності відділень консервативної партії та положень доповіді економіста У. Беверіджа у період перебування її на посаді парламентського секретаря в Міністерстві у справах пенсій та державного страхування. Простежено зміну поглядів М. Тетчер на пенсійну систему Великобританії: від державної пенсійної системи до системи з часткою приватного пенсійного забезпечення. Зроблено висновок,

що Тетчер цікавили не лише фінансові проблеми держав за економічної кризи, а й питання справедливості щодо пенсіонерів і робітників, які працюють.

Ключові слова: *погляди Маргарет Тетчер, пенсійне забезпечення, тетчеризм, консерватизм.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-38-50

Маргарет Тетчер – одна з найвідоміших політичних діячів ХХ ст. За її прем'єрства Великобританія вийшла з глибокої кризи. Зараз ми спостерігаємо в Україні складну ситуацію. А це означає, що необхідне вивчення різних моделей економічного та соціального розвитку, відновлення і змін. У цьому плані досвід Великобританії викликає значний інтерес. Тетчеризм сприяв економічному зростанню і став частиною сучасної економічної системи цієї країни. Це відбулося значною мірою завдяки реформуванню в галузі соціального розвитку країни, зокрема, пенсійній реформі. Попри віддаленість у часі, проблема пенсійного забезпечення за М. Тетчер і сьогодні викликає науковий інтерес [42]. Для сучасної України реформування пенсійного забезпечення – актуальна та складна проблема. Тому досвід застосування пенсійних перетворень Великобританії стане у пригоді й в нашій державі.

Пенсійне забезпечення у Великобританії часів М. Тетчер вивчало небагато вітчизняних авторів, а дослідження поглядів М. Тетчер на справу забезпечення людей пенсіями по старості було за межами зацікавлень науковців. Найбільшу увагу пенсійним перетворенням приділено в англійській літературі [32, 34, 35, 43-45], аналіз певної частини якої зроблено в роботі І.І. Явнкової [28, с. 18-23]. Українська дослідниця В.М. Пунько здійснила систематизацію та узагальнення основних груп джерел у царині соціальної політики М. Тетчер [17]. Проте небагато дослідників вивчали особистість і погляди М. Тетчер [6, 8, 10, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 22]. Сучасна російська дослідниця І.І. Явнова присвятила реалізації пенсійних реформ певну частину дисертаційного дослідження [28, с. 106-115]. Є чимало робіт, присвячених соціальним реформам у Великобританії загалом чи частково [2, 3, 20, 21, 25-27], автори яких певним чином торкалися різних аспектів пенсійного забезпечення за М. Тетчер. Є небагато праць щодо тетчеризму [4, 5, 9, 14, 18], неоконсерватизму [12], соціальної держави [1], де побіжно згадуються джерела поглядів М. Тетчер.

Серед історичних документів головне місце займають книги Маргарет Тетчер, що дозволяють простежити формування та еволюцію її поглядів на пенсійне забезпечення громадян. В «Автобіографії» вона розповідала, зокрема, про свої думки про пенсійне забезпечення громадян та свою роботу у Міністерстві у справах пенсій та державного страхування у 1961-1964 рр. [23, с. 67-69]. Ще одна книга, написана М. Тетчер, присвячена мистецтву управління державою, містить думки про європейську економічну та соціальну модель, де автор висловлює думки з приводу європейської пенсійної кризи та способів її подолання, наводячи приклад пенсійних реформ Великобританії 1980-х рр. [24, с. 363-365]. Численні виступи та інтерв'ю М. Тетчер містять висловлювання щодо перебігу та результатів пенсійних реформ, сутності пенсій [7, 36-41]. Доповідь У. Беверіджа допомагає зрозуміти джерела поглядів М. Тетчер на пенсії та соціальне страхування [29]. Стануть у пригоді й документи консервативної партії, які були створені після обрання М. Тетчер її лідером [30, 31] та рішення урядів Тетчер [33].

Мета статті – розглянути погляди Маргарет Тетчер на пенсійне забезпечення громадян.

Погляди людини формуються з дитинства. В результаті впливу родини, оточення, навчання. Погляди Маргарет Тетчер (дівооче прізвище – Робертс) формувалися під стійким впливом консервативних традицій родини, релігійно-етичних норм методистської церкви, шкільного навчання та суспільного життя рідного міста Грентема. Для родини Робертсів були характерні ощадність, працелюбство, релігійність, невибагливість до умов життя та обмеженість у відпочинку та розвагах. Мати Маргарет – Беатріс Робертс завжди готувала напередодні Різдва 150 пакетів з їжею для бідних родин, постійно допомагала самотнім старим чи хворим. Батько Маргарет, Альфред Робертс, як усі провідні бізнесмени міста, був членом благодійного клубу «Ротарі», постійно збирав кошти для різних благодійних справ. «Я народилася в домі практичному, серйозному і надзвичайно релігійному» [23, с. 17-23].

Окрім освоєння принципів торгівлі, юна Маргарет відкрила для себе, що приватне підприємство може грати в суспільстві важливу роль. Її батько володів також поштовою концесією в Грентемі, забезпечуючи жителям містечка банківські послуги, а саме виплату пенсій, що йому давало хороший додатковий дохід. Ось чому через його крамницю проходила чи не половина жителів містечка [22].

Саме батько зіграв велику роль у формуванні поглядів Маргарет, який прищеплював донці прагнення до знань, читання, бути обізнаною в міжнародних та суспільних справах, відповідальності за своє життя. Він був членом ради місцевого управління, головою міського комітету з фінансів, пізніше альдерменом й у 1945-1946 роках – мером Грентема. Тому його донька багато знала про міське життя і брала активну участь суспільних заходах в місті, у тому числі у передвиборчих кампаніях консервативної партії [23, с. 25-26]. Навіть у часи економічної кризи, міська громада була єдиною. Люди допомагали тим, хто у біді, тому М. Тетчер вважала, що виросла без почуття розділення і конфлікту між класами [23, с. 28].

Доволі рано у М. Тетчер сформувалися політичні погляди, хоч пройшло багато часу, перш ніж вона усвідомила на якому філософському підґрунті вони базуються: «за природою і вихованням я завжди була ревним консерватором» [23, с. 30].

Вже під час початку навчання в Оксфорді (1943 рік), Маргарет Робертс вступила в Асоціацію консервативної партії Оксфордського університету, придбала друзів та однодумців в політиці й брала участь у дебатах. Саме тоді Тетчер ознайомилася з передвиборчим маніфестом партії, зокрема, щодо пропозицій по допомозі державного соціального страхування, зробленими соціальним реформатором-лібералом лордом Беверіджем [23, с. 39-40].

Ще у 1942 році економіст Уільям Беверідж опублікував доповідь («Соціальне страхування й інші види соціального обслуговування») [29], де визначив головні чинники, що є великим злом для суспільства: хвороби, убогість, нездорові умови життя, нещасття, лінь. Він ратував за створення системи соціального забезпечення, що фінансується шляхом введення спеціального податку, так, щоб ця система захищала як активне населення, так і пенсіонерів з безробітними від народження до смерті [22]. Ідеї Беверіджа виявилися дуже близькими до вихованої у таких само цінностях Маргарет Робертс.

В Грентемі М. Робертс брала участь у мітингах – одним з ораторів, які представляли кандидата від консерваторів. Вона запам'ятала питання, задане на одному з таких мітингів літнім чоловіком, яке серйозно вплинуло на її погляди щодо добробуту і яке вона

розглядала як зародок майбутніх проблем для держави в царині соціальної політики: «Просто тому, що я скопив трохи грошей, держава не буде мені допомагати. Якби я все витратив, вони б допомогли» [23, с. 39-40].

Швидко пройшовши шлях від члена провінційних відділень консервативної партії до члена парламенту Великої Британії, М. Тетчер навчилася переконливо виступати з певними пропозиціями суспільству і державі. А коли у жовтні 1961 року вона отримала пропозицію від прем'єр-міністра Гарольда Макміллана працювати на посаді парламентського секретаря в Міністерстві у справах пенсій та державного страхування [23, с. 67] її погляди, накопичені знання та уміння стали визначати стиль роботи і той обсяг обов'язків, які їй доводилося виконувати.

Першою справою, яку вона для себе визначила на новій посаді – це перечитати доповідь У. Беверіджа, в якій, на її думку зрозуміло викладалася філософія післявоєнної системи пенсій та пільг. Вона запевняла, що була вже доволі добре знайома з його головними аспектами і сильно їх підтримувала. Тетчер добре розуміла сутність концепції усеосяжної системи державного страхування, яка повинна була компенсувати втрату здатності заробляти гроші внаслідок безробіття, хвороби чи виходу на пенсію за віком. Це належало здійснювати шляхом єдиної системи допомоги на рівні прожиткового мінімуму і фінансувати коштом індивідуальних внесків за єдиною ставкою. Паралельною була система державної усеосяжної допомоги, що фінансувалася із загальних податків, щоб допомогти тим, хто не міг претендувати на допомогу державного соціального страхування або тим, хто не могли здійснювати внески, або тому, що їх страхова сума вичерпалася. Державна усеосяжна допомога розглядалася як перехідна система, чия сфера діяльності зменшувалася пропорційно зростанню пенсій та особистих накопичень. Тетчер дійшла висновку й про негативні наслідки від соціального забезпечення і втрати приватної ініціативи. Вона визнала, що у доповіді У. Беверіджа звучали нотки, що пізніше були названі «тетчерівськими», тобто зазначила вплив ідей Беверіджа на формування її поглядів щодо пенсій і соціального страхування [23, с. 67].

Через чотири місяці після приходу до міністерства їй було запропоновано виступити в парламенті з роз'ясненням, чому консерватори не підвищують пенсії. Уперше їй належало звернутися до парламенту у своїй новій якості члена уряду. За 44 хвилини вона зробила екскурс на шістнадцять років назад, привела статистичні дані за 1946 рік, змалювала відмінності в положенні британських і скандинавських пенсіонерів станом на 1953 рік, зіставила розміри британських і західнонімецьких пенсій в 1959 році, порівняла прожитковий мінімум сім'ї, що палить і не палить, в 1951 р. Ніхто не міг перевершити її в знанні деталей справи або підготуватися краще за неї. Навіть міністр у справах пенсій «тіньового кабінету» Річард Кроссмен, який мав найгостріший інтелект серед лейбористів [10].

Робота Маргарет Тетчер в Міністерстві у справах пенсій та державного страхування розвинула її погляди, бо доводилося постійно розглядати наслідки та знаходити засоби подолання тих труднощів, що впливали між теорією Беверіджа і тим, як система та суспільні очікування працювали на ділі. Так виникла ідея «диференційованих пенсій» міністра Міністерства у справах пенсій та державного страхування Джона Бойда-Капентера, де відповідно до виплати більших внесків гарантувалася вища пенсія і забезпечувалася можливість особистих виробничих (недержавних) пенсійних схем. Ще одним постійним джерелом труднощів для М. Тетчер було «правило заробітку», на яке в міністерстві тоді так і не знайшли остаточної (резонної) відповіді. Відповідно до цього

правила, пенсіонери, які працюють за певного рівня доходів втрачали частково або повністю свої пенсійні виплати. Тетчер переживала також через вплив цього фактору на життя вдів пенсіонерів [23, с. 68].

Велику роль у формуванні поглядів Тетчер зіграло її прагнення знайти першопричини тих чи інших подій та ситуацій. Річ у тому, що у міністерстві вона займалася також розглядом та прийняттям рішень у проблемах конкретних людей (піднімалися у листах). Саме це та життєвий досвід, накопичений ще в дитинстві допомогли їй виробити погляд на проблему правила заробітку вдів-матерів. Тетчер дійшла висновку, що якщо жінка, втративши чоловіка та залишившись з дітьми, котрих треба утримувати, вирішить працювати, щоб мати більше грошей, вона не повинна при цьому втрачати пенсію [23, с. 68-69]. Правда реалізувати це саме тоді не вдалося.

16 липня 1962 року Тетчер звітувала у парламенті про роботу міністерства. В її виступі прозвучали головні положення про чинні пенсії, а також важливі думки про сутність пенсії. Тетчер сказала про те, що, з одного боку, для отримання правильної пенсії необхідно зробити в неї свій внесок. З іншого боку можна не брати в голову чи зробили ви внесок чи ні, ви отримаєте її у будь-якому разі. Тетчер вважала це досить суперечливим. Вона також заявила: «...пенсії виплачуються усім людям, які внесли свій вклад, незалежно від їх заощаджень, і тому несправедливо говорити, що це грабує бідних» [36]. Мабуть, малася на увазі пенсія по старості, а не за відпрацьовані внески, коли Тетчер говорила про отримання пенсії будь у якому разі. Головна думка, яка прозвучала у цих словах М. Тетчер – людина повинна отримати у старості таку пенсію, яку вона заробила своєю працею, своїми внесками, незалежно від заощаджень, які вона зробила окремо.

Коли у 1974-1975 роках Тетчер вела кампанію за обрання її лідером консервативної партії, у міру того як її акції підвищувалися, посилювалася критика на її адресу. Так, великий шум викликала її порада літнім людям, що збираються вийти на пенсію, купувати продукти про запас, ті, що добре зберігаються, бо це захистить їх від інфляції й послужить надбавкою до пенсії. Вона і сама, признавалася Тетчер, тримає у себе запас їстівного, білизни й інших речей на чорний день і точно перераховувала чого і скільки. Критики голосно звинувачували її в скнарості. Вона заперечувала їх шумні звинувачення [10].

Як лідер консерваторів М. Тетчер тепер мала перший голос у визначенні політики партії, зокрема, й щодо пенсійного забезпечення громадян. Тепер вона могла реалізовувати свої погляди на пенсійну політику. У документі консервативної партії «Правильний Підхід (Консервативна офіційна урядова заява)» від 4 жовтня 1976 року визначені такі основні положення про пенсії: про право членів пенсійних схем брати участь в управлінні своїми схемами, про скасування «правила заробітку» («неправильно відмовляти тих літніх чоловіків і жінок, які хочуть працювати»), про податкові пільги, які надають засоби для виведення більше мільйона бідних (включаючи багато пенсіонерів) з їх залежності від додаткових пільг [30].

Серед передвиборчих обіцянок консервативної партії звучало чимало положень про пенсійне забезпечення. Так у маніфесті консервативної партії від 11 квітня 1979 року йшлося про намір скасувати «правило заробітку», що «різдвяний бонус», який останній консервативний уряд почав у 1972 році, буде продовжений, що буде звільнено від податків пенсії вдів військових і забезпечено пенсією вдів «інших категорій» до 1950 року, які не отримують її нині [31].

В парламентському звіті з економіки від 12 червня 1979 року новий уряд М. Тетчер озвучив рішення щодо пенсій громадянам про збільшення стандартної ставки пенсії через

старість. Це означало, що пенсіонери соціального забезпечення будуть повністю захищені від зростання цін. Відповідно до правил пенсії будуть підвищуватися на основі зміни цін або доходів, залежно від того, що більше. Уряд вирішив, що в майбутньому вимога про підвищення пенсій згідно із законом повинна ґрунтуватися на коливаннях цін. Це буде мінімальною вимогою і повністю захищатиме вартість цих пенсій від зростання цін у будь-який час, включаючи ті, які виникають в результаті непрямих податкових змін. Пропонувалося негайно виконати передвиборну обіцянку вдовам військових – повністю звільнити їх пенсії від податків [33].

Виступаючи у парламенті 16 січня 1979 року Маргарет Тетчер заявила про найкращий спосіб допомоги «низькооплачуваним, пенсіонерам, хворим і тим, хто не в змозі допомогти собі, – це мати сильну і ефективну політику протидії інфляції. У такій політиці надмірної заробітної плати населенню не місце. Громадська думка повинна відкидати тих, хто їх висуває» [37].

Маргарет Тетчер мала намір сприяти розвитку системи додаткових пенсій і накопичень засобів в особливих фондах. У ідеальному світі не повинно було б бути «суспільства загального благоденствування», а також «громадських» пенсій. Там мали б бути тільки відповідальні громадяни, які підписали усі папери на усі необхідні страховки і які жертвують частину своїх коштів на добродійність [22].

На конференції консервативної партії 10 жовтня 1980 року Тетчер підтвердила думку про боротьбу з інфляцією: «Інфляція знищує нації і суспільства так само вірно, як і вторгнення армій. Інфляція є батьком безробіття. Це невидимий грабіжник...» [39]. 16 січня 1983 року у телевізійному інтерв'ю прем'єр-міністр наголосила на тому, що у нас величезні відмінності між тими, хто має індексні пенсії, і тими, хто цього не робить. Єдиний спосіб прирівняти їх – не мати ніякої інфляції [41]. На конференції консервативної партії 12 жовтня 1984 року Тетчер заявила, що завдяки боротьбі з інфляцією уряд зберіг довіру дев'яти мільйонів пенсіонерів, а стримуючи інфляцію захистив їх заощадження [40].

Таким чином, уряд консерваторів скасував формальний зв'язок між пенсіями й заробітною платою і встановив його між базовою державною пенсією і роздрібними цінами. Таке рішення було продиктоване, зокрема, економічною кризою у Великобританії 1980 р. Уряд М. Тетчер уперше провів в життя програму приватних або накопичувальних пенсій. Кожен британець отримав можливість вкладати до пенсійного фонду частину своїх доходів до вирахування податків [20, с. 55].

Реформи, проведені у галузі пенсійного забезпечення за урядів М. Тетчер, дозволили їй хоча б частково втілити свої погляди у життя. Про результати цих перетворень вона неодноразово висловлювалась у своїх виступах. 22 листопада 1990 року у промові в парламенті Тетчер стверджувала, що середній пенсіонер тепер має удвічі більше засобів для своїх дітей. Незвичайна трансформація приватного сектора створила багатство для поліпшення соціальних послуг і підвищення пенсій – це дозволяє пенсіонерам залишати удвічі більше своїм дітям, чим десять років тому [38].

Погляди М. Тетчер на пенсійне забезпечення громадян були частиною політичних, ідеологічних і морально-етичних установок, які вона прагнула провести й втілювала у життя, що отримали назву «тетчеризм». Для нього були характерні: вільне підприємництво, приватна ініціатива, прямий матеріальний зиск для покращання свого життя і родини. Тетчеризм відкидав рівність як щось нездійсненне: можливості нічого не

варті, якщо за ними не стоїть право виділятися з поміж усіх. Держава не повинна домінувати над людиною, підняти особисту відповідальність людини [4, с. 7-8].

Як говорила М. Тетчер: «Коли держава стає занадто сильною, люди відчувають, що вони розраховують на усе менше і менше. Держава виснажує суспільство, не лише його багатство, але й ініціативу, енергію, прагнення до вдосконалення й інновацій, а також до збереження того, що є кращим» [39].

Частиною тетчеризму також були консервативні цінності, ті чесноти, які були виховані в самій М. Тетчер – представниці середнього класу провінційного англійського суспільства: повага до закону і порядку, справедливість, релігійність, традиційні родинні цінності, ощадність, працьовитість, чесність, акуратність, благодійність, взаємодопомога, відповідальність за власне життя, підприємливість, обмежені розваги, які підготовлені власноруч.

Вона говорила в одній зі своїх видатних промов, що гідні люди хочуть виконувати правильну роботу, щоб їх не стримували та не залякували, щоб праця приносила гроші. Ці люди вважають, що чесність слід поважати, а не висміювати. Вони бачать злочинність і насильство як загрозу не лише суспільству, але і їх власному впорядкованому способу життя. Вони хочуть, щоб їм було дозволено виховувати своїх дітей в цих переконаннях, не побоюючись, що їх зусилля щодня зводитимуться нанівець в ім'я прогресу або свободи слова [39].

Всі ці цінності Маргарет Тетчер втілювала у життя не лише на багатьох посадах, на яких вона працювала в житті, а й у численних розмовах з людьми (інтерв'ю, виступах), писемній творчості – своїх книгах. Її ідеї, таким чином, будуть продовжувати жити та впливати на світогляд людей. «Коли занадто багато прав в уряді і занадто мало в особистості – це неправильно. Скоріше це питання навіть не ідеологічне, а релігійне. Бо десять знаменитих біблійних заповідей звернені до кожної конкретної людини!» [7].

У 2002 році вийшла з друку праця М. Тетчер, присвячена мистецтву управління державою, де авторка звернула увагу на європейську пенсійну кризу. Не змінюючи своїм переконанням, вона стверджувала, що європейська модель ставить захищеність над усе й у своєму прагненні зменшити ризик неминучого, пригнічує підприємливість. Саме у цьому головна причина європейської пенсійної кризи [24, с. 363-364].

Тетчер стверджувала, що уряди європейських країн прекрасно знали ще кілька років тому, що не можуть дозволити собі таких щедрих жестів на адресу пенсіонерів. Вона наводить приклад реформ 1980-х років Великобританії, де ще у 1980 році перестали пов'язувати розмір пенсії з розміром доходу (вона індексувалася залежно від зростання цін), в 1986 році скоротили бюджетне фінансування державної пенсійної системи, прив'язаної до отримуваних громадянами доходів, і стали заохочувати перехід на приватні системи пенсійного забезпечення. В результаті майбутні зобов'язання держави були понижені до прийняттого рівня. Великобританія інвестувала до пенсійних фондів більше, ніж усі європейські країни разом узяті. Усього лише три країни, а саме Сполучені Штати, Великобританія і Японія, володіють трьома чвертями світових активів пенсійних фондів [24, с. 364-365].

Однак Тетчер цікавили не лише фінансові проблеми держав за пенсійної кризи, а й питання невдоволення пенсіонерів і робітників, які працюють. Питання справедливості стосовно покоління працівників, яке змушене буде звалити на себе додатковий тягар забезпечення іншого покоління, тому воно зробить все, аби уникнути цього [24, с. 365].

Таким чином, джерелами поглядів Маргарет Тетчер на пенсійне забезпечення громадян є: традиції її родини, методистська церква, навчання у класичній англійській школі та суспільне життя в рідному місті. Формування поглядів Тетчер на пенсійне забезпечення громадян відбувалося під впливом консервативних ідей її батька, участі в діяльності відділень консервативної партії під час навчання в Оксфордському університеті та положень доповіді економіста У. Беверіджа. Розвиток поглядів Маргарет Тетчер значно прискорився за її роботи в Міністерстві пенсій та державного страхування, коли вона почала офіційно висувати пропозиції з покращення пенсійного забезпечення. Але лише на посаді прем'єр-міністра вона певним чином реалізувала свої ідеї.

На початку політичної кар'єри М. Тетчер погоджувалася з положеннями доповіді У. Беверіджа про створення системи соціального забезпечення, що фінансується коштом уведення спеціального податку, так, щоб ця система захищала як активне населення, так і пенсіонерів з безробітними. Під час роботи в Міністерстві у справах пенсій та державного страхування їй доводилося постійно розглядати наслідки та знаходити засоби подолання тих труднощів, що впливали між теорією Беверіджа і тим, як пенсійна система та суспільні очікування працювали на ділі. Особливо обговорювалися питання про «диференційовані пенсії», «правило заробітку», правила заробітку вдів-матерів.

На посадах лідера консервативної партії та прем'єр-міністра М. Тетчер втілювала в життя у документах та в реформах право членів пенсійних схем брати участь в управлінні своїми схемами, скасування «правила заробітку», звільнення від податків пенсій вдів військових, збільшення стандартної ставки пенсії по старості на основі зміни цін або доходів, перехід на приватні системи пенсійного забезпечення тощо.

Таким чином, уявлення М. Тетчер про пенсійне забезпечення громадян змінювалось протягом її політичної кар'єри, залежало від системи поглядів на життя людини загалом, суспільно-політичної та економічної ситуації в країні. Тетчер цікавили не лише фінансові проблеми держав за економічної кризи, а й питання справедливості щодо пенсіонерів і робітників, які працюють.

Найбільш перспективними темами для подальшої розробки в рамках зазначеної проблеми є вивчення впливу поглядів однопартійців та членів уряду М. Тетчер та інші джерела впливу на її погляди щодо пенсійного забезпечення. Важливо розглянути самооцінку діяльності прем'єр-міністра у часи прем'єрства та у після прем'єрський період активної діяльності. Це певним чином допоможе з'ясувати причини втрати посади прем'єр-міністра та проблем у внутрішній політиці Маргарет Тетчер.

Список використаної літератури

1. Алпатова Г.М. У истоков социального государства: У. Беверидж / Г. М Алпатова // Вестник Пермского университета. Серия: История. – 2009. – № 1. – С. 92-97 ; Alpatova G.M. U istokov sotsialnogo gosudarstva: U. Beveridzh / G. M Alpatova // Vestnik Permskogo universiteta. Seriya: Istoriya. – 2009. – № 1. – S. 92-97.

2. Бунькова Л. А. Опыт социального реформирования консервативных правительств Маргарет Тэтчер и Джона Мейджора в Великобритании / Л. А. Бунькова // Вестник Нижневартковского государственного университета. – 2008. – № 3. – С. 46-54 ; Bunkova L. A. Opyt sotsialnogo reformirovaniya konservativnykh pravitelstv Margaret Tetcher i Dzhona Meydzhora v Velikobritanii / L. A. Bunkova // Vestnik Nizhnevartovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2008. – № 3. – S. 46-54.

3. Вишнеvsька О. А. Пенсійна реформа: зарубіжний досвід для України / О. А. Вишнеvsька // Аспекти публічного управління. – 2016. – № 8. – С. 42-48 ;

Vyshnevskaya O. A. Pensiina reforma: zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy / O. A. Vyshnevskaya // Aspekty publichnoho upravlinnia. – 2016. – № 8. – S. 42-48.

4. Замятин Л. М. Горби и Мэгги : Записки посла о двух известных политиках – М. Горбачеве и М. Тэтчер / Л. М. Замятин. – Б. м. ; Б. и., 1995. 182 с. ; Zamyatin L. M. Gorbi i Meggi : Zapiski posla o dvukh izvestnykh politikakh – M. Gorbacheve i M. Tetcher / L.M. Zamyatin. – B. m. ; B. i., 1995. 182 s.

5. Замятин Л. М. Тэтчеризм / Л. М. Замятин // Международная жизнь. – 1989. – № 7. – С. 53-63 ; Zamyatin L. M. Tetcherizm / L. M. Zamyatin // Mezhdunarodnaya zhizn. – 1989. – № 7. – S. 53-63.

6. Капитонова Н. К. Маргарет Тэтчер: человек и политик [Электронный ресурс] / Н. К. Капитонова // Новая и новейшая история. – 2007. – № 2. – С. 173-187 ; № 3. – С. 166-203.

– Режим доступа :
<http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/PAPERS/HISTORY/TATCHER/TATCHER.HTM> ;
Kapitonova N. K. Margaret Tetcher: chelovek i politik [Elektronnyy resurs] / N. K. Kapitonova // Novaya i noveyshaya istoriya. – 2007. – № 2. – S. 173-187 ; № 3. – S. 166-203. – Rezhim dostupa : <http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/PAPERS/HISTORY/TATCHER/TATCHER.HTM>.

7. Маргарет Тэтчер о самом важном в политике [Электронный ресурс] / инт. вел В. Старков // Аргументы и факты. – 1996. – № 35. – С. 3. – <https://www.ibiblio.org/pub/academic/russian-studies/DailyNews/AiF/030035.pdf> ; Margaret Tetcher o samom vazhnom v politike [Elektronnyy resurs] / int. vel V. Starkov // Argumenty i fakty. – 1996. – № 35. – S. 3. – <https://www.ibiblio.org/pub/academic/russian-studies/DailyNews/AiF/030035.pdf>.

8. Медведев Д. Тэтчер: неизвестная Мэгги [Электронный ресурс] / Д. Медведев. – Москва : Т8, 2016. – 254 с. – Режим доступа : <http://maxima-library.org/component/maxlib/b/36687?format=read> ; Medvedev D. Tetcher: neizvestnaya Meggi [Elektronnyy resurs] / D. Medvedev. – Moskva : T8, 2016. – 254 s. – Rezhim dostupa : <http://maxima-library.org/component/maxlib/b/36687?format=read> (дата звернення: 09.10.2019)

9. Нечитайло В. В. Тетчеризм як винятковий феномен на тлі повоєнного політичного розвитку Британії / В. В. Нечитайло // Політологічні студії. – 2013. – Вип. 3. – С. 111-119 ; Nechytailo V. V. Tetcheryzm yak vuniatkovyi fenomen na tli povoiennoho politychnoho rozvytku Brytanii / V. V. Nechytailo // Politolohichni studii. – 2013. – Vyp. 3. – S. 111-119.

10. Огден К. Тэтчер. Женщина у власти. Портрет человека и политика [Электронный ресурс] : пер. с англ. / К. Огден. – Москва : Новости, 1992. – 541 с. – Режим доступа : <https://reader.bookmate.com /xBDPXboB> ; Ogden K. Tetcher. Zhenshchina u vlasti. Portret cheloveka i politika [Elektronnyy resurs] : per. s angl. / K. Ogden. – Moskva : Novosti, 1992. – 541 s. – Rezhim dostupa : <https://reader.bookmate.com /xBDPXboB>.

11. Онуфриенко Г. Ф. «Нам нравилось её ненавидеть» (историко-психологический портрет Маргарет Тэтчер) [Электронный ресурс] / Г. Ф. Онуфриенко // Культура в современном мире. – 2013. № 4. – Режим доступа : http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/althome/news/KVM_archive/articles/2013/04/2013-04_r_kvms14.pdf ; Onufrienko G. F. «Nam nrazilos ee nenavidet» (istoriko-psikhologicheskii portret Margaret Tetcher) [Elektronnyy resurs] / G. F. Onufrienko // Kultura v sovremennom mire. – 2013. № 4. – Rezhim dostupa : http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/althome/news/KVM_archive/articles/2013/04/2013-04_r_kvms14.pdf.

12. Панченко Ю. В. Історія і практика неоконсерватизму Великої Британії та США часів урядів М. Тетчер та Р. Рейгана : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / Юлія Валеріївна Панченко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2008. – 15 с. ; Panchenko Yu. V. Istoriiia i praktyka neokonservatyizmu Velykoi Brytanii ta SShA chasiv uriadiv M. Tetcher ta R. Reihana : avtoref. dys... kand. ist. nauk : spets. 07.00.02 / Yuliia Valeriivna Panchenko; Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. – Kyiv, 2008. – 15 s.
13. Перегудов С. П. Маргарет Тэтчер / С. П. Перегудов // Вопросы истории. – 1988. – № 10. – С. 60-83 ; Peregudov S. P. Margaret Tetcher / S. P. Peregudov // Voprosy istorii. – 1988. – № 10. – S. 60-83.
14. Перегудов С. П. Тэтчер и тэтчеризм / С. П. Перегудов. – Москва : Наука, 1996. – 298 с. ; Peregudov S. P. Tetcher i tetcherizm / S. P. Peregudov. – Moskva : Nauka, 1996. – 298 s.
15. Перегудов С. П. Самая влиятельная женщина. «Железная леди» Маргарет Тэтчер / С. П. Перегудов, А. А. Терентьев. – Москва : Яуза : Эксмо, 2014. – 384 с. ; Peregudov S. P. Samaya vliyatel'naya zhenshchina. «Zheleznaya ledi» Margaret Tetcher / S. P. Peregudov, A.A. Terentev. – Moskva : Yauza : Eksmo, 2014. – 384 s.
16. Попов В. И. Маргарет Тэтчер: человек и политик : взгляд российского дипломата / В. И. Попов. – 2-е изд., доп. – Москва : Международные отношения, 2000. – 464 с. ; Popov V. I. Margaret Tetcher: chelovek i politik : vzglyad rossiyskogo diplomata / V. I. Popov. – 2-e izd., dop. – Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya, 2000. – 464 s.
17. Пунько В. М. Соціальна політика уряду Маргарет Тетчер: історіографія проблеми / В. М. Пунько // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2017. – Вип. 24(1). – С. 31-39 ; Punko V. M. Sotsialna polityka uriadu Marharet Tetcher: istoriohrafiiia problemy / V. M. Punko // Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. – 2017. – Vyp. 24(1). – S. 31-39.
18. Рахшмир П. Ю. Маргарет Тэтчер и американский консерватизм / П. Ю. Рахшмир // Вестник Пермского университета. Серия: История. – 2012. – Вып. 2(19). – С. 61-69 ; Rakhshmir P. Yu. Margaret Tetcher i amerikanskiy konservatizm / P. Yu. Rakhshmir // Vestnik Permskogo universiteta. Seriya: Istoriya. – 2012. – Vyp. 2(19). – S. 61-69.
19. Салмин А. М. Политический портрет М. Тэтчер / А. М. Салмин. – Москва : ИНИОН АН СССР. 1982. – 253 с. ; Salmin A. M. Politicheskiy portret M. Tetcher / A.M. Salmin. – Moskva : INION AN SSSR. 1982. – 253 s.
20. Сорокина В. Ф. Социальное обеспечение в Великобритании [Электронный ресурс] / В. Ф. Сорокина // Современная Европа. – 2002. – № 1(9). – С. 53-60. – Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=12865568> ; Sorokina V. F. Sotsialnoe obespechenie v Velikobritanii [Elektronnyy resurs] / V. F. Sorokina // Sovremennaya Yevropa. – 2002. – № 1(9). – S. 53-60. – Rezhim dostupa : <https://elibrary.ru/item.asp?id=12865568>.
21. Трубайчук А. Ф. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів / А. Ф. Трубайчук, О. С. Черевко // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 125-133 ; № 3. С.88-96 ; Trubaichuk A. F. Osoblyvosti sotsialno-ekonomichnoi polityky brytanskykh konservatoriv / A. F. Trubaichuk, O. S. Cherevko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1999. – № 2. – S. 125-133 ; № 3. S.88-96.
22. Тьеро Ж.Л. Маргарет Тэтчер: от бакалейной лавки до палаты лордов [Электронный ресурс] / Ж. Л. Тьеро. – Москва : Молодая гвардия, 2010. – 520 с. – Режим доступа : <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A2/tjerio-zhan-lui/margaret-tetcher-ot-bakalejnoy-lavki-do-palati-lordov/1> ; Terio Zh.L. Margaret Tetcher: ot bakaleynoy lavki do palaty lordov [Elektronnyy resurs] / Zh. L. Terio. – Moskva : Molodaya gvardiya, 2010. – 520 s. – Rezhim

dostupa : <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A2/tjerio-zhan-lui/margaret-tetcher-ot-bakalejnojlavki-do-palati-lordov/1>.

23. Тэтчер М. Автобиография / М. Тэтчер; пер. с англ. Э. Гохмарка. – Москва : Издательство АСТ, 2014. – 798 с. ; Tetcher M. Avtobiografiya / M. Tetcher; per. s angl. E. Gokhmarka. – Moskva : Izdatelstvo AST, 2014. – 798 s.

24. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира : пер. с англ. / М. Тэтчер. – Москва : Альпина Паблишер, 2003. – 504 с. ; Tetcher M. Iskusstvo upravleniya gosudarstvom. Strategii dlya menyayushchegosya mira : per. s angl. / M. Tetcher. – Moskva : Alpina Pablisher, 2003. – 504 s.

25. Удовенко О. Ю. Неоконсерватизм як актуальна проблема на прикладі Великої Британії за часів урядів Маргарет Тетчер / О. Ю. Удовенко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2013. – № 1. – С. 62-64 ; Udovenko O. Yu. Neokonservatyzm yak aktualna problema na prykladi Velykoi Brytanii za chasiv uriadiv Marharet Tetcher / O. Yu. Udovenko // Nauka. Relihiia. Suspilstvo. – 2013. – № 1. – S. 62-64.

26. Урбан А. Н. Позиция консервативных правительств Великобритании в отношении социальной политики Европейского Союза: 1979-1997 гг. : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.03 / Анастасия Николаевна Урбан; Том. гос. ун-т. – Томск, 2008. – 203 с. ; Urban A. N. Pozitsiya konservativnykh pravitelstv Velikobritanii v otnoshenii sotsialnoy politiki Yevropeyskogo Soyuz: 1979-1997 gg. : dis. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.03 / Anastasiya Nikolaevna Urban; Tom. gos. un-t. – Tomsk, 2008. – 203 s.

27. Федотов А. И. История возникновения пенсионных систем в зарубежных странах [Электронный ресурс] / А. И. Федотов // Труды института системного анализа Российской Академии Наук. – 2006. – Т. 23. – С. 308-316. – Режим доступа : <http://www.isa.ru/proceedings/images/documents/2006-23/308-316.pdf> ; Fedotov A. I. Istoriya vzniknoveniya pensionnykh sistem v zarubezhnykh stranakh [Elektronnyy resurs] / A.I. Fedotov // Trudy instituta sistemnogo analiza Rossiyskoy Akademii Nauk. – 2006. – Т. 23. – S. 308-316. – Rezhim dostupa : <http://www.isa.ru/proceedings/images/documents/2006-23/308-316.pdf> (дата звернення: 09.10.2019).

28. Явнова И. И. Проблемы социального реформирования в политике консервативного правительства М. Тэтчер (1979 – 1990 гг.) [Электронный ресурс] : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.03 / Ирина Ивановна Явнова; Башкирский гос. ун-т. – Уфа : 2002. – 169 с. – Режим доступа : <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/457/1/urgu0171Ds.pdf> ; Yavnova I. I. Problemy sotsialnogo reformirovaniya v politike konservativnogo pravitelstva M. Tetcher (1979 – 1990 gg.) [Elektronnyy resurs] : dis. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.03 / Irina Ivanovna Yavnova; Bashkirskiy gos. un-t. – Ufa : 2002. – 169 s. – Rezhim dostupa : <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/457/1/urgu0171Ds.pdf>.

29. Beveridge, Sir William Social insurance and allied services: report [Electronic resource] / Sir William Beveridge // Bulletin of the World Health Organization: the International Journal of Public Health. – 2000. – Vol. 78, № 6. – P. 847-855. – Mode of access : <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/57560/scan.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

30. Conservative Party. The Right Approach (Conservative policy statement) 1976 [Electronic resource] // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/109439>

31. Conservative Party. Conservative General Election Manifesto 1979 [Electronic resource] // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/110858>.

32. Eichenhofer E. Der Thatcherismus und die Sozialpolitik: Wohlfahrtsstaatlichkeit zu marktwirtschaftlichen Bedingungen / E. Eichenhofer. – Baden-Baden : Nomos, 1999. – 91 p.
33. Hansard Economy: 1979 Budget (Howe 1) [Electronic resource] // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/109497>.
34. Minns R. Pension funds and British capitalism: The ownership and control of shareholdings [Electronic resource] / R. Minns. – London, Angleterre : W. Heinemann, 1980. – Mode of access : <https://www.bookdepository.com/es/Pension-Funds-British-Capitalism-Richard-Minns/9780435845100?ref=grid-view&qid=1566513484929&sr=1-5>.
35. Stapleton J. Updated: How the Thatcher governments changed occupational pensions in the 1980 s. [Electronic resource] / J. Stapleton // Personal pensions. – 2015. – 08 April. – Mode of access : <https://www.professionalpensions.com /feature/2261768/-thatchers-governments-changed-pensions>.
36. Thatcher M. HC PQ [Pensions and National Insurance] 1962 Jul 16 [Electronic resource] / M. Thatcher // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/101154>.
37. Thatcher M. HC S [Industrial Situation]. 1979 Jan 16 [Electronic resource] / M. Thatcher // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/103924>.
38. Thatcher M. HC S: [Confidence in Her Majesty's Government]. 1990 Nov 22 [Electronic resource] / M. Thatcher // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/108256>
39. Thatcher M. Speech to Conservative Party Conference ('the lady's not for turning') ["The Reason Why"]. 1980 Oct 10 [Electronic resource] / M. Thatcher // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/104431>.
40. Thatcher M. Speech to Conservative Party Conference. 1984 Oct 12 [Electronic resource] / M. Thatcher // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/105763>
41. Thatcher M. TV Interview for London Weekend Television. Weekend World ("Victorian Values"). 1983 Jan 16 [Electronic resource] / M. Thatcher // Margaret Thatcher Foundation. – Mode of access : <https://www.margaretthatcher.org/document/105087>.
42. The Thatcher pension reforms and their consequences [Electronic resource] // UK Research and Innovation. – Mode of access : <https://gtr.ukri.org/projects?ref=AH/L004739/1>.
43. Toulson N. Personal pensions. : The Choice is Yours / N. Toulson. – London : Kogan Page Ltd? 1987. – 1112 p.
44. Waine B. Workers as owners: The ideology and practice of personal pensions / B. Waine // Economy and society. – 1992. – Vol. 21, № 1. – P. 27-44.
45. Whitehouse E. Pension Reform in Britain [Electronic resource] / E. Whitehouse. – World Bank : Axia Economics. June 1998. – Mode of access : https://mpra.ub.uni-muenchen.de/14175/1/MPRA_paper_14175.pdf
- Стаття надійшла до редакції 29.09.2019 р.

A. Papazova

K. Andriushchenko

MARGARET THATCHER'S STANCE ON STATE PENSION

The author establishes the formation and development of Margaret Thatcher's views on state pension provision. Family traditions, classical English schooling and public life are stated

to have been the dawn of her judgements. Father's conservative ideas, participation in the activities of the Conservative Party's branches during her studies at Oxford University, and the provisions of a report by economist W. Beveridge significantly shaped Thatcher's views on state pension. Thatcher's outlook picked up momentum while working at the Ministry of Pensions and State Insurance as she began formally putting forward pension improvement proposals. It was not till she became a prime minister that she implemented her ideas in a certain way.

At the outset of her political career, M. Thatcher agreed with the provisions of W. Beveridge's report on the creation of a social security system financed by the introduction of a special tax, so that this system would protect both the active population and pensioners. While working at the Ministry of Pensions and State Insurance, she had to constantly consider the consequences and find ways to overcome the difficulties that emerged between Beveridge theory and how the pension system and public expectations worked de facto. Special consideration was granted to "differentiated pensions", the "rule of earnings", the rules of earnings of widowed mothers.

As Conservative Party leader and Prime Minister, M. Thatcher embodied in the documents and reforms the right of pension scheme members to participate in the administration of their schemes, the abolition of the "rule of earnings", the exemption from pension taxes of widows of the military men, the increase of the standard rate of old age pension based on price or income changes, transition to private pension systems, etc.

Thus, Thatcher's perceptions of state pension varied throughout her political career and depended on the belief system and worldview in general as well as on the socio-political and economic situation in the country. Aside from financial problems of state during the downturn, Thatcher also engaged with the issue of justice for pensioners and working people.

Key words: Margaret Thatcher views, retirement security, Thatcherism, conservatism.

УДК 930.1:37(560)“1839/1937”

А. В. Папазова

А. В. Пандазі

ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ТА НАУКИ В ТУРЕЧЧИНІ (1839 – 1937 РОКИ) РАДЯНСЬКИМИ ДОСЛІДНИКАМИ

Зроблено спробу проаналізувати тематику праць щодо вивчення розвитку освіти й науки в Османській імперії, а, згодом, у Турецькій республіці (1839 – 1937 роки) радянськими дослідниками. Представлені окремі думки та висновки науковців щодо певних питань розвитку освіти та науки. Передусім, науковці цікавилися політикою урядів Туреччини в галузі освіти, освітніми реформами в Османській імперії. Праць, присвячених вивченню науки в Османській імперії та Турецькій республіці (1839 – 1937 роки) мало. Дослідники звертали увагу на реформи в науці 20 – 30-х років ХХ ст., досягнення окремих наук, праці науковців.

Ключові слова: історіографічний аналіз, освіта, наука, Османська імперія, республіка Туреччина.

Сучасна Турецька Республіка демонструє всьому світові не аби яку активність в усіх сферах людської життєдіяльності. Турецькі історики приділяли та приділяють дуже велику увагу переломним подіям у вітчизняній історії, зокрема реформам в культурі. Які саме зміни відбувалися в культурі турецького народу – найближчого сусіда України – дуже важливо вивчати не лише для розуміння відносин цих держав, вивчення культурного взаємовпливу. Це важливо й для вивчення розвитку освітніх та наукових зв'язків турецького й українського народів, досягнень вчених обох країн. Зокрема, дослідження історичних праць науковців зазначеного періоду. Вивчення праць науковців щодо розвитку освіти й науки Османської імперії та Туреччини (1839 – 1937 роки) – недостатньо досліджена проблема. Дуже мало написано й історіографічних праць з цієї теми. Питання розвитку освіти й науки в Османській імперії (згодом в Турецькій республіці) вивчалось у невеликій кількості спеціально присвяченій цій тематиці робіт радянських науковців.

Метою публікації є аналіз тематики праць радянських дослідників з проблеми розвитку освіти й науки в Османській імперії та Турецькій республіці (1839 – 1937 рр.).

Є чимало здобутків щодо вивчення праць радянських науковців, присвячених культурі, реформам, чи цілком історії Османської імперії й Туреччини. Проте мало істориків звертали увагу на аналіз праць науковців безпосередньо до освіти та науки в Османській імперії та Турецькій республіці (1839 – 1937 рр.). Серед робіт, спеціально присвячених вивченню досягнень істориків із зазначеної проблеми виділяється стаття А.Гюль, присвячена історіографії становлення університетської освіти в Туреччині [10]. Дослідниця звернула увагу на тематику праць окремих радянських істориків.

Дослідники, які написали історіографічні праці з історії Туреччини, виконували аналіз доробків з питань турецької освіти та науки. Але й досі ця проблема докладно не досліджена. Так, зокрема, радянський дослідник А.Д. Желтяков звернув увагу на роботи авторів, присвячені реформам в освіті Туреччини [14, с. 95-96]. І.Ф. Черніков досліджував праці А.Ю. Кримського з тюркології [34]. В праці радянських науковців з історії країн Азії та Африки проаналізовано вивчення турецької історії радянськими науковцями [17].

Праця сучасних російських науковців Ю.О. Лі та С.П. Орешкової присвячена вивченню роботи науковців сектору Туреччини Інституту Сходознавства РАН [20]. Ю.А. Петросян проаналізував здобутки великої кількості радянських дослідників, зокрема, А.Ф. Міллера, А.Д. Новічева, А.М. Кононова, А.Д. Желтякова [24, с.188-198, 204-205, 215-219]. Стаття Д.Д. Васильєва, С.Ф. Орешкової, І.М. Смилянської містить відомості про дослідницьку діяльність провідного науковця радянської османістики А.С. Тверитиної на тлі аналізу ідеологічних умов праці сходознавців в СРСР [4]. Предметом дослідження А.В. Прокоп'євої були умови, тенденції, наукові результати осмислення російськими істориками проблем підготовки та реалізації реформ кінця XVIII – 70-х років XIX ст. в імперії Османа [25].

Сучасний український науковець І.Ф. Черніков проаналізував розвиток української тюркології до 30-х років XX ст. Автор високо оцінив досягнення українських тюркологів, зокрема, А.Ю. Кримського, А.П. Ковалівського та інших і тюркології загалом. Він зазначив про репресії радянської влади щодо українських тюркологів, але відмітив, що кращі представники української орієнталістики як у діаспорі, так і в самій Україні докладали зусиль для відродження, зокрема, і тюркології [33, с.16-20]. В іншій статті про відродження тюркології в Україні після 30-х років XX ст. автор звернув увагу на праці

українських науковців, зокрема, які вивчали розвиток ідеології в Туреччині [32, с.35]. Е. Циганкова проаналізувала діяльність сходознавчих установ в Україні у радянський період, функціонуванню яких заважали політичні й ідеологічні чинники, що позначилося й на розвиткові тюркології [31].

У роботах, спеціально присвячених розвиткові освіти в Османській імперії та Туреччині автори також здійснювали певний аналіз праць, зокрема, радянських науковців, на яких певним чином базувалися їх дослідження [11, с. 12-13; 15, с. 45; 28, с. 8-11].

У вивченні історії Туреччини радянськими дослідниками виділяють два періоди: довоєнний (20 – 30-ті роки ХХ ст.), коли основним завданням радянських тюркологів було дослідження турецької революції 1918 – 1923 років, політичного і соціально-економічного розвитку Турецької республіки, а культурні питання розглядалися ними опосередковано; післявоєнний (з кінця 40-х років ХХ ст.), коли дослідження проблем культури Туреччини стало здійснюватися в СРСР систематично [14, с. 91].

В Україні працював сходознавець, мовознавець, організатор науки Агатангел Юхимович Кримський [1]. Його праця з історії Туреччини [19] допомогла підготувати нове покоління османістів серед дослідників.

Вже у 1925 році академіки В.В. Бартольд, С.Ф. Ольденбург, І.Ю. Крачковський звернули увагу на праці турецького історика Кьопрюлю-заде Фуад-бея [3]. О.М. Самойлович у 1927 році здійснив рецензію щодо журналу по тюркології, який видавався Тюркологічним Інститутом при Стамбульському університеті, де зазначив про праці турецьких і закордонних дослідників, які в ньому друкувалися [27].

В.О. Горделевський коротко описав багато подій в освіті та науковому житті Туреччини початку 20-х років ХХ ст. [8]. Він проаналізував здобутки та значення наукової діяльності турецького історика-популяризатора Ахмеда Рефіка Алтиная [9], коротко описав досягнення турецьких вчених Кемаль-паші заде Сеїд-бея [7] та Алі Емірі [6]. Стаття А. Тверитинової містить деякі відомості культурного розвитку Туреччини зі сторінок турецького журналу [29]. В.В. Бартольд звернув увагу на архівну справу в Османській імперії [2, с. 359-361].

Згодом, дослідження історії Туреччини стали особливою галуззю радянської історичної науки. З 30-х років ХХ ст. з'являються нові спеціалісти, які отримали мовну, історичну і методологічну підготовку у радянських вищих навчальних закладах. Вивчення історії Туреччини посіло вагомe місце у науковій діяльності сходознавчих інститутів Академії наук СРСР [17, с.467]. Період 40–60-х років ХХ ст. був «плодовитим» для радянської історіографії у вивченні історії Туреччини. Одним з важливих завдань радянських тюркологів було вивчення історії і сучасного стану наукових досліджень в Туреччині. Початок фундаментальним дослідженням в цій області поклали праці І.Ю. Крачковського (1957 р.) про розвиток географічної науки турків у XV – XIX ст. [18, с.652-657].

У 1965 році вийшла друком праця радянських авторів А.Д. Желтякова й Ю.А. Петросяна з історії просвітництва в Туреччині [15], у якій досліджено політику Османів в галузі освіти, зроблено характеристику основних етапів її розвитку, проаналізовано програми, методи навчання в спеціальних навчальних закладах та світських загальноосвітніх школах з кінця XVIII ст. до 1914 р. Значне місце відведено історії освіти турецьких жінок. Розглянуто історію створення та діяльність найбільш відомих ліцеїв, а також Стамбульського університету.

Е.Ю. Гасанова вивчала ідеологію в Туреччині за влади молодотурок [5]. Особливий інтерес для висвітлення теми представляють «Політичні заповіді» Алі-паші і Фуада-паші, лідерів другого етапу Танзимату. Російський переклад «заповіді» Алі-паші опублікувала у своїй роботі І.Л. Фадєєва [30], нею схарактеризовано ідейні погляди Алі-паші.

«История Турции» А.Д. Новічева містить розділи, присвячені реформам в області просвіти та культури, де значна увага приділена розвитку освіти та науки часів Танзимату (політика держави в цих сферах, кількісні показники навчальних закладів та учнів, освіта не турків і не мусульман, султанський ліцей, типи шкіл і їх фінансове забезпечення, вища освіта, Академія наук, Османське наукове товариство, бібліотеки, преса, цензура, супротив консерваторів тощо) [21, с.178-203].

Ю.А. Петросян досліджував здобутки історика та публіциста Ахмеда Саїба [22], соціолога і політичного діяча Мехмеда Сабахеддіна [23].

Вивченню історії турецького друкарства і преси з моменту їхнього зародження і до 60-х років ХХ ст. присвячена монографія А.Х. Ібрагімова [16]. Друкарству Туреччини також присвячена праця А.Х. Рафікова [26].

Не менш важливим дослідженням, яке розкриває реформи періоду Танзимату є «Танзимат і Мустафа Рашид-паша» Н.О. Дуліної [13]. Аналізувалися як самі реформи, в тому числі в галузі освіти, так і роль Мустафи Решид-паші в їх плануванні і здійсненні. Дослідниця також звернула увагу на розвиток права Османської імперії часів Танзимату [12].

Таким чином, тематика досліджень радянських науковців обмежена, переважно, такими головними проблемами як реформування освіти та науки в Османській імперії та Турецькій республіці зазначеного періоду.

Дослідники, які аналізували вивчення науковцями проблеми розвитку освіти та науки в Османській імперії та в Турецькій республіці відмічали досягнення істориків у розгляді становлення університетської освіти цієї країни, реформ в освіті, ідеології та діяльності ідеологів реформ.

Виявлено, що наукові доробки більше присвячені розвитку освіти. Передусім, науковці цікавилися політикою урядів Туреччини в галузі освіти, освітніми реформами в Османській імперії, а більше – реформуванням системи освіти за К. Ататюрка. Питання організації навчального процесу, методів викладання, кількісні та якісні характеристики освітнього процесу цікавили дослідників набагато менше. Є певні досягнення у вивченні процесу створення навчальних закладів, дослідженні освіти жінок в Туреччині.

Праць, присвячених вивченню науки в Османській імперії та Турецькій республіці (1839 – 1937 років) мало. Дослідники звертали увагу на реформи в науці 20-30-х років ХХ ст., досягнення окремих наук, праці науковців. Істориків, передусім, цікавив розвиток ідеології, архівна справа, досягнення географічних та історичних наук.

Наукові розробки дослідників базувалися на великому масиві першоджерел, на турецьких архівних матеріалах. В них детально висвітлювалися проблеми реформування в освіті та науці Туреччині. Серед досліджень, присвячених зазначеній проблемі, чинне місце займають роботи українських тюркологів та істориків.

Найбільш перспективними темами для подальшої розробки в рамках зазначеної проблеми є вивчення доробків радянських дослідників щодо розвитку природознавчих наук, діяльності турецьких освітян і науковців за кордоном, дослідження якості навчального процесу, впливу поширення освіти та науки на турецьке суспільство, участь національних меншин Туреччини в зазначених процесах. Дуже важливо доповнити риси

етапів у розвитку радянської тюркології, особливо щодо вивчення турецької освіти та науки.

Список використаної літератури

1. А. Ю. Кримський. Бібліографічний покажчик / ред. кол. : Ю. М. Кочубей (голова), О. В. Богомолів, О. Б. Бубенок та ін.; упоряд.: О. Д. Василюк, Ю. М. Кочубей. – Київ, 2016. – 276 с. ; А. Yu. Krymskyi. Bibliografichnyi pokazhchuk / red. kol. : Yu. M. Kochubei (holova), O. V. Bohomolov, O. B. Bubenok ta in.; uporiad.: O. D. Vasyliuk, Yu. M. Kochubei. – Kyiv, 2016. – 276 s.

2. Бартольд В. В. Хранение документов в государствах мусульманского Востока // Бартольд В. В. Сочинения / В. В. Бартольд. – Москва : Наука, 1973. – Т. VIII : Работы по источниковедению. – С. 350-361 ; Bartold V. V. Khranenie dokumentov v gosudarstvakh musulmanskogo Vostoka // Bartold V. V. Sochineniya / V. V. Bartold. – Moskva : Nauka, 1973. – Т. VIII : Raboty po istochnikovedeniyu. – S. 350-361.

3. Бартольд В. Записка об ученых трудах Кёпрюлю Заде Фуад-Бея (Keuprulu Zade Mehmed Fuad) / В. Бартольд, С. Ольденбург, И. Крачковский // Вестник Удмуртского университета. Сер. : История и филология. – 2017. – Т. 27. Вып. 2. – С. 323-325 ; Bartold V. Zapiska ob uchenykh trudakh Kepyulyu Zade Fuad-Beya (Keuprulu Zade Mehmed Fuad) / V. Bartold, S. Oldenburg, I. Krachkovskiy // Vestnik Udmurtskogo universiteta. Ser. : Istoriya i filologiya. – 2017. – Т. 27. Vyp. 2. – S. 323-325.

4. Васильев Д. Д. Об Анне Степановне Тверитиновой / Д. Д. Васильев, С.Ф. Орешкова, И. М. Смилянская // Османский мир и османистика : Сборник статей к столетию со дня рождения А.С. Тверитиновой (1910 – 1973). – Москва : ИВ РАН, 2010. – С. 15-26 ; Vasilev D. D. Ob Anne Stepanovne Tveritinovoy / D. D. Vasilev, S. F. Oreshkova, I. M. Smilyanskaya // Osmanskiy mir i osmanistika : Sbornik statey k stoletiyu so dnya rozhdeniya A.S. Tveritinovoy (1910 – 1973). – Moskva : IV RAN, 2010. – S. 15-26.

5. Гасанова Э. Ю. Идеология буржуазного национализма в Турции в период младотурок. (1908 – 1914 гг.) / Э. Ю. Гасанова. – Баку : Изд-во АН АзССР, 1966. – 162 с. ; Gasanova E. Yu. Ideologiya burzhuaznogo natsionalizma v Turtsii v period mladoturok. (1908 – 1914 gg.) / E. Yu. Gasanova. – Baku : Izd-vo AN AzSSR, 1966. – 162 s.

6. Гордлевский В. Али Эмири / В. Гордлевский // Восток. Журнал литературы, науки и искусства. – Москва; Санкт-Петербург : Всемирная литература, 1925. – Кн. пятая. – С. 277-278 ; Gordlevskiy V. Ali Emiri / V. Gordlevskiy // Vostok. Zhurnal literatury, nauki i iskusstva. – Moskva; Sankt-Peterburg : Vsemirnaya literatura, 1925. – Кн. pyataya. – S. 277-278.

7. Гордлевский В. Ахмед Рефик Алтынай (1880–1937) / В. Гордлевский // Советское востоковедение. – Москва; Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1945. – Т. III. – С. 265–268 ; Gordlevskiy V. Akhmed Refik Altynay (1880–1937) / V. Gordlevskiy // Sovetskoe vostokovedenie. – Moskva; Leningrad : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1945. – Т. III. – S. 265–268.

8. Гордлевский В. Из жизни современной Турции (Заметки) / В. Гордлевский // Восток. Журнал литературы, науки и искусства. – Москва; Петербург: Всемирная литература, 1924. – Кн. четвертая. – С. 204-210 ; Gordlevskiy V. Iz zhizni sovremennoy Turtsii (Zametki) / V. Gordlevskiy // Vostok. Zhurnal literatury, nauki i iskusstva. – Moskva; Peterburg: Vsemirnaya literatura, 1924. – Кн. chetvertaya. – S. 204-210.

9. Гордлевский В. Кемаль-паша задэ Саид-бей; Решад Фуад-бей / В. Гордлевский // Восток. Журнал литературы, науки и искусства. – Москва; Санкт-Петербург: Всемирная литература, 1924. – Кн. четвертая. – С. 211 ; Gordlevskiy V. Kemal-pasha zade Said-bey;

Reshad Fuad-bey / V. Gordlevskiy // Vostok. Zhurnal literatury, nauki i iskusstva. – Moskva; Sankt-Peterburg: Vsemirnaya literatura, 1924. – Kn. chetvertaya. – S. 211.

10. Гюль А. Историография становления университетского образования в Турции: проблемы и перспективы / А. Гюль // Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования. – 2016. – № 2(11). – С. 78-81 ; Gyul A. Istoriografiya stanovleniya universitetskogo obrazovaniya v Turtsii: problemy i perspektivy / A. Gyul // Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Gumanitarnye issledovaniya. – 2016. – № 2(11). – S. 78-81.

11. Гюль А. Становлення та розвиток університетської освіти Туреччини у ХІХ – на початку ХХІ століття : дис. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Алі Гюль; Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2017. – 326 с. ; Hiul A. Stanovlennia ta rozvytok universytetskoї osvity Turechchynu u ХІХ – na pochatku ХХІ stolittia : dys. ...kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / Ali Hiul; Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. – Zhytomyr, 2017. – 326 s.

12. Дулина Н. А. Об уголовном праве Танзимата (1839–1878 гг.) / Н. А. Дулина // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока : XXII годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР (доклады и сообщения). 1988 г. – Москва : Наука, ГРВЛ, 1989. – Часть 1. – С. 99-105 ; Dulina N. A. Ob ugolovnom prave Tanzimata (1839–1878 gg.) / N. A. Dulina // Pismennye pamyatniki i problemy istorii kultury narodov Vostoka : XXII godichnaya nauchnaya sessiya LO IV AN SSSR (doklady i soobshcheniya). 1988 g. – Moskva : Nauka, GRVL, 1989. – Chast 1. – S. 99-105.

13. Дулина Н. А. Танзимат и Мустафа Решид-паша / Н. А. Дулина. Москва : Наука, 1984. – 196 с. ; Dulina N. A. Tanzimat i Mustafa Reshid-pasha / N. A. Dulina. Moskva : Nauka, 1984. – 196 s.

14. Желтяков А. Д. Изучение культуры Турции в России и СССР / А. Д. Желтяков // Тюркологический сборник. 1978 / под ред. А. Н. Кононова. – Москва : Наука, ГРВЛ, 1984. – С. 88-109 ; Zheltyakov A. D. Izuchenie kultury Turtsii v Rossii i SSSR / A. D. Zheltyakov // Tyurkologicheskii sbornik. 1978 / pod red. A. N. Kononova. – Moskva : Nauka, GRVL, 1984. – S. 88-109.

15. Желтяков А. Д. История просвещения в Турции (конец XVIII – начало XX в.) / А. Д. Желтяков, Ю. А. Петросян. – Москва : Наука, 1965. – 174 с. ; Zheltyakov A. D. Istoriya prosveshcheniya v Turtsii (konets XVIII – nachalo XX v.) / A. D. Zheltyakov, Yu. A. Petrosyan. – Moskva : Nauka, 1965. – 174 s.

16. Ибрагимов А. Х. Печать Турции / А. Х. Ибрагимов. – Москва : Издательство Московского университета, 1965. – 146 с. ; Ibragimov A. Kh. Pechat Turtsii / A. Kh. Ibragimov. – Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1965. – 146 s.

17. Изучение новой истории Турции в СССР и на Западе // Новая история стран зарубежной Азии и Африки : учеб. пособ. / глав. ред. Г. В. Ефимов. – 2-е изд., испр. и доп. – Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1971. – С. 471-472 ; Izuchenie novoy istorii Turtsii v SSSR i na Zapade // Novaya istoriya stran zarubezhnoy Azii i Afriki : ucheb. posob. / glav. red. G. V. Yefimov. – 2-e izd., ispr. i dop. – Leningrad : Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1971. – S. 471-472.

18. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения в 6-ти т. / И. Ю. Крачковский. – Москва-Ленинград : Изд-во АН СССР, 1957. – Т. 4 : Арабская географическая литература. – 919 с. ; Krachkovskiy I. Yu. Izbrannye sochineniya v 6-ti t. / I. Yu. Krachkovskiy. – Moskva-Leningrad : Izd-vo AN SSSR, 1957. – T. 4 : Arabskaya geograficheskaya literatura. – 919 s.

19. Кримський А. Ю. Історія Туреччини з 13 малюнками, що їх узято побільше із стародруків XVI – XVIII вв. Звідки почалася Османська Держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності / А. Ю. Кримський. – Київ, 1924. – 226 с. ; Krymskyi A. Yu. Istoriiia Turechchyny z 13 maliunkamy, shcho yikh uziato pobilshe iz starodrukiv XVI – XVIII vv. Zvidky pochalasia Osmanska Derzhava, yak vona zrostala y rozvyvalasia i yak dosiahla apoheiu svoiei slavy y mohutnosti / A. Yu. Krymskyi. – Kyiv, 1924. – 226 s.

20. Ли Ю. А. Сектор Турции Института востоковедения РАН: (к полувековой истории существования) / Ю. А. Ли, С. Ф. Орешкова; Рос. акад. наук, Ин-т востоковедения. – Москва, 2009. – 94 с. ; Li Yu. A. Sektor Turtsii Instituta vostokovedeniya RAN: (k poluvekovoy istorii sushchestvovaniya) / Yu. A. Li, S. F. Oreshkova; Ros. akad. nauk, In-t vostokovedeniya. – Moskva, 2009. – 94 s.

21. Новичев А. Д. История Турции в 4-х т. / А. Д. Новичев. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. – Т. 4. Ч. 3 : Новое время (1853 – 1875). – 280 с. ; Novichev A. D. Istoriya Turtsii v 4-kh t. / A. D. Novichev. – Leningrad : Izd-vo Leningrad. un-ta, 1978. – Т. 4. Ch. 3 : Novoe vremya (1853 – 1875). – 280 s.

22. Петросян Ю.А. Ахмед Саиб – младотурецкий историк и публицист / Ю.А. Петросян // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. XVIII годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР (доклады и сообщения). 1983 – 1984. – Москва : Наука, ГРВЛ, 1985. – Ч. I. – С. 211-215 ; Petrosyan Yu.A. Akhmed Saib – mladoturetskiy istorik i publitsist / Yu. A. Petrosyan // Pismennyye pamyatniki i problemy istorii kultury narodov Vostoka. XVIII godichnaya nauchnaya sessiya LO IV AN SSSR (doklady i soobshcheniya). 1983 – 1984. – Moskva : Nauka, GRVL, 1985. – Ch. I. – S. 211-215.

23. Петросян Ю. А. Мехмед Сабахеддин и его общественно-политические взгляды / Ю. А. Петросян // Тюркологический сборник 1978. – Москва : Наука, ГРВЛ, 1984. – С. 201-214 ; Petrosyan Yu. A. Mekhmed Sabakheddin i ego obshchestvenno-politicheskie vzglyady / Yu. A. Petrosyan // Tyurkologicheskiy sbornik 1978. – Moskva : Nauka, GRVL, 1984. – S. 201-214.

24. Петросян Ю. А. Российская историография Османской империи. XVIII – XX вв. / Ю. А. Петросян. – Санкт-Петербург : Наука, 2012. – 260 с. ; Petrosyan Yu. A. Rossiyskaya istoriografiya Osmanskoj imperii. XVIII – XX vv. / Yu. A. Petrosyan. – Sankt-Peterburg : Nauka, 2012. – 260 s.

25. Прокопьева А. В. Отечественная историография реформ конца XVIII – 70-х гг. XIX вв. в Османской империи : автореф. дис. ... канд. истор. наук : спец. 07.00.09 / Анастасия Викторовна Прокопьева; Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень, 2011. – 26 с. ; Prokoreva A. V. Otechestvennaya istoriografiya reform kontsa XVIII – 70-kh gg. XIX vv. v Osmanskoj imperii : avtoref. dis. ... kand. istor. nauk : spets. 07.00.09 / Anastasiya Viktorovna Prokoreva; Tyumen. gos. un-t. – Tyumen, 2011. – 26 s.

26. Рафиков А. Х. Очерки истории книгопечатания Турции / А. Х. Рафиков. – Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1973. – 230 с. ; Rafikov A. Kh. Ocherki istorii knigopchataniya Turtsii / A. Kh. Rafikov. – Leningrad : Nauka, Leningradskoe otделение, 1973. – 230 s.

27. Самойлович А. Н. [Рецензия:] سی مجموعه ذورک یات – журнал по тюркологии, издаваемый Тюркологическим Институтом Стамбульского Университета под редакцией проф. Кюпрюлюзадэ Мехеммед Фуада / А. Н. Самойлович // Записки Коллегии Востоковедов при Азиатском Музее Академии Наук СССР. – Ленинград : Издательство

Академии Наук СССР, 1927. – С. 373-375 ; Samoylovich A. N. [Retsenziya:] مجموعه توركيات – zhurnal po turkologii, izdavaemyu Turkologicheskim Institutom Stambulskogo Universiteta pod redaktsiyei prof. Köprüyülyzade Mekhemmed Fuada / A. N. Samoylovich // Zapiski Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom Muzei Akademii Nauk SSSR. – Leningrad : Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1927. – S. 373-375.

28. Сейтйева У. Б. Культура и просвещение в Турции в эпоху Танзимата: 1839–1876 : автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.03 / Умурашидат Багаутдиновна Сейтйева; Дагестанский государственный университет. – Махачкала, 2003. – 28 с. ; Seytieva U. B. Kultura i prosveshchenie v Turtsii v epokhu Tanzimata: 1839–1876 : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.03 / Umurashidat Bagautdinovna Seytieva; Dagestanskiy gosudarstvennyy universitet. – Makhachkala, 2003. – 28 s.

29. Тверитинова А. Содержание турецкого журнала «Kadro» / А. Тверитинова // Библиография Востока. – Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1934. – Вып. 5-6. – С. 121-124 ; Tveritinova A. Soderzhanie turetskogo zhurnala «Kadro» / A. Tveritinova // Bibliografiya Vostoka. – Leningrad : Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1934. – Vyp. 5-6. – S. 121-124.

30. Фадеева И. Л. Основные черты программы османских реформаторов 50 – 60-х годов XIX в. Аали-паши и Фуада-паши /И. Л. Фадеева // Народы Азии и Африки. – 1978. – № 4. – С. 189-194 ; Fadeeva I. L. Osnovnye cherty programmy osmanskikh reformatorov 50 – 60- kh godov XIX v. Aali-pashi i Fuada-pashi /I. L. Fadeeva // Narody Azii i Afriki. – 1978. – № 4. – S. 189-194.

31. Циганкова Е. Сходознавчі установи в Україні (радянський період) / Е. Циганкова. – Київ : Критика, 2007. – 291 с. ; Tsyhankova E. Skhodoznavchi ustanovy v Ukraini (radianskyi period) / E. Tsyhankova. – Kyiv : Krytyka, 2007. – 291 s.

32. Черніков І. Ф. До розробки теми про відродження тюркології в Україні після 30-х років XX ст. / І. Ф. Черніков // Східний світ. – 2005. – № 4. – С. 72-96 ; Chernikov I. F. Do rozrobky temu pro vidrozhennia tiurkolohii v Ukraini pislia 30-kh rokiv XX st. / I.F. Chernikov // Skhidnyi svit. – 2005. – № 4. – S. 72-96.

33. Черніков І. Ф. З історії становлення й розвитку тюркології в Україні до середини 30-х років XX ст. / І. Ф. Черніков // Східний світ. – 2003. – № 4. – С. 5-25 ; Chernikov I. F. Z istorii stanovlennia y rozvytku tiurkolohii v Ukraini do seredy 30-kh rokiv XX st. / I.F. Chernikov // Skhidnyi svit. – 2003. – № 4. – S. 5-25.

34. Черников И. Ф. Об исследованиях А. Е. Крымского по тюркологии (20-е годы) / И. Ф. Черников // Восток. – 1992. – № 1. – С. 104-111 ; Chernikov I. F. Ob issledovaniyakh A. Ye. Krymskogo po tyurkologii (20 e gody) / I. F. Chernikov // Vostok. – 1992. – № 1. – S. 104-111.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019 р.

A. Papazova

A. Pandazi

A STUDY OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE IN TURKEY (1839-1937) BY SOVIET RESEARCHERS

An attempt is made to analyze the subject of studies on the development of education and science in the Ottoman Empire, and later, in the Republic of Turkey (1839 - 1937) by Soviet researchers. Separate thoughts and conclusions of scientists about certain issues of the formation and reform of Turkish education and science are presented.

In the following article an attempt was made to analyze the subject of works on the study of the development of education and science in the Ottoman Empire, and, later, in the Turkish Republic (1839 - 1937) by researchers of modern times: foreign, Soviet, modern scholars of independent Ukraine.

It is revealed that scientific works are more devoted to the development of education. Some opinions and conclusions on certain issues of formation and reformation of Turkish education and science are presented below. It has been identified and highlighted that scientific achievements are devoted to the development of education in bigger extent.

Researchers, who had been analyzing the studies of scholars on the development of education and science in the Ottoman Empire and in the Turkish Republic noted the achievements of historians in observing the formation of university education in this country, as well as educational reforms, ideology and activities of ideologists reforms.

First of all, scholars were interested in the policies of Turkish governments in the field of education, educational reforms in the Ottoman Empire, and moreover - in reforming the education system under K. Ataturk. Questions of the organization of the educational process, teaching methods, quantitative and qualitative characteristics of the educational process were fascinating the researchers in a lesser extent. There are some achievements in studying the process of setting up educational institutions and in the study of women's education in Turkey.

There were few works devoted to the study of science in the Ottoman Empire and the Turkish Republic (1839 - 1937). Researchers have paid their attention to the reforms in the science of the 20-30's of the twentieth century, the achievements of individually selected sciences, the work of scientists.

Furthermore, historians were interested in the development of ideology, engineering and military affairs (especially in the Ottoman Empire), thus the achievement of the geographical and historical sciences. Among the studies devoted to this problem, the work of Ukrainian Turkologists and historians occupies a prominent place.

Key words: *historiographic analysis, education, science, Ottoman Empire, Republic of Turkey.*

УДК 371(477.6) "186/191"

А. С. Папац

РЕФОРМА СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

В статті проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентувала створення та розвиток закладів середньої освіти у другій половині XIX ст. Дано характеристику освітньої реформи 1864 р., її цілей та завдань. Показано діяльність Міністерства народної освіти стосовно розвитку середньої освіти та вплив місцевої адміністрації на її розвиток. Проаналізовано специфіку управління закладами середньої освіти згідно освітньої реформи. Розкрито освітні нововведення та особливості навчального процесу у Катеринославській губернії.

Ключові слова: Катеринославська губернія, освітня реформа, заклади середньої освіти, гімназія, прогімназія, реальне училище, Міністерство народної освіти, Російська імперія.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-58-66

Успішний розвиток освіти в Україні сьогодні, у певній мірі, залежить від наскрізного взаємозв'язку навичок сучасності та знань минулого. Адже, недостатнє знання історії педагогічного досвіду спричиняє певні гальмування у реформуванні сучасної системи освіти. Пріоритетною метою сучасної школи є не лише надання учням певного обсягу знань, а й пошуки нових методів та форм навчання. Вирішення цих проблем неможливе без знання минулого досвіду, аналізу нормативних актів, які регулювали роботу закладів середньої освіти в період великих реформ. Ці обставини спонукають до опрацювання матеріалів з історії середньої освіти в цілому по Україні і, зокрема, в окремих її регіонах, серед яких важливе місце у XIX ст. посідала Катеринославська губернія.

Серед видань імперської доби заслуговують на увагу наукові доробки І.Альошинцева [1], С.Рождественського [15], які порушили питання реформування середньої освіти в своїх загальноісторичних працях. Важливу роль має праця радянського дослідника М. Константинова [7], де ми можемо знайти загальні дані з ідеологічним забарвленням про середню освіту. На сучасному етапі цю проблему розглядали такі українські та російські науковці як: Бобров В. [3], Бондаренко Г. [5], Балашова Х. [2], Курашова В. [8], Милько В. [9], Сірополко С. [17], Сергеєнкова В. [16], Фатальчук С. [19].

Метою цієї статті є аналіз стану закладів середньої освіти та їх реформування в 60-х рр. XIX ст. в Катеринославській губернії та в Російській губернії загалом.

У другій половині XIX ст. виникла потреба у освічених та кваліфікованих кадрах. Заклади середньої освіти були застарілими та не відповідали сучасним вимогам. Освіта була станом-класовою, не всі могли її отримувати. Навчальний процес проходив на низькому організаційно-методичному рівні та був під контролем царської влади [3, с. 7].

У XIX ст. Катеринославська губернія складалася з таких повітів – Катеринославського, Олександрівського, Маріупольського (який у 1874 р. виділився з Олександрівського повіту), Слов'яносербського, Верхньодніпровського, Бахмутського, Павлоградського повітів, які розташовувалися на території України та входила до складу Російської імперії, тому розвиток середньої освіти в регіоні треба розглядати у контексті суспільно-освітніх процесів, які відбувалися в цілому по імперії.

Поразка у Кримській війні виявила потребу у здійсненні суспільних реформ, оновлення Російської імперії вимагало освічених людей. В країні відчувалася недостатня кількість вчителів, лікарів, інженерів, бухгалтерів, юристів та інших важливих для суспільства спеціальностей. Підготовку фахівців цих категорій було покладено на загальноосвітні середні та вищі навчальні заклади, до яких належали гімназії (чоловічі і жіночі), реальні училища та університети.

На території Катеринославської губернії в досліджуваній період не було жодного вищого навчального закладу, а тому завдання підготовки освічених фахівців було покладено на гімназії та реальні училища. [19, с. 33]. Особлива заслуга у розвитку місцевої ініціативи по відкриттю шкіл належала земствам.

Початок XIX століття в Російській імперії позначився заснуванням 8 вересня 1802 р. міністерств, у тому числі і Міністерства народної освіти, керівником якого було

призначено графа П. Завадовського [1, с. 14]. 24 січня 1803 р. при цьому міністерстві було створено Головне управління школами. У завдання цієї комісії входила розробка нових правил устрою і управління всією шкільною системою Імперії. За «Попередніми правилами» від 24 січня 1803 р. відкривалися гімназії в кожному губернському місті, за якими доглядав університет; повітова школа повинна була відкрита хоча б в одному губернському чи повітовому місті, контроль покладався на директора гімназії; парафіяльні (приходські) школи відкриті по селах, які доглядав управитель відповідної повітової школи [17, с. 228]. Першу чоловічу гімназію у Катеринославі було відкрито у 1805 р.

Міністерство народної освіти у 1828 р. запропонувало новий план розвитку середньої освіти. Самостійне становище гімназій було скасоване, вони ставали лише підготовчою школою до університетів. Головні предмети, без яких наукові знання в університеті неможливі, – класичні мови; відповідно вони і повинні були стати головними предметами гімназійного курсу. У 1831 р. Міністерство почало запроваджувати у середню школу закон Божий. Навчальні заклади були передані під керівництво попечителів навчальних округів, а університети за новим університетським Статутом 1835 р. були позбавлені керівництва школами та гімназіями. Протягом часу, стало очевидним, що попередній «Статут гімназій і училищ повітових та парафіяльних» 1828 р. не відповідав ні соціально-економічним, ні політичним умовам епохи [13].

17-24 травня 1857 р. були оприлюднені доробки Вченого Комітету, в яких були окреслені цілі і призначення загальноосвітніх закладів [1, с. 214]. Доцільність реформування закладів освіти різними міністрами пояснювалася невідповідністю їх навчального курсу практичним потребам життя, «в механічному способі навчання, нездатному розвивати учнів і, отже, готувати з них людей, придатних для практичного життя» (О. Головній); невідповідністю призначенню та нездатністю у повній мірі задовольнити освітні потреби міщан (Д. Толстой). У пояснювальній записці до нового проекту «Положення...» констатувалося, що в третій класі повітових училищ мало учнів, тоді як перші класи гімназій були переповнені [16].

З урахуванням офіційних і приватних відгуків проект 1860 р. був опрацьований і доповнений. Головні зміни, що стосувалися гімназій, полягали у підсиленні значення педагогічних рад, а також розподілі гімназій на два типи: філологічні та реальні. Комітет протягом 1863 р. опрацьовує і втретє оприлюднює «Проект статуту гімназій і прогімназій». Згідно з проектом у містах і селищах, де відкриття повних гімназій було неможливим або недоцільним, могли відкриватися прогімназії, які склалися тільки з 4-х нижчих класів гімназії. Навчальний курс прогімназій і 4-х нижчих класів (класичних і загальних) гімназій був однаковий [1, с. 219].

Загалом, на кінець 1861 р. існувало 94 заклади середньої освіти в Україні. Протягом 1862-1864 рр. було відкрито 8 нових гімназій, 1 прогімназія та комерційне училище в Одесі, але тимчасово були закриті з політичних міркувань 3 гімназії та 3 прогімназії [15, с. 432].

Всі проекти розроблялися Вченим комітетом, саме воно займалося складанням нового статуту гімназій і прогімназій, беручи до уваги різні думки суспільства. Всього було чотири редакції проекту [2]. Остаточо була прийнята четверта редакція за 19 листопада 1864 р. під назвою «Статут гімназій та прогімназій відомства Міністерства народного просвітництва» [6].

Початок нового етапу розвитку середньої освіти Російської імперії пов'язаний із перебуванням на посаді міністра народної освіти Д. Толстого (1866-1880), відомого своєю консервативно-охоронною політикою. Його перше п'ятиріччя пройшло під знаком, з одного боку, поступового введення в дію Статуту 1864 р., а з іншого – підготовки його нової редакції. Для реалізації цих завдань вже у 1866 р. були прийняті рішення про: виділення, починаючи з 1867 р., додаткових майже 258 тис. руб. для доплати керівництву та педагогам України, у тому числі й Катеринославській гімназії; створення Комісії для розробки нового Статуту [9].

Гімназії та прогімназії утримувалися або за рахунок держави, або за рахунок суспільства та окремих осіб. Земства, представники різних станів, приватні особи, усі ті, хто за власною ініціативою або за проханням державних чиновників вирішували виділяти на утримання гімназій або прогімназій ту чи іншу суму, могли обирати почесного попечителя. З 1866 р. на території Катеринославської губернії започатковуються земства [17, с.349]. З перших років свого заснування першочерговими завданнями у їх діяльності стають піклування про відкриття і утримання навчальних закладів.

Гімназії і прогімназії тепер поділялися на класичні, з вивченням давніх мов, і реальні – з акцентом на природничі науки, в залежності від місцевих потреб і цілей учнів. Поділ гімназій стався через те, що при всіх очевидних перевагах класичної освіти вона була не в змозі задовольнити всі потреби сучасності. Відомо, що в справі гімназійного навчання наголос робився на стародавні класичні мови і літературу. Їх вивчення було необхідне для розвитку якісної самостійної наукової діяльності в учнів в подальшому. Тому вважалося, що гімназія, яка готує своїх учнів до університетів, повинна бути класичною, або, як ще її називали, гуманістичною. Міністерство вважало, що науковий розвиток досягається завдяки старанному вивченню «мов і літератур давніх класичних народів» [14, с. 14].

Статутом 1864 р. категорично заборонялися тілесні покарання. Були також змінені умови утримання в закритих пансіонах. Вирішено, що для загальної користі вихованців молодшого і старшого віку необхідно утримувати окремо. Неможливо застосовувати одні і ті ж виховні методи до учнів різних вікових груп, в кінці кінців, від подібного з'єднання страждає «моральна чистота». Відтепер пансіони, зважаючи на свою всестановість, перестали називатися шляхетними і склалися лише з учнів прогімназій і нижчих чотирьох класів гімназій. Старший вік вихованця починався з 14-ти річного віку [6].

У зв'язку з потребою підготовки фахівців промисловості, яких не готували в університетах, завдання і цілі гімназії ускладнилися. Тепер вони повинні були готувати учнів як до теоретичної вищої освіти, так і до практичної. Якщо з першим завданням класичні гімназії справлялися, то з другим – ні. Учні, які бажали вступити до вищих спеціальних училищ, повинні були до моменту вступу мати достатні знання в математиці та природничих науках. Таких знань класична гімназія не давала, що і підштовхнуло до заснування реальних гімназій. Обидва види гімназій давали загальну освіту і готували учнів до вищих навчальних закладів, але класичні гімназії робили наголос на гуманітарні науки, а реальні – на природничі та математичні. Однак, тому що не вистачало викладачів грецької мови тимчасово «новим статутом належить мати два розряду класичних гімназій: одні – з латинською і грецькою мовами, інші – з однією латинською мовою» [14, с. 29]. Щоб вирішити цю проблему, молодих людей відправляли за кордон (найчастіше це була Німеччина) для вивчення давньої філології.

В обох гімназіях було сім класів «з річним курсом для кожного». Вони засновувалися там, де за чисельністю і потребою населення були визнані потрібними. Але в кожній

губернії повинно було бути мінімум по одній гімназії. Там, де не було гімназій, засновувалися прогімназії з чотирма нижчими класами, які, в свою чергу, теж ділилися на класичні та реальні. Головною особою тут був інспектор, по суті він мав усі ті права, що і директор гімназії, тільки призначався на посаду Попечителем навчального округу. Штат співробітників був наступним: директор гімназії, інспектор гімназії, інспектор прогімназії, учитель, учитель малювання, креслення і чистописання, наглядач (вихователь), писар, лікар. За новим статутом посилювалися вимоги до складу службовців, освіченість і вихованість яких стали тепер першочерговими, поряд з цим розширилися і їх службові права. Було також скасовано поділ вчителів на старших і молодших, бо «від кожного викладача науки або мови потрібно в однаковій мірі вищу освіту і однакову працю». Вчительським колективам була надана необхідна самостійність для розвитку шкільного життя [6].

Міністерство народної освіти контролювало діяльність жіночих та чоловічих гімназій. Кошти на утримання закладів середньої освіти виділялись з місцевого бюджету та були державні субсидії [19]. У гімназії та прогімназії приймалися на навчання «діти всіх станів, незалежно від звання і віросповідання». Плата за навчання встановлювалася педагогічними радами з затвердження Міністерством народної освіти. Однак на момент надходження в перший клас дитина повинна була вміти читати, писати, складати, віднімати, знати таблицю множення і основні молитви. У гімназії приймалися діти з 10 років, обдарованим бідним учням, за визначенням педагогічної ради, видавалася стипендія та одноразова грошова допомога на оплату навчання, сума якої визначалася місцевим педагогічною радою. Робилося це тому, що місцеві органи краще знали можливості свого краю. Для того щоб не було в цій справі зловживання, припущення про розмір плати відправлялися на погодження та затвердження міністра народної освіти.

Після закінчення гімназій і прогімназій проводилися навчальні випробування в присутності педагогічної ради, в який крім директора (голови) входили вихователі та лікар. Лікар мав право голосу нарівні з іншими. Учні, які залишалися на другий рік двічі, були відраховані з навчального закладу. Особи, які не навчалися в гімназіях або прогімназії, але успішно склали випускні іспити, отримували таке ж свідоцтво, як і учні, які закінчили той чи інший курс.

За новим Статутом відбулося збільшення суми, що відпускала на утримання середніх навчальних закладів з 1045497 крб. 36 коп. до 1808739 крб. 60 коп. Зарплати директорів всіх гімназій були зрівняні по можливості, також зрівняли і зарплати педагогів [11, с. 31].

Якщо говорити про права і переваги гімназій і прогімназій, то право вступати до університетів давалося учням, які закінчили «повний курс навчання в класичних гімназіях або мають свідоцтво про знання повного курсу цих гімназій». Учні, які мають свідоцтва «про закінчення повного курсу реальних гімназій або про знання цього курсу», приймалися до вищих спеціальних училищ [11, с. 70].

У 1864 р. також було засновано реальні гімназії – це заклад середньої освіти, які робили акцент на викладання іноземних мов та предметів фізико-математичного циклу, готували учнів до подальшого вступу до вищих навчальних закладів [4]. Загалом, у другій половині 60-х рр. XIX ст. реальні гімназії становили 26,2 % усіх навчальних закладів, класичні – 73,8 %. [7]. Цей тип навчального закладу був розрахований на середні верстви міського населення і готував необхідні кадри для промислових підприємств.

Згідно цього Статуту максимальна кількість учнів у класі була 40 чоловік, станом на 1965 р. у молодших класах навчалося приблизно 60 чоловік, у старших – 20. Тому керівництво ставило питання про поділ I, II і III класів на паралельні відділення, що було вирішено лише у 1867 р. Загальна кількість учнів зростала: у 1865 р. в гімназії навчалося 267 учнів, у 1866 р. – 300, 1868 р. – 343, у 1869, 1871 р. – 400 осіб. Кількість учнів за 1865 – 1871 рр. зросла на 50%. Також, після проведення освітньої реформи, з 1867 р. Бахмутське повітове земство почало клопотати перед Міністерством щодо отримання дозволу на відкриття перших закладів середньої освіти – прогімназії [10]. Постановою від 27 січня 1876 р. було дозволено відкрити у м. Маріуполі з 1 серпня 1867 р. чоловічої та жіночої гімназій [18, с. 203].

Таким чином, можна зробити висновок, що реформування сфери середньої освіти було одним з провідних напрямків здійснення Великих ліберальних реформ у другій половині XIX ст. Здобувати середню освіту могли діти усіх станів. Новим статутом було змінено мету середньої освіти. Вперше були запроваджені навчальні плани. Вони збільшили самостійність педагогічних рад щодо навчальних і виховних справ. Тепер вони могли самі вибирати книги, навчальні посібники і керівництва до навчання, самостійно складати програми викладання, визначати плату за навчання. Реальне училище було новим типом навчального закладу у другій половині XIX ст. Підтвердженням цього є навчальні програми, за основу яких були дисципліни природничо-математичного циклу та іноземні мови – предмети, що відповідали змінам суспільного життя країни. Катеринославська губернія в зазначений період була одним з важливих економічних регіонів країни, потребувала значної кількості висококваліфікованих спеціалістів, а для цього потрібно було створення сучасних закладів освіти, серед яких важливе місце займали гімназії, прогімназії та реальні училища. В подальшому необхідно розглянути створення та розповсюдження земської школи в Катеринославській губернії.

Список використаної літератури

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII и XIX века) / И. Алешинцев. – Санкт-Петербург : Изд-е О. Богдановой, 1912. – 346 с. ; Aleshintsev I. Istoriya gimnazicheskogo obrazovaniya v Rossii (XVIII i XIX veka) / I. Aleshintsev. – Sankt-Peterburg : Izd-e O. Bogdanovoy, 1912. – 346 s.
2. Балашова К. Реформа образования 1860-х гг. на страницах «Журнала Министерства народного просвещения» [Электронный ресурс] / К. Балашова // Медиаскоп. - 2018. - Вып.3. – Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/2466> ; Balashova K. Reforma obrazovaniya 1860-kh gg. na stranitsakh «Zhurnala Ministerstva narodnogo prosveshcheniya» [Elektronnyy resurs] / K. Balashova // Mediaskop. - 2018. - Vyp.3. – Rezhim dostupa : <http://www.mediascope.ru/2466>
3. Бобров В. Становлення та розвиток ліцеїв і гімназій Півдня України у XIX – на початку XX століть : автореф. дис...канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Володимир Вікторович Бобров; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 1998. – 18 с. ; Bobrov V. Stanovlennia ta rozvytok litseiv i himnazii Pivdnia Ukrainy u XIX – na pochatku XX stolit : avtoref. dys...kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / Volodymyr Viktorovych Bobrov; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – Kyiv, 1998. – 18 s.
4. Большая Советская энциклопедия / под ред. Б. А. Введенского. – Москва : Большая советская энциклопедия, 1955. – Т. 36 – 670 с. ; Bolshaya Sovetskaya entsiklopediya / pod red. B. A. Vvedenskogo. – Moskva : Bolshaya sovetskaya entsiklopediya, 1955. – Т. 36 – 670 s.

5. Бондаренко Г. Реальні гімназії як предмет дискусій про реформування середньої освіти (перша половина 60-х років XIX ст.) / Г. Бондаренко // Історико-педагогічний альманах. - 2014. - Вип. 1. - С. 59-67. ; Bondarenko H. Realni himnazii yak predmet dyskusii pro reformuvannya serednoi osvity (persha polovyna 60-kh rokiv XIX st.) / H. Bondarenko // Istoryko-pedahohichnyi almanakh. - 2014. - Vyp. 1. - S. 59-67.

6. Высочайше утвержденный устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения [Электронный ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825 - 1881) : Том 39 (1864) : Часть 2 : Законы (41319 - 41641). – Режим доступа : http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=167&part=807 ; Vysochayshe utverzhdennyu ustav gimnaziyu i progimnaziyu vedomstva Ministerstva narodnogo prosveshcheniya [Elektronnyu resurs] // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie (1825 - 1881) : Tom 39 (1864) : Chast 2 : Zakony (41319 - 41641). – Rezhim dostupa : http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=167&part=807

7. Константинов Н. Очерки по истории средней школы. Гимназии и реальные училища с конца XIX в. до февральской революции 1917 г. / Н. Константинов. – 2-е изд., исп. и доп. – Москва : Учпедгиз, 1956. – 198 с. ; Konstantinov N. Ocherki po istorii sredney shkoly. Gimnazii i realnye uchilishcha s kontsa XIX v. do fevral'skoy revolyutsii 1917 g. / N. Konstantinov. – 2-e izd., isp. i dop. – Moskva : Uchpedgiz, 1956. – 198 s.

8. Курашова В. Розвиток принципу самостійності в історії вітчизняної гімназичної освіти XIX – початок XX століття : автореф. дис...канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Вікторія Олександрівна Курашова; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2010. – 22 с. ; Kurashova V. Rozvytok pryntsyphu samostiinosti v istorii vitchyznianoï himnazychnoi osvity XIX – pochatok XX stolittia : avtoref. dys...kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 / Viktoriia Oleksandrivna Kurashova; Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. – Kharkiv, 2010. – 22 s.

9. Милько В. Гімназії українських міст у період модернізації Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) / В.І. Милько // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр. — 2017. — Вип. 26. — С. 195-209. ; Mylko V. Himnazii ukrainskykh mist u period modernizatsii Rosiiskoi imperii (kinets XIX – pochatok XX st.) / V.I. Mylko // Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st.: Zb. nauk. pr. — 2017. — Vyp. 26. — S. 195-209.

10. О преобразовании уездного училища в прогимназию // Артемовский краеведческий музей, ф. 8, оп. 1, д. 3. ; O preobrazovanii uezdnoho uchilishcha v progimnaziyu // Artemovskiy kraevedcheskiy muzey, f. 8, op. 1, d. 3.

11. Отдел Правительственных распоряжений. «(19 ноября) Об утверждении устава и штатов гимназий и прогимназий // Журнал Министерства народного просвещения. - 1864. - Ч. 125. - С. 31. ; Otdel Pravitelstvennykh rasporyazheniy. «(19 noyabrya) Ob utverzhdenii ustava i shtatov gimnaziyu i progimnaziyu // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. - 1864. - Ch. 125. - S. 31.

12. Лаврів П. І. Історія Південно-Східної України / П. І. Лаврів. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 1996. – 208 с. ; Lavriv P. I. Istoriiia Pivdenno-Skhidnoi Ukrainy / P. I. Lavriv. – Kyiv : Ukrainska Vydavnycha Spilka, 1996. – 208 s.

13. Половко І. Статути в системі правового регулювання діяльності навчальних закладів на українських землях у складі Російської імперії у XIX ст. / І. В. Половко // Актуальні проблеми політики. - 2009. – Вип. 37. – С. 371-380. ; Polovko I. Statuty v systemi pravovoho rehuliuвання diialnosti navchalnykh zakladiv na ukrainskykh zemliakh u

skladi Rosiiskoi imperii u XIX st. / I. V. Polovko // Aktualni problemy polityky. - 2009. - Vyp. 37. - S. 371-380.

14. По поводу нового устава гимназий и прогимназий // Журнал Министерства народного просвещения. Отделение IV. - 1864. - Ч. 125. - С. 14, 29. ; Po povodu novogo ustava gimnaziy i progimnaziy // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. Otdelenie IV. - 1864. - Ch. 125. - S. 14, 29.

15. Рождественский С. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – Санкт-Петербург : Мин. Нар. Прос., 1902. – 785 с. ; Rozhdestvenskiy S. Istoricheskiy obzor deyatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya (1802–1902) / S. V. Rozhdestvenskiy. – Sankt-Peterburg : Min. Nar. Pros., 1902. – 785 s.

16. Сергеевкова В. Городские училища и учительские институты в России: создание, структура, статус, социальный состав воспитанников (60–70-е гг.) / В. Сергеевкова // Российские и славянские исследования : науч. сб. – Минск: БГУ, 2012. – Вып. 7. – С. 349–350. ; Sergeenkova V. Gorodskie uchilishcha i uchitelskie instituty v Rossii: sozдание, struktura, status, sotsialnyu sostav vospitannikov (60–70-e gg.) / V. Sergeenkova // Rossiyskie i slavyanskije issledovaniya : nauch. sb. – Minsk: BGU, 2012. – Vyp. 7. – S. 349–350.

17. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко; підгот. Ю. Вільчинський. - 2-ге вид. – Львів : Афіша. 2001. – 664 с. ; Siropolko S. Istoriiia osvity v Ukraini / S. Siropolko; pidhot. Yu. Vilchynskiyi. - 2-he vyd. – Lviv : Afisha. 2001. – 664 s.

18. Фатальчук С. Д. Ф.А.Хартахай – засновник гімназійної освіти південно-східної України / С. Д. Фатальчук, Г. Р. Лях // Наукова молодь : зб. наук. праць молодих учених : матер. I регіон. наук. науково-практ. конф. «Внесок молодих учених у розвиток науки регіону». – Луганськ : Знання, 2005. – Т. 1 : Психолого-педагогічні науки. – С. 197–205. ; Fatalchuk S. D. F.A.Khartakhai – zasnovnyk himnaziinoi osvity pivdenno-skhidnoi Ukrainy / S. D. Fatalchuk, H. R. Liakh // Naukova molod : zb. nauk. prats molodykh uchenykh : mater. I rehion. nauk. naukovo-prakt. konf. «Vnesok molodykh uchenykh u rozvytok nauky rehionu». – Luhansk : Znannia, 2005. – T. 1 : Psykholoho-pedahohichni nauky. – S. 197–205.

19. Фатальчук С. Передумови виникнення гімназійної освіти Східноукраїнського регіону в другій половині XIX – на початку XX століття / С. Фатальчук // Дійсність – думка – дослід : матер. 1-ї загальноуніверситет. конф. молодих учених, присвяченої 60-річчю звільнення м. Слов'янська від німецько-фашистських загарбників і 12-й річниці незалежності України. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2004. – С. 32–34. ; Fatalchuk S. Peredumovy vynyknennia himnaziinoi osvity Skhidnoukrainskoho rehionu v druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia / S. Fatalchuk // Diisnist – dumka – doslid : mater. 1-yi zahalnouniversytet. konf. molodykh uchenykh, prysviachenoї 60-richchiu zvilnennia m. Slovianska vid nimetsko-fashystskykh zaharbnikiv i 12-y richnytsi nezalezhnosti Ukrainy. – Sloviansk : Vydavnychiy tsestr SDPU, 2004. – S. 32–34.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2019 р.

A. Papats

REFORMING OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN THE 1860S IN KATERYNOSLAV PROVINCE

In the 19th century Katerynoslav province consisted of Katerynoslav, Mariupol (which separated from Olexandriv county in 1874), Olexandriv, Slavyanoserbbsk, Verkhodniprovsk, Bakhmutsk and Pavlogradsk counties which were on the territory of Ukraine but were included

into Russian Empire. So, secondary education development in the region must be considered in the context of socio-educational processes which took part in the Empire. After the defeat in the Crimean War, Alexander II saw the social and economic backwardness of Russia. The country needs radical changes. The former great-power status had to be restored.

Therefore, since the beginning of their reign, they have taken the course to modernize the country through reforms. At the same time, he knew that updating of Russia required educated people. For this purpose, in the 60's of the 19th century a number of reforms were carried out: Zemsky, city, educational, judicial, military and others. On September 8, 1802, the Ministry of Public Education was established to prepare educational reform. On November 19, 1864, a new «Statute of Gymnasiums and Progymnasiums» was approved, it reformed secondary education institutions. In accordance with this statute Gymnasiums were divided into real and classical and education became universal.

Key words: *Katerynoslav province, educational reform, institutions of secondary education, gymnasium, progymnasium, real school, Ministry of Public Education, Russian Empire.*

УДК 930.2:324(4.477.8)“1895/1917“

Я. П. Цецик

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі архівних документів досліджено різні напрями діяльності органів влади у Волинській губернії. З'ясовано, що ключова увага приділялася боротьбі з опонентами імперської влади та політично «неблагодійними». Окрема увага відведена контролю за діяльністю середніх навчальних закладів й особливо педагогічними працівниками, що й знайшло своє відображення у низці тогочасних документів, дослідження яких дають змогу об'єктивно проаналізувати ситуацію в освітній галузі.

Ключові слова: *Волинська губернія, органи влади, жандарми, реальне училище, повітовий справник.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-66-73

Актуальність статті зумовлена доцільністю об'єктивного дослідження архівних документів, які дають змогу дослідити маловідомі факти суспільно-політичного життя Волинської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та участі у цих процесах представників різних етнічних груп та соціальних верств.

Постановка наукової проблеми та її значення: Важливість об'єктивного дослідження протидії органів імперської влади опонентам їх режиму дає можливість детально з'ясувати особливості політичних процесів на Волині у досліджуваній період. На основі аналізу документів визначено механізм розслідування проявів антиімперської діяльності. Важлива увага приділена дослідженню видів контролю за працівниками закладів середньої освіти з боку адміністрації та органів влади.

Історіографія та джерельна база дослідження. Питання пов'язані з дослідженням суспільно політичних процесів на Волині в аналізованій період неодноразово були предметом наукових досліджень. Міжконфесійні взаємовідносини у краї проаналізовано у працях С. І. Жилюка та О. А. Буравського. Діяльність органів влади та органів місцевого самоврядування висвітлено у монографії В. І. Бортнікова. Однак ці та інші наукові праці українських вчених лише частково торкаються досліджуваної проблеми. Основу джерельної бази дослідження складають архівні документи, які зберігаються у Державних архівах Волинської, Житомирської та Рівненської областей, аналіз та вивчення яких дозволяють об'єктивно дослідити суспільно-політичну ситуацію у Волинській губернії на початку ХХ ст. Окрему групу джерел складають рапорти повітових справників про осіб, які проводили антиімперську діяльність та документи щодо розслідування кожного такого випадку. Документи Державних архівів Волинської та Рівненської областей органічно доповнюють та деталізують різні аспекти досліджуваної проблеми. Значна частина документів даною статтею в науковий обіг вводиться уперше.

Метою статті є аналіз документів, які розкривають ключові аспекти теми та дозволяють неупереджено дослідити особливості суспільно-політичного життя Волині на початку ХХ ст.

При дослідженні різних сфер суспільно-політичного життя на Волині на початку ХХ ст. ключову роль відіграє об'єктивний аналіз документів, які зберігаються у Державному архіві Житомирської області, насамперед фонду 70 «Канцелярія Волинського губернатора». Колекції документів, які зібрані у вищезазваному фонді дають змогу неупереджено проаналізувати різні аспекти суспільно-політичного у досліджуваній період. Так, в одній із справ аналізованого фонду містяться рапорти Староконстантинівського повітового справника про позбавлення власника магазину в якому продавалася зброя та боєприпаси Бармана М. А. права займатися торгівлею ними. Повітовий справник інформував Волинського губернатора про порушення виявлені ним та його підлеглими у даному магазині, а саме «свідоме не записування» у книгу отриманого й проданого товару «набоїв до револьвера». Найоптимальнішими покаранням відповідно до позиції повітового справника було «позбавлення його права здійснювати торгівлю зброєю та боєприпасами» [1, арк. 1]. Як свідчить аналіз документів цієї справи, розслідування цього інциденту тривало впродовж кількох років. В одному з документів за 1910 р. Рижського міського управління поліції відзначалося, що завод, який знаходився у м. Рига не мав підстав, так само як і місцева поліція чинити перепони щодо відправки залізною дорогою «на ім'я М. Бармана 1 ящика револьверних набоїв вагою» 5 пудів 20 фунтів [1, арк. 2]. В іншому документі на бланку цього ж патронного заводу відзначалося, що ними у грудні 1907 р. було відправлено 5 тисяч набоїв для «револьвера центрального бою» [1, арк. 62].

Таким чином, як свідчить детальний аналіз даної справи місцевим справником було проведено розслідування всіх аспектів торгівлі набоями й зброєю та прийнято рішення про позбавлення власника магазину займатися цим видом діяльності, але самостійно він не приймав таких рішень саме тому справа була направлена для прийняття остаточного рішення губернатору.

В іншій справі цього ж фонду знаходиться переписка Острожського повітового справника з губернатором та Волинським губернським жандармським управлінням про притягнення до відповідальності жителів м. Острога за заклики «до новобранців не йти на військову службу». Так, повітовий справний 25 жовтня 1907 р. наказав взяти «під варту»

за «антиурядову агітацію серед новобранців с. Мнишина і Рясники» І. Яворського, А. Раковського, В. Блажека і Ц. Янечека [2, арк. 1]. Як видно з рапорту повітового справника 23 жовтня 1907 р. вищеназвані особи агітували серед призваних до армії новобранців про те, що їм не потрібно служити адже «в них є хоча б шматок хіба, а після закінчення військової служби їй того не буде» тому їм доведеться стати злидарями і, що «нашому Государю Імператору не потрібно служити» [2, арк. 4]. Начальник жандармського управління доручив своєму помічнику ротмістру Кломінському перевірити «політичну благонадійність» цих осіб, а всі вони були затримані й ув'язнені на 1 місяць для «розслідування справи». Про це також було повідомлено Житомирського окружного прокурора [2, арк. 2-3]. У результаті проведеного розслідування було прийнято рішення вислати В. Блажека у «віддалені губернії Європейської Росії під негласний нагляд поліції», а інших звільнили з під варти [2, арк. 8].

Окрему увагу заслуговують документи, які стосуються подій 1905 – 1907 рр. Як свідчить рапорт Заславського повітового справника 15 червня 1907 р. селянин Ю. Грищук намагався підбурити жителів с. Ленковці не йти працювати в економію графа І. Потоцького доки їм не буде збільшено поденну оплату праці. Ю. Грищук був затриманий відповідно до «обов'язкової постанови» Київського генерал-губернатора від 24 червня 1907 р. Однак окружний прокурор після детального розслідування всіх обставин справи вважав затримання цього селянина й застосування до нього «адміністративних методів неправомірним». Це він мотивував тим, що Ю. Грищук «підбурював поденних робітників тоді, коли вини знаходилися у своєму селі й до сільської роботи в економі не приступали й тому договір найму між ними й економією» ще не був укладений, окрім того «підбурюючи односельців не йти на роботу до насилля й погроз не вдавався». Й далі звертався до губернатора видати «розпорядження про негайне звільнення» з під варти Ю. Грищука [3, арк. 1-5].

Отже, аналіз документів досліджуваного фонду дає можливість детально проаналізувати ситуацію у різних повітах регіону, встановити причини чому окремі жителі Волині закликали новобранців не служити в армії, які покарання несли селяни за підбурювання своїх односельців добиватися збільшення платні сільськогосподарським поденним робітникам.

Окрему групу документів, які зберігаються в досліджуваному фонді складають матеріали справ про розповсюдження серед жителів регіону нелегальної та легальної літератури. В одній із таких справ увага акцентувалася на тому, що 9 лютого 1907 р. у Заславському повіті було затримано вчительку Е. Вдовяк, яка розповсюджувала серед селян літературу «хоча дозволену цензурою», але «тенденційного спрямування», начальник губернського жандармського управління пропонував її вислати за межі Південно-Західного краю у «віддалені місцевості Сибіру» на значний період [4, арк. 23]. Силові структури враховували також і ту обставину, що затримана під час перебування під арештом була не у в'язниці, а в повітовій земській лікарні у зв'язку з народженням другої дитини [4, арк. 23], тому в квітні того ж року було прийнято рішення її звільнити з під варти за умови, що Е. Вдовяк негайно покине межі Волинської губернії. Документи та література, що були у неї вилучені, залишалися у губернському жандармському управлінні [4, арк. 37].

В одному з рапортів Заславського повітового справника констатувалося, що 24 січня 1907 р. у с. Мала-Шкраховка в селянина Т. Морозюка було «відібрано брошуру» під назвою «Про селянське малоземелля і як позбутися його», а селянки того ж села

О. Ейснут газету «Народна бесіда», 26 січня того ж року в жителя с. Великі Мацевичі А. Гудзя «було відібрано брошуру» під назвою «Чого хочуть люди, які ходять з червоним прапором», яку як «заявив на допиті Гудзь знайшов його» дванадцятирічний син на вулиці навпроти місцевої церковно-парафіяльної школи. У результаті проведеного розслідування було встановлено, що вищеназвані та інші легальні й нелегальні видання розповсюджував серед селян навколишніх сіл житель с. Малі Мацевичі М. Максимович, якого було затримано поліцією й проведено в нього дома обшук під час якого знайдено ще декілька нелегальних брошур [5, арк. 1-2].

Відповідно до розпорядження повітового справника погодженого начальником Волинського губернського жандармського управління М. Максимовича було взято під варту [5, арк. 3]. У аналізованій справі відсутні інші документи про розслідування розповсюдження нелегальної літератури серед селян М. Максимовичем.

Антиурядову діяльність під час подій 1905 – 1907 рр. у Волинській губернії здійснювали не лише вчителі церковнопарафіяльних шкіл, робітники та селяни, а й випускники духовних училищ. В одній із справ, яка зберігається в даному фонді констатується, що під час обшуку, проведеного поліцією в випускника Волинської духовної семінарії П. Преварського «була відібрана шифрована записка, яка своєчасно була представлена у Департамент Поліції для розшифрування» [6, арк. 8]. У ній знаходилися адреси кількох осіб у тому числі й учнів зазначеного навчального закладу. В одного з них О. Назаркевича під час обшуку було вилучено «21 екземпляр різних за змістом брошур у тому числі декілька злочинних», значну кількість іншої літератури та револьвери «Бульдог» та «Сміт і Вессон», які зберігалися ним без будь-кого дозволу [6, арк. 8]. Враховуючи ту обставину, що нелегальні видання, вилучені у О. Назаркевича були по одному примірнику це «не складає складу злочину». У зв'язку з цим переслідування його щодо знайденої у нього нелегальної літератури було припинено, але за зберігання вогнепальної зброї О. Назаркевича було ув'язнено [6, арк. 8-8зв.]. Рішенням керівництва Волинської духовної семінарії 13 вересня 1907 р. О. Назаркевича було виключено з лав семінаристів, як особу «викриту у політичній неблагодійності» [6, арк. 21].

Отже, силові структури імперії на початку ХХ ст. вели активну боротьбу з опонентами самодержавного устрою. Значний обсяг документів, який висвітлює та дає змогу детально з'ясувати різні аспекти цього напряму їх діяльності та співпрацю з окружною прокуратурою й губернатором саме зберігається у досліджуваному фонді.

Таким чином, на початку ХХ ст. у Волинській губернії спостерігалось розповсюдження антиурядової літератури, підбурювання селян не працювати за мізерну платню у фільварках. Як свідчить аналіз документів такі факти не носили масового характеру, однак про кожен випадок повітові справники інформували начальника губернського жандармського управління та безпосередньо губернатора. Розслідування проводилося детально по кожному випадку й у разі доведення вини осіб, які розповсюджували нелегальну літературу чекало досить суворе покарання.

Окрему й важливу групу документів складають документи, які відображають особливості діяльності середніх навчальних закладів. Згідно тогочасного законодавства вони перебували під постійним контролем не лише Попечителя Київського навчального округу, а силових структур імперії. Аналіз документів цієї групи дасть можливість детально з'ясувати роль органів влади у контролі за діяльністю навчальних закладів,

неупереджено проаналізувати ситуацію, яка складалася у Волинській губернії у досліджуваний період у системі середньої освіти.

Варто відзначити, що кожному середньому закладу, який функціонував у краї відведено окремий фонд. Надзвичайно важливі документи цієї групи зберігаються у Державному архіві Рівненської області, фонд 215 «Рівненське реальне училище». Аналіз та систематизація цих документів дають змогу проаналізувати різні напрями діяльності навчальних закладів регіону Наприкінці XIX – на початку XX ст. Одним із важливих тогочасних видів контролю за роботою викладачів середніх навчальних закладів були щорічні характеристики на кожного з них, які давалися безпосередньо директором навчального закладу. Так, у документі за 1894 р. було зазначено, що «Рівненське реальне училище з давніх часів» на мало можливості мати «стійкий і бездоганний склад викладачів» [7, арк. 88]. Далі директор акцентував увагу, що вчителі не мали де повноцінно проводити дозвілля, у зв'язку, що місто знаходилося у провінції, а це негативно позначалося на них. При цьому окремі «компрометували вчительське звання» й тому місцеві жителі, які склалися з «торговців, чиновників і дрібної шляхти» дозволяли собі «злословити та неналежним чином третирувати вчителів», що негативно позначалося й на репутації навчального закладу [7, арк. 88]. Далі у документі давалася характеристика кожному педагогічному працівнику. Окрема увага акцентувалася на «інтригах», які були присутні в навчальному закладі. Також у характеристиці на кожного працівника значна увага зовнішньому вигляду, які стосунки були в нього з колегами. Зокрема, про вчителя математики Слюсаревського в характеристиці писалося, що він окрім ряду позитивних рис, як педагог він також не брав участі в жодних інтригах, а навпаки тримався від них осторонь, завдяки своїй доброті та працездатності користувався повагою в учнів та батьків [7, арк. 91].

Як свідчить дослідження документів, які зберігаються у даній справі аналогічні характеристики давалися щорічно й вони відігравали значну роль у переміщеннях по службі, наданні нагород чи присвоєнні чинів, а в окремих випадках могли бути підставою для звільнення чи застосування стягнень.

Окрему увагу заслуговують документи, які стосувалися осіб, яким було заборонено займатися педагогічною діяльністю за «політичну неблагонадійність» чи з інших причин. Відповідна інформація про таких осіб надсилалася в усі навчальні округи імперії, а звіди по всіх середніх навчальних закладах. В одному з таких документів під грифом «Таємно», адресованому безпосередньо директору Рівненського реального училища констатувалося, що «заборонена педагогічна діяльність» колишньому вчителю Царицинського міського 2 класного училища М. Окулову та колишньому студенту Московського університету М. Клішину «в зв'язку з їх політичною неблагонадійністю» [7, арк. 105].

В іншій справі у документі датованому 1901 р. міститься інформація про те, що Попечитель Віленського навчального округу передав у Міністерство народної освіти листівку, від Центрального комітету загального єврейського робітничого союзу, яку надсилали студентам Віленського єврейського учительського інституту «невстановлені особи». У зв'язку з цим було прийнято рішення «прийняти відповідні міри нагляду, щоб подібного роду підпільні видання не проникали у середовище учнів єврейських і всіх інших навчальних закладів ввіреного мені навчального округу». Документ був підписаний керівником канцелярії Попечителя КНО [8, арк. 16]. В іншому документі конфіденційної переписки директора училища з канцелярією Попечителя КНО наголошувалося, що потрібно ввести у середніх навчальних закладах обмеження для навчання дітей євреїв.

Тому було прийнято рішення обмежити кількість учнів-євреїв у «смузі осілості» євреїв до 10 %, за її межами – 5 %, а в Санкт-Петербурзі та Москві – 3 %. Враховуючи ту обставину, що виконати дане розпорядження негайно було неможливо, адже в навчальних закладах особливо у «смузі осілості» євреїв це показник був значно вищим, пропонувалося починаючи з прийому 1902 р. зменшувати кількість учнів-євреїв до зазначених у документі відсотків [8, арк. 21]. Важливу увагу у той період приділяли контролю за помешканнями де проживали учні з інших населених пунктів. З цього приводу наголошувалося, що всі повинні керуватися існуючими правилами щодо відкриття й благоустрою учнівських квартир, а також «встановити за цими квартирами, ким би вони не утримувалися самий ретельний нагляд» [8, арк. 26].

Отже, на початку ХХ ст. органи влади проводили комплекс заходів спрямованих на контроль за діяльністю навчальних закладів, при цьому важлива увага приділялася не лише навчальному процесу, а іншим чинникам. Об'єктивний аналіз справ, які детально висвітлюють ці процеси дозволяє констатувати, що одним із важливих механізмів тогочасної влади був контроль за педагогічними працівниками середніх навчальних закладів на кожного з яких щорічно писалися характеристики, за результатами яких вони мали можливість отримати підвищення або ускладнити свою ситуацію. Всі особи, які були звільнені з навчальних закладів за «політичну неблагодійність» не мали змоги продовжити роботу чи продовжити освіту в навчальних закладах імперії, адже всі без винятку директори середніх навчальних закладів отримували відповідну інформацію про них.

Окрему групу документів, які дають змогу детально проаналізувати особливості діяльності владних структур у регіоні на початку ХХ ст. – це документи судових установ. Окрему групу складають справи Мирових суддів, які розглядали різні справи. Так, у фонді 341 Державного архіву Волинської області знаходиться колекція документів, які відображають діяльність Мирового судді 3-ї дільниці Володимир-Волинського судово-мирового округу. В одній із справ за 1912 р. констатується, що жителі Порицької волості у вересні 1912 р. самовільно випасали худобу на сінокосі, який належав Й. Хомацькому. Загалом було встановлено, що це зробили 10 осіб. Враховуючи тогочасну бюрократичну систему та віддаленість даного населеного пункту, розслідування цього інциденту тривало вісім місяців. Лише 3 травня 1913 р. Мировий суд виніс вирок по цій справі. На користь власника сінокосу з осіб, які самовільно випасали худобу було примусово стягнуто 40 руб. [9, арк. 12-21].

Таким чином, за незначні порушення, як випас худоби на чужому сінокосі суди виносили досить сурові вирокі. Адже сума, яку повинні були сплатити власнику сінокосу селяни, які самовільно випасали худобу була досить значною як для жителів сільської місцевості. При цьому штраф розбивався на всіх осіб.

Частина справ даного фонду присвячена розгляду дрібних порушень при перетині Російсько-Австро-Угорського кордону. Адже Володимир-Волинський повіт у той період був прикордонним. Насамперед це були справи, які стосувалися незаконного ввезення у державу промислових товарів місцевими жителями. Так, як свідчать документи 18 листопада 1913 р. на кордоні було затримано В. Бековську, яка «таємно з Австрійської імперії проносила 2 відрізи оксамиту». Як видно з протоколу допиту підозрювана стверджувала, що «оксамит вона отримала у подарунок від рідної сестри», яка проживала на території сусідньої держави. Її було затримано військовослужбовцями 18-ї Волинської прикордонної застави й доправлено до Дружпольської митної застави «для визначення вартості товару». У результаті оцінки оксамиту було встановлено, що вартість одного

відрізу становила 2 руб. 55 коп. Незважаючи на незначну їх вартість оксамит був визнаний контрабандою й конфіскований, а на В. Бековську накладено пеню у п'ятикратному розмірі від вартості товару, окрім цього вона була змушена заплатити штраф [10, арк. 1-6].

В іншій справі цього ж фонду містяться матеріали щодо звинувачення А. Тарнавської та О. Роневської про незаконне ввезення з «Австрії 5 найменувань жіночих товарів». Як стверджували затримані жінки, ці речі вони придбали для власного вжитку. Загальна вартість предметів вилучених у них митниками була оцінена в 1 руб. 21 коп. Але за те, що ці речі ввозилися нелегально обидві жінки були змушені заплатити штраф і пеню загальна сума яких становила 6 руб. 05 коп. [11, арк. 2-7].

Отже, як бачимо незначні справи про контрабанду органами імперської влади передавалися для розслідування мировому суду. Аналіз цих та інших справ даного фонду свідчить що це були місцеві жителі регулярно перетинали державний кордон, а багато з них мали родичів в Австро-Угорщині не зустрічаючи при цьому жодних перепон. Але у випадку якщо при них знаходили будь-які речі зроблені за кордоном, а вони за них не заплатили відповідні митні збори їх конфісковували, а ті хто їх перевозили підлягали значним штрафним санкціям. При цьому варто відзначити, що більшість затриманих були місцевими селянами й навряд чи вони знали, що порушують законодавство.

Таким чином, різнопланові за своїм змістом та спрямуванням документи, що зберігаються у фондах Державних архівів дають змогу об'єктивно проаналізувати різні сторони суспільно-політичного ного життя Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. Їх неупереджене вивчення та систематизація сприяють детальному аналізу маловідомих фактів діяльності органів влади та силових структур Російської імперії у Волинській губернії, свідчать про те, що органи влади приділяли надзвичайно важливу увагу боротьбі з політичними опонентами, яких висилали за межі регіону, окремим категоріям не давали можливості займатися педагогічною діяльністю й значно менші стягнення накладалися на осіб, які допускали незначні порушення правил при перетині кордону.

Список використаної літератури

1. Державний архів Житомирської області (далі Держархів Житомирської обл.), Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl.) ф., 70, оп., 1, спр., 906, арк. 1-2; 62; , ф., 70, оп., 1, спр., 906, арк. 1-2; 62.
2. Держархів Житомирської обл., ф., 70, оп., 1, спр., 903, арк. 1-4; арк. 8; dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., ф., 70, оп., 1, спр., 903, арк. 1-4; арк. 8.
3. Держархів Житомирської обл., ф., 70, оп., 1, спр., 885, арк. 1-5; dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., ф., 70, оп., 1, спр., 885, арк. 1-5.
4. Держархів Житомирської обл., ф., 70, оп., 1, спр., 873, арк. 23; арк. 37; dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., ф., 70, оп., 1, спр., 873, арк. 23; арк. 37.
5. Держархів Житомирської обл., ф., 70, по., 1, спр., 872, арк. 1-2; dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., ф., 70, оп., 1, спр., 872, арк. 1-2.
6. Держархів Житомирської обл., ф., 70, по., 1, спр., 870, арк. 8-8 зв.- 21; dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., ф., 70, оп., 1, спр., 870, арк. 8-8 зв.- 21.
7. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.), ф., 215, оп. 2, спр. 1045, арк. 88-92; арк. 105; Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (dali Derzharkhiv Rivnenskoï obl.), ф., 215, оп. 2, спр. 1045, арк. 88-92; арк. 105.
8. Держархів Рівненської обл., ф., 215, оп. 2, спр. 62, арк. 16; арк. 21; арк. 2; Derzharkhiv Rivnenskoï obl., ф., 215, оп. 2, спр. 62, арк. 16; арк. 21; арк. 26.

9. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.), ф., 341, оп. 1, спр. 10, арк. 12-21; Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (dali Derzharkhiv Volynskoi obl.), f., 341, op. 1, spr. 10, ark. 12-21.

10. Держархів Волинської обл., ф., 341, оп. 1, спр. 3, арк. 1-6; Derzharkhiv Volynskoi obl., f., 341, op. 1, spr. 3, ark. 1-6.

11. Держархів Волинської обл., ф., 341, оп. 1, спр. 8, арк. 2-7; Derzharkhiv Volynskoi obl., f., 341, op. 1, spr. 8, ark. 2-7.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

Ya. Tsetsyk

**DOCUMENTS OF STATE ARCHIVES AS THE SOURCE OF RESEARCH OF
SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES ON THE VOLYN AT THE END OF THE XIX
- AT THE EARLY XX CENTURY**

In the article, different directions of activity of authorities in Volyn province are investigated on the basis of archival documents. It was found that the key focus was on the fight against opponents of the imperial power and the politically "bad guys". Particular attention was paid to the control of the activity of secondary schools and especially pedagogical staff, which was reflected in a number of documents at the time, whose studies make it possible to objectively analyze the situation in the educational field. One of the effective mechanisms for controlling the educational industry was the annual characteristics of employees of secondary schools, which were directly prepared by the directors of educational institutions. Depending on them, promotion, obtaining ranks or awards. Persons who were dismissed from universities or expelled from universities for political «bad faith» were deprived of their right to teach, and their data were sent to the directors of all secondary schools in the empire.

An unbiased analysis of the documents revealed that the power structures of the empire had been fighting the proliferation of illegal publications and had been persecuted. Despite this active participation in the illegal distribution of flyers and brochures was attended by elementary school teachers and seminarians. However, increased police control has contributed to the fact that the vast majority of them have been detained by police and imprisoned. At the same time, all cases with political implications were investigated by the provincial gendarmerie department, and the governor and prosecutor were informed about the progress of the investigation.

A separate group of documents are cases related to the activities of magistrates. Their analysis indicates that they have considered cases of minor offenses. A separate group is made up of documents covering the mechanism for imposing penalties for the illegal importation of manufactured goods into the country. Given the small amounts of persons detained by the border guards, fines were imposed. However, the status of the defendants, and overwhelmingly local villagers, hardly understood the nature of the offense. However, many of them visited their relatives who lived in Austria-Hungary during the study period. And they were repeatedly detained on the state border with things they had received as a gift from relatives. However, they also paid a fine of five times the value of the goods.

Key words: Volyn province, authorities, gendarmes, real school, county directory.

УДК 314.15(4-6ЄС)“2015/2019”

К. В. Балабанов

А. І. Пічахчі

МІГРАЦІЙНА КРИЗА В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС

У статті представлено аналіз впливу міграційної кризи в Європі, яка почалася в 2015 році, на регіональну безпеку Європейського Союзу. Авторами встановлено основні причини та передумови кризи, охарактеризовано головні її наслідки. Висвітлено як змінився стан безпеки Євросоюзу з початку міграційної кризи. Охарактеризовано варіанти виходу з кризи.

Ключові слова: міграція, міграційна криза, безпека, регіональна безпека, ЄС, Європа.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-74-82

Європейське співтовариство розглядає регіональну безпеку в якості складової частини загальноєвропейської безпеки і одночасно визнає її самостійну цінність, оскільки нестабільність в регіонах створює загрозу загальній безпеці. Тому забезпечення безпеки на регіональному рівні є запорукою розвитку та стабільності як конкретно взятої держави, так і всього регіону в цілому.

Регіональну безпеку можна визначити як стан відносин в рамках конкретного регіонального комплексу безпеки, при якому для всіх пов'язаних з ним держав, народів, громадян, громадських інститутів, і груп забезпечується захищеність їх життєво важливих інтересів, надійне існування і стабільний розвиток [1].

Слід зазначити, що існують такі поняття як «м'яка» та «жорстка» безпека. Добре пояснює різницю між цими поняттями А. В. Торкунов. На його думку, в кінці ХХ століття починають розвиватися уявлення, згідно з якими в сферу безпеки необхідно включати не тільки військові і військово-технічні аспекти («жорстку безпеку»), але і більш широке коло питань, такі як економіка, енергетика, екологія, міграція, продовольство і багато інші. Причини такого розширювального розгляду безпеки полягають перш за все в тому, що починаючи з другої половини ХХ ст. кордони національних держав стають все більш «прозорими». Цей процес обумовлений виходом на світову арену в якісно новому масштабі недержавних акторів. Їх діяльності сприяв бурхливий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій. В результаті держава, а також громадяни виявилися схильні до впливу багатьох чинників – як позитивних (розширення можливості економічної активності, міжнародного спілкування, включеності в міжнародну середу тощо), так і негативних (поширення наркотиків, незаконна торгівля зброєю, міжнародний тероризм тощо). Це в свою чергу сприяло зміні міжнародного порядку денного, в якій все частіше стали обговорюватися проблеми невійськової безпеки («м'якої безпеки», нетрадиційної безпеки), тобто безпеки, безпосередньо не пов'язаної з військовою міццю іншої держави або блоком держав, їх військовими погрозами [5].

Саме тому, можна зробити висновок, що сьогодні Європа стикається з загрозами «м'якої безпеки».

Однією з основних проблем для Європи на сучасному етапі є міграційна криза, з якої впливає низка інших проблем.

Європейська міграційна криза розпочалася у 2015 році. Причиною цього стало збільшення потоку нелегальних мігрантів та біженців з країн Африки (Еритрея, Нігерія, Сомалі, Судан), Близького Сходу (Сирія, Ірак), Південної Азії (Афганістан, Пакистан) до Євросоюзу. На той момент Європа не була готова до їх прийому та розміщення.

Ця криза є наймасштабнішою з часів Другої світової війни. Вчені та аналітики сходяться в думці, що такої кількості людей, які покидають свої домівки через стихійні лиха, збройні конфлікти або бідність ще не зафіксувалося.

Якщо говорити про причини, які посприяли збільшенню кількості мігрантів у Європу в 2015 році, то можна вказати такі як:

- війни на Близькому Сході, зокрема війни в Афганістані та Іраку, громадянська війна в Сирії, які продовжуються й досі, перешкоджають біженцям повернутися додому;
- скорочення фінансування таборів для біженців у Лівні, Йорданії та Туреччині, і в результаті цього погіршення раціону харчування біженців, неможливість дітям біженців ходити до школи тощо;
- збільшення території, яка контролюється Ісламською державою, що в свою чергу посприяло зростанню кількості біженців до Європи;
- прийняття урядом Македонії в червні 2015 року рішення про видачу біженцям триденних віз, через що мігранти змогли перетинати країну у напрямку до Європи без реєстрації. Відповідно до Дублінської угоди, біженець має просити притулку у першій країні ЄС в яку він в'їхав.

Через нестабільну ситуацію в вищезазначених країнах до Європи прибуває все більше біженців та нелегальних мігрантів. У зв'язку з цим Єврокомісія розробила план, за яким біженці повинні розподілятися по країнам ЄС по квотах (пропорційно їх економіці, населенню, рівню життя тощо). Але країни Східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина) виступають проти цього [9].

Необхідно зазначити, що через кризу в останні роки в Європі збільшилося число мусульман, що в свою чергу впливає на процес ісламізації Європи. Самі європейці починають проявляти інтерес до ісламу, що також дає поштовх цьому процесу, і це одна з тих речей, яка непокоїть Захід і Європу.

З початку міграційної кризи зростає число європейців, особливо молодих людей, які вирішують прийняти іслам. Інколи частина з таких новонавернених приєднується до терористичних угруповань (наприклад, ІД) і повертається вести джихад проти суспільства, в якому вони народилися, вирости, здобули освіту та були виховані. Через те, що ці люди приховують свою культурну ідентичність, силам безпеки вкрай важко виявити їх та їхні наміри, і саме тому вони створюють серйозну проблему безпеки.

Новонавернений в іслам вважає, що такий його вчинок є заснованим на праві людини обирати свою власну культурну та релігійну ідентичність, він бачить свою дію як зрілу, навіть якщо власна сім'я та навколишнє середовище не погоджуються з цим. Навпаки, негатив, який висловлює суспільство до ісламу, робить новонаверненого більш впевненим у своєму виборі. Все, що робиться проти звернення до ісламу, визначається як безпідставний расизм та безпідставна ісламофобія.

Людина, яка прийняла іслам, каже, що читання Корану і молитов роблять осмислюють її життя після багатьох років духовного вакууму, розумового застою і занурення в матеріалістичний і гедоністський спосіб життя. Вони характеризують перехід до ісламу як пробудження від поганого сну.

Молоді жінки звертаються до ісламу, тому що, на їх думку, саме ця релігія дає їм суспільство, яке на одне з перших місць ставить мораль і скромність, чого часто немає в їх колишніх життях. Іслам пропонує їм нормальне, чисте, моральне і впорядковане життя.

Деякі жінки, які постраждали від сексуального насильства, знаходять втіху приймаючи іслам, а також честь і вдячність, на відміну від приниження, яке вони відчували до того, як звернулися до ісламу.

Батьки новонавернених порівнюють приєднання своїх дітей до ісламу зі вступом у культ, а деякі характеризують його як «культ сатани», який «промиває мізки» і робить їх уразливими жертвами емоційних маніпуляцій. Вони занепокоєні тим фактом, що їх діти вирішують звернутися в іслам. Деякі бачать вчинки своїх дітей як зраду родині, суспільству та країні. Вони побоюються того, що їх діти можуть стати на сторону тероризму. Більшість з батьків сподіваються, що звернення їх дітей до ісламу буде тимчасовим, і що їх діти повернуться до попереднього життя [11].

Саме так міграція мусульман до Європи набуває більшого значення через те, що молодь, яка народилася в європейських країнах, стає більш зацікавленою в ісламі, бачить в ньому альтернативу культурі, в якій виростили вони. Наразі завданням західних демократій є боротьба з цим явищем, хоча воно і є надзвичайно складним.

Зараз ця проблема постає в Європі з усією серйозністю, так як маси новонавернених перетворюються в публіку, з якої певний відсоток приєднується до терористичних угруповань.

Проте, слід зазначити, що не всі європейці так позитивно відносяться до ісламу та самої ідеї ісламізації. В Європі створюється велика кількість рухів та організацій, які виступають проти цієї ідеї.

Правопопулістський рух ПЕГІДА було створено у Дрездені (ФРН) у 2014 році. ПЕГІДА організує акції проти ісламізації Європи і міграційної політики Німеччини. Одне з головних гасел цього руху - «Ісламу немає місця в ФРН».

У лютому 2015 року подібні акції стали проходити і в Австрії. Сотні людей виходили на вулиці з плакатами і закликами обмежити міграцію з Близького Сходу.

Багато маніфестантів незадоволені тим, що австрійська влада захищає інтереси приїжджих і зовсім не хоче прислухатися до громадян своєї країни [3].

А 7 жовтня 2017 року в Польщі понад мільйон поляків молилися про мир, проти «ісламізації Європи». Ініціатива цієї духовної події була підтримана Церквою. Обраний день дуже символічний: це свято Богоматері Розарія, яке було створене після битви в Лепанто, де флот Святої ліги, створений з ініціативи Папи Пія V, розгромив турків, тим самим рятуючи Європу від ісламізації. Щоб отримати перемогу, Пій V закликав християн читати день і ніч молитву діві Марії, щоб попросити її захисту.

Архієпископ Марек Йидрашевській, сказав під час масової передачі на католицькому радіо він, зокрема, молиться за інші європейські країни, щоб вони зрозуміли, що потрібно повернутися до християнських коренів і що Європа залишається Європою [8].

Також у вересні 2017 прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан заявив, що ісламізація Європи реальна, посилаючись на дослідження, в яких передбачається, що більше

60 мільйонів мігрантів прийдуть з Африки в Європу протягом наступних 20 років, збільшивши ісламське населення Західної Європи до 20 відсотків до 2030 році.

Орбан рішуче виступав проти введення Європейським союзом квот мігрантів на окремі держави-члени, наполягаючи на тому, що такі питання є питаннями національного суверенітету і повинні вирішуватися кожною країною і її людьми.

Суперечка з приводу квот на мігрантів почалася у вересні 2015 року, коли в розпал кризи в Європі країни-члени ЄС проголосували за те, щоб перемістити 120 000 біженців з Італії і Греції в інші частини ЄС. Це число було доповнено планами на липень 2015 року з перерозподілу 40 000 мігрантів з Італії та Греції.

З тих пір кілька держав відмовилися прийняти свої призначені квоти мігрантів. Наприклад, в Польщі є квота в розмірі 6 182 мігрантів, але жодного мігранта прийнято не було. Чехія має квоту в 2691 мігранта, з яких прийнято було 12. Угорщина має квоту в розмірі 1 294. Як й у випадку з Польщею, жодного мігранта не було прийнято.

Громадська опозиція щодо подальшої міграції з мусульманських країн була особливо сильна в Австрії (65%), Угорщині (64%), Бельгії (64%) та Франції (61%) - всі країни, які в останні роки або перебували в центрі європейської кризи біженців або великих терористичних нападів, пов'язаних з громадянами з переважно мусульманських країн [10].

Необхідно зауважити, що міграційна криза є однією з найсуттєвіших причин того, що в Європі приходять до влади або отримують все більшу популярність євроскептики та праворадикальні партії.

Так, наприклад, партія Альтернатива для Німеччини, яка була створена в 2013 році дуже швидко набрала популярність серед населення ФРН завдяки тому, що однією з її головних цілей було и залишається надалі протистояння міграційній політиці канцлера Німеччини Ангели Меркель.

Ще одним яскравим прикладом є французька партія Національний фронт, лідером якої є Марин Ле Пен. Вона була дуже популярною серед виборців на президентських виборах у Франції 2017 року. При цьому Ле Пен неодноразово закликала закрити країну для мігрантів та не розподіляти й депортувати тих, хто вже є у Франції [7].

Необхідно зауважити, що у травні 2019 року пройшли вибори до Європарламенту. Напередодні виборів багато експертів і політиків прогнозували правим силам велику підтримку з боку європейців. В результаті крайні і помірні євроскептики, ультраправі і популісти отримали близько третини мандатів Європарламенту.

Ультраправі мало не в три рази збільшили своє представництво в Європарламенті. Фракція «Європа свободи і прямої демократії», в яку входять італійський ультраправий і проросійський «Рух 5 зірок» і британські прихильники Brexit, отримав 53 місця.

Фракція «Європа націй і свободи», в яку входить італійська «Ліга Півночі» і французький «Національний фронт» Марі Ле Пен, отримали 55 місць проти 37 на минулих виборах.

Але незважаючи на високий показник, вони не сформуєть більшість в Європарламенті. Це будуть робити проєвропейські партії, які, хоча і втратили не один десяток мандатів, але все одно стануть визначальною силою в новому парламенті.

Найбільша фракція - Європейська народна партія (ЄНП) та Прогресивний альянс соціалістів і демократів, вперше з 1979 року втратили більшість голосів. Кількість мандатів ЄНП зменшилася з 216 до 178 місць. Прогресивний альянс має 152 місця замість 191.

Але вони зможуть сформувати "велику коаліцію" з іншими проєвропейськими силами. Зокрема, з ліберальним блоком ALDE, до якого приєднається партія президента Франції Еммануеля Макрона "Вперед, республіка", і який збільшив своє представництво з 68 до 108 мандатів. Або з "зеленими", які отримали на 12 мандатів більше і тепер мають у своєму розпорядженні 67 місць.

Ультраправі, націоналісти і євроскептики не зможуть кардинально змінити загальну політику Євросоюзу. Значить, в найближчу каденцію нового Європарламенту (5 років) розпад Євросоюзу не загрожує. Зате "завдяки" їх зусиллям його буде дуже сильно лихоманити за різними напрямками. Мігранти, ставлення до США, Росії, Китаю. Багаторазово посиляться спроби зняття санкцій з Росії і виникне нове напруження з Вашингтоном.

Проте, як пише Politico, центристів вдасться зберегти єдність Європи, оскільки на сьогодні в Європарламенті 465 місць належить партіям, які підтримують Євросоюз, і 255 місць – у партій, які виступають проти ЄС. Перемоги євроскептиків немає [2].

Слід зазначити, що у зв'язку з великим потоком мігрантів у Європі суттєво збільшився рівень злочинності. Одна з головних причин цього це незнання мови, що призводить до нерозуміння принципів співжиття, основ права і до складнощів в налагодженні соціальних зв'язків. Проте є багато випадків коли жертвами злочину стають і самі мігранти.

Однак статистичні дані про злочини, що здійснюються біженцями і мігрантами, важко розмежувати. У деяких країнах не завжди злочини розділяються за національністю. В інших випадках статистичні результати неоднозначні. Наприклад, в Швеції, в той час як в 2015 році в країні було охоплено понад 160 000 осіб, які шукають притулку, дослідження в уряді не показали значного збільшення числа злочинів.

У Фінляндії число зареєстрованих біженців збільшилася з 3600 у 2014 році до 32 000 у 2015 році, випадки домагань подвоїлися до 147 за останні чотири місяці 2015 року зі 75 за той же період роком раніше. Проте дані цифри не дають етнічного розподілу правопорушників.

У Німеччині статистика злочинності дійсно свідчить про значне зростання насильства з боку іноземців, в тому числі ісламських екстремістів. Міністерство внутрішніх справ Німеччини повідомило, що політично або ідеологічно мотивовані злочини іноземців виростили на 66,5 відсотків в 2016 році в порівнянні з 2015 роком, включаючи смертельну атаку на різдвяний ринок в Берліні в грудні 2016 року, в результаті якої загинули 12 осіб. У 2016 році статистика вбивств також збільшилася на 14,3 відсотка, а випадки зґвалтування і сексуального насильства виростили на 12,8 відсотків в порівнянні з 2015 роком. Ці цифри були вищими за злочини, вчинені біженцями, які в 2016 році збільшилися на 52,7 відсотка в порівнянні з 2015 роком [6].

Ще більше, ніж злочинів мігрантів, є численні випадки, коли мігранти та біженці не асимілюються у своїй новій обстановці, вчиняють злочинні дії і в кінцевому підсумку стають уразливими до приманки ісламської екстремістської пропаганди та здійснення терактів [10].

3 січня 2014 року 44 мігранта було залучено до 32 терористичних проведених або запланованих атак, жертвами яких стали 182 особи та 814 поранених.

21 з 32 атак була пов'язана з відомими терористичними угрупованнями. В інших випадках зв'язок був не визначений або його не можна було довести.

Найбільше до атак виявилася схильна Німеччина (41% всіх випадків). В цілому атаки пройшли в 12 країнах Європи (Німеччина, Франція, Бельгія, Велика Британія, Австрія, Данія, Фінляндія, Італія, Голландія, Швеція, Норвегія, Швейцарія).

У 56% випадках жертвами атак були цивільні особи і лише в 9% випадків були атаковані державні об'єкти або державні службовці.

У нападах найчастіше брали участь мігранти з Сирії. Самі терористи прибули в Європу також з 12 країн (Афганістан, Алжир, Ірак, Марокко, Пакистан, Росія, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туніс і Узбекистан).

Три чверті з вчинених або запобіглих 32 атак були заплановані мігрантами протягом 2 років після прибуття в Європу. 21 атака була здійснена або запланована протягом першого року.

18 атак були проведені або запобігли в 2016 році. У 2017 таких було 9, але 5 з них привели до загибелі або поранення людей. Тобто в 2017 році ефективність атак значно зросла (з 22% до 56%).

Середній вік терористів становив 25,1 років. Наймолодшому було 16 років. Найстаршому - 40. Всі були чоловіками.

Більшість терористів пройшли ідеологічну обробку за кордоном, хоча останнім часом з 2016 року теракти плануються в основному тими, хто прийшов до терористичних ідей вже в самій Європі [4].

Наразі проблема міграційної кризи залишається невирішеною. Однак, слід зазначити, що існують деякі варіанти її вирішення.

Перш за все вирішити конфлікти на Близькому Сході та в Афганістані. Війна на Близькому Сході, в Африці та Південній Азії, особливо в Сирії, Іраку та Афганістані, залишається основною причиною міграції з цих країн. Мільйони сирійців, іракців та афганців зараз перебувають у таборах у сусідніх країнах або рухаються далі за кордон до Європи та США. Хоча важко досягти політичних рішень, необхідних для врегулювання цих конфліктів, з надією, що потоки біженців припиняться, і в якийсь момент в майбутньому умови на землі будуть такими, що біженці будуть почувати себе безпечно, щоб повернутися до своїх домівок.

Для багатьох районів Африки, Азії та Близького Сходу основна причина, через яку багато людей мігрують, є слабкі економічні можливості. Без економічного розвитку та робочих місць багато хто буде й надалі шукати кращих можливостей для себе та допомагати своїм сім'ям через міграцію до Європи.

Оскільки багато потенційних іммігрантів не бачать правових шляхів для переселення до Європи, вони часто звертаються до контрабандистів або торговців людьми. Цей маршрут як небезпечний, так і дорогий. Наприклад, якщо європейські країни запропонують кращі варіанти легальної міграції у своїх посольствах в Африці, це може полегшити нелегальну міграцію. Сильний стимул для заохочення легальної міграції полягає в тому, щоб ЄС запроваджував більш жорсткі правила, згідно з якими окремі особи, які нелегально мігрували або які були засуджені за злочини, не підлягатимуть законній міграції.

Потрібно підвищити контроль над кордонами. Незважаючи на те, що прогрес був досягнутий у сфері контролю на кордоні, багато чого ще потрібно зробити. ЄС співпрацює з Туреччиною та багатьма африканськими країнами, щоб блокувати від'їзди з Близького Сходу та Африки [10].

Як і прикордонний контроль, підготовка підрозділів Берегової охорони країн Африки та країн Близького Сходу для припинення нелегальної міграції є важливою частиною успішної стратегії боротьби з торгівлею людьми.

Більшість мігрантів і біженців є мирними і зосереджені на знаходженні безпечного місця для того, щоб жити далеко від конфлікту або поліпшити свій економічний стан. Проте, як згадувалося раніше, деяка кількість мігрантів та біженців вчиняли злочинні дії у країнах їхнього перебування. Правоохоронні та правові системи в Європі не дуже швидко реагували на це. Європа повинна прискорити процес депортації для мігрантів (визнаних винними у кримінальних правопорушеннях), навіть якщо це вимагатиме дипломатичної взаємодії з країнами походження, щоб повернути своїх громадян.

Європа має розширювати розвідувальне та міжнародне співробітництво. Країни ЄС, Інтерпол (Міжнародна організація кримінальної поліції), Європол (Європейська поліцейська служба) та США повинні нарощувати мережі обміну інформацією, навіть більше, ніж вони є зараз, і їм потрібно покращити міжнародне співробітництво.

Треба розширити можливості боротьби з тероризмом в Інтернеті. Ісламські екстремістські групи, такі як Ісламська держава, успішно використовували Інтернет, щоб поширювати свої радикальні погляди та залучати послідовників, як для боротьби в конфліктах на Близькому Сході, так і для здійснення деяких нападів у Європі. Європа повинна продовжувати працювати в односторонньому порядку і зі своїми партнерами, щоб ідентифікувати майбутніх терористів в Інтернеті та заарештовувати їх. Необхідно безперервно розробляти та вдосконалювати технологічні інструменти кіберзлочинів, щоб контролювати діяльність в Інтернеті, збирати інформацію про терористів, закрити незаконні об'єкти та відстежувати терористичних пропагандистів, перш ніж вони зможуть атакувати [10].

Якщо не зупинити міграційну кризу ми будемо й надалі спостерігати зростання рівня тероризму та злочинності, невдоволення населення політикою Євросоюзу та подальше збільшення популярності радикальних партій, громадських рухів та євроскептиків. Все це, у свою чергу, може призвести до розпаду Європейського Союзу у майбутньому.

Отже, з початку 2015 року на територію Євросоюзу через політичну, економічну та національно-правову нестабільність у країнах Близького Сходу, Південної Азії та Північної Африки прибуло близько 1,8 мільйонів мігрантів.

Також слід зазначити, що європейське суспільство розділилося на дві частини. Перша вважає, що мігрантів як і раніше варто приймати і давати їм притулок. Деякі європейці навіть приймають іслам. Друга ж наполягає на скороченні прийому мігрантів або ж зовсім не приймати їх. Створюються рухи проти ісламізації Європи, деякі з яких досить радикальні.

Проблемою також є те, що люди, які приймають іслам, у деяких випадках приєднуються до терористичних угруповань. Також слід зазначити, що деякі мігранти, які прибувають до Європи, потрапляють під вплив ісламської екстремістської пропаганди, приєднуються до терористичних угруповань та приймають участь у проведенні терактів. Це суттєво ускладнює боротьбу проти тероризму.

У багатьох європейських країнах зростає кількість злочинів, як зі сторони мігрантів, так і по відношенню до них.

Список використаної літератури

1. Ачкасов В. А. Мировая политика и международные отношения : учеб. / В.А. Ачкасов, С. А. Ланцов. - Москва : Аспект Пресс, 2011. – 480 с. ; Achkasov V. A.

Mirovaya politika i mezhdunarodnye otnosheniya : ucheb. / V. A. Achkasov, S. A. Lantsov. - Moskva : Aspekt Press, 2011. – 480 s.

2. Выборы в Европарламент. Во Франции лидируют крайне правые. Все результаты [Электронный ресурс] // Страна. UA. – 2019. – 26 мая. - Режим доступа : <https://strana.ua/news/203167-pravyj-marsh-kto-prokhodit-v-evroparlament-ot-kljuchevykh-stran-es.html> ; Vybory v Yevroparlament. Vo Frantsii lideruyut krayne pravye. Vse rezultaty [Elektronnyy resurs] // Strana. UA. – 2019. – 26 мая. - Rezhim dostupa : <https://strana.ua/news/203167-pravyj-marsh-kto-prokhodit-v-evroparlament-ot-kljuchevykh-stran-es.html> (дата звернення: 30.06.2019)

3. Исламизация Европы: мнения разделились [Электронный ресурс] // Вести.RU. – 2015. – 3 февраля. – Режим доступа : URL: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2324931> ; Islamizatsiya Yevropy: mneniya razdelilis [Elektronnyy resurs] // Vesti.RU. – 2015. – 3 fevralya. – Rezhim dostupa : URL: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2324931> (дата звернення: 29.10.2018)

4. Плеханов И. Мигрантам нужно в среднем два года, чтобы подготовить теракт в Европе [Электронный ресурс] / И. Плеханов // ИноСМИ.ru. – 2018. – 25 июня. – Режим доступа : <https://inosmi.ru/social/20180625/242578582.html> ; Plekhanov I. Migrantam nuzhno v srednem dva goda, chtoby podgotovit terakt v Yevrope [Elektronnyy resurs] / I. Plekhanov // InoSmi.ru. – 2018. – 25 iyunya. – Rezhim dostupa : <https://inosmi.ru/social/20180625/242578582.html> (дата звернення: 30.10.2018)

5. Політологія : навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін., за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – Київ : Знання, 2010. - 415 с. ; Politologhiia : navch. posib. / M.P. Hetmanchuk, V. K. Hryshchuk, Ya. B. Turchyn ta in., za zah. red. M. P. Hetmanchuka. – Kyiv : Znannia, 2010. – 415 s.

6. Рост преступности в Германии объяснили притоком мигрантов [Электронный ресурс] // Телекомпания НТВ. 2018. – 3 января. – Режим доступа : <https://www.ntv.ru/novosti/1967882/> ; Rost prestupnosti v Germanii obyasnili pritokom migrantov [Elektronnyy resurs] // Telekompaniya NTV. 2018. – 3 yanvarya. – Rezhim dostupa : <https://www.ntv.ru/novosti/1967882/> (дата звернення: 30.10.2018)

7. Тимофеев В. Выборы в Европарламент: какой будет Европа дальше [Электронный ресурс] / В. Тимофеев // КП в Украине. - 2019. – 27 мая. - Режим доступа : <https://kp.ua/politics/638637-vybory-v-evroparlament-kakoi-budet-evropa-dalshe> ; Timofeev V. Vybory v Yevroparlament: kakoy budet Yevropa dalshe [Elektronnyy resurs] / V. Timofeev // KP v Ukraine. - 2019. – 27 мая. - Rezhim dostupa : <https://kp.ua/politics/638637-vybory-v-evroparlament-kakoi-budet-evropa-dalshe> (дата звернення: 30.06.2019)

8. 1 million Poles prayed against Europe's islamization [Electronic resource] // Visegrad Post. – 2017. – 11 october. - Mode of access : <https://visegradpost.com/en/2017/10/11/1-million-poles-prayed-against-europes-islamization-and-for-european-nations-to-get-back-to-their-christian-roots/> (дата звернення: 29.10.2018)

9. 8 reasons Europe's refugee crisis is happening [Electronic resource] // The Washington post. -2015. - 15 September. - Mode of access : <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/09/18/8-reasons-why-europes-refugee-crisis-is-happening-now/> (дата звернення: 28.10.2018)

10. Johnson J. D. European Security Threats and Challenges: An Examination of Mass Migration, Its Impact on European Security and Practical Policy Recommendations [Electronic resource] / J. D. Johnson, R. H. Chester, F. S. Johnfinn // Small Wars Journal. - Mode of access :

<http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/european-security-threats-and-challenges-examination-mass-migration-its-impact-european> (дата звернення: 30.10.2018)

11. Kedar M. Why are They Converting to Islam? [Electronic resource] / M. Kedar // Arutz Sheva. Israel National News. – 2015. – 12 February. – Mode of access : <https://www.israelnationalnews.com/Articles/Article.aspx/16461> (дата звернення: 28.10.2018)

12. Williams T. D. Hungarian Prime Minister Viktor Orban : “The Islamization of Europe is real” [Electronic resource] / T. D. Williams // Breitbart. - 2017. - 6 September - Mode of access : <http://www.breitbart.com/london/2017/09/06/hungarian-pm-orban-the-islamization-of-europe-is-real/> (дата звернення: 29.10.2018)

Стаття надійшла до редакції 08.10.2019 р.

K. Balabanov

A. Pichakhchi

MIGRATION CRISIS IN THE CONTEXT OF EU REGIONAL SECURITY

The article analyzes the migration crisis that began in Europe in 2015 because of an increase in the flow of refugees and illegal migrants to the European Union from the countries of the Middle East (Syria, Iraq), Africa (Eritrea, Nigeria, Somalia, Sudan) and South Asia (Afghanistan, Pakistan). This crisis is the largest since the Second World War. At that moment, Europe was not ready for their reception and distribution.

This leads to a number of problems that directly affect the state of regional security of the European Union. The authors identified the main causes and prerequisites of the crisis. This, for example, the wars in Syria, Afghanistan and Iraq, the expansion of the territory that was under the control of the Islamic state, the deterioration of the financing of refugee camps in Turkey, etc. It was found that the security of the EU at the present stage is threatened by a number of problems of “soft security”, namely: the active process of Islamization of Europe and, as a result, the creation of movements against it, which leads to a split of society into two parts; the growing popularity of Euro-skeptics and radical right-wing parties; refusal of some states to place migrants according to quotas; increasing crime and terrorism, etc.

The article also describes the main variants for overcoming the migration crisis. For example, the authors found that first of all it is necessary to resolve conflicts in the Middle East and Afghanistan. Wars in the Middle East, Africa and South Asia, especially in Syria, Iraq and Afghanistan, remain the main cause of migration from these countries. It is also necessary to promote the economic development of these countries, as many migrate through poor economic opportunities. European countries also need to increase border control and offer better legal migration options at their embassies in Africa.

Key words: migration, migration crisis, security, regional security, EU, Europe.

УДК 327(44:6)“2017/2019”

К. В. Балабанов
О. С. Рабчевська

АФРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Е. МАКРОНА – СПАДКОЄМНІСТЬ ЧИ НОВАТОРСТВО?

Метою даної статті є огляд африканського вектору зовнішньої політики Франції за президентства Е. Макрона. Під час написання статті був застосований діалектичний підхід та використані наступні методи: аналіз, синтез, порівняння. Основні одержані висновки полягають в наступному: президент Е. Макрон демонструє голлістський підхід до зовнішньої політики Франції, в тому числі щодо африканського континенту, повертаючись до трьох непорушних цінностей – від яких децю дистанціювалися його попередники Н. Саркозі і Ф. Олланд – суверенітет, незалежність, стратегічна автономія. Концептуальні основи африканського вектору зовнішньої політики Е. Макрона викладені у щорічній промові президента перед послами, де проголошені конкретні шляхи та способи реалізації цієї політики, серед яких відновлення партнерських стратегічних відносин з Африкою залишається пріоритетним напрямком.

Ключові слова: зовнішня політика Франції, африканський вектор, промова Е. Макрона, голлістський підхід.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-83-91

На сьогоднішній день Франція відіграє одну з провідних ролей в ЄС, має шостий за об'ємом ВВП у світі, входить до п'ятірки постійних членів РБ ООН, клубу ядерних держав, G-7, G-20. Під час вирішення міжнародних проблем, таких як транскордонний тероризм, міграційна проблема, глобальна зміна клімату, голос Франції лунає все гучніше. Окрім того, президент країни Е. Макрон має політичні амбіції, націлені на укріплення позицій Франції на міжнародній арені, та збільшення обороноздатності держави в умовах швидкої зміни міжнародного контексту.

В сучасних міжнародних відносинах все більшої ваги набуває Африканський континент, як найбільш перспективний з точки зору різноманітних ресурсів, якими він багатий: сировинні, енергетичні, людські. Футурологи кажуть, що саме у боротьбі за Африку зіштовхнуться інтереси світових гравців у цьому сторіччі. Беручи до уваги те, що сьогодні виникають все нові центри сили, націлені отримати частку на «континенті майбутнього», та разом з тим і нові загрози, доцільним буде розглянути основні аспекти африканської політики сформульовані урядом Е. Макрона.

Мета статті розкрити спадкоємність та новаторство концептуальних підходів Е. Макрона до африканського вектору зовнішньої політики Франції.

Африканський напрям традиційно є одним з найважливіших у зовнішній політиці Франції. Наявність торгових преференцій з більшістю франкомовних країн Африки, зацікавленість Франції в африканських енергетичних ресурсах і можливість заручатися підтримкою африканських партнерів при голосуванні в міжнародних і регіональних організаціях також зберігають важливе значення для французького керівництва. На тлі загострення ситуації в цій частині світу, Франція приділяє все більшу увагу питанням

підтримки регіональної стабільності і безпеки, розглядаючи себе в якості регіонального лідера, а Африку в якості засадничого фактору свого лідерства.

Тема африканського напрямку зовнішньої політики Франції знаходить досить глибоке відображення у роботах іноземних науковців таких як Т. Гомар [7], А. Сірада [13], Г. Мартін [8] та ін.. Проте комплексні дослідження українських авторів з цієї проблеми відсутні, що ще більше актуалізує дану роботу. Так, загальні тенденції щодо голлістського підходу Е. Макрона до зовнішньої політики Франції, в тому числі в Африканському регіоні досліджує Н. Коваль [3], стратегічне бачення ролі Франції в умовах трансформації біполярного світу висвітлено в роботах О. Їжак [2].

Важливим та основоположним фактором, що обумовлює актуальність африканського вектору у зовнішній політиці Франції, є наявність спільного історичного минулого. Втративши відповідно до Паризького мирного договору (1763 р.) свої Північноамериканські володіння, французькі колоніальні кампанії активізуються на південному напрямку, в результаті чого здійснюються Вест-Індська та Ост-Індська кампанії (Французька Західна Африка) [8]. Протягом більш ніж століття існувала Друга французька колоніальна імперія, яка мала притаманні їй характерні риси, відмінні, наприклад, від англійського типу колонізації: пряма форма управління, слабкий економічний розвиток колонізованих країн, переважаючий експорт сировини над готовою продукцією [9]. Економічні показники французької економіки зростали прямо пропорційно до її залежності від африканських джерел сировини та робочої сили. Це вимагало від Франції постійного контролю колонізованих територій, що досягалося збільшенням на них кількості французьких громадян, залученням громадського інтересу до африканської тематики. Таке міцне підґрунтя стало запорукою збереження Францією її величі та ваги у світі, що і лягло в основу формування ідеї третього шляху Франції під час холодної війни.

За цей час Франції вдалося не тільки зберегти, але і розширити свої позиції на континенті. Надавши незалежність багатьом своїм колоніям у 1960 році, вона зберегла унікальну систему взаємовідносин та взаємозалежності з франкомовними державами, що дістала назву «*la francophonie*» («особливі відносини») [12]. Хоча формально у ново проголошених країнах формувалася новий, де факто незалежний уряд, насправді Франція, передаючи владу новим лідерам колишніх колоній, створювала певний франкофільський прошарок серед владних еліт та інтелігенції молодих держав, беручи активну участь у підготовці майбутніх лідерів, надаючи їм змогу отримати освіту у вищих навчальних закладах Франції.

Беручи до уваги історичні події, викладені вище, природньо, що в епоху холодної війни франкомовна Африка сприймалася як частина французької сфери впливу, вона розглядалася як складова природного французького заповідника, заборонена зона для інших іноземних держав [14], будь то друзі (наприклад, США) або вороги (наприклад, колишній Радянський Союз). Система білатеральних договорів із 14 колишніми колоніями забезпечила Франції збереження необхідного політичного впливу для захисту своїх економічних інтересів на Чорному континенті, що дозволяло їй займати особливу позицію на світовій арені під час протистояння двох блоків.

Така політика була запроваджена першим президентом П'ятої республіки Ш. Де Голлем. В її основі він вбачав так звану «ідею величі» - зміцнення авторитету Франції у світі, становлення її як самостійного актора міжнародних відносин. Націлена на підтримку особливого статусу Франції, вона передбачала їй роль мосту між США і НАТО,

з одного боку, і СРСР і Варшавським договором, з іншого, та вдало вписувалася в розстановку військово-політичних сил того часу [1].

Після розпаду колоніальної системи колишня метрополія мотивувала свою зацікавленість справами колишніх колоній різними факторами: по-перше наданням гуманітарної, соціальної підтримки африканським країнам, які досі не мали досвіду державності; по-друге, тіснішим розвитком економічних зв'язків, особливо енергетичної складової, які сформувалися ще за колоніальних часів; по-третє, допомогою в урегулюванні політичних конфліктів і осередків нестабільності, сприянням демократичним перетворенням [8].

У якості міцного базису для розширення впливу та укріплення своїх позицій на Африканському континенті Франція бачила культурну складову, ядром якої була Франкофонія. На початку свого існування цей рух займався лише культурними та лінгвістичними питаннями. З середини 1970-х рр. у межах Франкофонії починає формуватися економічне співробітництво, а у 1997 р. на сьомому саміті була проведена організаційна реформа і рух перетворився у політичну організацію, яка у 1998 р. отримує нову назву «Міжнародна організація Франкофонії» (МОФ). На сьогоднішній день Організація впливає практично на всі сфери життя країн-учасниць [13]. Велике значення МОФ надає розвитку відносин з міжнародними і регіональними організаціями, активно співпрацює з ООН, ЄС, АС, ЛАД та ін.; сприяє солідарності та толерантності до різних мовних груп населення, вирішуючи одну з основних своїх задач – розповсюдження і модернізацію французької мови.

Наступним фактором актуалізації африканського вектору зовнішньої політики Франції є економічний. Африканські країни завжди розглядалися Францією у якості важливого джерела корисних копалин, сировини, ринків збуту та людських ресурсів, що становить третій фактор формування африканського вектору в зовнішній політиці Франції.

Економічне зростання в країнах Африки за останні 10 років щорічно перевищує 5%, та процеси глобалізації впливають на зростання економічних зв'язків між континентом і виникаючими центрами сили, такими як Бразилія, Індія і Китай. Франція має стратегічні інтереси в африканській нафті, корисних копалинах, інфраструктурних проектах, телекомунікаціях, комунальних послугах, банківській справі і страхуванні. Але її ринкова частка в регіоні все частіше підривається конкуренцією з боку Китаю, Німеччини, Індії та інших країн. Наприклад, китайські інвестиції в Африку в 2016 році досягли 37,4 мільярда євро проти 7 мільярдів Франції. Навіть Німеччина обігнала Францію за обсягами експорту в Африку, який склав 8,3 млрд євро [7].

Незважаючи на це, Франція успішно відстоює тут значні комерційні інтереси. Це помітно у домінуванні французьких банків у франкомовній Африці, що контролюють понад 70% банківських активів цих країн [7]. Французькі компанії користуються різними видами переваг: політичною підтримкою, яка доповнюється подібністю комерційного права, мови, культури і тривалою присутністю компаній Франції на африканських ринках. Проте, якщо з 90-х років ХХ ст., завдяки слабкій конкуренції, французьким компаніям вдавалося отримувати дуже високі прибутки, то останніми роками економічне лідерство Франції в африканському регіоні не є безперечним. Стратегічні протиріччя на континенті між новими і старими світовими центрами економічної сили посилюються і все більше впливають на стабільність регіону та міжнародну безпеку.

Незважаючи на помітну активізацію економічної експансії конкурентів Франції на Африканському континенті, Франція зберігає свою присутність в стратегічно важливих

для неї галузях африканської економіки – енергетиці, інфраструктурі, гуманітарній сфері. За час президентства Н. Саркозі (2007 - 2012) французьким компаніям вдавалося міцно втримувати позиції лідерства в галузі товарів (послуг), та створенні робочих місць [8]. Ф. Олланд в свою чергу активізував енергетичну та фінансову складову африканського напрямку зовнішньої політики Франції. Щодо економічної складової африканської політики президента Е. Макрона, вона набуває всеохоплюючого формату, що виражається у намірах створення і реалізації спільних стратегій Франції з одного боку та країнами Африки, або їх союзами з іншого.

Під час формування африканського вектору зовнішньої політики Франції, окреме місце займає військовий фактор. Зокрема, у якості досягнення своїх цілей політичний уряд Франції завжди розглядав активне залучення національних збройних сил у воєнних операціях поза територією країни. Адже, згідно з угодами, укладеними ще у 1960-ті рр., Франція мала право на воєнне втручання у такі африканські країни, як Сенегал, ЦАР, Кот-д'Івуар, Габон, Камерун з метою збереження чи встановлення внутрішньополітичної стабільності й забезпечення безпеки європейського населення. В період з 1960 по 2005 рр. Франція використала це право 46 разів [13].

З 2014 року в рамках антитерористичної операції «Бархан» в Малі, Чаді, Нігері, Кот-д'Івуарі та Буркіна-Фасо діє угруповання французьких військ чисельністю близько 3000 чоловік. У Центральноафриканській Республіці (ЦАР) знаходяться 350 миротворців з Франції [10].

Балотуючись на посаду президента Франції, кандидати неодмінно мають своє бачення зовнішньої політики, яке зазвичай викладається у програмних документах, де незмінно знаходить своє відображення африканський напрямок зовнішньої політики Франції. Новообраний президент викладає основні вектори зовнішньої політики в Білій книзі [14], зазначаючи стратегічну концепцію, пріоритетні статті бюджету, та основні загрози національній безпеці Франції.

З урахуванням трансформації світового процесу, зміни конфігурації провідних гравців на світовій арені, появи нових загроз та викликів перед Францією, президенти П'ятої Республіки вносять свої корективи під час розробки головного стратегічного документу країни, залишаючи основоположні напрямки незмінними. До таких стратегічних напрямків відносимо африканський вектор зовнішньої політики Франції.

З огляду на притаманну французькій зовнішній політиці певну спадковість у стратегічних напрямках, в роботі визначаються наявність чи відсутність спадковості у зовнішньополітичних підходах діючого президента Франції до африканського напрямку.

Характерною рисою зовнішньої політики Франції за часів президентства Н. Саркозі було поєднання концепцій голлізму й атлантизму. Незважаючи на проатлантичний курс майбутнього президента, концепція голлізму, яка передбачала незалежний політичний курс, велич та винятковість Франції, наявність ядерної зброї, залишалася провідною. Встановлення рівноправних відносин з Африкою, де «Франція не гратиме більше роль жандарма», було однією з центральних передвиборчих обіцянок Н. Саркозі під час виборчої кампанії 2007 року [7]. Однак засади атлантизму все ж взяли гору в Африці, французьке керівництво приймає рішення повернутися до політичної складової сил НАТО та вдається до військового втручання в африканських країнах: Чад, Джибуті, Кот-д'Івуар та в Лівії.

Щодо пріоритетів зовнішньої політики колишнього президента Ф. Олланда, у своїй передвиборчій програмі він зазначав важливість зміцнення позицій Франції на світовій

арені і необхідність виведення військ з Афганістану. Прийшовши до влади в складний період соціально-економічної нестабільності у Франції, яка стала наслідком світової економічної кризи, Ф. Олланд не приділяв належної уваги зовнішній політиці, вибудовуванню стратегічних союзів з урахуванням трансформації міжнародних відносин, обравши для себе роль «звичайного президента». По відношенню до Африки Ф. Олланд пообіцяв покінчити зі старими «інтервенціоністськими» звичками Франції, наголошуючи на тому, що його зовнішня політика символізує новий світанок у французо-африканських відносинах і, що не дивно, Магриб повинен залишатися наріжним каменем французької зовнішньої політики щодо Африки. «Часи того, що називали «Франсафрік», пройшли», - заявив він [9]. Але кризи в Малі і ЦАР змусили його радикально змінити свої наміри.

Зайнявши президентське крісло внаслідок перемоги на виборах на фоні зростаючого популізму та збільшення ролі правих, кандидат від прогресистської партії «Вперед, Республіка» Е. Макрон мав, досить новаторський підхід до зовнішньої політики Франції. Він вважав, що Франція як індивідуальна держава, не зможе багато досягти на міжнародній арені може бути важливим міжнародним гравцем тільки в рамках дуже сильного ЄС. І для того, щоб так було, ще з вересня 2017 р., він є прихильником масштабної реформи ЄС. Для того, щоб стати потужним зовнішньополітичним гравцем і краще відповідати очікуванням своїх громадян, ЄС повинен глибоко реформуватися, починаючи від інституційних змін. Ідея Е. Макрона - це Європа багатьох швидкостей [3], яка передбачає існування ядра держав, які хочуть найбільше інтегруватися між собою, а інші держави можуть брати участь в тих політиках, які їм підходять.

В той же час, президент Е. Макрон вважає африканський напрямок стратегічним для Франції, адже доля Франції «абсолютно невід'ємна від долі Африки», вона «ключовий союзник у тому, щоб Європа продовжила відігравати свою роль у справах світу» [2].

Ще з передвиборних обіцянок було відомо, що африканська політика Е. Макрона буде заснована на трьох китах: це широке бачення відносин між африканськими країнами; глибше партнерство між Африкою, Європою і Середземномор'ям; залучення бізнесу, НУО, громадянського суспільства та визначення особливого місця діаспор [3]. Але через сконцентрованість на внутрішніх соціально-економічних проблемах, перші два роки президентства новообраний голова держави на приділяв того обсягу уваги, який було анонсовано, відносинам із південним сусідом. Він компенсував це у щорічній (третій для нього) промові перед послами від 27 серпня 2019 р. [5], присвятивши африканському та середземноморському напрямку зовнішньої політики майже 2/3 своєї промови.

Міцні позиції Франції у світі він на пряму пов'язує з подоланням криз в Африці, переусвідомленням франко-африканських зв'язків, починаючи, навіть, з таких нюансів, як артикуляція назви цих відносин: відносини Африки та Франції на заміну франко-африканським відносинам.

Промову Е. Макрона перед послами можна вважати прикладом стратегічного бачення країни. Послідовно викладені поточний стан справ, ймовірний результат, якщо все залишиться так, як є, стратегічна мета Франції, шляхи та способи її досягнення.

Французький президент констатував крах світобудови, обумовлений геополітичною та стратегічною реконфігурацією світу. Кількість збройних конфліктів зростає, провідні країни дедалі більше керуються власними цілями на шкоду колективним, ринкова економіка перестала бути справедливою через «фінансизацію» - гіпертрофовану роль

фінансових накопичень, «технологічна революція веде не тільки до економічного, а й до антропологічного дисбалансу», погіршення екології та зміна клімату [2].

На цьому тлі, зазначає Е. Макрон, головну роль можуть грати лише країни з «культурною і цивілізаційною життєвою силою», серед яких він називає Росію, Індію, Угорщину, а особливо – США і Китай [5]. Не бажаючи залишатися осторонь нової багатополюсної системи міжнародних відносин, Франція повинна змінити стратегію аби брати участь у формуванні нового світоустрою в якості провідного гравця. Ця стратегія має дух сміливості, ризикованості та, властиві Франції, дух опору та ідеї гуманізму.

Франція має намір максимально реалізовувати власні можливості, не ставлячи інтереси союзників і друзів вище за власні: «Ми не та держава, яка неодмінно вважає ворогів наших союзників нашими ворогами і забороняє собі говорити з ними. Я вважаю, що в цьому сила Франції. У нас має бути наша власна стратегія, бо ця стратегія стоїть на службі наших інтересів і нашої ефективності у світовому співтоваристві» [6].

У побудові власної незалежної стратегії країни французький президент відводить чине найважливіше місце переосмисленню та відновленню зв'язків з Африкою. «Ми повинні знову використовувати цей зв'язок у новий збалансований спосіб без колоніалізму чи анти колоніалізму».

Цей підхід має на увазі необхідність модернізувати відносини Франції з Африкою, акцентувавши увагу на бізнес-зв'язках, освіті та спорті, а не на наданні допомоги і дотацій з боку французького уряду. Президент закликав більше не будувати відносини з Африкою на асиметричному підході, а «створювати та реалізовувати спільні стратегії з Африкою для Африки» [11]. У якості прикладу такого співробітництва він навів спільний проект Франції, Африканського Банку Розвитку та Всесвітнього Банку, який було розпочато кілька місяців тому в Буркіна-Фасо. Проект «Могутність Пустелі» в регіоні Сахель («Desert to power mission Sahel») покликаний використовувати сонячну енергію регіону Сахель для підвищення доступності електроенергії в африканських країнах та має на меті наблизити перехід до альтернативних джерел енергії по всьому світу.

Таким чином, африканський вектор зовнішньої політики Франції не втрачає своєї важливості і сьогодні, хоча зазнає певної трансформації. Цей напрямок зовнішньої політики обумовлений історичною спадщиною, сформований під впливом економічного, соціо-культурного та геополітичного факторів.

У цьому контексті слід виокремити стратегічні пріоритети французьких лідерів в Африканському регіоні. Н. Саркозі позиціонував себе як явного прагматика відкривши зовнішню політику для широких громадських дискусій і де-факто зробивши її частиною своєї внутрішньополітичної боротьби. Його підхід до відносин з Африкою було визначено як розрив з минулим, хоча з політикою «франсафрік» так і не було покінчено. Ф. Олланд у своїй зовнішньополітичній діяльності зовсім не претендував на «великий задум», а розраховував на конкретні дипломатичні успіхи.

Е. Макрон демонструє енергійність та продуктивність дипломатії П'ятої Республіки, яка була притаманна їй ще з часів першого президента Ш. де Голля. Тільки за один рік, починаючи з інавгурації (14 травня 2017 року) він здійснив рекордну кількість подорожей закордон – 43, включаючи 26 всередині ЄС [7]. Показово, що другим після візиту до Німеччини став візит президента Франції до Малі, де наразі базуються французькі військові, а згодом і його «африканське турне», яке стало поштовхом для багатьох ініціатив, в тому числі кліматичних і економічних.

Серед стратегічних пріоритетів зовнішньої політики Е. Макрона особливе місце займають незалежність та автономність Французької Республіки у прийнятті рішень; збільшення ролі Франції, як міжнародного актора у вирішенні глобальних проблем; посилення безпекової складової Європейського Союзу. Такі амбітні цілі Е. Макрона наштовхують експертів з міжнародних відносин на близькість його дипломатичного стилю до голлістського.

Сам президент Франції чітко розділяє голлізм та атлантизм, віддаючи перевагу першому, та відносить себе скоріше до послідовників голлістсько-міттеранської традиції. Говорячи про підходи до зовнішньої політики Франції в Африці своїх попередників, він зазначив, що «Франція була права, коли не брала участі у війні в Іраку, вона, однак не мала права вести війну в Лівії в такий спосіб» [5].

На відміну від своїх попередників-неоконсерваторів, Е. Макрон – енергійний, прогресивний, ініціативний лідер, який бачить потенціал відродження «величч» Франції. Однак, не такої, яка була притаманна голлістсько-міттеранівській традиції. Велика мета Франції полягає у врівноваженні нового багатополюсного світоустрою, і роль Африки в цьому процесі важко переоцінити.

Список використаної літератури

1. Голль Ш. де. На острие шпаги / Ш. де Голль. – Москва : Европа, 2006. - 221 с. ; Goll Sh. de. Na ostrie shpagi / Sh. de Goll. – Moskva : Yevropa, 2006. - 221 s.

2. Їжак О. Доктрина Макрона [Електронний ресурс] / О. Їжак // Дзеркало тижня. - 2019. - № 33(7-13 вересня). – Режим доступу : https://dt.ua/international/doktrina-makrona-322843_.html?fbclid=IwAR3xeeD3gVGc7cC8K4o8TvSQ3x-pGn4KToPdSXVQFtFQcneOJBg_VOD_hx0 ; Yizhak O. Doktryna Makrona [Elektronnyi resurs] / O. Yizhak // Dzerkalo tyzhnia. - 2019. - № 33(7-13 veresnia). – Rezhym dostupu : https://dt.ua/international/doktrina-makrona-322843_.html?fbclid=IwAR3xeeD3gVGc7cC8K4o8TvSQ3x-pGn4KToPdSXVQFtFQcneOJBg_VOD_hx0

3. Коваль Н. Макрон завжди проводить підкреслені прямі паралелі між собою і генералом де Голлем [Електронний ресурс] / Н. Коваль, бес. вела Г. Остаповець // Ділова столиця. – 2018. – 25 червня. - Режим доступу : <http://www.dsnews.ua/frantsiya/nadiya-koval-u-frantsiyi-antipatiya-do-trampa---vidsotkovo-19062018220000> ; Koval N. Makron zavzhdy provodyt pidkresleni priami paraleli mizh soboiu i heneralom de Hollem [Elektronnyi resurs] / N. Koval, bes. vela H. Ostapovets // Dilova stolytsia. – 2018. – 25 chervnia. - Rezhym dostupu : <http://www.dsnews.ua/frantsiya/nadiya-koval-u-frantsiyi-antipatiya-do-trampa---vidsotkovo-19062018220000>

4. Чихачев А. Ю. Внешняя политика современной Франции: особенности дипломатического стиля президента Э. Макрона / А. Ю. Чихачев // Вестник Поволжского института управления. - 2018. - Т. 18, № 3. С. 46 - 52. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-sovremennoy-frantsii-osobennosti-diplomaticheskogo-stilya-prezidenta-e-makrona> ; Chikhachev A. Yu. Vneshnyaya politika sovremennoy Frantsii: osobennosti diplomaticheskogo stilya prezidenta E. Makrona / A. Yu. Chikhachev // Vestnik Povolzhskogo instituta upravleniya. - 2018. - Т. 18, № 3. С. 46 - 52. – Rezhim dostupa : <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-sovremennoy-frantsii-osobennosti-diplomaticheskogo-stilya-prezidenta-e-makrona>

5. Ambassadors' conference – Speech by M. Emmanuel Macron, President of the Republic [Electronic resource] // Francija Latvijā. - 2019. – August 27. - Mode of access : URL:

https://lv.ambafrance.org/Ambassadors-conference-Speech-by-M-Emmanuel-Macron-President-of-the-Republic?fbclid=IwAR3xeeD3gVGc7cC8K4o8TvSQ3x-pGn4KToPdSXVQFtFQcneOJBg_VOD_hx0

6. Champion M. On Brexit, Macron Channels de Gaulle [Electronic resource] / M. Champion, G. Viscusi // Bloomberg. - 2019. - March 23. - Mode of access : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-03-23/on-brexit-macron-channels-de-gaulle?fbclid=IwAR3FkTqYcJ1Qu0vSck5aL4kSwll8E2go2apaN4oJgE7WUw8UQbpiK87WLR0>

7. Gomart T. Diplomatie : les limites de la méthode Macron sur la scène mondiale [Electronic resource] / T. Gomart, M. Sémo // L'Institut français des relations internationales. - 2018. - 21 Mai. - Mode of access : <https://www.ifri.org/fr/espace-media/lifri-medias/diplomatie-limites-de-methode-macron-scene-mondiale>

8. Martin G. France's African Policy In Transition: Disengagement And Redeployment [Electronic resource] / G. Martin. - Mode of access : <http://www.afrst.illinois.edu/news/archive/seminar/documents/sem-martin-2000.pdf>

9. Melly P. A New Way to Engage? French Policy in Africa from Sarkozy to Hollande [Electronic resource] / P. Melly, V. Darracq // Chatham House. - 2013. - № 1. - Mode of access : https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Africa/0513pp_franceafrica.pdf

10. Niba W. Focus on Africa: Still waiting for Macron's «new relationship» with Africa [Electronic resource] / W. Niba // RFI. 2019. May 7. - Mode of access : <http://en.rfi.fr/africa/20190507-focus-africa-awaiting-macron-new-relationship-two-years-into-presidency>

11. President Macron's speech at Ouagadougou University in Burkina Faso [Electronic resource] // Trace. - 2017. - 04 December. - Mode of access : <https://trace.tv/culture/read-president-macron-ouagadougou-university-burkina-faso/>

12. Revue stratégique de défense et de sécurité nationale [Electronic resource] // Direction générale des relations internationales et de la stratégie (DGRIS). - Mode of access : <https://www.defense.gouv.fr/english/dgris/dgris/evenements-archives/revue-strategique-de-defense-et-de-securite-nationale-2017>

13. Sıradağ A. Understanding French Foreign and Security Policy towards Africa: Pragmatism or Altruism [Electronic resource] / A. Sıradağ // Afro Eurasian Studies Journal. - 2014. - Vol 3, Issue 1. - P. 100-122. - Mode of access : http://www.afroeurasianstudies.net/dosyalar/site_resim/veri/7429761.pdf

14. White Paper on defence and national security 2013 [Electronic resource] // Ministry of Armed Forces. - Mode of access : <https://www.defense.gouv.fr/english/dgris/defence-policy/white-paper-2013/white-paper-2013>

Стаття надійшла до редакції 01.10.2019 р.

K. Balabanov

O. Rabchevska

**AFRICAN VECTOR OF FRENCH FOREIGN POLICY DURING THE
PRESIDENCY OF PRESIDENT EMMANUEL MACRON - INHERITANCE OR
INNOVATION?**

The article provides an overview of the African vector of French foreign policy during the presidency of President Emmanuel Macron. African direction has traditionally been important

to the French foreign policy. Most of the countries of West Africa are former French colonies. These countries are still closely connected to the erstwhile metropolis politically, economically and culturally, though had received formal independence long ago.

The historical retrospective traces the factors that had determined the formation of the African vector, as one of the highest priority areas in the foreign policy strategy of all the presidents of the Fifth Republic. The following are: adjacent economic cooperation since the African countries have always been considered by France as an important source of minerals, raw materials, markets and human resources. France was one of the first European countries to «discover» Africa, which became its main supplier of raw materials, cheap labor and a market for French goods. The French type of colonization was characterized by a special type of relationship between the metropolis and the colonies, which was called «franzafrica». The aforesaid meant close interconnection and interdependence in economic, political, cultural and mundane life.

The following article identifies the key features of President Macron's conceptual approaches in French foreign policy in the African region subsequently. To analyze the evolution of this vector of French foreign policy, the authors impart a comparative description of the foreign policy concepts of N. Sarkozy and F. Hollande. Under the presidency of N. Sarkozy, the policy of intervention to affairs on the African continent had intensified, but his proactive policy did not contribute to the resolution of multiple conflicts and crisis that became the legacy of the next president. F. Hollande, as the representative of the socialist party, who was focused on solving a wide range of internal problems, from reducing unemployment to combating terrorism. E. Macron demonstrates a Gaullist approach to the vision of the role of France in the world. This approach gives African vector a crucial place, since the greatness of France is built on close relations with Africa and strong Europe. E. Macron considers France as a leader in his concept of foreign policy, which should become a balancer in the new multi-polar world.

Key words: *French foreign policy, African vector, speech by E. Macron, Gaullisme.*

УДК 327(73):323.28-043.865]:343.301(477+73)](045)

М. С. Гринчук

БОРОТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

У статті розглянуті основні аспекти зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки у боротьбі з тероризмом. Було проаналізовано та систематизовано основні зміни, що докорінно трансформували вектор американської політики після терористичних актів 11 вересня 2001 року. Також, була проаналізована національна та міжнародна законодавча та правова база в сфері протистояння тероризму, розглянуті основоположні документи цієї сфери – національна кіберстратегія США, національна стратегія США по боротьбі з тероризмом, та інші. Було ретельно вивчено діяльність Бюро по протидії тероризму та насильницькому екстремізму та розглянуто щорічні Державні звіти стосовно тероризму. Було досягнуто висновку, що боротьба з тероризмом наразі є тенденцією зовнішньої політики США та її ключовим аспектом.

Ключові слова: тероризм, зовнішня політика США, контртерористичні заходи, безпека.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-91-99

Постановка проблеми. На сьогоднішній день тероризм став однією з найбільш серйозних проблем сучасності, продемонструвавши що кожна країна може стати мішенню терористичних угруповань. Після терористичних атак 11 вересня 2001 року боротьба з тероризмом стала ключовою задачею для американського уряду, який докладає максимальних зусиль задля зниження загрози терористичних атак а також зміцнення національної безпеки в цілому. Проте, тероризм видозмінюється, з'являються його нові форми, адже терористи продовжують впроваджувати існуючі на даний момент новітні технології, що значно ускладнює процес боротьби з даним явищем. Зважаючи на це, ми можемо говорити про зростання необхідності постійної адаптації засобів боротьби під нові загрози. На даний момент, боротьба з тероризмом є одним з найважливіших завдань в процесі забезпечення національної безпеки.

Мета статті – розглянути та проаналізувати основні аспекти зовнішньої політики США у сфері боротьби з тероризмом та визначити ключові чинники, що вплинули на становлення цього напрямку тенденцією американської зовнішньої політики. Дослідження передбачає огляд основної національної та міжнародної законодавчої та правової бази в сфері протидії тероризму та виокремлення найбільш ефективних методів боротьби з цим явищем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Велика кількість зарубіжних та вітчизняних вчених зробили вагомий внесок у дослідження тероризму, вивчення ступеню його загрози та знаходження найбільш ефективних засобів зниження загрози та протидії. Серед зарубіжних авторів можна виділити роботи таких вчених як Е. Тоффлер, С. Гантінгтон, Б.Хофман, А.Шмід, Д.Белл, Ж.Бодрійар, Е.Гіденс, М.Кастельсб Ф. Перл, Р. Шафферт, К.Попперб та інших. Серед вітчизняних – М.А. Ожевана, Д.В. Дубова, В.В. Циганова, Г.Г. Почепцова та інших.

Основні результати дослідження. Терористичні акти 11 вересня 2001 року продемонстрували недоліки та вразливість безпекової та інформаційної політики провідної країни, підтвердили факт того, що навіть найбільш розвинені держави можуть стати жертвами терористичних угруповань. Останнім часом дана проблема загострилася внаслідок появи все більшої кількості загроз та стрімкого розвитку інформаційних технологій. Тодішній національний координатор з питань безпеки, захисту інфраструктури та протидії тероризму Річард Кларк зазначав: «Наші вороги будуть використовувати проти нас наші власні технології, як терористи-камікадзе використали наші літаки» [1]. Після трагічних подій 11 вересня, державні структури США по боротьбі з тероризмом сформулювали стратегію та тактику боротьби з цим явищем. За словами Пола Піллара, академіка і колишнього спеціаліста Центрального розвідувального управління у справах країн Близького Сходу і Південної Азії, стратегія боротьби з тероризмом повинна бути такою ж різноманітною, як і сам тероризм. У своїй праці «Інструменти контртероризму», Пол Піллар сформулював основні контртерористичні заходи:

1. Дипломатія є надважливою в боротьбі з сучасним міжнародним тероризмом, який не визнає кордонів між державами. Ефективна контртерористична дипломатія виконує координуючу роль та єднає зусилля різних країн. Події 11 вересня продемонстрували, що

допомога іноземних партнерів потрібна США у протидії навіть тим загрозам, які спрямовані виключно проти них. Межі ефективності дипломатії як антитерористичного інструменту є очевидними: укладення договору не робить прямого впливу на поведінку терористів.

2. Кримінальне право. Передача терористів до суду є одним з найважливіших принципів антитерористичної політики США, адже перспектива затримання і покарання може утримати інших терористів від дій. Ті терористи, які все ще знаходяться на волі, будуть більш обмеженими у своїй поведінці, якщо їх буде оголошено у розшук. Втім, цей інструмент є неефективним для терористів-самогубців та виконавців нижчої ланки. Зазвичай, терористичних лідерів високого рівня взагалі не турбує можливість кримінальної відповідальності.

3. Фінансовий контроль. У боротьбі з тероризмом, Сполучені Штати застосовують два типи фінансового контролю: заморожування активів, що належать терористам, терористичним групам і державам-спонсорам тероризму, та накладення заборони на надання матеріальної підтримки терористам.

4. Застосування військової сили. Деякі країни з різним ступенем успіху застосовували військову силу для звільнення заручників. Також у своїй роботі Пол Піллар зазначив, що Сполучені Штати використовували військову силу як інструмент «відплати» за акти тероризму, зокрема в 1986 р. проти Лівії, в 1993 р. проти Іраку і в 1998 р. в Афганістані проти Усами Бен Ладена.

5. Розвідка. Збір і аналіз розвідданих є найменш видимим, але в деяких випадках найважливішим інструментом боротьби з тероризмом, який по праву вважається «першою лінією оборони» проти тероризму.

6. Поєднання всіх вищезгаданих інструментів боротьби з тероризмом. Для ефективною боротьби з тероризмом всі вищезгадані заходи повинні доповнювати один одного, адже в сукупності вони можуть дати більший результат [2].

Стратегія боротьби з тероризмом в Сполучених Штатах має вирішити декілька основних задач: захистити США та її союзників від терористичних атак та створити несприятливе для тероризму міжнародне середовище. Після терористичних атак 2001 року, контртерористична діяльність стала ключовим напрямом зовнішньої політики США.

Існує декілька підходів оцінки терористичних загроз, одна з яких пов'язана з офіційною «збалансованою» позицією. Її суть – сприйняття тероризму як небезпечної проблеми, але також тієї, яку можна вирішити. Для цього Сполучені Штати використовують комплексний контртерористичний підхід, про який розповів тодішній держсекретар Джон Керрі під час свого виступу на 70-тій сесії Генеральної Асамблеї ООН в 2015 році. Даний підхід включає в себе наступні заходи: позбавлення терористів можливості отримати безпечний притулок, переривання потоку іноземних бойовиків, блокування доступу терористів до фінансів, викриття брехні, яку розповсюджують терористичні угруповання в сфері медіа, постійний доступ 24 години на добу, 7 днів на тиждень [3]. У 2019 році, Pew Center Research провели опитування населення США стосовно того, які сфери вони вважають мають бути пріоритетними для президента Дональда Трампа та Конгресу в 2019 році. Згідно з результатами дослідження, тероризм займає топові позиції, що доводить факт того, що не тільки уряд, але й пересічні громадяни розуміють всю небезпеку терористичних загроз та необхідність їх попередження. Головними пріоритетами для президентської адміністрації і конгресу

американці назвали економіку, ціни на медичні послуги, освіту, тероризм та соціальну безпеку.

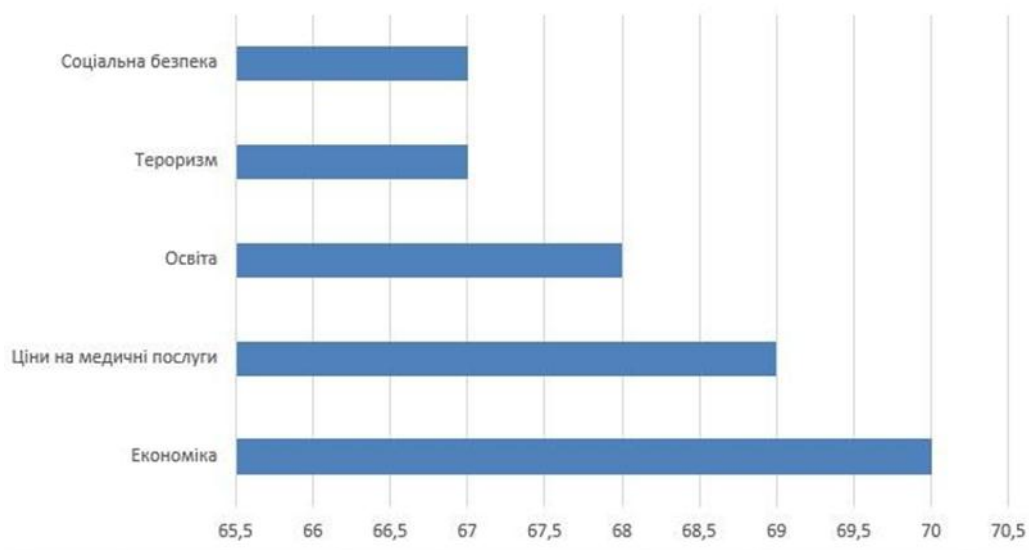

Рисунок. 1. Пріоритетні напрямки американського уряду, 2019 рік

Контртерористичний напрямок дійсно є одним з ключовий сфер в американській політиці. В рамках державного департаменту США діє Бюро по протидії тероризму та насильницькому екстремізму (Bureau of Counterterrorism and Countering Violent Extremism), до напрямків діяльності якого входить координація діяльності по протидії тероризму закордоном та захист Сполучених Штатів від іноземних загроз. Оригінальна назва бюро – Управління по боротьбі з тероризмом (Office for Combating Terrorism), створене в 1972 році за рекомендацією спеціального комітету призначеного президентом Річардом Ніксоном після теракту на Мюнхенській Олімпіаді. В рамках Бюро по протидії тероризму та насильницькому екстремізму формуються щорічні Державні звіти стосовно тероризму (Country Reports on Terrorism). У звітах детально описані події в країнах, в яких відбулися терористичні акти, країнах, які є державними спонсорами тероризму, та країнах, які представляють особливий інтерес у світовій війні з тероризмом. Також, в ньому розглядаються основні зрушення у двосторонньому та багатосторонньому співробітництві у сфері боротьби з тероризмом [4].

Наприкінці 2018 року Державний департамент США опублікував дані щорічного звіту за 2017 рік. Згідно з отриманою інформацією, загальна кількість терористичних атак у всьому світі за 2017 рік зменшилась на 23%, а загальна кількість загиблих через теракти зменшилась на 27% порівняно з 2016 роком [5]. Надзвичайно важливу роль відіграє створений у вересні 2011 року у Нью-Йорку Глобальний Контртерористичний Форум (The Global Counterterrorism Forum), учасниками якого є 29 країн та Європейський Союз. Основною місією є зменшення вразливості людей до тероризму шляхом запобігання, боротьби та переслідування терористичних актів, протидії підбурюванню та вербуванню до тероризму [6]. Американський уряд вживає всі можливі заходи аби максимально захистити своїх громадян від терористичних загроз. Зокрема, особлива увага приділяється регламенту в'їзду іноземних громадян до країни. На офіційному сайті Білого Дому також опублікований наказ щодо захисту нації від проникнення іноземних терористів до США.

Зазначається, що протоколи перевірки, пов'язані з процесом видачі віз та Програмою прийому біженців США відіграють вирішальну роль у виявленні іноземних громадян, які можуть вчиняти чи підтримувати терористичні акти, а також у запобіганні в'їзду цих осіб до Сполучених Штатів. Одним з ключових напрямків політики США є удосконалення протоколів обстеження, перевірки та видачі віз. Також у документі вказані країни, що викликають посилене занепокоєння щодо тероризму та подорожі до США: Іран, Ірак, Лівія, Сомалі, Судан, Сирія та Ємен [7]. Як вже було зазначено раніше, одній країні практично неможливо подолати таку швидкозростаючу загрозу як тероризм. Тому, Сполучені Штати активно співпрацюють з іншими країнами задля досягнення спільної мети – боротьби з тероризмом. Прикладом такої співпраці можна назвати кооперацію Сполучених Штатів з країнами Європейського Союзу (перш за все, з Францією, Німеччиною, та Великою Британією). Початком такої тісної спільної роботи стала підписана угода з поліцейською службою Європейського Союзу (Європол) в 2001 році. Це надало можливість здійснювати обмін стратегічною та технічною інформацією з питань протидії тероризму. Наступного року була підписана додаткова угода, що надала можливість здійснювати обмін персональними даними підозрюваних осіб. Подальше розширення співпраці призвело до збільшення кількості напрямків взаємодії, та стало включати питання протидії фінансуванню тероризму, нелегальної міграції, спрощення процедури екстрадиції та інше. В 2015 році американський уряд підписав дві нові угоди з Європолом щодо протидії нелегальній міграції та іноземним бойовикам з метою обміну інформацією щодо осіб, які здійснюють вербування та переправлення іноземних бойовиків. Надзвичайно важливим та актуальним є новий напрямок боротьби з тероризмом, який набув своєї актуальності після трагічних подій терористичного характеру у м. Ніцца у Франції у 2016 році. Тоді, для вчинення теракту зловмисником використовувалася вантажівка. Наразі, до 2020 року в США планується приєднати близько 250 млн. транспортних засобів, управління якими може здійснюватися через Інтернет. Внаслідок цього терористи потенційно будуть мати змогу перехоплювати управління такими засобами та вчиняти терористичні атаки дистанційно. У зв'язку зі зростаючою загрозою, в Міністерстві юстиції Сполучених Штатів почала діяти окрема група, що займається питаннями «Інтернету речей» [8]. Взагалі, питання розвитку інформаційних технологій є одним з ключових у виробленні стратегії боротьби проти тероризму. У звіті Національної комісії з тероризму зазначено, що заходи, необхідні для захисту Сполучених Штатів від кібератаки терористів, значною мірою ідентичні тим, які необхідні для захисту від нападу ворожої іноземної країни, злочинців чи вандалів [9].

Уряд США робить акцент в правових нормах з питань кіберзлочинності на протидії протиправній діяльності, а не на обмеженні доступу до Інтернету і прагне позбавити терористів та інших злочинців можливості використовувати Інтернет для планування операцій, їх фінансування або проведення кібератак.

У вересні 2018 року була прийнята Національна кіберстратегія США, де зазначено, що Сполучені Штати активізують зусилля з автоматизованого обміну інформацією про кіберзагрози, що мають практичну цінність, будуть сприяти зміцненню координації в сфері кібербезпеки та обміну аналітичною та технічною інформацією. Окрім того, Сполучені Штати мають намір знизити збиток і вплив транснаціональної кіберзлочинності і терористичної діяльності шляхом налагодження співпраці та зміцнення потенціалу органів безпеки і правоохоронних органів партнерів для нарощування необхідного кіберпотенціалу [10]. У рамках питання кібербезпеки та боротьби з тероризмом важливим

також є напрям подолання дезінформації. Згідно зі звітом, опублікованим на офіційному сайті Офісу директора національної розвідки США (Office of the Director of National Intelligence), екстремісти продовжуватимуть використовувати дезінформацію в соціальних мережах, щоб вселити страх і радикалізувати населення. Дезінформація терористів може бути використана для привернення уваги, переслідування людей, витрати ресурсів громадської безпеки та підбурення інших до насильства [11].

Питання подолання дезінформації задля підвищення рівня безпеки також досліджувалося українським вченим С. Даниленком. Зокрема, у статті «Сучасні тенденції в сфері комунікаційної безпеки» він зазначив, що дезінформація носить силовий характер, і її наслідки можна порівняти з дією інших силових чинників, включаючи терористичні акти. Втім, однією з тенденцій в сфері комунікаційної безпеки є неможливість подолання або повної нейтралізації негативних наслідків дії цілеспрямованої дезінформації. Навіть при нинішньому розвитку засобів і методів поширення інформації як індивідуально, так і масово, нейтралізація буде лише частковою. Боротьба з дезінформацією включає в себе стимулювання інформаційної та медійної грамотності, підвищення прозорості новин, розробка інструментів для розширення можливостей користувачів для боротьби з дезінформацією, та інше [12]. У жовтні 2018 році була опублікована Національна стратегія США по боротьбі з тероризмом. За словами Д.Трампа, в даній стратегії викладається підхід Сполучених Штатів з протидії дедалі складнішим терористичним загрозам, що постійно змінюються, та є першою повністю сформульованою в країні стратегією боротьби з тероризмом з 2011 року [13].

Основними цілями Національної стратегії США по боротьбі з тероризмом є:

- Переслідування терористів та їх лідерів;
- Ізоляція терористів від фінансових, матеріальних та логістичних джерел підтримки;
- Модернізація та інтеграція засобів боротьби з тероризмом;
- Боротьба з радикалізацією і вербуванням терористів;
- Зміцнення контртерористичних здібностей міжнародних партнерів.

У рамках Національної стратегії США по боротьбі з тероризмом уряд планує зміцнити взаємодію з союзниками та партнерами НАТО, а також будуть здійснюватися заходи по зміцненню кордону, посиленню безпеки на пунктах пропуску, а також укріпленню державної інфраструктури [14].

На даний час боротьба з тероризмом залишається пріоритетом зовнішньої політики США. Відповідно американський уряд на регулярній основі працює над виробленням ефективних відповідей на основні загрози з боку терористичних угруповань. Згідно зі статтею «Довга тінь 9/11», що була опублікована у виданні Foreign Affairs, перша і найочевидніша причина того, що американський уряд приділяє так багато уваги боротьбі з тероризмом полягає в тому, що забезпечення безпеки громадян має бути головним пріоритетом уряду. По-друге, на відміну від інших зовнішньополітичних тем, проблема тероризму хвилює американців, а політики мають реагувати на запити громадян, які вважають тероризм однією з головних загроз для країни. Третя причина полягає в тому, що за всіма показниками більшість контртерористичних зусиль Сполучених Штатів принесли швидкі та відчутні успіхи. Боротьба з тероризмом має більш конкретні цілі, досягнення яких уряд США може контролювати, а результати легко оцінити [15].

Висновки. Отже, боротьба з тероризмом стала тенденцією зовнішньої політики США. З моменту терористичних актів 2001 року відбулися значні трансформації та удосконалення системи боротьби з даним явищем. Американський уряд пройшов значний

шлях у боротьбі з тероризмом, який постійно видозмінюється, перейшовши від фізичних загроз до кіберпростору. Кібертероризм наразі став більш інтелектуальним, він загрожує більшій кількості людей та його важче відстежити. В сфері кібербезпеки значна увага приділяється боротьбі з дезінформацією, яку терористи використовують у своїх власних цілях. У рамках Держдепартаменту США наразі діють окремі підрозділи, як наприклад Бюро по протидії тероризму та насильницькому екстремізму, які займаються питаннями попередження та протидії тероризму. На регулярній основі готуються детальні щорічні Державні звіти щодо тероризму з метою своєчасного та повного інформування та попередження загроз.

Американським урядом також була розроблена документальна та правова база в сфері боротьби з тероризмом. Наприклад, наприкінці 2018 року були прийняті Національна кіберстратегія США та Національна стратегія США по боротьбі з тероризмом. Все це свідчить про те, що американський уряд та суспільство докладають максимальних зусиль аби захистити своїх громадян. Втім, досягти подолання даної проблеми самостійно майже неможливо, тому ключову роль займає питання співпраці з партнерами.

Список використаної літератури

1. Gonsalves C. Cyber-security Czar Gives IT a Wake-Up Call [Electronic resource] / Ch. Gonsalves // eWeek. – 2002. – February 19. - Mode of access : <https://www.eweek.com/web/index.php/security/cyber-security-czar-gives-it-a-wake-up-call>
2. Pillar P. The Instruments of Counterterrorism [Electronic resource] / P. Pillar // Electronic journal of the u.s. department of state. – 2001. - Vol. 6, № 3. – P. 10-13 – Mode of access : <https://www.hsdl.org/?view&did=3486>
3. Kerry J. Remarks at a Meeting on International Peace and Security and Countering Terrorism [Electronic resource] / J. Kerry // U.S. State Department. Diplomacy in action. – Mode of access: <https://2009-2017.state.gov/secretary/remarks/2015/09/247639.htm>
4. Topics – Bureau of Counterterrorism and Countering Violent Extremism [Electronic resource] // U.S. Department of State. Mode of access : <https://www.state.gov/key-topics-bureau-of-counterterrorism-and-countering-violent-extremism/>
5. Cordesman A. The New State Department Report on Terrorism: Rethinking the Numbers and Coverage [Electronic resource] / A. Cordesman // Center for Strategic and International Studies. – 2018. – September 20. - Mode of access : <https://www.csis.org/analysis/new-state-department-report-terrorism-rethinking-numbers-and-coverage>
6. Global Counterterrorism Forum [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.thegctf.org/>
7. Executive Order Protecting The Nation From Foreign Terrorist Entry Into The United States [Electronic resource] // White House. – 2017. – March 6. - Mode of access : <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executive-order-protecting-nation-foreign-terrorist-entry-united-states-2/>
8. Місюра А. О. Іноземний досвід протидії тероризму: висновки для України [Електронний ресурс] : аналітична записка / А. О. Місюра // Національний інститут стратегічних досліджень – Режим доступу : <http://kh.niss.gov.ua/articles/2446/> ; Misiura A. O. Inozemnyi dosvid protydii teroryzmu: vysnovky dlia Ukrainy [Elektronnyi resurs] : analitychna zapyska / A. O. Misiura // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – Rezhym dostupu : <http://kh.niss.gov.ua/articles/2446/>

9. Countering the changing threat of international terrorism : Report of the National Commission on Terrorism [Electronic resource] // Federation of American Scientists (FAS). – Mode of access : <https://fas.org/irp/threat/commission.html>

10. National Cyber Strategy of the United States of America [Electronic resource] // White House. – 2018. – Mode of access : <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Cyber-Strategy.pdf>

11. Violent Extremists Likely Will Continue to Use Disinformation on Social Media Outlets to Instill Fear and Radicalize Others [Electronic resource] // Office of the Director of National Intelligence. – 2018. – Mode of access : https://www.dni.gov/files/NCTC/documents/jcat/firstresponderstoolbox/NCTC_DHS_FBI_First_Responders_Toolbox_-_Terrorist_Disinformation.pdf

12. Даниленко С. Современные тенденции в сфере коммуникационной безопасности [Електронний ресурс] / С. Даниленко, Ю. Нестеряк, М. Гринчук // Wschód Europy. – 2018. – Vol. 4, № 2. - Режим доступа : <https://journals.umcs.pl/we/article/view/9385/6482> ; Danilenko S. Sovremennye tendentsii v sfere kommunikatsionnoy bezopasnosti [Yelektronniy resurs] / S. Danilenko, Yu. Nesteryak, M. Grinchuk // Wschód Europy. – 2018. – Vol. 4, № 2. - Rezhim dostupu : <https://journals.umcs.pl/we/article/view/9385/6482>

13. President Donald J. Trump Is Protecting the United States from Terrorism [Electronic resource] // White House. – 2018. – October 4. - Режим доступа до ресурсу : <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-protecting-america-terrorism/>

14. National Strategy for Counterterrorism of the United States of America. October 2018 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.dni.gov/files/NCTC/documents/news_documents/NSCT.pdf

15. Malley R. The Long Shadow of 9/11 [Electronic resource] / R. Malley, J. Finer // Foreign Affairs. – 2018. – July/August. - Mode of access : <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-06-14/long-shadow-911>

Стаття надійшла до редакції 29.09.2019 р.

M. Grynchuk

FIGHTING TERRORISM AS A TENDENCY OF THE US FOREIGN POLICY

The article describes key aspects of the US foreign policy in terms of combating terrorism. Major changes that radically transformed the vector of American politics after terrorist attacks on September 11, 2001 were analyzed and systematized. After the 2001 terrorist attacks, the United States' government put the issue of terrorism at the forefront of the global agenda, as it has become one of the most dangerous threats not only for the United States, but for the whole world community. Key instruments of counterterrorism, formulated by Paul R. Pillar, were reviewed in the article, including diplomacy, criminal law, financial controls, military force, intelligence, and others. Also, the national and international legislative and legal framework in the field of counter-terrorism was analyzed, and the basic documents of this field were considered, including the US National Cyber Strategy, National Strategy for Counterterrorism of the United States, and others. The purpose of strategies is to ensure the safety and security of the United States of America and its citizens.

The activity of the Bureau of Counterterrorism and Countering Violent Extremism was thoroughly examined, and Country Reports on Terrorism were reviewed. It was also stated that

the Global Counterterrorism Forum provides a unique platform for its members and gives an opportunity to create a safer environment by addressing major counterterrorism challenges. The article also provides an information on the way the United States of America cooperates with countries of the European Union in terms of countering terrorism. It was concluded that countering terrorism is currently the US foreign policy trend and a key aspect of it.

Keywords: terrorism, US foreign policy, counterterrorism, security.

УДК 339.92-044.247(4)

Л. О. Дорош

П. В. Штепа

ЄВРОАНТЛАНТИЧНА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКОВА СТРАТЕГІЯ НЕЙТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ

Проаналізовано особливості реалізації зовнішньополітичних стратегій нейтралітету та позаблоковості держав Європи (Швейцарія, Австрія, Швеція, Фінляндія та Ірландія). З'ясовано, що для забезпечення своїх національних інтересів та безпеки, європейські нейтральні держави поступаються деякими принципами свого нейтрального статусу. Наголошено, що сучасний нейтралітет європейських держав трансформувалася під впливом інтеграційних процесів, що зумовило відходження практичного втілення концепції від її класичного розуміння.

Ключові слова: нейтралітет, позаблоковість, інтеграція, Швейцарія, Австрія, Швеція, Фінляндія, Ірландія.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-99-107

Нейтралітет та позаблоковість є одними з найдавніших, проте актуальних і у наш час, стратегіями держави на міжнародній арені. Сьогодні ці стратегії знаходять втілення у зовнішній політиці багатьох держав світу, зокрема держав європейського регіону (Швейцарії, Австрії, Швеції, Фінляндії та Ірландії). Зміни у міжнародному середовищі, новітні виклики безпеці та глобальні проблеми сучасності зумовлюють необхідність вироблення цими країнами найбільш дієвого курсу їх зовнішньої політики. Тому важливим є з'ясування ефективності таких стратегій як механізму позиціонування держав та засобу захисту їх національних інтересів і гарантування національної безпеки. Варто зазначити також, що сучасний нейтралітет європейських держав трансформувалася під впливом міжнародних умов, які невинно змінюються, що зумовило відходження практичного втілення концепції від її класичного розуміння.

Зміни системи міжнародних відносин наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. спричинили еволюцію розуміння та втілення концепцій нейтралітету у зовнішньополітичній стратегії європейських держав. Конфліктність біполярного світу поступилася місцем активній взаємодії країн та міжнародних організацій в політичній, економічній, безпековій та інших сферах. Для того, щоб ефективно захищати свої національні інтереси в міжнародних умовах постбіполярної системи, нейтральним державам необхідно залучатись до сучасних інтеграційних процесів. Відповідно до свого статусу, кожна нейтральна держава визначає

особисту модель інтеграції в міжнародні структури та взаємодії з ними. Отже, нейтралітет європейських держав зазнає трансформацій, а його строге дотримання поступається активній позиції на міжнародній арені.

Дослідження концепції нейтралітету та позаблоковості не залишаються поза увагою вітчизняних та зарубіжних науковців та публіцистів, котрі висвітлюють різні аспекти цієї проблематики. Наприклад, досить вичерпне дослідження питання формування та трансформації нейтралітету у зовнішній політиці європейських держав надають роботи А. Дирди [5, 6], ці питання також були предметом досліджень інших українських науковців, зокрема О.Ерднієвої, М.Русанова та ін. [1, 7, 12]. Питання взаємодії нейтральних і позаблокових держав Європи із міжнародними організаціями, зокрема із ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО всебічно розкрито у монографії фінських авторів за редакцією Ханни Ойанен [15]. Схожа проблематика присутня також у роботі О. Мельник і В. Клименко [10], В. Мальчикової [9] тощо.

Актуальною темою дослідження зовнішньої політики окремих європейських нейтральних держав стала сфера оборони і безпеки, а також залучення досвіду таких держав при виробленні зовнішньополітичної стратегії України [1, 4, 17]. У цьому контексті варто виокремити роботи І.Рудніцького, П. Грицяя, Л.Голопатюка та А. Горбатюка [3], О. Коломієць [8] та Є. Бурухіної [2].

Серед інших груп джерел, що містять відповідну інформацію та допомогли в здійсненні аналізу досліджуваної в статті проблеми, необхідно виокремити конституції держав, нормативно-правові акти сфери зовнішньої політики, доктрини та «Білі книги» з безпеки і оборони, матеріали інформаційних сайтів урядів та міністерств (департаментів) безпеки і оборони європейських нейтральних та позаблокових держав [13-14], документи та матеріали міжнародних організацій, а також публіцистичні статті та новини, опубліковані на сайтах інтернет-видань [11].

Отож, *метою* статті є визначення особливостей втілення та нових аспектів нейтрального та позаблокового статусу держав європейського регіону, які виникли внаслідок адаптації їх зовнішньої політики та безпеки до сучасних інтеграційних процесів у європейському/євроатлантичному регіонах.

Швейцарська Конфедерація довгий час строго дотримувалась свого нейтралітету. Під час «холодної війни» вона була єдиною державою, що лишилась осторонь вступу до ООН. Проте, враховуючи численні конфлікти періоду краху біполярної системи та усвідомлюючи можливий вплив цих процесів, зокрема і на Швейцарію, уряд та громадяни країни дійшли висновку, що жорсткий нейтралітет більше не відповідатиме інтересам держави [15, с. 54]. У 2002 р. рішенням другого референдуму з цього приводу (перший пройшов у 1986 р., проте підтримка вступу до організації з боку населення була недостатньою) Швейцарія подала заявку, а пізніше – стала повноправним членом ООН [5, С.55]. Через участь у міжнародних операціях під егідою цієї організації Швейцарська Конфедерація засвідчила своє бажання та спроможність активно діяти на міжнародній арені, не зважаючи на свій нейтральний статус [7, с. 76-77].

У 1975 р. Швейцарія була серед держав-підписантів Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Діяльність Конфедерації у цій організації підкреслює усвідомлення державою важливості її активної участі у захисті та збереженні миру, насамперед, у європейському регіоні [4, с. 147]. В рамках цієї організації Швейцарія надає пріоритет питанням контролю над озброєнням та роззброєнням, гуманітарній політиці, протидії міжнародній злочинності та тероризму. Держава надає свій цивільний та

військовий персонал для міжнародних миротворчих та моніторингових місій [4, с. 155; 5, с. 76].

Швейцарське ставлення до європейської інтеграції можна визначити як досить обережне та виважене. У 1992 р. держава подала заявку про приєднання до Європейського Союзу. Проте, на референдумі того ж року громадяни не погодили базовий договір між ЄС та Конфедерацією [1, с. 35]. Альтернативою вступу Швейцарії до Союзу стали пакети секторальних договорів, підписані у 2002 та 2004 рр. відповідно, які є базою сьогоденних відносин сторін. Основними інтересами Конфедерації в рамках співпраці із ЄС є підвищення конкурентоздатності своєї економіки, а також вільний доступ до європейських ринків [5, с. 55-56; 7, с. 76-77]. Повноцінний вступ до ЄС, проте, не є пріоритетом швейцарської політики і розглядається, швидше, як опція, а не мета: сучасний стан відносин між Союзом і державою вже надає останній необхідні переваги, до яких у разі членства додаватимуться лише відповідні обмеження.

Співпраця з НАТО проводиться в рамках програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ), учасником якої Швейцарія стала у 1996 р. Умови участі та відкритість програми роблять можливими спільні заходи із врахуванням нейтрального статусу Швейцарії [5, с. 55-56; 15, с. 56-57]. ПЗМ розглядається урядом держави, в основному, як ключовий інструмент реформування оборонного сектору, спрямований на досягнення взаємосумісності сил держав-партнерів [10, с. 41-42; 11, с. 87].

На відміну від Швейцарії, Австрія, проголосивши нейтралітет, одразу мала намір стати активним актором міжнародних відносин. У 1955 р., майже одразу після проголошення нейтрального статусу, держава приєдналася до ООН [5, с. 56]. З 1960 по 1991 рр. основним внеском Австрії у діяльність організації була участь у операціях з підтримки миру. Лише у 1991 р., після війни у Перській затоці, уряд держави прийшов до висновку, що її зобов'язання як члена ООН повинні мати пріоритет над вимогами права нейтралітету. З середини 1990-х рр. Австрія приєднується також і до примусових операцій з відновлення миру під егідою ООН [13, с. 30].

Австрія є також активним учасником ОБСЄ. Штаб-квартира організації у Відні є форумом для співпраці між країнами-членами на рівних умовах, що робить необхідний внесок у європейську стабільність, а отже, і в безпеку Австрії [12, с. 180; 13, с. 30-31]. Відтак, через діяльність в рамках ОБСЄ, Австрія робить свій внесок в підтримку миру у європейському регіоні.

У 1995 р. Австрія вступила до Європейського Союзу, адаптувавши своє законодавство до правової системи організації. Варто зазначити, що держава стала частиною Союзу на умовах, які не передбачали жодних застережень стосовно її нейтрального статусу. У 1997 р. Федеральний конституційний закон про нейтралітет було доповнено статтею 23f, що дозволила повноцінну участь Австрії в Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки ЄС (СЗППБ), а також її складовій – Спільній політиці безпеки і оборони [10, с. 40; 13, с. 32]. Таким чином, на рівні національного законодавства було задекларовано сумісність нейтрального статусу Австрії з її участю у військовому співробітництві в рамках ЄС. У рамках військової кооперації Австрія також стала однією із 23 країн, які 13 листопада 2017 р. підписали спільне повідомлення про Постійне структурне співробітництво з питань безпеки і оборони (Permanent Structured Cooperation (PESCO)). З 11 грудня 2017 р. держава є учасником цієї програми та її проектів [11; 17].

У 1996 р. Австрія приєдналася до програми «Партнерство заради миру», за допомогою якої розбудовує відносини з НАТО [3, с. 87; 13, с. 33]. Попри нейтральний

статус держави, який формально забороняє Австрії бути членом будь-якого військового блоку, питання про повноцінний вступ до альянсу залишається відкритим. Воно може бути вирішене лише за попередньої згоди австрійського населення (шляхом референдуму) [5, с. 56; 15, с. 12]. Варто зазначити, що перспектива вступу не є питанням сучасного порядку денного австрійського уряду, адже держава, перебуваючи у цілковитому оточенні країн НАТО, вже фактично користується їх захистом.

Нейтральна Швеція проводить не менш активну зовнішню політику стосовно інтеграції у міжнародні структури та діяльності в них. У 1946 р. держава стала членом ООН, а в 1975 р. – співзасновницею ОБСЄ. Під їх егідою Швеція бере участь у миротворчих операціях, які стали традиційним аспектом участі держави, частиною її зовнішньополітичного курсу та внеску у справу збереження миру та безпеки в світі. Мандат Об'єднаних Націй дозволяє Швеції бути учасником такого міжнародного співробітництва, незважаючи на її статус військового неприєднання [8, с. 86; 15, с. 48].

Питання європейської інтеграції завжди було контраверсійним для уряду та громадськості Швеції. Впродовж понад 30-ти років держава відмовлялася приєднатись до європейських структур, аргументуючи це необхідністю зберігати власний суверенітет та нейтральний статус. Заявку на вступ до ЄС Швеція подала лише у 1992 р., а повноправним членом організації стала у 1995 р. [5, с. 57]. Держава, відповідно, приєдналася до СПБО, долучилася до розвитку інтеграції оборонної промисловості країн ЄС, а також до військових операцій Союзу. Проте, незважаючи на досить широку кооперацію в рамках Спільної політики безпеки і оборони ЄС, держава займає дещо відокремлену позицію і відкидає ідею спільної оборони та перетворення Європейського Союзу на оборонну структуру [8, с. 89; 15, с. 42-44]. Тим не менш, Швеція також приєдналася до розширення оборонної співпраці в рамках ЄС, підтримавши програму PESCO. Підписавши угоду 11 грудня 2017 р., держава стала учасником проектів цієї програми [11; 17].

Швеція також співпрацює з НАТО з 1994 р. у рамках «Партнерства заради миру». Сьогодні шведські збройні сили беруть участь у ініціативах програми, спільних навчаннях, процесі реформування систем озброєнь для забезпечення сумісності тощо [8, с. 90-91]. Таким чином, політика Швеції щодо неприєднання до військових альянсів, поєднана із співпрацею з НАТО, – активний внесок держави у розбудову міжнародної безпеки та європейської безпекової архітектури зокрема [15, с. 43]. Водночас, за результатами опитувань громадськості, більшість населення Швеції продовжує підтримувати традиційний нейтральний статус держави, а тому, країна не поспішає набувати остаточного членства в альянсі [5, с. 57; 8, с. 91].

Окрім співпраці із вищенаведеними міжнародними організаціями, Швеція залучена до регіонального співробітництва. У квітні 2011 р. вона спільно із Данією, Фінляндією, Ісландією та Норвегією ухвалила Скандинавську декларацію про солідарність, яка є основою для співпраці у протидії викликам безпеці регіону [10, с. 42-43]. У 2009 р. ці ж держави утворили структуру NORDEF CO (Nordic Defence Cooperation), що передбачає політичну, військову та оборонну кооперацію Нордичних країн. Метою організації є зміцнення оборонних можливостей країн-учасниць та сприяння прийняттю ефективних спільних рішень у зазначених сферах [16].

Фінляндія стала членом ООН у 1955 р. та співзасновницею ОБСЄ у 1975 р. Внесок держави в обидві міжнародні організації, в основному, полягає в участі у миротворчих місіях та операціях. У зовнішньополітичних документах Фінляндії участь держави у миротворчих операціях під егідою ООН та ОБСЄ визначається як предмет фінської

стратегії безпеки та оборонної політики, засіб закріплення міжнародного становища Фінляндії, а також механізм накопичення досвіду у сфері управління конфліктами для розвитку власних національних сил оборони [2, с. 53].

Після завершення блокового протистояння періоду «холодної війни» та денонсації Фінляндією положень Паризького мирного договору 1947 р. і Договору з СРСР 1948 р., нова інтерпретація фінського нейтралітету дозволила державі приєднатися до Європейського Союзу. У 1995 р. Фінляндія стала повноправним членом організації без жодних застережень, відзначаючи, проте, своє бажання залишатися нейтральною. Принципи фінського статусу при вступі до ЄС були визначені як «особливий внесок у справу миру і безпеки в Європі» [5, с. 58; 15, с. 21]. Нове формулювання цих принципів дозволило Фінляндії брати участь у СЗППБ та її частині – Спільній політиці безпеки та оборони ЄС [1, с. 46; 2, с. 52]. Держава також підтримала ініціативу розширення військової співпраці країн Союзу через Програму структурного співробітництва з питань безпеки і оборони [11; 17].

У 1994 р. Фінляндія приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру» і, відповідно, до її ініціатив та військово-технічного співробітництва. Не зважаючи на позаблоковий статус і формальну відсутність членства в організації Північноатлантичного договору, Фінляндія приєднується до миротворчих операцій альянсу, вважаючи їх важливим аспектом підтримки трансатлантичної безпеки та розвитку військових сил держав-партнерів [2, с. 52]. Ідея повноцінного приєднання держави до НАТО піднімалась впродовж історії, проте, не набувала остаточного вирішення. Загалом, позиція уряду залишається незмінною на користь збереження позаблокового статусу держави [6].

Як і для Швеції, безпекова кооперація Скандинавських країн має важливе значення для Фінляндії. Основною метою цієї співпраці є збереження безпеки і стабільності в країнах північного регіону, а також розвиток регіонального оборонного, економічного, культурного співробітництва. У 2009 р. Фінляндія разом з іншими скандинавськими державами стала співзасновницею NORDEFCO, а в 2011 р. – підписала Скандинавську декларацію про солідарність [10, с. 43].

З 1955 р. Ірландія є членом ООН, яку розглядає як основу міжнародної системи колективної безпеки та гаранта національної безпеки за відсутності міжнародних гарантій її нейтрального статусу. З моменту приєднання до Організації Об'єднаних Націй, держава засвідчила готовність надавати власні збройні сили для участі у миротворчих операціях ООН та ОБСЄ. Участь у цих місіях Ірландія розглядає як власний внесок у міжнародні мир та безпеку, а самій ООН надає визначального значення у питанні міжнародної колективної оборони [15, с. 31-32].

Ірландія також є членом Європейського Союзу з 1973 р. Відповідно, держава бере участь і у Спільній політиці безпеки і оборони ЄС та місіях організації. Важливо зазначити, що цю діяльність Ірландія розглядає як один з аспектів свого внеску у миротворчу роботу ООН, а саму СПБО – як логічний крок у розвитку миротворчості та управління кризами [15, с. 32]. Проте, ірландський уряд заперечує можливість перетворення ЄС на оборонну організацію, адже участь держави у спільній європейській обороні заборонена статтею 29.4.9 Конституції: «держава не прийме рішення Європейської ради щодо встановлення спільної оборони відповідно до статті 42 Договору про Європейський Союз, у питаннях, де ця спільна оборона залучатиме державу» [14]. Так, Ірландія не одразу підтримала спільне повідомлення держав-членів ЄС про PESCO від 13 листопада 2017 р. Про свій намір приєднатися до програми держава повідомила

Європейську Раду лише перед остаточним підписанням угоди про співробітництво 7 грудня 2017 р. [9; 17].

З 1999 р. Ірландія бере участь у «Партнерстві заради миру» НАТО. Держава, проте, не має індивідуальних програм із альянсом і не прагне стати повноцінним його членом, що пояснюється географічною віддаленістю держави від потенційних джерел агресії та наявністю єдиного сухопутного сусіда – Великої Британії, одного з провідних членів НАТО, домінування якого Ірландія остереігається насамперед. Ці фактори не сприяють прихильності ідеї приєднання до альянсу ані в урядових колах, ані серед громадськості [5, с. 60].

Відтак, нейтральні держави, незважаючи на свій статус, активно приєднуються до глобальних та регіональних інтеграційних об'єднань. Усі вони є членами найбільш вагомих для миру і безпеки у світі та європейському регіоні ООН і ОБСЄ, співпрацюють з НАТО в рамках програми ПЗМ, а чотири з них є повноцінними членами Європейського Союзу та реалізують у його рамках Спільну політику безпеки і оборони. Окрім цього, останні підтримали створення Постійного структурного партнерства з питань безпеки і оборони (PESCO) та беруть участь у його проектах. Таким чином, бачимо, що нейтралітет держав Європи поступається активній позиції на міжнародній арені, яка забезпечує їх внесок у вирішення глобальних проблем сучасності та підтримки миру і безпеки у світі (Таблиця 1).

Таблиця 1

Участь нейтральних держав Європи у міжнародних організаціях (програмах організацій) та регіональних системах колективної безпеки

Країна	Міжнародні організації та програми				
	ООН	ОБСЄ	ЄС	НАТО ПЗМ	NORDEFSCO
Швейцарія	+	+	-	+	-
	(з 2002 р.)	(з 1975 р.)		(з 1996 р.)	
Австрія	+	+	+	+	-
	(з 1955 р.)	(з 1975 р.)	(з 1995 р.)	(з 1995 р.)	
Швеція	+	+	+	+	+
	(з 1946 р.)	(з 1975 р.)	(з 1995 р.)	(з 1994 р.)	(з 2009 р.)
Фінляндія	+	+	+	+	+
	(з 1955 р.)	(з 1975 р.)	(з 1995 р.)	(з 1994 р.)	(з 2009 р.)
Ірландія	+	+	+	+	-
	(з 1955 р.)	(з 1975 р.)	(з 1973 р.)	(з 1999 р.)	

Глобальні зміни міжнародної системи наприкінці ХХ ст. спричинили виникнення нових викликів та загроз, і, відповідно, перегляд підходів до національної безпеки і оборони держав. Нейтральний статус європейських держав у його традиційному розумінні поступово зазнає змін. Для забезпечення своїх національних інтересів та безпеки в сучасних умовах міжнародного середовища, європейські нейтральні держави поступаються деякими принципами свого нейтрального статусу. Тим не менш, нейтралітет і позаблоковість традиційно декларуються у зовнішньополітичних документах держав, адже, на їх переконання, є дієвими і забезпечують необхідний захист інтересів і безпеки держав на міжнародній арені.

В більшості таких держав статуси нейтралітету та позаблоковості мають підтримку як серед урядових кіл, так і у громадськості. Трансформуючи властивості і трактування, нейтральні і позаблокові держави не поспішають відмовлятися від усталених механізмів здійснення своєї зовнішньої політики і продовжують наголошувати на їх першочерговості. Як політичні еліти, так і громадськість нейтральних держав Європи вбачають у нейтральному статусі своєї держави ключовий принцип її зовнішньої політики, достатньо ефективний, аби гарантувати безпеку країни та її мешканців. Нейтралітет є одним з найважливіших аспектів їх національної ідентичності. Водночас, сьогодні постійний нейтралітет держав визнається сумісним із участю в ООН та ОБСЄ та їх місіях і операціях, співпраці з програмами НАТО, членством у ЄС. Загалом, збереження нейтралітету та позаблокового статусу, який надає широкі можливості співпраці з іншими державами та забезпечує можливість активної участі у розбудові європейської системи безпеки, залишатиметься актуальним у зовнішньополітичній стратегії окремих держав Європи у коротко- та середньостроковій перспективі.

Список використаної літератури

1. Бараш Ю. Н. Європейський нейтралітет і невизначеність України / Ю. Н. Бараш, О.І. Їжак, Г. І. Мерніков; під ред. А. І. Шевцова. – Дніпропетровськ : ДФ НІСД, 2002. – 166 с. ; Barash Yu. N. Yevropeyskiy neitralitet i nevyznachenist Ukrainy / Yu. N. Barash, O.I. Yizhak, H. I. Mernikov; pid red. A. I. Shevtsova. – Dnipropetrovsk : DF NISD, 2002. – 166 s.
2. Бурухина Е. Н. Политика безопасности и обороны Финляндии в отношении ЕС, НАТО, ПРМ и стран Северной Европы в XXI веке / Е. Н. Бурухина, Н. В. Ковалевская // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2016. – Т. 8, № 6/1. – С. 51-55 ; Burukhina Ye. N. Politika bezopasnosti i oborony Finlyandii v otnoshenii YeS, NATO, PRM i stran Severnoy Yevropy v XXI veke / Ye. N. Burukhina, N. V. Kovalevskaya // Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl. – 2016. – Т. 8, № 6/1. – S. 51-55.
3. Вплив політики нейтралітету європейських нейтральних країн на трансформацію завдань військового співробітництва їх збройних сил / І. А. Рудніцький, П. М. Грицай, Л.С. Голопатюк, А. О. Горбатюк // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. – 2013. – № 1. – С. 82-89 ; Vplyv polityky neitralitetu yevropeyskykh neitralnykh krain na transformatsiiu zavdan viiskovoho spivrobitnytstva yikh zbroinykh syl / I. A. Rudnitskiy, P. M. Hrytsai, L.S. Holopatiuk, A.O. Horbatiuk // Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. – 2013. – № 1. – S. 82-89.
4. Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В. Я. Швейцера. – Москва : Весь мир, 2009. – 544 с. ; Gosudarstva Alpiyskogo regiona i strany Benilyuks v menyayushcheysya Yevrope / pod red. V. Ya. Shveytsera. – Moskva : Ves mir, 2009. – 544 s.
5. Дирда А. О. Особливості формування нейтралітету у зовнішній політиці європейських країн [Електронний ресурс] / А. О. Дирда // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – Вип. 125, Ч. 1. – С. 53-66. – Режим доступу : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2659/2363> ; Dyrda A. O. Osoblyvosti formuvannia neitralitetu u zovnishnii politysi yevropeyskykh krain [Elektronnyi resurs] / A.O. Dyrda // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. – 2015. – Vyp. 125, Ch. 1. – S. 53-66. – Rezhym dostupu : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2659/2363>

6. Дирда А. О. Фінська політика нейтралітету: новий етап у зовнішній політиці чи еволюція «фінляндизації» [Електронний ресурс] / А. О. Дирда // Міжнародні відносини Серія "Політичні науки". – 2017. – № 14. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3064/2752 ; Dyrda A. O. Finska polityka neutralitetu: novyi etap u zovnishnii politytsi chy evoliutsiia «finliandyzatsii» [Elektronnyi resurs] / A. O. Dyrda // Mizhnarodni vidnosyny Seriiia "Politychni nauky". – 2017. – № 14. – Rezhym dostupu: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3064/2752

7. Ерднієва О. В. Принцип нейтралітету в зовнішній політиці Швейцарії / О. В. Ерднієва // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Історія. – 2014. – Т. 241, Вип. 229. – С. 74-79 ; Erdniieva O. V. Pryntsyp neutralitetu v zovnishnii politytsi Shveysarii / O.V. Erdniieva // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]. Seriiia : Istoriiia. – 2014. – Т. 241, Вуп. 229. – S. 74-79.

8. Коломієць О. Безпекова парадигма Скандинавського нейтралітету: на прикладі Фінляндії та Швеції / О. Коломієць // Проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – 2012. – № 6. – С. 81–98 ; Kolomiets O. Bezpekova paradyhma Skandynavskoho neutralitetu: na prykladi Finliandii ta Shvetsii / O. Kolomiets // Problemy mizhnarodnykh vidnosyn : zb. nauk. prats. – 2012. – № 6. – S. 81–98.

9. Мальчикова В. PESCO как элемент евроатлантической безопасности [Электронный ресурс] / В. Мальчикова // Военно-политическая аналитика. – 2018. – 17 апреля. – Режим доступа : <http://vpoanalytics.com/2018/04/17/pesco-kak-element-evroatlanticheskoy-bezopasnosti/> ; Malchikova V. PESCO kak element evroatlanticheskoy bezopasnosti [Elektronnyy resurs] / V. Malchikova // Voенno-politicheskaya analitika. – 2018. – 17 aprelya. – Rezhim dostupa : <http://vpoanalytics.com/2018/04/17/pesco-kak-element-evroatlanticheskoy-bezopasnosti/>

10. Мельник О. Нейтралітет у євроатлантичному вимірі: історія і сучасність / О. Мельник, В. Клименко // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 2-3. – С. 38-44 ; Melnyk O. Neitralitet u yevroatlantlychnomu vymiri: istoriia i suchasnist / O. Melnyk, V. Klyumenko // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2012. – № 2-3. – S. 38-44.

11. Райхель Ю. Путин у прольоті: як Європа зміцнює оборону [Електронний ресурс] / Ю. Райхель // Politeka. – Режим доступу : <https://politeka.net/ua/reading/539518-putin-v-prolete-kak-evropa-ukreplyaet-oboronu/> ; Raikhel Yu. Putin u proloti: yak Yevropa zmitsniuie oboronu [Elektronnyi resurs] / Yu. Raikhel // Politeka. – Rezhym dostupu : <https://politeka.net/ua/reading/539518-putin-v-prolete-kak-evropa-ukreplyaet-oboronu>

12. Русанов М. С. Нейтралітет Австрії в контексте співробітництва з міжнародними організаціями / М. С. Русанов, Н. В. Шарапова // Вестник Московского университета МВД России. – 2015. – № 11. – С. 176-181 ; Rusanov M. S. Neytralitet Avstrii v kontekste sotrudnichestva s mezhdunarodnymi organizatsiyami / M. S. Rusanov, N.V. Sharapova // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – 2015. – № 11. – S. 176-181.

13. Annex Security and Defence Doctrine, Analysis, Draft Expert report as of 23 January 2001 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bundesheer.at/suche/index.php?q=ANNEX+SECURITY+AND+DEFENCE+DOCTRINE+Analysis+Draft+Expert+Report&search=>

14. Department of Defence of Ireland [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.defence.ie/>

15. Neutrality and non-alignment in Europe today [Electronic resource] / ed. by H. Ojanen. – Espoo: The Finnish Institute of International Affairs, 2003. – 71 p. – Mode of access : https://www.files.ethz.ch/isn/10696/fiia_neutrality.pdf

16. Nordic Defence Cooperation [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nordefco.org/>

17. Wiegold T. Vollzugsmeldung: PESCO, mehr Zusammenarbeit in der Verteidigung, in Kraft (Update) [Electronic resource] / T. Wiegold // Augen geradeaus! – Mode of access : <https://augengeradeaus.net/2017/12/vollzugsmeldung-pesco-mehr-zusammenarbeit-in-der-verteidigung-in-kraft/>

Стаття надійшла до редакції 27.09.2019 р.

L. Dorosh

P. Shtepa

EURO-ATLANTIC AND EUROPEAN INTEGRATION AS A FOREIGN POLICY SECURITY STRATEGY OF NEUTRAL STATES OF EUROPE

The implementation peculiarities of the foreign policy strategies of neutrality and non-alignment of European states (Switzerland, Austria, Sweden, Finland and Ireland) have been analyzed. The implementation features and new aspects of the neutral and non-aligned status of the European region countries, arising as a result of their foreign and security policy adaptation to modern integration processes in the European / Euro-Atlantic region have been identified. It has been found out that in order to effectively defend their national interests within a post-bipolar international system, neutral states need to be involved into modern integration processes. According to their status, each neutral state determines its own model of integration and interaction with international structures. It is claimed that in order to ensure their national interests and security, European neutral states concede some of the principles of their neutral status. The five neutral countries are revealed to be the member-states of international organizations (UN, OSCE), to participate in “Partnership for Peace” NATO program, and the four of them are ascertained to have joined the EU and to take part in its Common Security and Defense Policy. It is highlighted that both the government and the public in the majority of states considered support neutral and non-aligned status. Coincidentally, the modern neutrality of European states is transforming under the influence of integration processes, resulting into the deviation of the concept practical implementation from its classical understanding. The neutrality of European states has been proofed to be undergoing the transformation, thus, a strict adherence to it is inferior to an active position on the international arena.

Keywords: *neutrality, non-alignment, integration, Switzerland, Austria, Sweden, Finland, Ireland.*

О. Я. Івасечко
М. О. Лівіцька

МІЖНАРОДНИЙ РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ БАКТЕРІОЛОГІЧНОЇ ЗБРОЇ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті акцентовано увагу на особливостях функціонування міжнародного режиму нерозповсюдження бактеріологічної зброї. Досліджено виникнення поняття «біотероризм» та ймовірні наслідки поширення небезпечної зброї в антигуманних цілях. Охарактеризовано міжнародний вимір співробітництва щодо забезпечення діяльності режиму нерозповсюдження.

Ключові слова: міжнародний режим, функціонування, бактеріологічна зброя, біотероризм, нерозповсюдження, концепція запобігання, біозахист.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-108-113

Сьогодні бактеріологічна зброя є одним із актуальних питань в міжнародній системі координат, оскільки загроза її розповсюдженню стає більш помітною в сучасному світі. Відчуваючи свою нездатність протистояти цивілізованому світу, терористи з метою досягнення своїх цілей обирають альтернативні методи боротьби. До того ж, враховуючи певну доступність небезпечних агентів, відносно низьку вартість, зручність у транспортуванні, примітивність застосування та подальші наслідки ураження, саме біологічна зброя сьогодні вважається однією з найбільш реальних засобів використання під час терористичних атак.

Мета статті полягає у дослідженні діяльності міжнародного режиму нерозповсюдження бактеріологічної зброї.

Достатня кількість вчених та спеціалізованих лікарів намагаються до тепер досконало відкрити нові сторони цього явища, включаючи факти, події та підходи, що були досліджені раніше. З поміж авторитетних зарубіжних вчених, які комплексно досліджували питання розповсюдження небезпечної зброї, необхідно виокремити П.Андерсона, який займався поглибленим вивченням небезпечних патогенів та їх зв'язком з розробленням зброї масового знищення [2]. Варто також наголосити, що на сьогодні важливим інформаційним наповненням вирізняється науковий посібник з питань біологічного захисту Саймона Уїтсбі, що охоплює проблеми біобезпеки, подвійного використання та біоетики, а саме покращення обізнаності та запобігання в громадському суспільстві [6].

Окрім того, вагомий внесок продовжують вносити і сучасні українські дослідники, зокрема Ю. Лапутіна, детально досліджуючи розвиток та розповсюдження зброї за допомогою різних способів зараження [1].

Як зазначають науковці, окрім зараження населення та навколишнього середовища, біологічні агенти здатні уражати навіть озброєння та техніку, що є суттєвою перевагою для терористів під час воєнних дій. Завдяки швидкому поширенню такі мікроорганізми можуть спричинити навіть розрив ракети на старті або призвести до суттєвого відхилення траєкторії її польоту, до роздуття каналу ствола різної зброї тощо.

Зазвичай бактеріологічну зброю поділяють на біогенну та біотехнічну. Біогенні речовини – це, ті що впливають, передусім, на живі організми, пошкоджують та знижують їхні функціональні можливості. Серед наслідків виділяють втрату активності протягом певного часу, слабкість, галюцинації, нестійку координація дій, психічні розлади та навіть миттєву смерть у разі сильного ураження біоагентами. Щодо біотехнічних засобів, то до них відносять штучно створені мікроорганізми, що впливають на окремі компоненти техніки, зброї та електропристроїв та призводять до порушення їхньої діяльності.

Сьогодні найбільш небезпечної бактеріологічною зброї вважаються біогенні речовини, зокрема:

- 1) збудники, що входили до військових програм - вірус сибірки, сап, туляремії, чуми та бруцельозу;
- 2) вірусні агенти, а саме кінський енцефаліт, геморагічні лихоманки Марбург та Ебола;
- 3) рикетсії, такі як *Coxiella burnetii*;
- 4) гриби - *Rugicularia ogyzae*, що спричиняє пірікуляріоз рису;
- 5) токсини, наприклад рицин або сакситоксин [3].

Як правило, біологічна зброя характеризується такими властивостями, як потужний психологічний вплив, надвисока токсичність, яка може спричинити миттєве придушення живих організмів, прихованість застосування, труднощі стосовно виявлення та розпізнавання виду речовини, складність захисту та винайдення протидії.

Завдяки винаходу та застосуванню цієї зброї, з'явилося таке поняття як «біотероризм». Термін біотероризм тлумачиться як тип тероризму, який здійснюється певними особами, які зазвичай не мають політичних цілей, а навпаки, мають на меті вимагання, шантажування або помсту. В той час як деякі терористи цікавляться бактеріологічною зброєю для масового знищення людей, інших цікавить саме такий вид зброї задля виклику панічного страху, що провокує не менш сильніші соціальні потрясіння. На сьогоднішній день історії відомі декілька підтверджених спроб щодо застосування біологічної зброї проти мирного населення.

В 1984 році релігійний терористичний культ Раджніша у Далесі, штат Орегон, використав небезпечні бактерії - *Salmonella* в барах та інших громадських місцях. Жертвами злочину стало близько 750 людей. Це був один із перших випадків тероризму, який відзначився своєю успішністю та масштабністю [5].

Ще однією спробою було застосування бактеріологічних агентів терористичним японським угрупованням Аум Сінрікьо. На відміну від попереднього випадку, цілями культу Аум було проведення масових атак із летальними наслідками. Японські терористи стали відомими завдяки спробам використати небезпечні збудники в метро у 1955 році. Внаслідок цього постраждало майже тисячу осіб. Учасники культу вважали, що ми живемо в досить корумпованому світі, який потрібно очистити, аби створити новий [6, с. 61-62].

Не менш важливими були також терористичні акти здійснені в Сполучених Штатах Америки 2001 року. Зафіксовано дві хвили атак листів із сибіркою. Перша спроба надсилання листів зі спорами збудника сибірки була надіслана поштою до ABS News, CBS News, New York Post, офіси яких знаходяться в Нью-Йорку та в National Enquirer до American Media, Inc. в Бока-Ратон, штат Флорида. Тільки через тиждень після виявлення захворювання стало відомо, що листи містять в собі джерело інфекції [4].

Наступні листи були відправлені вже через деякий час двом сенаторам. Проте поліція швидко ідентифікувала порошок, який знаходився в листах. Через що адресатам та працівникам поштової служби було видано необхідні антибіотики. В результаті, жертвами сибірки стали 22 людей, 5 з яких загинуло [3].

З огляду на описані вище терористичні акти в світі різко посилюються побоювання щодо можливих катастроф спричинених біологічним тероризмом. Проте, як зазначають науковці, існує чимало проблем, аби створити ефективний бактеріологічний матеріал.

По-перше, отримання та поширення відповідного агента є досить складним процесом. Окрім того, що вироблення небезпечного збудника привертає неабияку увагу влади та контроль над дослідженнями, робота з такими організмами є небезпечною для здоров'я науковців, особливо якщо вони не мають відповідної підготовки по проведенню біологічних досліджень.

По-друге, під час створення біологічної зброї можливі труднощі з розширенням масштабів використання нестійких мікроорганізмів, з якими неодноразово стикались іранські, американські та радянські програми розробки даної зброї. Саме збільшення масштабів потребує поступового переходу від лабораторного зразка до застосування у більшій кількості початкового виробництва. Кожна стадія вимагає детальної перевірки, оскільки властивості продукту змінюються, тому і процес розробки може тривати до кількох років.

По-третє, поширення бактеріологічної зброї вимагає якісних технічних засобів та обладнання. Одним із найефективніших засобів для розповсюдження біологічного агента є аерозолізація, яка і є головною перешкодою в дослідженні. Як стверджують науковці: «Для того аби здійснити зараження через дихальні шляхи, частинки інфекції повинні бути досить мікроскопічного розміру – діаметром приблизно від 1 до 6 мкм. Головним завданням для терористів є розробка або придбання складної системи «доставки», здатної виробляти аерозольну хмару необхідного розміру частинок із високою концентрацією агента задля достатнього розпорошення [6, с. 68]. В цілому, існує важлива взаємозамінність між простотою створення та ефективністю розповсюдження». Тому застосування такого способу для поширення небезпечного вірусу чи бактерій потребує необхідних навичок у синтетичній біології, значних затрат та чимало часу.

Однак, після 90-х років стало зрозуміло, що для ефективного запобігання бактеріологічної зброї, в будь-якому випадку необхідно запровадити додаткові заходи, які були б достатньо дієвими, аби обмежити виробництво зброї. Саме тоді і з'явилася система запобігання, яка охоплювала широкий спектр питань. Згодом вона перетворилася в систему підтвердження, до якої входили: суворий міжнародний режим заборони бактеріологічної зброї, широкомасштабний контроль за дослідженнями з небезпечними мікроорганізмами, а також їх застосування та розповсюдження, плани реагування та визначення міжнародних дій у відповідь на використання зброї. Як бачимо, система є комплексним підходом, в якому поєднуються міжнародні та національні питання безпеки для створення протидії біологічній зброї.

З метою забезпечення готовності реагувати на міжнародному рівні на виклики застосування бактеріологічної зброї, а також для покращення та зміцнення фізичного стану населення було утворено Глобальну ініціативу захисту здоров'я в 2001 році такими державами, як Китай, США, Німеччина, Італія, Японія, Мексика, Франція та Великобританія за підтримки ВООЗ. Наприкінці 2004 року в Китаї відбулася міжнародна конференція з приводу реагування та колективної готовності щодо загрози використанню

небезпечної зброї, відомих інфекційних захворювань, особливо лихоманки, що спричиняє вірус Марбурга та Еболи. В ході дискусії було прийнято створити Стратегічну рамкову програму, яка б охоплювала питання щодо захисту глобального здоров'я, а саме: вдосконалення профілактики, покращення загальної готовності, швидке встановлення та реагування на наявні загрози, виготовлення вакцини і підтримка стійкості. Крім того, Ініціатива закликає до своєчасних спільних дій, що допоможуть позбутися жаклих наслідків та аналогічних подій в майбутньому [6, с. 102].

Для комплексної реалізації системи запобігання учасники Великої Сімки на саміті в Канаді заснували Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення, до якої згодом увійшли 28 країн. Програма Партнерства включала в собі чотири пріоритетні напрямки: ядерна безпека, зброя масового знищення, виконання резолюції Ради Безпеки ООН та біологічний захист. Пізніше сторони Глобального Партнерства виділили 5 головних цілей, аби отримати ефективні результати біологічного захисту:

- 1) Встановлення наявності матеріалів, які пов'язані з поширенням бактеріологічних загроз;
- 2) Запровадження дієвих заходів для уникнення навмисного застосування біологічних мікроорганізмів та швидкого реагування на них;
- 3) Покращення глобальних мереж та встановлення додаткових ресурсів задля миттєвого розпізнання та підтвердження біотероризму;
- 4) Удосконалення практик, заходів та обладнання для бактеріологічного запобігання;
- 5) Зменшення ризиків розповсюдження завдяки спонуканню відповідальній поведінці під час наукових досліджень [4].

Не менш важливою програмою, яка відіграла значну роль в концепції стримування біологічної є також Глобальний порядок денний з безпеки здоров'я, ухвалений у 2015 році. Метою Програми захисту є створення плану, який має бути зосереджений на запобіганні небезпечних захворювань з метою залучення всіх народів світу для утворення нових досягнень. Вона створена за ініціативи Великої Сімки, заявляючи що, аби запобігати уникненню ризикам інфекційних захворювань, G7 повинна проводити додаткові консультації з країнами-партнерами для дотримання правил ВООЗ та покращення рівня здоров'я у всьому світі. Також держави-учасники зобов'язуються наполегливо працювати у всіх галузях для запобігання інфекційних захворювань та реагувати на них, незважаючи на те, чи виникнення захворювання відбулося природньо або випадково, чи, взагалі в наслідок навмисного втручання. В Документі йдеться про те, що разом з ВООЗ буде розроблено план дій для боротьби з противірусними препаратами [2].

Окрім цього, Програма захисту розробила необхідні одинадцять пакетів дій, які цілком відображають ідею запобігання зброї. В одному із пакетів йдеться про передбачення біозахисту та безпеки з країнами, які залучені (Данія, Португалія, Перу, Кенія, Канада, Іспанія) та з державами-співробітниками (Німеччина, США, Велика Британія, Йорданія, Індія, Корея, Азербайджан). В свою чергу, дані пакети дій має контролювати Національна урядова система біобезпеки, яка надає гарантію, що надзвичайно шкідливі патогени надійно ідентифіковані та знаходяться під наглядом. До того ж, система передбачає проведення практик та програм для управління з біозагрозами для того, щоб зменшити ризики навмисного застосування небезпечними речовинами і започаткування певного законодавства з біологічного захисту окремих країн, а також додаткових заходів щодо контролю за дослідженнями [6, с. 106].

Варто також додати, що з концепцією запобігання тісно пов'язана Конвенція ООН про біологічне різноманіття, яка була підписана в Ріо-де-Жанейро. Держави, які приєдналися до Конвенції, зобов'язуються:

- Виокремлювати важливі для збереження та застосування біологічні компоненти, контролювати за видами людської діяльності, що зашкоджують навколишньому середовищу;
- Розробити програми щодо збереження біологічного різноманіття;
- Вдосконалювати засоби контролю щодо загроз, які пов'язані з виникненням нових мікроорганізмів у ході використання методів біотехнології;
- Запобігати появі небезпечним біологічним видам, що загрожують екосистемам [1].

Згодом у 2000 році до Конвенції було додано Картахенський протокол, який спрямований на захист біологічних компонентів від наявних ризиків, спричинених генетично змінними організмами, що є результатом сучасних біологічних досліджень. Незважаючи на те, що вищесказані документи перш за все стосуються збереження генетично модифікованих організмів, проте їх вимоги гарантують як безпечне поводження та застосування з цими організмами, так як і зниження загроз для здоров'я людини [6, с. 108].

Отже, згідно історичним даним, було здійснено декілька спроб застосування біологічної зброї, що вважаються проявом біотероризму. На щастя, випадки були відносно примітивними та з мінімальною кількістю жертв. Після цих подій, зросло різко усвідомлення катастрофічних наслідків біотероризму. Проте, експерти переконують, що на всіх стадіях продукування даної зброї, існують певні бар'єри, які гальмують процес розробки. Це наводить на думку, що необхідна більш точна оцінка біотерористичній загрозі з урахуванням наявних знань та проблем. До того ж, попри низьку ймовірність створення нової, ефективної зброї, не варто відкидати можливі ризики.

До того ж, можемо зробити висновок, що започаткування системи запобігання стало універсальним та комплексним підходом, що поєднує в собі елементи спрямовані на вироблення ефективної протидії загрозам бактеріологічної зброї. Як вже було згадано, на сьогодні існує чимало різних міжнародних угод та програм, які передусім стосуються діяльності біологічних досліджень та відіграють визначну роль у функціонуванні міжнародного режиму нерозповсюдження. Становлення концепції запобігання різними міжнародними акторами значно вплинуло на рівень загрози використання біологічної зброї у всьому світі.

Список використаної літератури

1. Лапутіна Ю. Світовий досвід організації та правового забезпечення протидії біологічному тероризму / Ю. А. Лапутіна // Наука і практика. – 2014. – № 1. – С. 17-21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauipr_2014_1_6 ; Laputina Yu. Svitovyi dosvid orhanizatsii ta pravovoho zabezpechennia protydii biolohichnomu teroryzmu / Yu. A. Laputina // Nauka i praktyka. – 2014. – № 1. – S. 17-21. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauipr_2014_1_6
2. Anderson P. Bioterrorism: Pathogens as Weapons / P. Anderson // Journal of Pharmacy Practice. – 2012. – Vol. 25, Issue 5. – P. 521-529.
3. Biological Weapons, Bioterrorism, and Vaccines [Electronic resource] // The History of Vaccines. – Mode of access: <https://www.historyofvaccines.org/content/articles/biological-weapons-bioterrorism-and-vaccines>

5. Biological Weapons and Warfare [Electronic resource] // RAND Corporation Rand Corporation. – Mode of access: <https://www.rand.org/topics/biological-weapons-and-warfare.html>

4. Frischknecht F. The history of biological warfare [Electronic resource] / F. Frischknecht // EMBO Reports. - 2003. – Vol. 4(Suppl 1). – S.47–S52. – Mode of access : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1326439/>

6. Whitsby S. Biological Warfare against Crops / S. Whitsby. – Basingstoke : Palgrave, 2002. – 328 p.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2019 р.

O. Ivasechko,

M. Livitska

INTERNATIONAL BACTERIOLOGICAL WEAPONS NON-PROLIFERATION REGIME: PROBLEMS OF FUNCTIONING

An important epidemiological problem of the XXI century, which continues to pose a threat to international security, is the development and spread of bacteriological weapons for anti-humanitarian purposes, which primarily involves the development of bio-aggression and bioterrorism. Feeling its inability to resist a civilized world, terrorists choose alternative methods of struggle in order to achieve their goals. Moreover, considering the availability of dangerous agents, the relatively low cost, ease of use, the primacy of use and the subsequent consequences of the damage, it is precisely biological weapons that are now considered one of the most realistic means of use during terrorist attacks.

It becomes clear that in order to effectively protect against bacteriological weapons, it is necessary to introduce additional measures that would be sufficiently effective to restrict the production of weapons. That is when a system of prevention comes up that includes a wide range of issues. Subsequently, it becomes a global verification system, which includes: a strict international regime for the prohibition of bacteriological weapons, large-scale monitoring of research on dangerous microorganisms, as well as their use and distribution, response plans, and the definition of international action in response to the use of weapons. The concept of a prevention system is an integrated approach that combines international and national security issues to counteract biological weapons. In addition, for the comprehensive implementation of the prevention system, the G-7 participants at the Canada Summit launched a Global Partnership Against the Proliferation of Weapons and Materials of Mass Destruction, which later included 28 countries. The Partnership Program included four priority areas: nuclear security, weapons of mass destruction, implementation of the Security Council resolution and biological protection.

As we see, the development of biotechnology is being implemented together with the management of new mechanisms for their regulation. More and more updated national and international documents are being developed, aimed at legal regulation and control over the production and distribution of "fresh" biological substances. The maintenance of these documents becomes mandatory for the results of the activities of bioscientists to be available to more users.

Key words: *international regime, functioning, bacteriological weapon, bioterrorism, nonproliferation, concept of prevention, bioprotection.*

УДК 329.1/6

К. В. Караман

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ ПАРТІЙ В СУЧАСНІЙ ПАРТОЛОГІЇ

В статті досліджується одна із актуальних проблем партології, яка пов'язана з процесами трансформації партій та їх типології. Стаття ставить за мету розкрити існуючі на сьогодні підходи до проблеми типології партій. В статті показано, що характерною рисою сучасної партології є поділ партій на системні та антисистемні. Системні партії класифікуються як партії мейнстріму. Їх типологія сьогодні визначається не тільки класичною матрицею – ліві-праві-центр, але як і партія-картель. Проблема класифікації антисистемних партій має яскраво виражений дискусійний характер. Одночасно відбувається процес зближення системних та антисистемних партій, створення так званих гібридних партій. Проведений аналіз демонструє, що проблема типології партій в сучасній партології не має однозначних підходів і має дискусійний характер.

Ключові слова: *типологія, партологія, партія-мейнстріму, системні партії, антисистемні партії.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-114-123

Проблема типології партій сьогодні є однією з актуальних проблем. Великий інтерес до даної теми обумовлений збільшенням динаміки партійного будівництва, інтенсивністю процесу партогенезу, який має багатовекторний характер. У контексті цього різко актуалізувалась проблема ідентифікації партій, в наслідок неможливості їх визначення в рамках класичних кваліфікаційних матриць. Основи прийнятої класифікації партій були закладені М. Вебером, а потім отримали подальший розвиток в праці М. Дюверже «Політичні партії» [7]. Їх концептуальні підходи отримали подальший розвиток в працях О. Кіркхаймера, З. Ноймана, Дж. Сарторі.

У той же час в умовах постіндустріального суспільства змінюється соціальна структура суспільства, що призводить і до якісних змін світоглядних установок електорату, появі нових потреб та вимог, які не могли вписатись в рамки існуючої ідеологічної парадигми - праві-ліві-центр. Виникають нові партії, які за своїми світоглядними установками, так й за своєю структурою, цілями, задачами та функціями не підпадали до класифікації. Традиційні партії, діючі в межах даної парадигми, також трансформувались, здобули нові якісні характеристики які дали можливість дослідникам використовувати по відношенню до них таке поняття як «партії мейнстріму».

Усе це вимагало від дослідників пошуку нових підходів до класифікації як нових партій, так і для більш чіткого визначення типу старих партій, що трансформувались. Проблема типологізації стала однією з найбільш досліджуваних у сучасній політичній науці. У той же час складність процесу партогенезу обумовила різноманітність підходів до його аналізу. Для України, де процес партогенезу відбувається надзвичайно активно, а процес формування її партійної системи носить незалежний характер, проблема типології партій особливо актуальна.

Проблема типології партій широко представлена в працях західних дослідників. Серед них особливо необхідно виділити праці Г. Івелла, О. Кіркхаймера, М. Картце, Х. Маргеттса, К. Мюдде, Дж. Сарторі, П. Таггарта. Серед авторів, які працюють на пострадянському просторі це праці К.А. Александрова, А. Бадаєвої, Г. Вайнштейна, К.Г. Холодковського, С.В. Поцелуєвої, В.М. Сергєєва, Л.В. Сморгунова, Є.Н. Спасського. Серед українських дослідників це праці Т.М. Бруса, М.І. Гримської.

Мета даної статті розкрити існуючі на сьогодні підходи до типології партій, розкрити критерії, які лежать в основі їх класифікації.

Звернення дослідників до проблеми типології партій обумовлена не тільки з точки зору подальшої розробки теоретичних основ партіології, але й об'єктивною реальністю політичного процесу, в рамках якого відбувається процес формування третього типу партійної системи, яка характеризується множинністю партій та фрагментацією політичного ландшафту, розмитістю самої організаційної структури партії, форми політичної організації, звуженням функцій [6, с. 54].

Однією з характерних рис даного процесу є поява великої кількості нових партій. Так, за підрахунками російського дослідника Г. Вайнштейна в ХХІ ст. з'явилося 69 нових партій, у тому числі 40 з 2010 р. по 2017 р. [5, с. 19]. Активно відбувається процес фрагментації політичного та подрібнення електорального простору. Яскраво це можна побачити на прикладі Німеччини. Так, в 1976 р. у виборах брали участь 17 партій, у 2017 р. їх кількість склала 42 [28, с. 18]. Усього в Німеччині офіційно зареєстровано понад 110 партій [6, с. 54]. Процес фрагментації політичного простору характерний для більшості країн. Так, в Австрії сьогодні нараховується понад 300 політичних партій [28, с. 18].

Одночасно проходить процес трансформації системних партій. У цих умовах виникає нагальна необхідність визначити сутність цих явищ. Більш чітко визначити поняття «нова партія». Особливо актуально це було для країн перехідного періоду, де в кожних виборах після режимної трансформації брало участь в середньому 5,6 % нових партій, які отримали в середньому 19 % голосів виборців [17, с. 9]. Концепт даного поняття був даний в працях західних дослідників С. Хага, К. Сіттера, М. Тавітса, який дав наступне визначення нової партії. «Новою є та партія, яка або виникла в наслідок розколу існуючої партії, або достовірно є новою у тому сенсі, що вона утворюється без якої-небудь допомоги членів існуючих партій [30, с. 87].

Ознаки «нової партії» докладно досліджує російській дослідник Л.В. Сморгунов. До них він відносить відсутність зв'язків з історично-існуючими партіями, як правило вони виникають між виборами, та намагаються зайняти певну не зайняту ідеологічну нішу чи вступають в конкуренцію за неї з іншими партіями, мають нову назву та нових лідерів [17, с. 10]. У цей період серед наукової спільноти широке розповсюдження отримує поділ партійних систем на два табори – це партії системні та антисистемні.

Під поняттям системних партій розуміють всі традиційні партії, які ще називають партіями-мейнстріму. Сутність моделі розвитку, яку реалізує мейнстрім є глобалізм та орієнтація на продовження глобалізації. Формування мейнстріму в західному світі дослідники відносять до 90-х рр. ХХ ст., який на практиці виражався у стиранні протиріч між право та лівоцентристськими партіями, які боролись за владу [15, с. 11].

До антисистемних партій, які ще часто називають антиглобалістськими включають всі ті партії, які не можуть бути визначені та описані в рамках визнаних критеріїв. Практично всі дослідники сходяться на тому, що феномен антисистемності є надзвичайно

складним та чітко простежується тенденція до його подальшого ускладнення [5, с. 22]. Само поняття антисистемної партії було введено Дж. Сарторі в 60-х рр. минулого сторіччя. Під цим поняттям автор мав на увазі добре ідентифіковані партії з виступаючими ультраправими чи ультралівими альтернативами існуючому політичному режиму, та які відносяться до партій ультрарадикального екстремістського толку.

До типології системних партій в цей період широко використовується концепт, який був введений в науковий обіг О. Кіркхаймером «хапай всіх» (catch-all-party), так звані «всеїдні партії», які втягують до себе представників усіх соціальних верств [23, с. 163]. Прикладом таких партій, які намагались врахувати інтереси та сподівання усіх верств населення, інтегрувати в себе як можна більше громадян є ХДС та ХСС в Німеччині, Австрійська народна партія. На початку XXI ст. ці партії вступили в нову фазу свого розвитку, яка характеризувалась глибокою системною кризою, яка яскраво проявилась в скороченні їх чисельності та впливу, втрати частини свого електорату [12, с. 32].

Зіткнувшись зі складнощами ці партії приступили до пошуку нової моделі поведінки, яка змінювала їх внутрішню структуру, функції. Такий тип партій був виділений ще в кінці 80-х років минулого сторіччя Р. Катцом та П. Меіром - «партія картель» чи «картельна партія». Партія-картель - це модель політики участі, які передбачає бюрократизацію партій, її зрощування з державним апаратом [1, с. 41]. Її ознаками дослідники виділяли наступні: зрощування з державою через доступ до публічних постів, державне фінансування, широке використання державних ЗМІ, послаблення міжпартійної конкуренції, партії картелі домовляються між собою, підвищення рівня «всеїдної партії» за оцінкою Р. Катц та П. Меір перетворює їх в напівдержавні агентства. Як правило це правлячі партії [22]. Ці науковці вбачали можливість трансформації правлячих партій Німеччини, Австрії та партій Північної Європи в партії такого типу.

Ряд дослідників схильні бачити у картельних партіях гібрид масової та кадрової [18, с. 101]. Даний концепт типології викликав широку дискусію і далеко не всіма науковими та експертними спільнотами він сприймається. На сьогодні приведена типологія носить все ж таки характер гіпотези [18, с. 109].

Ряд дослідників на основі аналізу процесу трансформації, який відбувається в партійних системах в першу чергу в країнах Європи, схильні виділяти партії символічного толку [14, с. 27]. Під даним типом партії вони розуміють коаліцію, яка формується біля значущих політичних символів, які відображають різні сегменти політичної культури, і яка не співпадає з формально визначеним звичайним партійним ландшафтом. Прибічники такого підходу визначають символічну партію через концепт політичної культури [14, с. 27]. Основою цих партій є соціоморальна середа. Критеріями ідентифікації символічних партій є прапори, свята, у той час як ідеологічні доктрини і партійні білети відіграють тут другорядну роль [14, с. 31].

Виділяють і такий тип партій як «програмні», які мають ідеологічну основу та відображають інтереси певної верстви населення. Прикладом слугує партія «Яблуко» в Росії. Існують і «харизматичні» партії, де лідеру надано велику роль і в яких майже не зачіплюється змістовна складова політики [10, с. 146]. Прикладом такої партії може слугувати іспанська партія «Подemos», коли 50 % громадян добре знали та симпатизували її лідеру Пабло Іглесіас, і тільки 1% знали про існування Подemos [19, с. 17]. А також клієнтистські партії – партія яка пропагандує загальнозначущі блага, на практиці ж піклуються лише про забезпечення своєї клієнтури – групи своїх виборців з допомогою різного плану ресурсів, субвенцій, пілг тощо [19, с. 17].

Розробка концепту типологізації партій із антисистемного табору зіткнулась з великими складнощами – неможливістю вписати їх до традиційного «мейнстримного» політичного простору, оцінюючи їх в парадигмі «праві-ліві- центр» за допомоги стандартних критеріїв.

Сам термін антисистемна партія був введений ще в минулому сторіччі Дж. Сарторі. Тоді під цим поняттям розуміли опозицію в існуючому політичному режимі, та партії які відносяться до партій ультрарадикального екстремістського толку. Сьогодні таке тлумачення антисистемних партій не відображає їх суті і не може бути використане для їх ідентифікації. У цьому контексті проблема розмежування системної та несистемної політики стала в ході аналізу значно складнішою та має тенденцію до нарощення складнощів у визначенні їх принципових відмінностей, а також при виділенні типології антисистемних партій. Складнощі при виділенні суті та описі нових антисистемних партій в межах старих критеріїв призвели до того, що саме поняття антисистемності носить дискусійний характер і має різні визначення. Так, в літературі для визначення причетності до антисистемних партій широко використовується наступне визначення - це партії виклику, партії протесту, бунтівні партії, антиістеблішментські партії, партії аутсайдерів.

Ф. Хартлеб виділяє всередині антисистемних партій як націоналістичну праву популістську партію з антиісламською направленістю (прикладом слугує угорська партія Йоббік, фінська «Справжні фіни»), неординарні «клоунські» партії (Рух Палікота), масово-орієнтовні, лідери яких є активними інтернет-блогерами, як лідер партії Свободи в Нідерландах [21]. Крім того при описі даних партій такі назви як партія-спалах (flash-party), couch-party – партія, яка розміщується на дивані, а також партії, які дистанціюють себе від звичайної політики. Це «Незалежні особи» в Словаччині, «Звичайні люди», а також на початку її діяльності відносили і Рух п'яти зірок [2, с. 47]. Для них усіх характерне широке використання Інтернету та соціальних мереж. Принципово новим типом партій, які знаходяться в антисистемному таборі стали мережеві партії.

Вперше даний тип партій був введений Х. Маргеттс, яка розглядала їх появу як закономірний результат розвитку траєкторії партогенезу від домінуючої кадрової партії до масової, а потім до всеохоплюючих та картельним і врешті до нового типу партій, визначеної як «кіберпартія» [26]. Витоки даного типу вона бачить у зміні патерну політичної участі, розповсюдженням змішаних електоральних систем та розвитком Інтернету та мережевих систем. Ключовою ознакою цих партій вона бачить - відмову від звичайного формального членства і перехід на прямі зв'язки з виборцями [27].

Сьогодні по відношенню до даного типу партій використовується ряд термінів. Це кіберпартії, онлайн-партії [11], віртуальні, Інтернет-партії, партії одного автобуса [16, с. 32], а також мережеві партії. Ознаками даного типу партій дослідники вважають відсутність членства, партійні канали комунікацій є мережеві канали, внутрішні та зовнішні, це прямі зв'язки з виборцями, сильна партійна конкуренція за різноманітні уподобання виборців, а їх роль в політичному ландшафті – це положення між громадянським суспільством та державою [16, с. 30].

Відрізняючи різноманітність цих партій, дослідники роблять висновок, що всі вони як правило позиціонують себе як супротивника існуючих партій, чітко визначаючи свої позиції як антиполітичні, антиістеблішментські та відносять себе до антисистемних партій. Всі вони несуть у собі потужний протестний потенціал, є прибічниками демократії, що дозволяє говорити про них як о популістських партіях [13, с. 129]. У той же час в рамках ідеологічних критеріїв їх достатньо складно ідентифікувати [16, с. 32], бо вони можуть

бути рознесені по всьому політичному спектру: від лібертаріанства до консерватизму ультра правого толку та націоналізму [13, с. 129]. Яскраво вираженою особливістю цих партій є їх персоналізація. До них у повній мірі можна віднести тезу про те, що на зміну програмам приходить імідж партійних лідерів як найбільш ефективний інструмент комунікації та інформації. Яскравим прикладом може слугувати Партія свободи в Нідерландах, яка фактично складається з однієї особи – її лідера Г. Вілдерса, є у той же час однією з впливових політичних сил в країні [13, с. 130].

Перевага даного типу партій перед традиційними є те, що вони мають незначні витрати на партійний апарат, мають широку аудиторію, інтерактивний характер спілкування, інтенсивний та швидкий інформаційний обмін [13, с. 130]. Найбільш яскравими представниками даного типу партій сьогодні є Партія звітності, компетентності та прозорості (РАСТ), яка раніше мала назву Онлайн-партія Канади, Партія сподівання в США, Рух Палікота в Польщі, яка потім отримала назву Твій рух, Словацька партія Простий народ та незалежні особистості.

До них можна віднести і Піратські партії, які виникли у віртуальній мережі. Ці партії трансформувались в реальну політичну силу, увійшовши не тільки у місцеві та регіональні органи влади, але й на національному та наднаціональному рівнях, отримавши від своїх виборців мандати представляти їх інтереси у Європейському парламенті.

Особливо необхідно виділити Рух п'яти зірок в Італії, який зародився як мережева партія, а сьогодні вона знаходиться на стику між різними організаційними моделями та концепціями демократії, поєднуючи у собі онлайн та автономний режим присутності, має горизонтальні структурні елементи, але процес прийняття рішень відбувається зверху донизу. Партія розташована за межами ідеології, маючи електорат з різними поглядами [20, с. 432]. Дослідники вважають, що партії типу онлайн мають хороші перспективи, бо вони відповідають запитам виборців, надаючи їм можливість реалізовувати свої інтереси через віртуальні форми політичної участі [11].

Ряд дослідників по відношенню до антисистемних партій використовують поняття «маленька партія» - це партія, яка не входить і не очолює уряд і в перспективі не зможе, так як має обмежену кількість виборців. Як правило малі партії концентруються на відносно вузькій цільовій електоральній групі, яка не входить до інтересів крупних партій [3, с. 10]. У той же час вони володіють значним сумарним потенціалом, формують розрізнені мережеві структури. Як правило вони висувають свої лозунги, які мають значення для невеликої електоральної групи, інтереси яких великі партії не віддзеркалюють [3, с. 9]. Кількість подібних партій, діючих як правило на регіональних та місцевих рівнях, а іноді й на федеральному незмінно зростає, як правило це партії однієї теми, інтересу - Партія жінок, чи партії одного регіону – Баварська партія [3, с. 9].

Малі партії, як вважає ряд дослідників виконують функції індикаторів та своєчасних суспільно-політичних сигналів. Вони дозволяють утягнути в політичний дискурс широке коло, у тому числі і радикальні точки зору [9, с. 64]. Одночасно вони створюють нову конкурентну середу [3, с. 9]. По відношенню до малих партій широко використовується поняття етабліровані партії. Це малі партії, які досягли успіху, отримали мандат в парламент і визнаються іншими акторами і політичними партіями як можливий партнер для коаліції [8, с. 25].

З виникненням нових антисистемних партій сьогодні чітко простежується тенденція зближення системних та антисистемних партій, коли системні партії беруть на озброєння як лозунги, так і ряд позицій, зокрема їх різко негативне відношення до мігрантів,

підлаштовуючись під вимоги та настрої свого електорату [5, с. 23]. Це дало можливість ряду дослідників використовувати для характеристики партій такі поняття, як «відносна антисистемність», популістські партії, «часткова» чи «обмежена антисистемність», коли партії стоять на несприйнятті лише окремих позиціях, але які мають принципове значення – це євроінтеграція [5, с. 23-24]. Одночасно відбуваються процеси пов'язані з трансформацією антисистемних партій в системні. Яскравим прикладом може слугувати «Народна партія Норвегії».

При пошуку критеріїв типології антисистемних партій, ряд дослідників використовують приставки ультра (праві чи ліві), доповнюючи даний критерій оцінки – радикальним популізмом. При цьому, як правило, не розкриваючи чим радикальний популізм в епоху постіндустріального суспільства відрізняється від своїх попередників. Такий підхід, на наш погляд є занадто спрощеним та характеризує прагнення розглядати партії в контексті парадигми традиційного політичного спектру «праві-ліві-центр», що не дає можливості зрозуміти сутність нових партій і веде до помилкових висновків. Так, Партія піратів Північної Європи носять несистемний характер, у той же час вони нічого спільного не мають ні з популізмом, ні з радикалізмом. У той же час, потрібно погодитись з тим, що більшість серед впливових та багаточисельних, в межах так званих несистемних партій – це партії правого толку.

Проведений нами аналіз свідчить про те, що більшість дослідників відносять антисистемні партії до партій правопопулістського толку. У той же час питання про критерії даного типу партій носить яскраво виражений дискусійний характер, а поняття «праворадикальні партії» по відношенню до антисистемних партій має новий зміст і трактується й оцінюється дослідниками по-різному. Сьогодні існує декілька підходів до визначення даного типу партій.

Так, російські дослідники О. Барсуков та С. Бірюков вважають, що на рубежі ХХ-ХХІ ст. виникає нова «права хвиля», для характеристики якої вводять термін «позасистемний напрямок» [4, с. 94] і пропонують свою типологію праворадикальних європейських партій в незалежності від ідеології, цілей та методів діяльності. Це ультраправі, які відстоюють національну ідентичність, соціальну гомогенність та традиційну модель політичного порядку. Їх стратегія - консервативна революція, розрив з існуючою політичною системою та цінностями. До цього типу вони відносять Партію свободи в Австрії, Національний фронт у Франції, Фламандський блок та Фламандський інтерес у Бельгії.

В ХХІ ст. процес схрещення взаємовпливу включив у себе партії мейнстріму та антисистемні партії, внаслідок чого з'явилися гібридні партії, таких як СИРИЗА, яка сьогодні знаходиться при владі, риси гібридності присутні у італійській партії – Рух п'яти зірок, яка офіційно відкидає наявність будь-якої ідеології.

На думку дослідників сила нових антисистемних партій полягає по-перше, що вони використовують відрив партій мейнстріму від своїх виборців, які не збагнули про зміну їх настроїв. Яскравим прикладом може слугувати успіх партії «Альтернатива для Німеччини» на виборах 2017 р. яка відібрала голоси у ХДС. По-друге вони використовують свою привабливість, яку мають у широких масах населення, завдяки своєму протистоянню з елітними групами, що мають чітке та яскраве позиціонування в ЗМІ та соціальних мережах. По-третє, за висловом Е. Гіденса на їх користь грає «нищівна сучасність» в образі глобалізаційних процесів, внаслідок чого відбувається процес розмивання соціальної структури суспільства, а також розмивається ідентичність великих

соціальних груп [15, с. 21]. Вчетверте, сьогодні мейнстріму не вдається ефективно інкорпорувати нові запити суспільства та створювати затребуваний новими соціальними групами політичний дискурс як це було ще недавно

Такі перспективи ролі та значення антисистемних партій особливо правого толку розділяють не всі автори. Так, А. Бадаєва вважає, що їх ресурси фактично вичерпані та посилення їх впливу не має перспектив подальшого росту.

Під впливом антисистемних партій відбувається процес трансформації і партій мейнстріму. Він носить достатньо складний характер та вимагає спеціального аналізу, що неможливо зробити в межах даної статті. Розглядаючи типи партій в сучасних політичних системах, у тому числі європейських держав дослідники виділяють такі типи партії як домінантна, критеріями якої є електоральні успіхи та відсутність перспективи поразки на виборах, тривале перебування при владі, контроль по відношенню до виконавчої влади, що є ключовою характеристикою домінантності, привілейований доступ до основних кадрових призначень у виконавчій та законодавчій владі, її програмні установки визначають вирішальний вплив на суспільний дискурс та свідомість.

Таким чином, констатуємо те, що проблема типологізації партій в сучасній партіології є найбільш актуальною проблемою вона не має однозначного трактування і носить яскраво виражений характер. Якщо поділ партій на дві великі категорії партій мейнстріму з їх класичною парадигмою (праві-ліві-центр) та антисистемні партії визнаються усіма дослідниками. То типологія антисистемних партій, як і саме поняття антисистемності трактується неоднозначно та носить дискусійний характер. Особливо це характерно для партій та політичних рухів правого толку. Всі дослідники говорять про надзвичайні складності класифікації партій, що нещодавно виникли, які поєднують у собі риси та методи дії, які не дають можливості їх класифікувати за критеріями, які маємо на сьогодні.

Список використаної літератури

1. Александров К. А. Картельные политические партии: особенности возникновения и политического участия / К. А. Александров // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2011. - №2. – С. 37-43 ; Aleksandrov K. A. Kartelnye politicheskie partii: osobennosti vznikhoveniya i politicheskogo uchastiya / K.A. Aleksandrov // Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region. Obshchestvennyye nauki. – 2011. - №2. – S. 37-43.

2. Балашов А. Н. Сетевые политические партии: особенности и перспективы в российском политическом процессе / А. Н. Балашов // Среднерусский вестник общественных наук. - 2015. - № 1. - С. 47–55 ; Balashov A. N. Setevye politicheskie partii: osobennosti i perspektivy v rossiyskom politicheskom protsesse / A. N. Balashov // Srednerusskiy vestnik obshchestvennykh nauk. - 2015. - № 1. - S. 47–55 .

3. Бирюков С. «Крайне правые» партии в современной Европе / С. Бирюков, А. Барсуков // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. - № 8. - С. 91-100 ; Biryukov S. «Krayne pravye» partii v sovremennoy Yevrope / S. Biryukov, A. Barsukov // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – 2011. - № 8. - С. 91-100.

4. Белов В. Б. О малых партиях современной ФРГ / В. Б. Белов // Доклады Института Европы. - 2015. - № 314 : Роль малых партий в партийно-политической системе Германии. - С. 7-11 ; Belov V. B. O malykh partiyakh sovremennoy FRG / V. B. Belov // Doklady Instituta Yevropy. - 2015. - № 314 : Rol malykh partiy v partiyno-politicheskoy sisteme Germanii. – S. 7-11.

5. Вайнштейн Г. Трансформация западноевропейского политического ландшафта и институционализация антисистемной политики / Г. Вайнштейн // Международная экономика и международные отношения. - 2018. - Т. 62, № 5. - С. 17 - 28 ; Vaynshteyn G. Transformatsiya zapadnoevropeyskogo politicheskogo landshafta i institutsionalizatsiya antisistemnoy politiki / G. Vaynshteyn // Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. - 2018. - Т. 62, № 5. - С. 17 - 28.

6. Васильев В. О некоторых особенностях партийно-политического ландшафта ФРГ / В. Васильев // Доклады Института Европы. - 2015. - № 314 : Роль малых партий в партийно-политической системе Германии. - С. 49-59 ; Vasilev V. O nekotorykh osobennostyakh partiyno-politicheskogo landshafta FRG / V. Vasilev // Doklady Instituta Yevropy. - 2015. - № 314 : Rol malykh partiy v partiyno-politicheskoy sisteme Germanii. - С. 49-59.

7. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – Москва : Академический Проект, 2000. - 538 с. ; Dyuverzhe M. Politicheskie partii / M. Dyuverzhe. – Moskva : Akademicheskii Proekt, 2000. - 538 s.

8. Кузнецов А. В. Современное положение малых партий в Германии / А.В. Кузнецов // Доклады Института Европы - 2015. - № 314 : Роль малых партий в партийно-политической системе Германии. - С. 21 – 27 ; Kuznetsov A. V. Sovremennoe polozhenie malykh partiy v Germanii / A. V. Kuznetsov // Doklady Instituta Yevropy - 2015. - № 314 : Rol malykh partiy v partiyno-politicheskoy sisteme Germanii. - S. 21 – 27.

9. Меден Н. Малые партии в современной политической системе Германии / Н. Меден // Доклады Института Европы. - 2015. - № 314 : Роль малых партий в партийно-политической системе Германии. - С. 59 – 72 ; Meden N. Malye partii v sovremennoy ppoliticheskoy sisteme Germanii / N. Meden // Doklady Instituta Yevropy. - 2015. - № 314 : Rol malykh partiy v partiyno-politicheskoy sisteme Germanii. - S. 59 – 72.

10. Михеева Г. М. Сравнительная характеристика современных российских и европейских политических партий / Г. М. Михеева // Вестник РГГУ. Серия : Политология. История. Международные отношения. - 2016. - №2(4). - С. 134 – 146 ; Mikheeva G. M. Sravnitel'naya kharakteristika sovremennykh rossiyskikh i evropeyskikh politicheskikh partiy / G.M. Mikheeva // Vestnik RGGU. Seriya : Politologiya. Istoriya. Mezhdunarodnye otnosheniya. - 2016. - №2(4). - S. 134 – 146.

11. Морозова О. С. Онлайн-партии как новое явление партийной и избирательной системы [Электронный ресурс] / О. С. Морозова // nauka-rastudent.ru: электронный научно-практический журнал. – 2015. - № 7. - Режим доступа : <http://nauka-rastudent.ru/19/2827/> ; Morozova O. S. Onlayn-partii kak novoe yavlenie partiynoy i izbiratelnoy sistemy [Yelektronniy resurs] / O. S. Morozova // nauka-rastudent.ru: elektronnyy nauchno-prakticheskiy zhurnal. – 2015. - № 7. - Rezhim dostupu : <http://nauka-rastudent.ru/19/2827/>

12. Павлов В. Эволюция партийной системы ФРГ: роль малых партий / В. Павлов // Доклады Института Европы. - 2015. - № 314 : Роль малых партий в партийно-политической системе Германии. - С. 28 – 48 ; Pavlov V. Evolyutsiya partiynoy sistemy FRG: rol malykh partiy / V. Pavlov // Doklady Instituta Yevropy. - 2015. - № 314 : Rol malykh partiy v partiyno-politicheskoy sisteme Germanii. - S. 28 – 48.

13. Парфенова Ю. В. Сетевые партии как новые акторы публичной политики в условиях кризиса парламентаризма / Ю. В. Парфенова // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. – 2015. – Т. 11, № 2. – С. 124-130 ; Parfenova Yu. V. Setevye partii kak novye

aktery publichnoy politiki v usloviyakh krizisa parlamentarizma / Yu. V. Parfenova // Politicheskaya ekspertiza: POLITEKS. – 2015. – Т. 11, № 2. – S. 124-130.

14. Поцелуев С. П. Символические партии как культурно- политический феномен: немецкий опыт в российской перспективе / С. П. Поцелуев // Полис. Политические исследования. - 2015. - № 4. - С. 22-33 ; Potseluev S. P. Simvolicheskie partii kak kulturno-politicheskiy fenomen: nemetskiy opyt v rossiyskoy perspektive / S. P. Potseluev // Polis. Politicheskie issledovaniya. - 2015. - №4. - S. 22-33.

15. Сергеев В. М. Политика “мейнстрима” и ее альтернативы в современном западном мире: на пути от мирового экономического кризиса к “невозможной политике”? / В.М. Сергеев, А. А. Казанцев, К. Е. Петров // Полис. Политические исследования. - 2017. - № 3. - С. 8 - 29 ; Sergeev V. M. Politika “meynstrima” i ee alternativy v sovremennom zapadnom mire: na puti ot mirovogo ekonomicheskogo krizisa k “nevozmozhnoy politike”? / V. M. Sergeev, A. A. Kazantsev, K. Ye. Petrov // Polis. Politicheskie issledovaniya. - 2017. - №3. - S. 8 - 29.

16. Сморгунов Л. В. Сетевые политические партии / Л. В. Сморгунов // Полис. Политические исследования. - 2014. - № 4. - С. 21 – 37 ; Smorgunov L. V. Setevye politicheskie partii / L. V. Smorgunov // Polis. Politicheskie issledovaniya. - 2014. - № 4. - S. 21 – 37.

17. Сморгунов Л. В. Феномен новых партий и его влияние на электоральное поведение / Л. В. Сморгунов // Человек. Сообщество. Управление. - 2008. - № 1. - С. 4 – 16 ; Smorgunov L. V. Fenomen novykh partiy i ego vliyanie na elektoralnoe povedenie / L.V. Smorgunov // Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie. - 2008. - № 1. - S. 4 – 16.

18. Спасский Е. Н. Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация: опыт западной партологии / Е. Н. Спасский // Полития. - 2008. - № 2. - С. 103 - 113 ; Spasskiy Ye. N. Transformatsiya politicheskikh partiy i ikh tipologicheskaya kontseptualizatsiya: opyt zapadnoy partologii / Ye. N. Spasskiy // Politiya. - 2008. - № 2. - S. 103 - 113.

19. Хенкин С. М. Феномен Подемос / С. М. Хенкин // Ибероамериканские тетради. - 2016. - Вып. 1. - С. 15-20 ; Khenkin S. M. Fenomen Podemos / S. M. Khenkin // Iberoamerikanskie tetradi. - 2016. - Vyp. 1. - S. 15-20.

20. Bordignon F. Fiva stars and a cricket. Beppe Grillo Shakes Italian Politics / F. Bordignon, L. Ceccarini // South European Society and Politics. - 2013. – Vol. 18, Issue 4. - P. 427 – 449.

21. Hartleb F. All Tomorrow's Parties: The Changing Face of European Party Politics [Electronic resource] / F. Hartleb // Wilfried Martens Centre for European Studies. – Mode of access : <https://martenscentre.eu/publications/all-tomorrow's-parties-changing-face-european-party-politics>

22. Katz R. The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth- Century Democracies [Electronic resource] / R. Katz, P. Mair // Political Parties: Old Concepts and New Challenges / R. Gunther, J. Ramón Montero, J. J. Linz. – Oxford : Oxford University Press, 2009. - Mode of access : <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0199246742.001.0001/acprof-9780199246748-chapter-5>

23. Kirchheimer O. Der Wandel des Westeuropäischen Parteisystems / O. Kirchheimer // Politische Vierteljahresschrift. -1965. - Vol. 6, № 1. – P. 20-41.

24. Lenk K. Theorie und Soziologie der politischen parteien. Hrsg. und eingel. von K. Lenk und F. Neumann / K. Lenk, F. Neumann. - Luchterhand Verlag GmbH, 1974. - 390 p.

25. Clarke A. Governments and citizens getting to know each other? Open, Closed, and Big Data in Public Management Reform [Electronic resource] / A. Clarke, H. Margetts // Policy & Internet. – 2014. – Vol. 6, Issue 4. - Mode of access : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/1944-2866.POI377>

26. Margetts H. The cyber party [Electronic resource] / H. Margetts // Causes and Consequences of Organisational Innovation in European Political Parties. – Workshop № 22. - Mode of access : http://www.governmentontheweb.org/sites/governmentontheweb.org/files/Cyber_party_paper.pdf

27. Margetts H. Virtual organizations [Electronic resource] / H. Margetts // The Oxford Handbook of Public Management / ed. by E. Ferlie, L. E. Lynn Jr., Ch. Pollitt. - 2009. - Mode of access : <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199226443.001.0001/oxfordhb-9780199226443-e-14>

28. Pelinka A. Vom glanz und elend der parteien: Struktur - und funktionswandel des osterreichischen parteiensystems / A. Pelinka. - Innsbruck ; Wien ; Bozen : StudienVerl, 2005. - 18 p.

29. Simoleit J. Was sind "Kleinparteien"? [Electronic resource] / J. Simoleit // Bundeszentrale für politische Bildung. - 2009. - Mode of access : <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/42190/was-sind-kleinparteien?p=all>

30. Tavits M. Party systems in the making: The emergence and success of new parties in new democracies / M. Tavits // British Journal of Political Science, Cambridge University Press. – 2008. - Vol. 38, № 1. - P. 113-133.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.

K. Karaman

THE PROBLEM OF TYPOLOGY IN CONTEMPORARY PARTY STUDIES

The processes of transformation of party systems in European countries are analyzed in the article. The emphasis is done on one of its processes of new parties appearing and their identification. On the basis of analysis of literature the thesis is grounded that the problem of classification of new parties is too disputable. Nowadays there are no common criteria in terms of which it is possible to carry out the process of identification. The commonly spread approach is their classification into parties of systematic type or mainstream parties and antisystematic parties. In terms of antisystematic parties there no common criteria that allow to define such parties. Antisystematic parties as the most part of researchers think, are the right-wing parties which are characterized by populism, antiglobalism, negative attitude towards any type of integration. In literature it is also possible to come across with such notions as hybrid parties or one-issue parties. The conclusion is made that in party studies there is a kind of search for new criteria for describing and analyzing new parties.

Key words: typology, partology, mainstream party, system parties, antisystem parties.

УДК 327(73:8):343.343.64”2017/2019”

Ю. В. Константинова
М. В. Клименченко

ПРОБЛЕМА НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ У ВІДНОСИНАХ США З КРАЇНАМИ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ЗА ПРЕЗИДЕНСТВА ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Розглянуто основні наслідки нелегальної міграції для країн світу. Визначено основні заходи для боротьби з незаконною міграцією що використовуються у різних країнах. Визначено місце проблеми у відносинах між США та країнами Латинської Америки. Проаналізовано політику Дональда Трампа з цього питання.

Ключові слова: міграція, нелегальна міграція, США, Мексика, Латинська Америка, внутрішня безпека, регіональна безпека

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-124-132

В умовах глобалізації міжнародна міграція, та проблеми, що вона викликає, вийшли на перший план світового порядку денного. Неможливо проводити ефективну політику на національному, регіональному та міжнародному рівнях без урахування всіх — політичних, соціально-економічних і культурних аспектів цього феномена, що має як позитивні, так і негативні сторони. В основі міграційних процесів сучасності лежать глобалізація світової економіки, розвиток комунікаційних зв'язків, транспорту, торгівлі і, як наслідок, взаємопроникнення культур. Міждержавні кордони поступово втрачають своє значення, що призводить до появи нових та загострення старих негативних процесів, одним з яких є незаконний обіг наркотиків.

Америка з самого початку свого існування є країною мігрантів і саме тому в сучасних США виникає безліч питань з проблеми сьогоденної міграції. З одного боку, мігранти сформували цю країну, тому перестати пускати їх означало б похитнути один з наріжних принципів організації життя Сполучених Штатів. З іншого ж боку, нелегальні мігранти порушили закон, що природним чином викликає обурення у кожного американця. Проблема ускладнюється тим, що в останню чверть століття число мігрантів, як легальних, так і нелегальних зросла в декілька разів.

Тема нелегальної міграції отримала широке вивчення у науковій літературі зокрема у працях О. Д. Воробйової, В. Н. Харламової, а також В. А. Іонцева та І. А. Алешковського. Відносини США та країн Латинської Америки знайшли відображення у роботах Н. А. Кареліної, зокрема в їх контексті проблема нелегальної міграції у праці «Нелегальна міграція в США: до та після НАФТА».

Метою статті є дослідити вплив проблеми нелегальної міграції на відносини США з країнами Латинської Америки за президентства Дональда Трампа.

З середини ХХ ст. однією з характерних тенденцій розвитку світових міграційних процесів є неухильне зростання масштабів нелегальної міграції. При цьому, незважаючи на реалізацію численних заходів, спрямованих на запобігання та протидію нелегальній міграції, за минулі десятиліття її масштаби в світі не тільки не зменшилися, але навпаки, значно зросли [7].

В даний час нелегальна міграція стала стійким і масштабним явищем, що впливає на соціально-економічні та політичні процеси в багатьох країнах сучасного світу. Найбільш явними наслідками нелегальної міграції є:

- доходи, що одержують нелегальні мігранти, не обкладаються податками (за винятком податку на придбані ними товари). Це означає упущений фінансовий прибуток;
- нелегальні мігранти надають несправедливі конкурентні переваги фірмам, які їх наймають, в порівнянні з фірмами, які не використовують працю мігрантів;
- на незаконних мігрантів не поширюється положення про мінімальну заробітну плату або національні або галузеві угоди про заробітну плату, тому використання їх праці, може підривати рівень оплати низькокваліфікованих місцевих працівників;
- законність чи незаконність в'їзду може впливати на рівень підготовленості приїжджих робітників, навіть якщо схема легального допуску не передбачає відбору за ступенем кваліфікації. Кваліфіковані робітники або фахівці набагато більш схильні прибувати в країну по законним каналах, навіть в тому випадку, якщо їх кваліфікація не є причиною в'їзду в країну;
- роботодавці можуть не дотримуватися норм забезпечення здоров'я та безпеки праці мігрантів, що загрожує травматизмом або смертельними випадками. Для порятунку або лікування постраждалих, розслідування причин смерті або організації похорону загиблих може знадобитися участь поліції і медичних служб;
- незаконні мігранти з прибуття не обстежуються на наявність хвороб і вірусів і в період свого перебування в країні не мають достатнього доступу до медичного обслуговування. Поряд з цим вони піддаються ризику різних захворювань під час переїзду, особливо якщо їх перевезення здійснюється за контрабандним каналам. Потенційно це може створити серйозну загрозу громадській охороні здоров'я, оскільки хвороби можуть поширитися серед корінного населення. Особливо небезпечні туберкульоз, випадки якого, схоже, знову виникають в деяких частинах Європи, і ВІЛ-інфекції, оскільки багато нелегально перевезених жінок використовуються в секс-індустрії;
- маючи малий доступ до легальної зайнятості, мігранти частіше підпадають під вплив кримінального світу;
- засудження нелегальних мігрантів може завдати шкоди соціальній згуртованості суспільства, якщо воно поширюється і на тих, хто прибув в країну законним шляхом;
- нелегальні мігранти інколи вимушені залишатися в країні довше, ніж самі того хотіли б, навіть часто не маючи роботи, оскільки побоюються виявлення і додаткових витрат при в'їзді та виїзді;
- порушення житлового кодексу, іншими словами перенаселення займаних житлових площ, так як нелегали або їх підрядники намагаються заощадити на оренді;
- руйнування сімей, так як мігранти-робітники змушені дуже довго перебувати далеко від своїх родин;
- економічний тягар для платників податків, так як мігрантам доводиться користуватися медичними послугами в громадських медичних установах, їхні діти відвідують громадські школи, збільшуються витрати муніципалітетів на підтримку правопорядку, тощо.

Заходи, спрямовані на боротьбу з незаконною міграцією, являють собою поєднання ефективного міграційного законодавства, профілактичних і правозастосовних заходів. Дані заходи здійснюються як в окремих державах, так і на загальносвітовому рівні [7].

Міжнародно-правовою основою боротьби з незаконною міграцією є Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітря. В протидію незаконній міграції держави ставлять дві мети: обмежити число незаконних мігрантів і припинити діяльність злочинних структур, що займаються їх незаконним ввезенням [11].

Для протидії незаконній міграції застосовуються різні заходи, основними з яких є:

- посилення заходів відповідальності за організацію незаконного ввезення мігрантів;
- вдосконалення роботи прикордонних служб;
- обмеження випадків незаконного працевлаштування шляхом здійснення контролю за ринком праці, застосування адміністративних, кримінальних та цивільно-правових санкцій проти роботодавців;
- застосування санкцій до перевізників, тобто транспортним компаніям, які ввезли нелегального мігранта по суші, по воді або повітрям;
- посилення відповідальності іноземних громадян за незаконне перебування в країні;
- контролювання чисельності осіб з незаконним статусом за допомогою висилки або міграційних амністій;
- більш широке використання каналів законної міграції;
- посилення міжнародної взаємодії;
- надання фінансово-економічної допомоги країнам походження незаконних мігрантів.

Отже, проблема нелегальної міграції залишається актуальною для багатьох країн світу. І набуває особливої актуальності в контексті відносин США та країн Латинської Америки. Південний сусід є головним «донором» мігрантів для Сполучених Штатів, а американсько-мексиканській кордон, як відомо, є «найактивнішим» у світі та виступає місцем «початку нового життя» нелегальних мігрантів [11].

Відносини між Сполученими Штатами Америки та Латинською Америкою завжди були досить непостійними та часом «натягнутими». Особливо це стосувалося сумнозвісного кордону, що бере свій початок біля узбережжя Мексиканської затоки і простягається по фарватеру річки Ріо-Гранде на дві тисячі дев'ятнадцять кілометрів. Проте зараз основною проблемою є не фактична межа, а кількість емігрантів, які незаконно перетинають кордон в пошуках роботи і кращого життя [12].

Більше 50% з 11 млн. нелегальних іммігрантів, які проживають на території США, прибули з Мексики. Тому контроль за кордоном є основним завданням політики США останні десятиліття. За даними Міністерства внутрішньої безпеки країни, кількість успішних незаконних проникнень через кордон скоротилося з 1,7 мільйонів в 2005 році до 170 тисяч в 2015-му. Частка затриманих прикордонною службою за той же період зросла з 36% до 54% в рік [11].

Починаючи з 1990 року, США і країни Латинської Америки намагалися згладити наявні суперечності на основі підписаних угод про співпрацю в різних областях. Так, наприклад, згідно із законом про імміграцію в країну 1990 року були введені квоти на кількість імміграційних віз, які видаються щороку. В країну допускалося не більше 675 тисяч осіб. При цьому було передбачено збільшення числа патрульних нарядів, для чого були найняті 1000 прикордонників [2].

Після терористичних атак 11 вересня 2001 року увага суспільства переключилася з нелегальних іммігрантів на іммігрантів, що залишилися в країні після закінчення дії візи.

Міграційне питання було знято з порядку денного і фактично не обговорювалося кілька років аж до приходу нового президента Барака Обами [5].

Імміграційна концепція Обами включала в себе як жорсткі обмежувальні елементи (за перші три роки перебування при владі з країни було вислано рекордну кількість нелегалів), так і ліберальні (виведення нелегальних іммігрантів «з тіні» за рахунок надання їм права на довготривале перебування в країні — передбачалося, що бажаючі залишитися в США будуть зобов'язані пройти курси англійської мови і виплатити грошовий штраф за нелегальне перебування в країні).

У листопаді 2014 році Барак Обама підписав указ про підтримку нелегальних мігрантів. Згідно з яким, захист від можливої депортації отримали близько п'яти мільйонів іноземців, які проживали в США без дозвільних документів.

Барак Обама планував вирішувати проблему за допомогою лібералізації імміграційної політики. Дональд Трамп, нинішній президент США, поставив завдання побудувати стіну на кордоні з Мексикою, причому за рахунок свого південного сусіда. Ще у 2015 році Дональд Трамп пообіцяв вислати всіх нелегалів з США [3].

Вже влітку 2016 року, в розпал передвиборної кампанії, Трамп особисто попередив президента Мексики Енріке Пенья Ньето про плани звести загородження і таким образом стримати наплив нелегалів до США. При цьому Трамп підкреслив, що мова йде саме о стіні, а не про «паркан». На думку Дональда Трампа, Сполучені Штати Америки — єдина держава в світі, чия імміграційна система ставить потреби інших держав вище своїх власних. Щоб змінити ситуацію і слідувати насамперед національним інтересам, він у своєму імміграційному плані акцентував увагу на трьох основних принципах імміграційної реформи:

- будівництво стіни уздовж південного кордону країни, оскільки «нація без кордонів - це не нація»;
- необхідність дотримання і захисту законів;
- збільшення числа робочих місць, оплати праці та безпеки всіх американців під гаслом «спочатку — американські робітники».

Звертаючись до співробітників міністерства внутрішньої безпеки, президент заявив, що стіна запобіжить проникненню в США нелегальних іммігрантів і наркокартелів з усієї Південної Америки. Крім того він розпорядився про припинення фінансування міст, які ховають у себе нелегальних мігрантів. Указ передбачає серед іншого створення 10 тисяч нових робочих місць в області контролю за кордоном [3].

Число нелегальних мігрантів з Мексики, які перейшли кордон з США, за перший місяць правління Дональда Трампа скоротилося на 40%. Про це повідомила американська Прикордонно-митна служба, зазначивши, що в січні на кордоні були затримані 31 578 осіб, а в лютому — вже 18 762.

У червні 2018 року в США вступило в силу нове міграційне законодавство, яке передбачає жорстку політику протидії нелегальній міграції на кордоні країни. Адміністрація президента Дональда Трампа назвала акцію «політикою нульової терпимості», та спрямована вона на повний захист Штатів від напливу нелегальних мігрантів, зокрема з Мексики та Гондурасу [3].

Через те, що мігранти досить часто незаконно перетинають кордон зі своїми дітьми, нова міграційна політика передбачала тимчасове утримання дітей нелегалів у спеціальних таборах, під час суду над їх батьками за порушення правил перетину кордону або іншого законодавства. Всього в США було створено близько сотні притулків в 17 штатах. Вони

розташовані переважно на кордоні з Мексикою в штатах Техас, Каліфорнія, трохи менше в Арізоні. Також подібні місця для утримання дітей розташовані в штатах Флорида, Орегон, Вашингтон, Нью-Йорк, Канзас, Іллінойс, Мічиган, Пенсільванія, Південна Кароліна, Вірджинія.

Однак незабаром під тиском громадськості, політиків і дружини президент США підписав указ, який забороняє забирати дітей у мігрантів на кордоні, тепер вони повинні знаходитись у таборах разом [3].

21 грудня 2018 року Конгрес не затвердив проект бюджету на наступний фінансовий рік через суперечку з Трампом щодо виділення 5,7 млрд доларів, які вимагав останній, на зведення стіни вздовж кордону з Мексикою. Конгрес на ці цілі погодився надати лише 1,3 млрд. Суперечки навколо стіни стали причиною «шатдаун» - часткової блокування роботи державних установ США, яке тривав 35 днів, ставши найтривалішим в історії країни.

Після провалу переговорів з демократами 15 лютого 2019 року Дональд Трамп підписав указ про введення в країні надзвичайного стану. За допомогою режиму НС президент США розраховував знайти в обхід Конгресу відсутні державні кошти, необхідні для швидкого будівництва стіни. Вже у другій половині 2019 року міністерство оборони США виділило 3,6 млрд доларів (у перерахунку - близько 3,3 млрд євро) на будівництво захисної стіни на кордоні з Мексикою, отже Трампу вдалося досягнути бажаного результату [5].

Ключовим аргументом в полеміці Трампа щодо емігрантської загрози стали «каравани мігрантів», які починаючи з 2018 року почали організовуватися у країнах Латинської Америки і рушати до американського кордону. У квітні 2019 року він писав у «Твіттері» що їх «краще зупинити до того, як вони дістануться до кінцевої цілі».

«Караван людей», про який говорив Трамп, — це щорічний протестний марш центральноамериканських мігрантів, учасники якого намагаються привернути увагу до ситуації, коли десятки тисяч вихідців з цих країн біжать до Мексики або США, рятуючись від сутичок злочинних угруповань або політичної нестабільності у своїх країнах. Більшість учасників маршу — жителі Гондурасу [3].

Трамп також пообіцяв посилити тиск на Мексику через біженців з Центральної Америки. Він в черговий раз розкритикував міграційну політику країни, вказавши на мінуси законодавства. На це міністр закордонних справ Мексики відповів, що «караван мігрантів» розходиться за рішенням учасників. «Міграційна політика є частиною мексиканського суверенітету, і ми проводимо її відповідно до закону, а не через тиск з боку або погроз», - підкреслив він [4].

На початку квітня 2019 року глава Білого дому закликав знову закликав побудувати стіну на кордоні з Мексикою, яку повинні охороняти бійці Нацгвардії.

Заяви Трампа про охорону кордону військовими також не залишилися на словах. Бійці американської Нацгвардії прибувають на кордон США і Мексики. Про це повідомили в Пентагоні. В оборонному відомстві уточнили, що в квітні наказ про передислокацію армійських підрозділів віддав міністр оборони США Джеймс Меттіс. Розпорядження про притягнення Нацгвардії до прикордонного патрулювання було підписано Дональдом Трампом 5 квітня. У 2020 році міністерство оборони США збирається задіяти до 5500 вояків на кордоні з Мексикою для забезпечення безпеки кордонів країни. Міністр оборони США Марк Еспер 11 вересня 2019 року схвалив

відповідну заявку міністерства внутрішньої безпеки, повідомив офіційний представник міністерства [2].

На думку глави держави, в даний час на південних рубежах США склалася критична ситуація і панує беззаконня, «несумісне з нормами життя, безпекою та суверенітетом» американського народу.

14 липня 2019 року Дональд Трамп анонсував початок масових депортацій нелегальних мігрантів. Співробітники федеральної Служби імміграційного і митного контролю планують затримати на початковому етапі щонайменше 2 тис. осіб. Рейди проводитимуться в основному в 10 найбільших містах країни [3].

Також незабаром Дональд Трамп у своєму «Твіттері» заявив, що припинить будь-яку допомогу Гватемалі, Гондурасу і Сальвадору, тому що їх уряди нічого не роблять для того, щоб зупинити потоки нелегальних мігрантів. Як відомо, саме ці країни є найбільшими «донорами» нелегальних мігрантів для США.

Проте Сальвадор і США досягли угоди в галузі безпеки і міграції. Договір ратифікує підписаний 28 серпня 2019 року лист про наміри і покликаний гарантувати фізичний захист тим, хто його потребує, обмеживши при цьому нелегальну міграцію. Угода є частиною стратегії двох країн по боротьбі з організованою злочинністю, посилення прикордонної безпеки і зниження контрабандної торгівлі, експлуатації людей і вимушеної міграції [4].

США також має намір підписати з Гондурасом і Сальвадором угоди про співпрацю з міграційних питань, згідно з якими останні стали б «безпечними третіми країнами» для осіб, які мають намір потрапити до Сполучених Штатів. Це означає, що мігранти з інших держав, які перетинають Гондурас і Сальвадор на шляху до США у пошуках притулку, повинні будуть спочатку запитати його в цих центральноамериканських країнах [11].

Що стосується Мексики, то Президент США має намір змусити Мексику до співпраці в боротьбі з нелегальними мігрантами. Як інструмент тиску він буде використовувати мита: до жовтня 2019 року ці цифри можуть досягти 25%. Необхідно зазначити, що у червні 2019 року Сполучені Штати ввели 5-відсотковий тариф на товари з Мексики. Мита підвищуватимуться до тих пір, поки потік нелегальних мігрантів з цієї країни не припиниться.

Таким чином, проблема нелегальної міграції займає одне з ключових місць на порядку денному світового співтовариства. Сьогодні явище нелегальної міграції стало вкрай стійким і масштабним, воно в значній мірі впливають на соціально-економічні та політичні процеси в багатьох країнах сучасного світу.

Проблема нелегальної міграції для Сполучених Штатів постає вкрай гостро, що суттєво впливає на її відносини з країнами Латинської Америки, оскільки останні є основними постачальниками мігрантів. Адміністрація Білого дому за часів Барака Обами намагалась вирішити цю проблему двома способами, через депортацію та через легалізацію нелегальних мігрантів. Але, політика президента Трампа базується на жорстких заходах, таких як: укріплення кордону за рахунок збільшення чисельності прикордонників і залучення Нацгвардії, побудова стіни на кордоні з Мексикою, посилення міграційного законодавства, тиск на основні країни постачальники мігрантів і укладення з ними угод про спільну протидію незаконній міграції.

Список використаної літератури

1. Алешковский И. А. Нелегальная миграция в общественно-политическом дискурсе / И.А. Алешковский, В. А. Ионцев // Международная миграция населения: Россия и

современный мир. – Москва : ТЕИС, 2006. – Вып. 18 : Международная миграция: экономика и политика. - С. 28-51 ; Aleshkovskiy I. A. Nelegalnaya migratsiya v obshchestvenno-politicheskom diskurse / I. A. Aleshkovskiy, V. A. Iontsev // Mezhdunarodnaya migratsiya naseleniya: Rossiya i sovremennyy mir. – Moskva : TYeIS, 2006. – Vip. 18 : Mezhdunarodnaya migratsiya: ekonomika i politika. - S. 28-51.

2. Бальерос Г. Мексика через призму геополитических интересов США [Электронный ресурс] / Г. Бальерос // Геополитика.ru. – 2014. – 29 Октября. – Режим доступа : <https://www.geopolitica.ru/article/meksika-cherez-prizmu-geopoliticheskikh-interesov-ssha> ; Baleros G. Meksika cherez prizmu geopoliticheskikh interesov SShA [Elektronnyy resurs] / G. Baleros // Geopolitika.ru. – 2014. – 29 Oktyabrya. – Rezhim dostupa : <https://www.geopolitica.ru/article/meksika-cherez-prizmu-geopoliticheskikh-interesov-ssha> (дата звернення: 29.09.2019).

3. Богуславская А. Стена Трампа: главное о самом амбициозном проекте президента США [Электронный ресурс] / А. Богуславская // Deutsche Welle. – 2019. – 15 марта. – Режим доступа : <https://www.dw.com/ru/стена-трампа-главное-о-самом-амбициозном-проекте-президента-сша/a-47867422> ; Boguslavskaya A. Stena Trampa: glavnoe o samom ambitsioznom proekte prezidenta SShA [Elektronnyy resurs] / A. Boguslavskaya // Deutsche Welle. – 2019. – 15 marta. – Rezhim dostupa : <https://www.dw.com/ru/stena-trampa-glavnoe-o-samom-ambitsioznom-proekte-prezidenta-ssha/a-47867422> (дата звернення: 02.10.2019).

4. Васильев С. В. Стратегическое партнерство США и Мексики как фактор региональной безопасности Мезоамерики [Электронный ресурс] / С. В. Васильев // Глобальная и региональная безопасность в XXI веке : матер. науч. конф., г. Екатеринбург, 25 мая 2013 - 30 апреля 2014 г. - Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. — С. 46-52. – Режим доступа : http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/29184/1/girb_2014_09.pdf ; Vasilev S. V. Strategicheskoe partnerstvo SShA i Meksiki kak faktor regionalnoy bezopasnosti Mezoameriki [Elektronnyy resurs] / S. V. Vasilev // Globalnaya i regionalnaya bezopasnost v XXI veke : mater. nauch. konf., g. Yekaterinburg, 25 maya 2013 - 30 aprelya 2014 g. - Yekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2014. — S. 46-52. – Rezhim dostupa : http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/29184/1/girb_2014_09.pdf (дата звернення: 05.10.2019).

5. Еремина А. Нужно жестче: зачем Трамп разгоняет команду [Электронный ресурс] / А. Еремина // Газета.Ру. – 2019. – 8 апреля. - Режим доступа : https://www.gazeta.ru/politics/2019/04/08_a_12290983.shtml?updated ; Yeremina A. Nuzhno zhestche: zachem Tramp razgonyaet komandu [Elektronnyy resurs] / A. Yeremina // Gazeta.Ru. – 2019. – 8 aprelya. - Rezhim dostupa : https://www.gazeta.ru/politics/2019/04/08_a_12290983.shtml?updated (дата звернення: 04.10.2019)

6. Карелина Н. А. Нелегальная миграция мексиканцев в США: до и после НАФТА / Н. А. Карелина // Международная миграция населения: Россия и современный мир. – Москва : МАКС Пресс, 2002. – Вып. 9 : Нелегальная иммиграция. - С. 94-105 ; Karelina N.A. Nelegalnaya migratsiya meksikantsev v SShA: do i posle NAFTA / N. A. Karelina // Mezhdunarodnaya migratsiya naseleniya: Rossiya i sovremennyy mir. – Moskva : MAKS Press, 2002. – Вып. 9 : Nelegalnaya immigratsiya. - S. 94-105 (дата звернення: 29.09.2019)

7. Миграция населения: теория и политика : учеб. пособ. / под ред. О. Д. Воробьевой, А. В. Топилина. – Москва : Экономическое образование, 2012. – 364 с. ; Migratsiya naseleniya: teoriya i politika : ucheb. posob. / pod red. O. D. Vorobevoiy, A. V. Topilina. – Moskva : Ekonomicheskoe obrazovanie, 2012. – 364 s.

8. Радванская Н. В. Особенности нелегальной миграции в условиях глобализации / Н.В. Радванская, О. В. Фомина // *Економічні інновації* : зб. наук. пр. — 2015. — Вип. 60, Т. II. — С. 121-126 ; Radvanskaia N. V. Osobennosti nelegalnoi myhratsyy v uslovyakh hlobalyzatsyy / N. V. Radvanskaia, O. V. Fomyina // *Ekonomichni innovatsii* : zb. nauk. pr. — 2015. — Vyr. 60, T. II. — S. 121-126.

9. Справочник по терминологии в области миграции (русско-английский) [Электронный ресурс] / сост. О. Поздоровкина. — Режим доступа : http://publications.iom.int/system/files/pdf/handbook_on_migration_terminology.pdf ; Spravochnik po terminologii v oblasti migratsii (russko-angliyskiy) [Elektronnyy resurs] / sost. O. Pozdorovkina. — Rezhim dostupa : http://publications.iom.int/system/files/pdf/handbook_on_migration_terminology.pdf (дата звернення: 25.05.2019).

10. Трухачев В. Мексика - главный союзник США в Западном полушарии [Электронный ресурс] / В. Трухачев // *Правда.Ру*. — 2008. — 27 сентября. — Режим доступа : <https://www.pravda.ru/world/northamerica/mexico/27-09-2008/285116-mexico-0/> ; Trukhachev V. Meksika - glavnyy soyuznik SShA v Zapadnom polusharii [Elektronnyy resurs] / V. Trukhachev // *Pravda.Ru*. — 2008. — 27 sentyabrya. — Rezhim dostupa : <https://www.pravda.ru/world/northamerica/mexico/27-09-2008/285116-mexico-0/> (дата звернення: 29.12.2018).

11. Харламова В. Н. Международная экономическая интеграция : учеб. пособ. / В.Н. Харламова. — Москва : Анкил, 2002. — 173 с. ; Kharlamova V. N. Mezhdunarodnaya ekonomicheskaya integratsiya : ucheb. posob. / V. N. Kharlamova. — Moskva : Ankil, 2002. — 173 s.

12. Чепеленко А. М. США — Мексика : природа конфликту міграційних інтересів [Електронний ресурс] / А. М. Чепеленко, Д. С. Чепеленко // *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. - 2014. - Т. 19, Вип. 2(1). - С. 188-192 Режим доступу : http://visnyk-onu.od.ua/journal/2014_19_2_1/44.pdf ; Chepelenko A. M. SShA — Meksyka : pryroda konflyktu mihratsiinykh interesiv [Elektronni resurs] / A. M. Chepelenko, D.S. Chepelenko // *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Ekonomika*. - 2014. - Т. 19, Вур. 2(1). - С. 188-192 Rezhym dostupu : http://visnyk-onu.od.ua/journal/2014_19_2_1/44.pdf (дата звернення: 29.09.2019).

13. Шишков А. С. Политика администрации Б. Обамы в Латинской Америке [Электронный ресурс] / А. С. Шишков // *Проблемы национальной стратегии*. — 2015. - № 4. - С. 44-65. - Режим доступа : https://riss.ru/images/pdf/journal/2015/4/05_.pdf ; Shishkov A. S. Politika administratsii B. Obamy v Latinskoy Amerike [Elektronnyy resurs] / A. S. Shishkov // *Problemy natsionalnoy strategii*. — 2015. - № 4. - С. 44-65. - Rezhim dostupa : https://riss.ru/images/pdf/journal/2015/4/05_.pdf (дата звернення: 29.09.2018).

14. U.S. Relations With Mexico [Electronic resource] : bilateral relations fact sheet. — Mode of access: <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35749.htm> (дата звернення: 29.09.2019).

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

Yu. V. Konstantynova

M. V. Klymenchenko

THE ILLEGAL MIGRATION PROBLEM IN US RELATIONS WITH LATIN AMERICAN COUNTRIES UNDER THE PRESIDENCY OF DONALD TRUMP

In the present article, the authors analyze illegal migration in the context of United States' relations with Latin America under the presidency of Trump. The problem of illegal migration is highly significant nowadays primarily because one of the major trends in the development of global migration processes is a steady increase in the extent of illegal migration that began in the middle of the 20th century.

Currently, illegal migration has become a sustainable and large-scale phenomenon that affects socio-economic and political processes in many countries all around the globe. This problem is also becoming extremely significant in the context of relations between the United States and Latin American countries.

The US southern neighbor is the main "donor" of migrants for the United States, and the US-Mexican border, as is known, is the most "active" one in the world and serves as the "beginning of a new life" for illegal migrants.

More than 50% of illegal immigrants living in the United States came from Mexico. Therefore, control overseas is the main objective of US policy over the past decade.

This article also analyzes a change in the discourse of US foreign policy under various political leaders.

Barack Obama planned to solve the problem through the liberalization of immigration policy. Donald Trump, the current president of the United States, has set the task to build a wall on the border with Mexico. Back in 2015, Donald Trump promised to deport all illegal immigrants from the United States. It is worth mentioning that the number of illegal migrants from Mexico who crossed the border in the first month of Donald Trump's rule fell by 40%.

The construction of the wall on the border with Mexico is one of the primary tasks of the Trump administration, which takes a lot of time in building the line of the president's foreign policy. The famous wall has become the subject of numerous discussions, disputes and conflicts.

The key argument in Trump's controversy over the émigré threat was the "caravans of migrants," which began to organize in Latin America and move towards the American border since 2018. In April 2019, he tweeted that "it's better to stop them before they reach their final destination."

According to the head of state, a critical situation has developed on the southern borders of the United States and lawlessness reigns, "incompatible with the standards of life, security and sovereignty" of the American people.

Thus, illegal migration is one of the key places on the agenda of the world community. The problem of illegal migration for the United States is extremely acute, which significantly affects its relations with Latin America, since the latter are the main suppliers of migrants. Unlike the policies of the predecessor, President Trump's policy is based on tough measures, such as: strengthening the border by increasing the number of border guards and attracting the National Guard, building a wall on the border with Mexico, strengthening migration laws and so on.

Keywords: migration, illegal migration, USA, Mexico, Latin America, internal security, regional security.

УДК 351.741.084-055.1/3

Ю. В. Константинова

О. О. Светлічна

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСНОГО ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ПОЛІЦІЇ ООН У ВНУТРІШНІЙ КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто сутність комплексного гендерного підходу поліції ООН. На основі рекомендацій щодо впровадження комплексного гендерного підходу у внутрішню кадрову політику поліція ООН в роботі з місцевою поліцією під час миротворчих місій, проведено аналіз кадрової політики Національної поліції України з цих питань.

Ключові слова: комплексний гендерний підхід, поліція ООН, миротворча діяльність, Національна поліція України, гендерна рівність, внутрішня кадрова політика.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-133-142

Практика дотримання гендерної рівності у всіх сферах життя в Україні дедалі набуває пріоритетного значення, вона є складовою громадянського суспільства та важливою частиною державної політики. Сьогодні у стратегіях розвитку більшості міжнародних інституцій гендерне питання визначене як одне з пріоритетів розвитку людства. ООН та її структури були першопрохідцями у питанні юридичної та політичної реалізації гендерних перетворень на міжнародному рівні, це закріплено у таких документах, як: Загальна декларація прав людини (1948р.); Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.); Декларація про подолання насильства над жінками прийнята Генеральної Асамблеї ООН (1993 р.); Декларація і Платформа Дій прийняті на Четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок (Пекін, вересень 1995 р.).

Отже, на міжнародному рівні сформована значна нормативно-правова база з питання подолання гендерної нерівності. Україна ставши на шлях демократичного розвитку активно залучилась до реалізації гендерно-орієнтованого підходу у всіх сферах життя суспільства. В основі гендерної політики в Україні лежать загальноприйняті міжнародні норми, зафіксовані в низці міжнародних документів: Загальній декларації прав людини, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Міжнародному Пакті про громадянські та політичні права, Конвенції Міжнародної організації праці № 100, 111, 156, 182, 1839, рекомендаціях Ради Європи, підсумкових документах Четвертої Всесвітньої конференції ООН зі становища жінок (Пекін, 1995) «Пекінській платформі дій», Резолюції Раді Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та сестринських резолюціях до неї, Глобальні Цілі сталого розвитку 2016 – 2030, затверджені у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку, тощо.

Важливим напрямком реалізації гендерного підходу є безпекова сфера. На рівні ООН функція безпеки реалізується через діяльність її Ради Безпеки яка несе головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки. Поліцейські-миротворці ООН сьогодні успішно дії в напрямку надання допомоги у проведенні реформ національних поліцій у різних країнах, тому цей досвід для України є досить актуальним.

Означена проблема раніше не досліджувалась в Україні в запропонованому контексті, але окремі її аспекти відображені в працях К. Левченко, М. Корюкалова, Н. Карбовської, Т. Литвинової, Л. Магдюк, Ю. Івченко тощо.

Мета статті – дослідити рівень відповідності внутрішньої кадрової політики Національної поліції України стандартам та політиці поліцейських-мироотворців ООН, а також створення в Україні необхідних умов для впровадження комплексного гендерного підходу у поліцейську діяльність.

Резолюція Ради Безпеки 1325 (2000) щодо жінок, миру та безпеки визнає, що жінки, чоловіки, дівчата та хлопці відчувають конфлікти та постконфліктні ситуації по різному, та підкреслює необхідність інтеграції гендерно-чутливих підходів у миротворчу діяльність [1]. Роль поліції ООН в сучасних місіях полягає у проведенні реформ, реструктуризації та відновленні діяльності національної поліції та правоохоронних органів. З цією метою Департамент миротворчих операцій (далі - ДМО) розробив керівні принципи щодо впровадження комплексного гендерного підходу в роботу національної поліції та правоохоронних органів для використання поліцією ООН у миротворчій діяльності. Ці рекомендації підтримують загальні зусилля ДМО щодо встановлення стандартів у просуванні гендерно-чутливого компоненту в діяльність правоохоронних органів у конфліктних та пост конфліктних ситуаціях [2].

Оскільки Україна вже 5 років перебуває у стані війни, тому сьогодні існує нагальна потреба у підборі та підготовці національного поліцейського персоналу за стандартами поліції ООН. Слід відмітити, що повноцінний захист наших прав і свобод взагалі неможливий без участі поліцейських жіночої статі через пряму вимогу законодавства участі жінки-поліцейської в певних слідчих діях та застосуванні превентивних поліцейських заходів. Таким чином, відповідно до статей 263 та 241 Кримінального процесуального кодексу України такі слідчі дії як обшук особи та огляд особи повинні бути здійснені особами тієї ж статі [3]. Відповідно до Закону України «Про національну поліцію» поверхнева перевірка здійснюється поліцейським відповідної статі [4]. Докази отримані з порушенням вимог Кримінального процесуального кодексу України або із істотним порушенням прав і свобод людини визнаються судом недопустимим та не беруться до уваги відповідно до статей 84, 86, 87 Кримінально процесуального кодексу України [3].

Отже, захист прав і свобод людини від протиправних посягань вимагає збалансованої участі чоловіків і жінок. Тому, досвід поліції ООН стає ключовим при реалізації завдання досягнення гендерної рівності у внутрішній кадровій політиці Національної поліції України. Саме тому необхідно дослідити такі процеси в Національній поліції України, як відбір персоналу, забезпечення кар'єрного розвитку, існування запобіжників виникнення гендерної дискримінації на робочому місці, та перевірити їх на відповідність стандартам поліції ООН, які використовуються під час миротворчої діяльності в роботі з місцевою поліцією.

Сутність комплексного гендерного підходу виражається у необхідності збалансованого включення проблем та потреб жінок і чоловіків у розробку, реалізацію, моніторинг та оцінку політик і програм у всіх сферах діяльності суспільства. По суті комплексний гендерний підхід це інструмент досягнення гендерної рівності [5]. Саме керівні принципи поліції ООН дають конкретне розуміння яким чином впроваджувати комплексний гендерний підхід в діяльність правоохоронних органів, зокрема у кадрову політику.

Основу національного гендерного законодавства України складають: Конституція України; Кримінальний кодекс України; Сімейний кодекс України; закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбі з цими явищами», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року», Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року та інші нормативно-правові акти.

Одним із ефективних шляхів забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки варто вважати План заходів Міністерства внутрішніх справ України (далі - МВС) щодо виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року, затверджений наказом МВС України від 12 грудня 2017 року №1019 [6].

Також МВС підготовлені Методичні рекомендації до Плану заходів МВС України щодо виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року [7] та Система моніторингу та оцінки до Плану заходів МВС України щодо виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року [8].

Отже, державна політика України спрямована, зокрема на створення передумов для забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, подолання всіх форм дискримінації за ознакою статі, найповнішої реалізації природних здібностей жінок і чоловіків у трудовій сфері, суспільному та особистому житті. При цьому, державна політика проводиться з урахуванням міжнародних документів, підписаних і ратифікованих Україною [9]. Отже, законодавча база, що лежить в основі державної політики України створює всі необхідні можливості для інтеграції комплексного гендерного підходу в діяльність сектору безпеки, зокрема Національної поліції України. Проте, справедливо буде зазначити, що згаданій нормативній бази недостатньо для аналізу відповідності Національної поліції України стандартам та політиці поліцейських-миротворців ООН.

Керівні принципи щодо впровадження комплексного гендерного підходу в роботу національної поліції та правоохоронних органів для використання поліцією ООН у миротворчій діяльності, опубліковано ДМО та Департаментом польової підтримки у 2008 році. Одна з частин даного документу присвячена впровадженню комплексного гендерного підходу в діяльність національної поліції та правоохоронних органів, викладено основні цілі та заходи щодо впровадження комплексного гендерного підходу в роботу з місцевої поліції, за якими слідує перелік контрольних заходів, які можуть бути вжиті за необхідності у роботі місії щодо: демократичних методів поліцейської служби, особового складу поліції (підбір персоналу, кар'єрний розвиток, забезпечення недискримінації на робочому місці), навчання, запобігання та реагування на сексуальне та гендерно-обумовлене насильство [2]. В статті увага акцентована саме на питаннях застосування комплексного гендерного підходу в сфері внутрішньої політики стосовно особового складу поліції ООН.

Для аналізу відповідності Національної поліції України стандартам та політиці поліцейських-миротворців ООН проаналізовано План заходів МВС України з реалізації гендерної політики на період до 2021 року, інші нормативні документи та практику Національної поліції України. Так, План заходів МВС України з реалізації гендерної політики на період до 2021 року передбачає, зокрема, запровадження гендерного підходу в реформі МВС та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом міністрів України через МВС України, діяльність яких спрямовується та координується через МВС (далі – ЦОВВ), та кадровій політиці: включення комплексного гендерного підходу до процесу реформування МВС; забезпечення недискримінації, рівних можливостей працівників МВС та ЦОВВ жіночої і чоловічої статі та рівної їх участі в усіх сферах діяльності МВС та ЦОВВ (кадрова політика); здійснення підготовки кадрів та підвищення кваліфікації працівників ЦОВВ. Порядок прийому на роботу та атестації працівників МВС та ЦОВВ із включенням гендерного аспекту [10].

Отже, з метою впровадження комплексного гендерного підходу у внутрішню кадрову політику поліція ООН в роботі з місцевою поліцією під час миротворчих місій користується рядом рекомендацій:

Включення гендерно-чутливого підходу в усі закони та нормативні акти, що регулюють діяльність поліції, зокрема ті, що стосуються положень пов'язані з підбором, навчанням та підвищенням кваліфікації, для того, щоб уникнути гендерної упередженості. Крім того, розробка конкретної політики щодо рівних можливостей для підвищення гендерної рівноваги [2].

Стосовно цього МВС України передбачено в плані з реалізації гендерної політики удосконалення, у разі необхідності, нормативно-правової бази в частині усунення обмежень для жінок служити/працювати, досягати кар'єрного зростання, запобігання та реагування на факти дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань [10].

Визначення конкретних цільових завдань та відсотку жінок у поліції, з чіткими строками. З метою досягнення результату слід: залучати жінок-поліцейських, які зараз працюють, в наборі поліцейських, дозволяючи їм пояснити свою роботу та продемонструвати потенційним кандидатам, що жінки можуть виконувати роботу в поліції; працювати з жіночими групами в місцях, де жінки вже збираються та користуватись радіо, телебаченням, журналами або інформаційними бюлетенями, спрямованими на жінок, щоб охопити жінок на всій території країни; поширювати рекламу та матеріали, що зображують жінок, які виконують усі аспекти роботи в поліції [2].

З цією метою МВС передбачено удосконалення кадрової статистики з урахуванням статевої приналежності працівників (чоловіків та жінок), що займають різні посади, включаючи керівні посади в структурі МВС та ЦОВВ. Виготовлення і розповсюдження, за наявності фінансування, інформаційних матеріалів, відеороликів з метою підвищення гендерної чутливості працівників МВС та ЦОВВ та врахування ними гендерного аспекту під час прийняття управлінських рішень [10].

Слід відмітити і роботу в цьому напрямку поліції, наближеної до зони конфлікту. Так, Головним управлінням Національної поліції в Донецькій області започатковано проект «Формування культури гендерної рівності в поліції Донеччини», яким передбачено популяризацію гендерної рівності в поліції через запуск інформаційної компанії «Історії успіху жінок в поліції Донеччини» [11]. Історії успіху жінок в рамках цього проекту поширюються як за допомогою офіційних джерел поліції Донеччини так і через різні

засоби масової інформації зображуючи жінок-поліцейських спроможними до виконання як роботи пов'язаної з профілактикою дитячої злочинності, так і зовсім нетрадиційної роботи пов'язаної з керівництвом кримінальним блоком та розшуковими операціями або рівної участі жінок у змаганнях з чоловіками зі спортивної стрільби.

Ще у 2017 році заступник міністра внутрішніх справ України Сергій Яровий зазначив що кількість жінок в системі МВС України становить 22% , зокрема, у Національній поліції України 21,8% [12], тоді як до 1999 р. збереженню офіційної гендерної диспропорції сприяли правила вступу до навчальних закладів системи МВС, що обмежували кількість дівчат, яких приймали на навчання, в межах 5-10% від загальної кількості щорічного набору курсантів [13].

Приведення критеріїв відбору для служби в національній поліції у відповідність до вміннь та навичок, необхідних для ефективного виконання завдань поліції: включити у критерії відбору інтелектуальні та психологічні навички кандидата з медіації, в переговорах, у вирішенні проблем спілкування; всі параметри щодо висоти, ваги або інших фізичних вимог повинні бути пропорційні до можливостей жінок-кандидатів [2].

Дане питання в Україні на сьогодні регулюється Типовим порядком проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади [14].

Стосовно фізичних вимог відповідно до Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України [15] для кандидатів на службу до підрозділів поліції особливого призначення рівні вимоги до фізичної підготовки незалежно від статі. Для всіх інших кандидатів на службу в поліцію вимоги до фізичної підготовки різняться залежно від статі. На нашу думку, дане положення сьогодні дискримінує чоловіків, проте не дає остаточної відповіді стосовно пропорційності до можливостей жінок. Стосовно до загальної процедури відбору також існують достатні сумніви, що вона дійсно здатна забезпечити набір відповідно до вміннь і навичок, які дійсно необхідні для ефективного виконання поліцейськими завдань передбачених Законом України «Про Національну поліцію України».

4. Забезпечення збалансованості всіх відбіркових комітетів, як для вступу до Національної поліції, так і для просування по службі, за гендерною ознакою і застосовування строго об'єктивних критеріїв при прийнятті рішень [2].

Станом на вересень 2019 рік поліцейські комісії [16] та атестаційні комісії [17], які відповідають за набір до лав Національної поліції України та просування поліцейських по службі не мають передбаченого законодавством України обов'язку щодо їх комплектування з дотриманням гендерного балансу.

5. Забезпечення належного контролю за тим, щоб усі органи поліції забезпечували основні потреби жінок офіцерів поліції [2].

МВС України заплановано визначення потреб покращення інфраструктурних та матеріально-технічних умов для жінок, які проходять службу або перебувають на посадах державної служби у МВС та ЦОВВ [10].

7. Створення можливості для жінок вчитися та скористатися кращими можливостями кар'єри: слідкувати за тим, щоб жінки-поліцейські не були відведені до тупикових, неприродних завдань, таких як секретарська робота, кухонне чергування або інші найголовніші завдання; перевіряти реєстр поліцейських щорічно, щоб оцінити прогрес як у кількості, так і в ранзі жінок у службі поліції; усі шкали заробітної плати для всіх чинів працівників поліції не повинні мати розбіжності між чоловіками та жінками з однаковими завданнями чи обов'язками; зробити декретні та батьківські відпустки однаково

доступними; однаково винагороджувати позитивні результати роботи всіх працівників поліції; підвищення по службі, преміювання, можливості закордонного навчання повинні надаватися на основі заслуг працівників, а не з гендерних міркувань [2].

Планом МВС з реалізації гендерної політики сьогодні передбачено збільшення з урахуванням вимог законодавства кількості жінок на керівних посадах у МВС та інших органах сектору безпеки з урахуванням аналізу міжнародного досвіду [10]. В той же час наразі не існує затвердженого МВС механізму моніторингу вище зазначених питань.

8. Створення безпечних внутрішніх механізмів подання скарг. Для цього слід: переконатись, що існує захист «свистка» для скарг на дискримінацію, зловживання чи цькування на основі статі; забезпечити наявність у національній поліції кодексу поведінки, який визначає та забороняє сексуальні домагання (чоловіками чи жінками) та дискримінацію за ознакою статі; забезпечити наявність дисциплінарної процедури, що включає засоби отримання та вирішення скарг за гендерною ознакою, скарг на дискримінацію та сексуальні домагання; відстежувати всі випадки/скарги на дискримінацію за статтю та сексуальні домагання [2].

Станом на вересень 2019 р. Правила етичної поведінки поліцейських [18] та Дисциплінарний статут Національної поліції України [19] не містять прямої заборони сексуальних домагань, гендерної дискримінації та окремих механізмів подачі скарг та їх розгляду. Проте МВС України заплановано проведення гендерного аналізу Правил етичної поведінки у МВС та ЦОВВ, діяльність яких спрямовується та координується через Міністра внутрішніх справ, з урахуванням дотримання принципу рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків, правил поведінки по запобіганню та реагуванню щодо сексуальних домагань [10].

Таким чином, по-перше, в Україні створено необхідні умови для впровадження комплексного гендерного підходу у поліцейську діяльність, по-друге, рівень відповідності внутрішньої кадрової політики Національної поліції України стандартам та політиці поліцейських-миротворців ООН є достатньо високим, проте ще потребує значного покращення. Також слід відзначити, що гендерна політика МВС, зокрема і Національної поліції України, носить системний стратегічний характер, має амбітні цілі і достатньо успішно їх втілює в життя. Проте слід зазначити, що на сьогодні, ще гостро стоїть питання щодо необхідності перегляду Дисциплінарного статуту та Правил поліцейської етики в частині включення прямої заборони гендерної дискримінації, сексуальних домагань на робочому місці та визначення порядку розгляду таких скарг. Окрім цього існує нагальна необхідність перегляду умов відбору до лав Національної поліції та вимог до кандидатів з метою усунення нерівності між чоловіками і жінками, а також приведення їх у відповідність до реальних завдань, які стоять перед Національною поліцією України. Актуальним на сьогодні ще лишається потреба у визначенні МВС форм для постійного моніторингу та аналізу гендерного балансу у внутрішній кадровій політиці Національної поліції України, і досвід миротворчої-поліції ООН з цього питання є на разі досить важливим.

Список використаної літератури

1. Resolution 1325 (2000). Adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000 [Electronic resource]. – Mode of access : [https://undocs.org/S/RES/1325\(2000\)](https://undocs.org/S/RES/1325(2000)) (дата звернення: 01.03.2019)

2. Guidelines for Integrating Gender Perspectives into the Work of United Nations Police in Peacekeeping Missions [Electronic resource] // UN DPKO/DFS, 2008. – Mode of access : <https://www.resdal.org/observatorio-mujer/police-guidelines.pdf> (дата звернення: 09.03.2019)

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 1 квітня 2012 № 4651-VI. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.03.2019) ; Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 1 kvitnia 2012 № 4651-VI. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.03.2019) ; Pro Natsionalnu politsiiu [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

5. United Nations Police Gender Toolkit. Standardised Best Practices on Gender Mainstreaming in Peacekeeping [Electronic resource] : Handbook // United Nations Police Adviser, 2015. - First Edition. – Mode of access : <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/387374/United%20Nations%20Police%20Gender%20Toolkit%20Handbook.pdf?sequence=51&isAllowed=y> (дата звернення: 09.08.2019).

6. План заходів МВС щодо виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, Мир, Безпеки» на період до 2020 року [Електронний ресурс] : затв. наказом МВС України від 12.12.2017 №1019. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/upload/file/1325_plan_zahod_v_darou_04_1.12.pdf (дата звернення: 03.03.2019); Plan zakhodiv MVS shchodo vykonannia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, Myr, Bezpeky» na period do 2020 roku [Elektronnyi resurs] : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 12.12.2017 №1019. – Rezhym dostupu : http://mvs.gov.ua/upload/file/1325_plan_zahod_v_darou_04_1.12.pdf

7. Методичні рекомендації до Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України щодо виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року [Електронний ресурс] : затв. наказом МВС України від 12.12.2017 №1019. - Режим доступу : <http://ngu.gov.ua/ua/nakaz-no1019-vid-12122017-pro-zahody-z-vykonannya-rozporoyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayiny-vid> (дата звернення: 09.08.2019); Metodychni rekomendatsii do Planu zakhodiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo vykonannia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2020 roku [Elektronnyi resurs] : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 12.12.2017 №1019. - Rezhym dostupu : <http://ngu.gov.ua/ua/nakaz-no1019-vid-12122017-pro-zahody-z-vykonannya-rozporoyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayiny-vid>

8. Система моніторингу та оцінки до Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України щодо виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року [Електронний ресурс] : затв. наказом МВС України від 12.12.2017 №1019. – Режим доступу : <http://ngu.gov.ua/ua/nakaz-no1019-vid-12122017-pro-zahody-z-vykonannya-rozporoyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayiny-vid> (дата звернення: 09.08.2019); Systema monitorynhu ta otsinky do Planu zakhodiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo vykonannia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2020 roku [Elektronnyi resurs] : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 12.12.2017 №1019. – Rezhym

dostupu : <http://ngu.gov.ua/ua/nakaz-no1019-vid-12122017-pro-zahody-z-vykonannya-rozporoyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayiny-vid>

9. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті Європейської стратегії України [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2016. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> (дата звернення: 09.03.2019); Henderna rivnist i rozvytok: pohliad u konteksti Yevropeiskoi stratehii Ukrainy [Elektronnyi resurs] // Tsentrazumkova. – 2016. – Rezhym dostupu : <http://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>

10. План заходів Міністерства внутрішніх справ України з реалізації гендерної політики на період до 2021 року [Електронний ресурс] : затв. Наказом МВС України від 29.04.2019 № 330. – Режим доступу : https://mvs.gov.ua/ua/pages/4673_Rivni_prava_ta_mozhливosti.htm (дата звернення: 09.08.2019) ; Plan zakhodiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy z realizatsii hendernoї polityky na period do 2021 roku [Elektronnyi resurs] : zatv. Nakazom MVS Ukrainy vid 29.04.2019 № 330. – Rezhym dostupu : https://mvs.gov.ua/ua/pages/4673_Rivni_prava_ta_mozhливosti.htm

11. Формування гендерної культури в поліції Донеччини [Електронний ресурс] // Головне управління Національної поліції в Донецькій області. – Режим доступу : <https://dn.npu.gov.ua/activity/ekspertna-rada-innovacijnix-idej/proekti.html> (дата звернення: 09.08.2019); Formuvannia hendernoї kultury v politsii Donechchyny [Elektronnyi resurs] // Holovne upravlinnia Natsionalnoi politsii v Donetskii oblasti. – Rezhym dostupu : <https://dn.npu.gov.ua/activity/ekspertna-rada-innovacijnix-idej/proekti.html>

12. В Національній поліції сьогодні працює майже 22% жінок – МВС [Електронний ресурс] // УНІАН. 2017. – 13 листопада. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/2240561-v-natspolitsiji-na-sogodni-pratsyuyut-mayje-22-jinok-mvs.html> (дата звернення: 09.08.2019) ; V Natsionalnii politsii sohodni pratsiuie maizhe 22% zhinok – MVS [Elektronnyi resurs] // UNIAN. 2017. – 13 lystopada. – Rezhym dostupu : <https://www.unian.ua/society/2240561-v-natspolitsiji-na-sogodni-pratsyuyut-mayje-22-jinok-mvs.html>

13. Проблема гендерного паритету в органах внутрішніх справ України. Соціальний аналіз проблеми [Електронний ресурс] / за ред. К. Левченко, С. Павлиш. – Київ, 2009. – Режим доступу : <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/problema-endernogo-paritetu-v-organah-vnutrishnikh-sprav-ukraini-sotsialniy-analiz-problemi-134581.html> (дата звернення: 09.08.2019) ; Problema hendernoho parytetu v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. Sotsialnyi analiz problemy [Elektronnyi resurs] / za red. K. Levchenko, S. Pavlysh. – Kyiv, 2009. – Rezhym dostupu : <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/problema-endernogo-paritetu-v-organah-vnutrishnikh-sprav-ukraini-sotsialniy-analiz-problemi-134581.html>

14. Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади [Електронний ресурс] : затв. Наказом МВС України від 25.12.2015 №1631. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16/paran4#n4> (дата звернення: 09.08.2019); Typovi poriadok provedennia konkursu na sluzhbu do politsii ta/abo zainiattia vakantnoi posady [Elektronnyi resurs] : zatv. Nakazom MVS Ukrainy vid 25.12.2015 №1631. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16/paran4#n4>

15. Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України [Електронний ресурс] : затв. наказом МВС України від 09.02.2016 № 90. – Режим доступу :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-16> (дата звернення: 09.08.2019) ; Polozhennia z orhanizatsii perevirky rivnia fizychnoi pidhotovlenosti kandydativ do vstupu na sluzhbu v Natsionalnu politsiiu Ukrainy [Elektronnyi resurs] : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 09.02.2016 № 90. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-16>

16. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських [Електронний ресурс] : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.12.2015 № 1631. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16> (дата звернення: 09.08.2019) ; Pro orhanizatsiiu doboru (konkursu) ta prosuvannia po sluzhbi politseiskykh [Elektronnyi resurs] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 25.12.2015 № 1631. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16>

17. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських [Електронний ресурс] : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.2015 № 1465. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15> (дата звернення: 09.08.2019); Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok provedennia atestuvannia politseiskykh [Elektronnyi resurs] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 17.11.2015 № 1465. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15>

18. Правила етичної поведінки поліцейських: затв. наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179 [Електронний ресурс] : затвердж. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 09.08.2019); Pravyla etychnoi povedinky politseiskykh: zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 09.11.2016 № 1179 [Elektronnyi resurs] : zatverdzh. nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 09.11.2016 № 1179. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>

19. Дисциплінарний статут Національної поліції України [Електронний ресурс] : затвердж. Законом України від 15.03.2018 № 2337-VIII. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 09.08.2019); Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy [Elektronnyi resurs] : zatverdzh. Zakonom Ukrainy vid 15.03.2018 № 2337-VIII. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

Yu. Konstantynova

O. Svetlichna

THE IMPLEMENTATION OF THE GENDER MAINSTREAMING OF UN POLICE IN THE INTERNAL PERSONNEL POLICY NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The UN Security Council has primary responsibility for the maintenance of international peace and security. It is for the Security Council to determine when and where a UN peace operation should be deployed. So, it is advisable to consider the standards of the gender mainstreaming implementation by peacekeepers, namely UN Police, in the context of their possible integration into the composition of the National Police of Ukraine. Ukraine has been in a state of war for 5 years that is reason why today there is an urgent need to recruit and train national police personnel according to UN Police standards. Gender mainstreaming is one of the essential principles of UN peacekeeping tools, outlined in three modules to prepare UN Police for peacekeeping.

The main purpose of the article is to study the level of compliance of the internal policy of the National Police of Ukraine with the standards and policies of UN Police and to research the

creation of the necessary conditions for implementation of the gender mainstreaming in the police activity by the state of Ukraine.

To analyze the compliance of the National Police of Ukraine with the standards and policies of UN peacekeepers, the Plan of Implementation of Gender Policy 2021 of the Ministry of Internal Affairs, other normative documents and practices of the National Police of Ukraine in comparison with «Guidelines for integrating gender perspectives into the work of United Nations Police in peacekeeping missions», published by the Department of Peacekeeping Operations and the Department of Field Support in 2008, have been used in this study.

Thus, this article outlines key objectives and considerations for gender mainstreaming, followed by checklists of actions which can be taken, as appropriate in a mission context, for the composition of the National Police, including recruitment, career development and ensuring non-discrimination in the workplace. The article gives the examples of integration the gender mainstreaming into the policies, plans and real actions of the National Police of Ukraine to achieve the gender equality.

It is worth noting that, firstly, Ukraine has created necessary conditions to implement the gender mainstreaming in police activity, secondly, the compliance of the internal policy of the National Police of Ukraine with the standards and policies of UN Police is at a high level, but it still needs significant improvement in the field of recruitment, equal career development for men and women, and the introduction of an effective mechanism to prevent gender discrimination in the workplace.

Keywords: *gender mainstreaming, UN police, peacekeeping, National Police of Ukraine, gender equality, internal personnel policy.*

УДК 323(569.1)

В. Ф. Лисак
А. Т. Тарраф

ОСОБЛИВОСТІ СИРІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Проаналізовано сирійський конфлікт та його вплив на сучасні міжнародні відносини. Увага приділена особливостям сирійського конфлікту, регіональній політиці, міграційній кризі, як наслідку цього конфлікту. Розглянуто історико-політичні чинники, причини та приводи виникнення сирійського конфлікту. Висвітлено становище сирійських біженців в країні, суміжних країнах і Євросоюзі.

Ключові слова: *сирійський конфлікт, «арабська весна», повстанці, Ісламська держава, міграційна криза, біженці, курди.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-142-150

Стратегічно важливим регіоном в контексті розвитку міжнародних відносин є Близький Схід. У формуванні його політики Сирія займає одну з ключових позицій. Країна володіє значним економічним, політичним, культурним і демографічним потенціалом. Сирії завжди належало важливе місце серед арабських країн [2]. Налагодження тісних відносин з ними, було необхідною умовою для надання істотного впливу в

мусульманському світі. Важлива роль в ліквідації «ісламського тероризму», який загрожує національній безпеці більшості країн світу, відводиться Сирії [5].

Сирійський криза, яка набула характеру глобального конфлікту, почалася в березні 2011 року [17]. Крім протистояння урядового режиму і збройної опозиції, тут стикаються інтереси, як держав, що представляють собою регіональні центри сили, так і великих держав. Підтримка зовнішніми силами збройної сирійської опозиції, яка представлена ісламістськими угрупованнями, наявність в їх рядах десятків тисяч джихадистів з усього світу, сприяли виникненню на території Сирії вогнища радикального ісламізму, який, в свою чергу, стимулював утворення тут “Ісламської держави” і її експансію в регіоні [10].

На початковому етапі «арабської весни» соціальні протести в Тунісі, Єгипті, Бахреїні та Йемені були обумовлені внутрішніми факторами [7]. Вони були породжені соціально-економічною кризою, корупцією, свавіллям, правлячої десятки років влади, безробіттям, відсутністю демократичних свобод. У той же час, головними причинами триваючого конфлікту в Сирії та Лівії, при наявності тих же внутрішніх факторів, стали зовнішні чинники. Сирійську збройну опозицію підтримали провідні країни НАТО, включно з Туреччиною та монархіями Перської затоки, які намагаються використовувати сирійський конфлікт для реалізації своїх цілей [17]. Тому сирійську кризу, можна розглядати як окрему частину «арабської весни».

З огляду на це, значний науковий інтерес представляє дослідження мінливого геополітичного балансу сил на Близькому Сході. Політичний режим Сирії виявився в епіцентрі одного з важливих вузлів міжнародної політики, які виникли в результаті закінчення «холодної війни» і перерозподілу глобального панування. Складність конфлікту в Сирії визначена комплексом соціально-політичних протиріч, як у самій країні, так і в усьому близькосхідному регіоні. Сирійський конфлікт впливає не тільки на перспективу розвитку всього ісламського світу, але і всієї сучасної цивілізації.

Істотно змінився характер конфлікту в порівнянні з тим, яким він був на початку 2011 року. Відбулася динаміка не тільки в політико-релігійному аспекті, але і по відношенню до ресурсів і озброєнь, які використовують сторони конфлікту [7]. В результаті цих змін внутрішньополітичний конфлікт в Сирії перетворився в повномасштабну локальну війну, яка в міжнародній науці називається “прохувар” (війна чужими руками). Вона характеризується наявністю ряду “нашаровующих” вимірів - соціальних, релігійних, економічних, етнічних, регіональних та глобальних. Крім цього, боротьба за владу між регіональними акторами посилює сирійську кризу. Союз правлячого режиму в Сирії з Іраном, Іраком, Росією і організацією “Хезболла” протистоїть головним регіональним силам підтримки антиасадовської коаліції – Катару, Саудівської Аравії і Туреччини, які базуються на сунітському ісламізмі [7].

Провідні аналітики фахівці із Близького Сходу деякий час назад не могли і припустити, що Сирія - невелика країна, яка не володіє значними стратегічними ресурсами, стане центром гострих протиріч між основними світовими гравцями в цьому важливому регіоні міжнародної політики. Численні спроби врегулювати сирійський конфлікт не призводять до позитивного результату.

Об'єктом даного дослідження є міжнародні відносини в світі в ХХІ столітті, предметом виступає сирійський конфлікт, його значення і вплив на сучасні міжнародні відносини. Метою статті є аналіз особливості сирійського конфлікту і його вплив на міжнародні відносини і регіональну політику, а також дослідження міграційної кризи, яка є наслідком цього конфлікту. Тематика сирійського конфлікту є досить актуальною для

українських та іноземних науковців. Криза стала об'єктом аналізу таких науковців, як Б. Абу-Абдалла, В.М.Ахметов, Д.А.Белашенко, І.В.Рижов, Б.В.Долгов, І.Д.Комаров, В.П. Юрченко тощо. В їх роботах висвітлено різні аспекти зовнішньої політики Сирії на сучасному етапі, сирійського конфлікту і ролі “арабської весни” в цьому процесі.

Збройний конфлікт у Сирії являє собою багатосторонню, багаторівневу війну, яка характеризується жорстокими діями, масовими вбивствами, безладними обстрілами мирного населення, численними військовими злочинами. За оновленими даними Сирійського центру моніторингу за дотриманням прав людини, в ході семирічного конфлікту (з 15 березня 2011 року, коли почалися антиурядові виступи) загинули понад 350 тисяч осіб, серед них більше 106 тисяч - мирні жителі, а 20 тисяч - загиблі діти [17].

Сирійський конфлікт став головною причиною європейської міграційної кризи. Війна викликала масовий вихід біженців з Сирії. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, за період військових дій, починаючи з 2011 року, Сирію покинули понад 6,9 млн. біженців. На кінець 2018 року, в 45 країнах налічується 6 664 415 офіційно зареєстрованих сирійських біженців. Понад половини (близько 3,4 млн.) - складають діти. Близько 2 млн. - це жінки. Більшість біженців знаходиться в країнах, що межують із Сирією. Туреччина прийняла 3,6 млн. осіб [13]. Ліван, населення якого становить, трохи більше 6 млн. чоловік, поселив у себе близько мільйона сирійців. У Йорданії - близько 674 тис., в Іраку - приблизно 252 тис. У Європі – найбільшу кількість біженців прийняла Німеччина, понад півмільйона [19].

Після завершення фази активних бойових дій, багато громадян Сирії виявили бажання повернутися на батьківщину. За деякими оцінками, з десяти країн (в основному, Туреччини, Єгипту, Іраку, Німеччини, Йорданії, Лівану) готові повернутися 1,7 млн. сирійських біженців [21]. Для їх прийому Сирія розгорнула пункти прийому і розміщення біженців на 1,5 млн. місць. Ці центри знаходяться в 412 населених пунктах, які найменш постраждали від військових дій. На даний момент повертаються біженці лише з Йорданії і Лівану. Економіці і інфраструктурі Сирії було завдано колосального збитку. У великих містах і населених пунктах, де проходили військові дії, інфраструктура зруйнована на 40-70% [20].

“Арабська весна” в Сирії почалася в березні 2011 року з мітингів і протестів в провінції Дараа [17]. Поступово локальний конфлікт переріс у масштабні мітинги і демонстрації проти діючого режиму Башара Асада, які привели до масових заворушень в різних містах країни. До основних вимог опозиції ставилися: відставка чинного президента, скасування режиму надзвичайного стану, який діяв з 1962 року, проведення в країні демократичних реформ [7]. З плином часу в нього залучалися держави Близькосхідного регіону, різні військово-політичні та міжнародні організації, а також світові держави. Так як в сирійський конфлікт залучена велика кількість країн і організацій, то багато політологів-міжнародників вважають, що це не що інше, як опосередкована війна між регіональними і світовими державами.

Уряд Башара Асада підтримує Сирійська арабська армія, Національні сили оборони, місцеві та іноземні воєнізовані формування (“Шабіха”, шіїтська ліванська “Хезболла”) [17]. Військову допомогу урядова армія отримує від Росії і Ірану.

Проти уряду виступають такі основні учасники конфлікту, як збройні формування “помірної” сирійської опозиції (Вільна сирійська армія, плеємінні формування сунітів), курдські загони самооборони, різні ісламістські і терористичні організації (“Джабхат ан-

Нуср”, “Ахрар аш-Шам”, ІГ, “Фатх-аль-Іслам” і ін.) Опозиції допомагають монархії Перської затоки і західні країни [16].

У той час всі антиурядові організації входили в сирійську національну раду (СНР), яка очолювала сирійську опозицію. Бойові дії з урядовими силами вели формування “Сирійської вільної армії” (СВА), що складається в основному з сунітських дезертирів. Незабаром в рядах опозиції стався розкол, який суттєво вплинув на позиції СВА. Першими рядами повстанців залишили курдські формування. Вони утворили власне керівництво, так звану Вищу курдську раду. У 2013 році був утворений “Ісламський фронт”, що складається з радикальних ісламістів. Терористичні організації стали відігравати провідну роль в протистоянні урядовій армії. Найбільш боєздатними серед них були “Ісламська держава” (ІГ) і місцевий осередок “Аль-Каїди” в особі “Фронту на-Нусра”. Світської опозиції Сирії відводилася другорядна роль.[10]

У літку 2014 року під контролем ІГ опиняється значна територія Сирії. Урядові сили контролюють не більше 10-15% території країни. Щоб зупинити стрімкий наступ ісламістів, урядом США і її союзниками було прийнято рішення про військову інтервенцію у Сирію. У вересні 2014 року союзники почали наносити авіаційні удари по позиціях ісламістських угруповань, а також надавати допомогу “помірній опозиції”, озброюючи і навчаючи її формування. Отримавши підтримку президента Сирії Б.Асада, 30 вересня 2015 року в боротьбу з терористичними угрупованнями вступає Російська Федерація. Її Повітряно-космічні сили починають військову операцію в тісній співпраці з урядовою армією [18].

Переломним моментом у боротьбі з ісламістами стало звільнення в 2016 році міста Алеппо [17]. Понад чотири роки терористичні угруповання контролювали східну частину цього стратегічно важливого міста на півночі Сирії. Тут була застосована дещо інша тактика звільнення міста. Зайняті ісламістами міста Хомс і Хама, були звільнені за допомогою облоги і змору. Урядова армія блокувала міста на багато місяців. Брак харчів, боєприпасів, медикаментів, підкріплення змушувала терористів залишати захоплені міста. Алеппо був звільнений в ході стрімкого штурму, успіхи урядової армії вплинули на розклад сил в сирійському збройному конфлікті.

Крім цього, в 2016 році відбулося ще кілька важливих подій. Перше, це вступ нового учасника в бойові дії в Сирії. На північ Сирії були введені турецькі війська для боротьби з бойовиками ІГ. Це була офіційна версія, а фактично війська вводилися для боротьби з сирійськими курдами, які є головними ворогами Туреччини. Причиною такого рішення стала спроба курдів в березні 2016 року створити своє автономне утворення уздовж кордону з Турецькою республікою.

Другою важливою подією 2016 року стало звільнення в травні урядовою армією міста Пальміри, яке істотно підірвало позиції ІГ[17]. Крім того, в цьому ж році в сусідньому Іраку ІГ також втратила значну частину територій. Урядовими військами і їх союзниками були звільнені від терористів “Ісламської держави” важливі міста - Рамаді і Ель-Фаллуджа. Але до кінця звільнити столицю іракського халіфату - місто Мосул Міжнародна коаліція на чолі з США не змогла. Більш того, “Сирійські демократичні сили” також підтримувані Америкою, призупинили наступ на сирійську столицю халіфату - місто Ракка. Так як, основні сили урядової армії були задіяні у звільненні Алеппо, бойовикам “Ісламської держави” на початку грудня вдалося відбити Пальміру. Варто відзначити, що це був тимчасовий успіх ІГ.

Корінні зміни в ситуації в Сирії відбулися в 2017 році. В цьому році було знищено “Ісламську державу”, яка контролювала значну територію Сирії і Іраку. Перемога над ІГ дозволила Російській Федерації наприкінці року заявити про завершення операції Військово-космічних сил. Незважаючи на те, що активна фаза бойових дій була завершена, до встановлення миру в Сирії було ще далеко. Так як при владі в Сирії продовжує залишатися президент Башар Асад, який рішуче не влаштовує ні сирійську опозицію, ні країни, що підтримують її, то і брати участь у повоєнній відбудові Сирії вони не мають наміру [17].

На початок 2019 року за контролем бойовиків “Ісламської держави” знаходиться невелика територія на півдні Сирії в області Дараа, кілька населених пунктів на східному березі Євфрату між містами Дейр-ез-Зор і Аль-Букамаль, а також на кордоні провінції Хомс з Ес-Сувейді і Хомс і Дейр-ез-Зор. Але це в основному сирійська пустеля. У березні 2018 року турецькі війська захопили місто Афрін і передмістя. Урядова армія відновила контроль на значній території в центрі, півдні і південному заході країни. Завершивши ліквідацію численних анклавів збройної опозиції, урядові сили стали повністю контролювати економічно розвинений центр (понад 70% території країни), де мешкає близько 80% населення [17]. Ця територія має розвинуту промисловість і сільське господарство. Периферійну територію, яку контролює опозиція, можна розділити на кілька зон:

1) Провінція Ідліб. Знаходиться під контролем конкуруючих між собою формування (“Джабхат Тахрір Сурія”, “Хайят Тахрір аш-Шам” і ін.). Так само тут розташовані контрольні-наглядові пости ЗС Туреччини.

2) Північна частина провінції Алеппо. Ця зона окупації ЗС Туреччини - районів, де компактно проживають етнічні курди. Тут також базується ВСА (Вільна сирійська армія), яка активно підтримується Туреччиною.

3) Курдські райони північних провінцій (самопроголошена Демократична Федерація Північної Сирії). Знаходиться під контролем “сирійських демократичних сил” (СДС).

4) Провінція Дейр-ез-Зор на східному березі Євфрату і південна частина провінції Ракка. Є зоною контролю СДС. Ці райони компактно заселені сунітськими племенами. Тут дислокуються залишки формувань ІГ, які прагнуть зберегти свій бойовий потенціал.

Для збереження наявних територій і створення нових зон впливу бойові об'єднання ІГ все частіше застосовують методи партизанської війни, уникаючи прямих збройних зіткнень. На думку деяких експертів, найзручнішими районами для проведення бойових операцій ісламістами ІГ є ділянки, які примикають до обох боків сирійсько-іракського кордону. На цих територіях бойовики можуть спробувати відродити “Ісламську державу”.

Багато політологів дотримуються думки, що від результату громадянської війни в Сирії залежить не тільки майбутнє самої країни, ефективність боротьби з міжнародним тероризмом, але і розклад сил на Близькому і Середньому Сході і можливо новий світовий порядок. З моменту початку сирійської кризи міжнародне співтовариство доклало чимало зусиль для досягнення політичного врегулювання в країні. Між урядом Сирії та представниками опозиції проводилися переговори в самих різних форматах. Переговорні процеси в Женеві, Відні, Астані і Лозанні відрізнялися лише складом учасників. Крім того, Росія підтримує Астанинський процес, тоді як США наполягають на пріоритеті женецького формату.

Таким чином, сирійський конфлікт має декілька суттєвих особливостей. Громадянська війна в Сирії розпочалася внаслідок як внутрішніх так і зовнішніх чинників. З самого початку сирійське питання привернуло увагу багатьох країн світу і здобуло актуальності як в регіональному так і світовому контексті. Військові дії на території Сирії тривають майже десятиліття і на сьогоднішній день існує безліч суперечок між основними гравцями міжнародних відносин щодо формату політичного врегулювання. Конфлікт та застосування сучасної військової техніки викликало серйозні міграційні процеси, які змінюють етнодемографічну та соціальну картину багатьох країн регіону та Європи. Отже, від вирішення цього конфлікту залежить як майбутнє самої Сирії, так і країн регіону та сучасної цивілізації в цілому.

Список використаної літератури

1. أبو-أدب ع. دمج ودمأ ماسبو ودمأ لادب ع ودمأ لادب ع. Abu-Adab B. Gрязная война. Дамаск: Сирийская книга, 2015. 240.
2. Ахметов В. М. Сирия на рубеже столетий. Власть и политика / В. М. Ахметов. - Москва : Ин-т изуч. Израиля и Ближ. Востока : Ин-т востоковедения, 2003. - 154 с. ; Akhmetov V. M. Siriya na rubezhe stoletiy. Vlast i politika / V. M. Akhmetov. - Moskva : In-t izuch. Izrailiya i Blizh. Vostoka : In-t vostokovedeniya, 2003. - 154 s.
3. Ахметов В. М. Сирия при Башаре Асаде. Региональный опыт модернизации в условиях внешней нестабильности / В. М. Ахметов. – Москва : ИВ РАН, 2005. - 184 с. ; Akhmetov V. M. Siriya pri Bashare Asade. Regionalnyy opyt modernizatsii v usloviyakh vneshney nestabilnosti / V. M. Akhmetov. – Moskva : IV RAN, 2005. - 184 s.
4. Багиров А. Г. Курдский фактор в современной Сирии / А. Г. Багиров // Современный Курдистан. Проблемы национального движения. – Москва : Наука, 1995. - 186 с. ; Bagirov A. G. Kurdskiy faktor v sovremennoy Sirii / A. G. Bagirov // Sovremennyy Kurdistan. Problemy natsionalnogo dvizheniya. – Moskva : Nauka, 1995. - 186 s.
5. Белашенко Д. А. События “арабской весны” в контексте реализации проекта “Большой Ближний Восток” / Д. А. Белашенко, И. Д. Комаров // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. - 2012. - № 6(1). - С. 257-262 ; Belashchenko D. A. Sobytiya “arabskoy vesny” v kontekste realizatsii proekta “Bolshoy Blizhniy Vostok” / D. A. Belashchenko, I. D. Komarov // Vestnik Nizhegorodskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. - 2012. - № 6(1). - S. 257-262
6. توري، رش، لاد راد. Сирийская война. دي ل امك يروس لاد راد. Beirut: Dar annagar, 2015. 584с.
7. Долгов Б. В. Сирийский кризис: развитие и перспективы / Б. В. Долгов // Международная жизнь. - 2012. - № 9. - С. 116-134 ; Dolgov B. V. Siriyskiy krizis: razvitie i perspektivy / B. V. Dolgov // Mezhdunarodnaya zhizn. - 2012. - № 9. - S. 116-134.
8. Европейский миграционный кризис [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81 ; Yevropeyskiy migratsionnyy krizis [Elektronnyy resurs] // Vikipediya. – Rezhim dostupa : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81

D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81

9. Кривов С. Политика США и баланс сил на Ближнем Востоке: от ключевых очагов воздействия к нейтрализации радикальных режимов / С. В. Кривов, И. В. Рыжов // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. - 2014. - №1(1). - С. 382-389 ; Krivov S. Politika SShA i balans sil na Blizhnem Vostoke: ot klyuchevykh ochagov vozdeystviya k neytralizatsii radikalnykh rezhimov / S. V. Krivov, I. V. Ryzhov // Vestnik Nizhegorodskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. - 2014. - №1(1). - S. 382-389.

10. Беккер А. Кто финансирует боевиков ISIS [Электронный ресурс] / А. Беккер, И. Филатова // Deutsche Welle. - 2014. - 22 июня. - Режим доступа : <https://p.dw.com/p/1CNEJ> ; Bekker A. Kto finansiruet boevikov ISIS [Elektronnyy resurs] / A. Bekker, I. Filatova // Deutsche Welle. - 2014. - 22 iyunya. - Rezhim dostupa : <https://p.dw.com/p/1CNEJ>

11. Миграционный кризис в Европе в цифрах и графиках [Электронный ресурс] // BBC. - 2016. - 19 февраля. - Режим доступа : https://www.bbc.com/russian/international/2016/02/160219_migrant_crisis_charts ; Migratsionnyy krizis v Yevrope v tsifrakh i grafikakh [Elektronnyy resurs] // VVS. - 2016. - 19 fevralya. - Rezhim dostupa : https://www.bbc.com/russian/international/2016/02/160219_migrant_crisis_charts

12. Начало перемирия в Сирии - скептический оптимизм [Электронный ресурс] // Российский институт стратегических исследований. - 2016. - 1 марта. - Режим доступа : <http://freepublish.ru/analitika/spaset-li-peremirie-siriyu.html> ; Nachalo peremiriya v Sirii - skepticheskiy optimizm [Elektronnyy resurs] // Rossiyskiy institut strategicheskikh issledovaniy. - 2016. - 1 marta. - Rezhim dostupa : <http://freepublish.ru/analitika/spaset-li-peremirie-siriyu.html>

13. ООН: число беженцев из Сирии превысило 4 миллиона человек [Электронный ресурс] // РИА новости. - 2015. - 9 июля. - Режим доступа : <https://ria.ru/20150709/1122803798.html> ; OON: chislo bezhentsev iz Sirii prevysilo 4 milliona chelovek [Elektronnyy resurs] // RIA novosti. - 2015. - 9 iyulya. - Rezhim dostupa : <https://ria.ru/20150709/1122803798.html>

14. Резолюция 2042 (2012), принятая Советом Безопасности на его 6751-м заседании 14 апреля 2012 года [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <https://zakonodavstvo.com/pravovi-akti-mijnarodni/rezolyutsiya-2042-2012-prinyataya-sovetom236035.html> ; Rezolyutsiya 2042 (2012), prinyataya Sovetom Bezopasnosti na ego 6751-m zasedanii 14 aprelya 2012 goda [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : <https://zakonodavstvo.com/pravovi-akti-mijnarodni/rezolyutsiya-2042-2012-prinyataya-sovetom236035.html>

15. Резолюция 2059 (2012), принятая Советом Безопасности на его 6812-м заседании 20 июля 2012 года [Электронный ресурс]. - Режим доступа : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k82 ; Rezolyutsiya 2059 (2012), prinyataya Sovetom Bezopasnosti na ego 6812-m zasedanii 20 iyulya 2012 goda [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k82

16. Саудовская Аравия намерена спонсировать боевиков сирийской оппозиции [Электронный ресурс] // БалтИнфо. Балтийское информационное агентство. - 2012. - 23 июня. - Режим доступа : <http://www.baltinfo.ru/2012/06/23/Saudovskaya-Araviya->

namerenasponsirovat-boevikov-siriiskoi-oppozitsii-286535 ; Saudovskaya Araviya namerena sponsirovat boevikov siriyskoy oppozitsii [Elektronnyy resurs] // BaltInfo. Baltiyskoe informatsionnoe agentstvo. - 2012. - 23 iyunya. - Rezhim dostupa : <http://www.baltinfo.ru/2012/06/23/Saudovskaya-Araviya-namerenasponsirovat-boevikov-siriiskoi-oppozitsii-286535>

17. Сирийская оппозиция пересмотрела свое отношение к Башару Асаду [Электронный ресурс] // Телеканал «Звезда». – 2015. – 15 декабря. - Режим доступа : https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201512150018-2x56.htm ; Ciriyskaya oppozitsiya peresmotrela svoe otnoshenie k Basharu Asadu [Elektronnyy resurs] // Телеканал «Zvezda». – 2015. – 15 dekabrya. - Rezhim dostupa : https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201512150018-2x56.htm

18. Сирия [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%8F> ; Siriya [Elektronnyy resurs] // Vikipediya. – Rezhim dostupa : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%8F>

19. Статистика о ситуации с беженством в мире, доклады Верховного Комиссариата 2013-2015 [Электронный ресурс] // Finland и Я. Информационная поддержка из Европы. – Режим доступа : <http://www.infinland.net/bezhenc/evropa-i-bezhentsi/statistika-o-situacii-s-bezhenstvom-v-mire-doklady-verhovnogo-komissariata-2013-2015-gg/> ; Statistika o situatsii s bezhenstvom v mire, doklady Verkhovnogo Komissariata 2013-2015 [Elektronnyy resurs] // Finland i Ya. Informatsionnaya podderzhka iz Yevropy. – Rezhim dostupa : <http://www.infinland.net/bezhenc/evropa-i-bezhentsi/statistika-o-situacii-s-bezhenstvom-v-mire-doklady-verhovnogo-komissariata-2013-2015-gg/>

20. Цена “Арабской весны” для Сирии [Электронный ресурс] // Народный Корреспондент. – 2015. – 5 марта. – Режим доступа : <https://nk.org.ua/geopolitika/tsena-arabskoy-vesnyi-dlya-sirii-45327> ; Tsena “Arabskoy vesny” dlya Sirii [Elektronnyy resurs] // Narodnyy Korrespondent. – 2015. – 5 marta. – Rezhim dostupa : <https://nk.org.ua/geopolitika/tsena-arabskoy-vesnyi-dlya-sirii-45327>

21. Число сирийских беженцев в Ливане превысило 1,3 млн человек [Электронный ресурс] // РИА Новости. – 2013. -23 сентября. – Режим доступа : <https://ria.ru/20130923/965274603.html> ; Chislo siriyskikh bezhentsev v Livane prevysilo 1,3 mln chelovek [Elektronnyy resurs] // RIA Novosti. – 2013. -23 sentyabrya. – Rezhim dostupu : <https://ria.ru/20130923/965274603.html>

22. Goldsmith L. Cycle of fear; Syria's alawites in war and peace / L. Goldsmith. - New York : Oxford University Press, 2015. - 146с.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2019 р.

V. Lysak

A. Tarraf

THE SYRIAN CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

We have the opportunity to analyze the orphan conflict in international humanitarian organizations. The authorization analyzed a special confessional confederation in the all-Ukrainian region, within which political expertise was conducted, as well as criminal policy expertise was conducted. Revealed historical and polyclinical causes and put into order the

Syrian conflict. An environment of respect for the courtly formation of the Syrian divine in the red, gloomy lands and in society.

In order to preserve existing territories and create new zones of influence, IS combats are increasingly using methods of guerrilla warfare, avoiding direct armed clashes. According to some experts, the most convenient areas for combat operations by ISL Islamists are sites adjacent to both sides of the Syrian-Iraqi border. In these territories, militants may try to revive the Islamic State.

Many political scientists are of the opinion that the outcome of the civil war in Syria depends not only on the future of the country itself, the effectiveness of the fight against international terrorism, but also on the deployment of forces in the Middle and Middle East and possibly a new world order. Since the start of the Syrian crisis, the international community has made considerable efforts to reach political settlement in the country. Negotiations were held in a variety of formats between the Syrian government and representatives of the opposition. The negotiation processes in Geneva, Vienna, Astana and Lausanne differed only in the composition of the participants. In addition, Russia supports the Astana process, while the US insists on prioritizing the Geneva format.

Keywords: *Syrian conflict, “Arab Spring”, insurgents, Islamic State, migration crisis, refugees, Kurds.*

УДК 328.184:930.1(477)

Д. В. Лубінець

ПРОБЛЕМА ЛОБІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Робота представляє аналіз сучасного стану дослідженості проблеми лобізму в Україні. Українські дослідники роблять свій внесок в розвиток теоретико-методологічних засад лобізму. На основі дослідження та класифікації широкого кола наукових робіт автор встановив, що цей феномен в Україні досліджується за двома основними підходами: правовим та політологічним, при цьому не має одностайності серед українських дослідників щодо його трактування, типології, характерних ознак тощо, хоча визнається необхідність його введення в правове поле України як основи протидії корупції.

Ключові слова: *лобізм, лобіювання, політична система, політична комунікація, «група інтересів», історіографія.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-150-164

Характерною рисою сучасної демократичної держави є функціонування інституту лобізму. Цей феномен розглядається як один із індикаторів розвитку демократичних процесів, за допомогою якого суспільство може впливати на прийняття рішень органами державної влади всіх рівнів. Лобізм, виступаючи водночас і інститутом, і процесом політично системи суспільства, потребує комплексного підходу до його вивчення. Сьогодні він досліджується представниками всіх соціально-економічних та політичних наук, що обумовлює велику кількість підходів до його визначення, до розуміння сутності даного поняття, його типології, методів реалізації тощо. Серед дослідників сьогодні немає

однозначних трактувань цих питань, практично весь комплекс проблем, що пов'язані із лобізмом, мають дискусійний характер. В цьому контексті інтерес представляють підходи українських дослідників до аналізу цього феномену.

Актуальність даної теми обумовлена тим, що лобізм в Україні має яскраво виражену специфіку, розвивається поза правового поля та негативно сприймається суспільною думкою, асоціюючись із корупцією. Його вивчення має важливе прикладне значення для становлення цивілізованого лобізму в Україні. Актуальність дослідження української історіографії дозволяє виявити наскільки вона відповідає тим тенденціям, які сьогодні характеризують рівень наукового дослідження даного феномену у світі. Звернення до даної проблеми обумовлено також відсутністю досліджень, спеціально присвячених системному аналізу робіт українських авторів по цій проблемі.

Мета даної статті – представити комплексний аналіз робіт українських авторів і визначити в цьому контексті рівень вивченості феномену лобізму, виявити наскільки тенденції розвитку сучасної української історіографії проблеми лобізму відповідають тенденціям розвитку підходів до його вивчення в світовій практиці.

Особливістю української історіографії є те, що українські дослідники почали займатися проблемами лобізму набагато пізніше, ніж західні колеги. Проблема лобізму як предмету наукового дослідження в Україні стала формуватися тільки в 90-ті роки ХХ ст. із становленням незалежної української держави. З цього моменту інтерес до цієї проблеми постійно зростає. До її вивчення підключаються все більш широкі кола дослідників, що представляють весь спектр соціально-економічних і політичних дисциплін. Її актуалізація відбулася в ХХІ ст. після «Помаранчевої революції» і «Революції гідності», внаслідок яких Україна встала на шлях модернізації, в тому числі і своєї політичної системи, в контексті формування громадянського суспільства.

Серед особливостей процесу формування політичної системи України яскраво проявлені клановість і найвищий рівень корумпованості, що сприяло початку широкої дискусії із питань лобізму не тільки в науковій середі, але й всередині українського суспільства. Свідченням цього є «громадянське обговорення проблеми лобізму», яке пройшло 12 жовтня 2009 року в Києві, Круглий стіл 11 листопада 2010 року, де відбулася дискусія з перспектив інституціоналізації лобіювання в Україні [37].

На сьогоднішній день проблемі лобізму присвячено більше сотень статей, низка монографій, дисертаційних робіт і аналітичних досліджень українських авторів. Рамки статті не дозволяють дати аналіз такої великої кількості літератури. Предметом нашого аналізу стали публікації, що з'явилися тільки в ХХІ столітті, після «Помаранчевої революції» 2004 року та представляються нам більш значимими. Їх аналіз свідчить про те, що українські дослідники розробили весь комплекс проблем, пов'язаних із феноменом лобізму, при цьому значна частина робіт пов'язана із вивченням цього феномену в рамках української дійсності. В контексті цієї особливості української історіографії ми систематизували наявну літературу у дві групи.

Перша із них містить публікації, що досліджують теоретико-методологічну та концептуальну основу феномену лобізму, що пов'язані із підходами до визначення його науково-категорійного апарату. Аналіз цієї групи літератури дозволяє зробити висновок, що українські дослідники роблять визначний внесок до розробки даної проблематики. Для більшості українських дослідників характерно розмежування понять «лобізм», «лобіювання» та «лобістська діяльність», що є базовим принципом при вивченні всього комплексу проблем, пов'язаних із таким багатогранним та багатовекторним явищем, яким

є лобізм. Особливий інтерес в цій групі літератури представляють роботи В.Ф. Нестеровича [29; 30; 31; 32], який на основі глибоко аналізу існуючих сьогодні підходів до вивчення лобізму пропонує свої критерії його типології. Разом із Базілевичем Д. він сформував свій концепт до визначення поняття «лобіювання», «лобістська діяльність» [1]. В роботах Нестеровича В. Ф., на наш погляд, найбільш яскраво проявляється прагнення аналізу лобізму в контексті юридично-правового підходу. Інший підхід демонструє Т. Сумська. Вона багато в чому погоджується із попереднім автором, в той же час вона робить акцент на розгляданні лобізму в контексті політологічного аналізу [42; 43; 44].

Одним із домінуючих тенденцій, що характеризує сучасну історіографію лобізму є пошук нових концептуальних підходів, які б дозволили більш адекватно відобразити всю складність, пов'язану як із багатогранністю, так і з багатовекторністю цього явища. Прагнення розглядати феномен лобізму в контексті нових конфліктів демонструють такі автори, як О. В. Гросфельд, Ю. Ганжуров, в роботах яких проблема лобізму досліджується в рамках популярних сьогодні на Заході комунікаційних технологій та комунікативного менеджменту [12; 8]. В цьому контексті можна виділити і роботу Е. Тихомирова [47], де автор через аналіз міжнародного PR, виходить на розкриття глобального, регіонального та національного рівнів лобіювання, який розглядає як специфічну форму комунікації. Цьому авторові належить ряд робіт, де лобізм розглядається як специфічна форма комунікації із суспільством.

Категоріальний апарат лобізму досліджує Д. Виговський в своїй роботі «Суть лобізму як категорії політичної науки». Автор не тільки дає своє розуміння суті лобізму, але пропонує свою класифікацію цього явища, а також чітко формулює його позитивне значення. Характеризуючи розвиток лобізму в Україні, він робить висновок про його нерозвиненість та відсутність в нього таких характеристик, як відкритість, підконтрольність. Позитивний лобізм, за думкою автора, може існувати тільки в умовах розвинутої демократичної системи правління, де існують умови для широкого представництва інтересів суспільства [6].

Як і в роботах західних дослідників, українські автори не одноставні в своїх оцінках і підходах. Це стосується визначення суті таких понять, як лобіювання, лобізм, а також критеріїв його типології. Значний внесок в розробку категорійного апарату феномену лобізму зробила робота Д. Базілевича та В. Нестеровича «Становлення інституту лобіювання в Україні: основні принципи та підходи» [1]. В даній роботі представлено глибокий аналіз всіх аспектів, що пов'язані із визначенням сутнісних підходів до поняття лобіювання, об'єкту та суб'єкту цього процесу, автори представляють типологію лобізму, розкривають форми та методи лобіювання. Все це визначається в контексті практики лобізму в Україні. Їх типологія розкривається в роботах В. Биковця «Лобізм у системі представництва інтересів» [2], А. К. Піонтковської «Лобізм: українські реалії та перспективи» [35], І. Немчинова «Лобіювання як форма діалогу із владою» [28], М. Недюха та М. Федоріна «Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу» [27].

В цих роботах чітко визначається сутність лобізму, який розглядається як життєво необхідний інструмент демократичного процесу, що, за думкою М. Недюхи та М. Федоріна доповнює систему демократичного представництва [27]. В них також робиться спроба представити класифікацію лобізму. Так, для цих авторів характерно визначати лобізм за характером його діяльності, виділяючи тінювий, демократичний,

інституціоналізований. Піонтковська А. К. вводить поняття «кланового лобізму», для неї, на наш погляд, характерно робити акцент на взаємодії бізнесу та влади [35].

Як і західні дослідники, розглядаючи проблему лобізму, українські автори особливу увагу приділяють проблемі об'єктів та суб'єктів процесу лобіювання. До останніх вони відносять «групи інтересів». Аналіз літератури свідчить про те, що даний аспект лобізму в Україні тільки починає вивчатися. І в цьому контексті можна погодитися із думкою О. Коляса, що «проблема груп інтересів є абсолютно новою та недослідженою темою для української політичної науки» [21]. Серед робіт, присвячених даній тематиці, необхідно також виділити роботи О. Чувардинського «Групи інтересів у громадянському суспільстві» [54], В. Рейтеровича «Групи інтересів у системі громадянського суспільства в країні» [38], В. Сергєєва «Лобізм в Україні: можливості неурядових організацій» [39], В. Табакера «Суб'єкти та об'єкти лобістської діяльності у Верховній Раді» [46], І. Кіянки «Взаємодія держави і групи тиску в сучасному політичному процесі країни» [20], О. Куценка «Структурування інтересів економічно-політичних еліт у процесі перетворення в Україні» [24]. Аналіз вказаних робіт свідчить про те, що в своїй більшості вони не ідентифікують поняття «група інтересів» та «група тиску», розглядаючи ці поняття як самостійні категорії в контексті теорії груп інтересів. Саме вони є основними суб'єктами процесу лобіювання. В той же час групи інтересів та групи тиску, які сьогодні діють в політичному просторі України, мають яскраво виражену специфіку, що відрізняє їх від класично прийнятої системи класифікації. Особливістю є те, що соціальні групи інтересів не є і не можуть бути групами тиску, в той час як існуючі групи тиску не виражають соціальні інтереси. Цей тезис відображено у роботах низки авторів [2; 22; 24].

Оцінюючи феномен лобізму як знаковий рису розвитку сучасного демократичного суспільства українські дослідники відзначають його подвійний характер, коли його можна оцінювати як в позитивному, так і негативному плані, останній можливий тоді, коли він не регламентується в рамках закону і не має чіткого правового поля дії, що дає можливість дослідникам характеризувати лобізм в Україні як олігархічний, клановий, із яскраво вираженим нальотом фаворитизму [13; 12; 16]. Практично всі автори вказаних робіт роблять висновок про нагальну необхідність включення лобізму в рамки законодавчо регульованої діяльності, як важливу умову боротьби із корупцією [3; 4; 10; 13; 14; 18].

Більша частина робіт українських авторів присвячена аналізу досвіду становлення, розвитку лобізму в Україні, виділенню специфіки цього процесу в умовах української дійсності. Значний об'єм літератури даної групи потребує її систематизації, в основу якої було покладено проблемний принцип, що дозволив згрупувати за двома напрямками. Це роботи загального характеру, що розглядають в цілому проблематику становлення і розвитку лобізму в Україні, і публікації, що носять конкретний характер, досліджують окремі аспекти цієї проблеми.

Етапи становлення лобізму в Україні, фактори, що впливають на розвиток цього явища в політичному просторі української держави знайшли своє відображення також в роботах Н.А. Стрижанової «Недоліки лобіювання у суспільствах перехідного типу: сутність та причини» [41]. Особливо необхідно виділити роботи О.В. Гросфельд «Становлення лобізму в сучасній Україні» [15]. Значення даної роботи полягає в тому, що автор виділяє ключові суб'єкти лобіювання, розкриває причини, під впливом яких йде процес формування лобізму в Україні, а також досліджує механізм і технології лобізму. Інтерес представляє інша її робота «Специфіка лобізму в системі представництва інтересів суспільства в політиці в Україні» [13], в якій однією із головних особливостей лобізму

вона виділяє його яскраво виражений олігархічний характер. Коли предметом лобіювання виступає інтерес певних кланів, що володіють значними капіталами та що контролюють сьогодні всі структури державної влади в Україні.

Особливо потрібно виділити роботи, автори яких досліджують становлення лобізму в Україні і його якісні характеристики. Загальні тенденції розвитку лобізму в Україні досліджуються в роботах Похілої Д. [36], Краснящих Г.Г. [23], Бурбело О.В. [5], Гнатенко Н.Г. [10]. Проблеми перспективи розвитку лобізму знайшли відображення в роботах Ворчакова І.Є. [7].

Друга група літератури, яку ми умовно виділили при аналізі української історіографічної бази лобізму, присвячена проблемі, що пов'язана із інституціоналізацією лобізму. Підвищений інтерес до цього аспекту лобізму викликаний практичною значимістю даної проблеми в житті українського суспільства. Це, в першу чергу, прийняття закону, який би надав лобізму легітимний характер та ввів його в сферу законодавчого регулювання. Серед них необхідно виділити роботу В. Ф. Нестеровича, його фундаментальну монографію «Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України» [31], роботу Р. М. Мацкевича «Політично-правові засади формування лобізму в сучасній Україні» [26], де автор обґрунтовує зв'язок лобізму із органами влади та вважає цей процес індикатором розвитку громадянського суспільства та доводить необхідність розробки правової основи його регулювання.

Серед десятків статей, автори яких досліджують вкрай важливу проблем, є такі, що мають не тільки теоретико-методологічне значення, але й ті, що мають в умовах української дійсності політичне значення і практичну значимість, особливо слід виділити роботу Зернової Л. [18], в якій автор показує необхідність скорішого прийняття закону про лобізм, пов'язуючи це із актуалізацією проблеми боротьби із корупцією, яка несе в собі загрозу розвитку України в контексті її європейського вибору. Необхідність включення лобізму в правове поле і принципи, на яких повинен реалізовуватись цей процес, розглядаються в роботі Євгенєвої А. «Законодавче регулювання лобістської діяльності» [17]. Дана проблема відображена в роботах Гнатенко Н.Г. та Гоцуляк В.М. Перший – розглядає проблему інституціоналізації в історичній ретроспективі [10], другий – в контексті розвитку політичного лобізму в Україні [11]. Перспективам процесу інституціоналізації лобізму в Україні присвячена стаття Сибіга І., де автор досліджує дану проблему в контексті прийняття політичних рішень [23]. На актуальність даної проблеми в контексті подальшого розвитку демократичних процесів вказує в своїй роботі Карпенко О.В. [19]. Ступінь гостроти проблеми правового регулювання лобізму і стан вирішення цієї проблеми в Україні аналізує Федоренко В.Л. [52; 53]. Глибокий аналіз комплексу проблем, пов'язаних із інституціоналізацією лобізму в Україні представлено в роботах Трофименко А. В. [49; 50].

Проблема інституціоналізації лобізму в Україні практично порушується в усіх роботах, що присвячені цьому явищу. Всі автори приходять до висновку, що введення цивілізованого лобізму в Україні, надання йому статусу легітимності, є, по-перше, важливою умовою подальшої трансформації українського суспільства на шляху розвитку демократії і формування інститутів громадянського суспільства, по-друге, становлення лобізму розглядається ними як ефективний інструмент боротьби із корупцією в Україні, яка сьогодні є проблемою номер один на шляху реалізації курсу країни на євроінтеграцію.

Досліджуючи проблему розвитку феномену лобізму в Україні, наукове експертне співтовариство, як свідчить аналіз, завжди розглядала проблему в контексті світового

досвіду, особливо країн перехідного типу. В контексті євроінтеграційного курсу України і процесів модернізації її політичної системи проблема використання світового досвіду лобізму як важливого елементу розвитку демократії набула особливої актуальності. Звідси закономірний інтерес українських вчених до розглядання проблеми лобізму в Україні в контексті світового досвіду, можливості використання моделей його розвитку на українському ґрунті. В той же час необхідно відмітити, що даний сегмент української історіографії лобізму за кількістю робіт є найменшим.

Серед робіт по даній проблематиці необхідно виділити роботу А. В. Трофименко [51], яка на основі аналізу діяльності лобізму в Канаді обґрунтовано сформулювала ряд практичних рекомендацій можливості його використання в Україні. Можливості використання світового досвіду в реаліях України присвячена стаття Лопати М. [25]. Досвід формування правового регулювання лобізму в США відображений у вже вказаній нами вище роботі М. Недюхи і М. Федоріна. Особливо слід відмітити колективну монографію «Інститут лобіювання в Україні та за кордоном: походження, проблеми, перспективи розвитку», автори якої Д. Базилевич, В. Нестерович, В. Федоренко роблять аналіз ключових категоріальних понять лобізму, а також характеристику умов його реалізації, форми легітимації в країнах заходу в контексті використання цього досвіду для України, в тому числі виділяють які уроки повинна винести наша політична еліта із закордонного досвіду [1].

Перспективам можливості використання зарубіжного досвіду присвячена стаття В. Федоренко та В.Ф. Нестеровича «Інститут лобіювання у країнах західної демократії та перспективи його легітимації в Україні» [52]. Можливість використання досвіду зарубіжних країн досліджує і В.Ф. Нестерович в своїй монографії. Зарубіжний досвід, пов'язаний із використанням лобіювання як інструменту публічного врядування досліджує В.В. Сумська в своїй статті «Лобіювання як інструмент публічного врядування: зарубіжний досвід», аналізуючи досвід США, Британії, Канади, Німеччини, Франції, робить висновок, що трансформація лобіювання із неформального інституту в формальний відбувається шляхом його спеціальної законодавчої регламентації [44].

В контексті дослідження можливості і необхідності використання світового досвіду інтерес представляє робота Тихомирової С. «Технологія зв'язків із владою: міжнародний досвід лобіювання». Автор розкриває на основі зарубіжного досвіду потенціал лобізму в боротьбі із корупцією, але для цього він повинен бути введений в правове поле, інакше, робить вона висновок, «буде йти процес мутації в бік криміналітету» [47].

Роль лобізму в політичному просторі суспільства і його політична система на основі аналізу зарубіжного досвіду розкриває в своїй статті Герасіна Л. «Практика лобізму в політичному процесі України та світу: політико-соціологічний аспект» [9]. В своєму дослідженні автор на основі порівняльного аналізу практики лобізму в Україні та досвіду США, Британії та низки інших країн робить висновок, що в Україні він носить яскраво виражений характер корупції і в суспільній думці ідентифікується із нею. Світовий досвід наявно свідчить, робить висновок автор, про необхідність законодавчого регулювання лобістської діяльності, а також підконтрольності його із боку громадянського суспільства.

Аналіз другої групи літератури щодо лобізму свідчить про те, що всі дослідники впевнені як в необхідності і можливості його використання в реаліях української дійсності, так і в тому, що лобізм може розвиватися і нести в собі позитивний потенціал, успішно виконувати свої функції тільки за умови включення його в правове поле, його жорсткої законодавчої регламентації. В той же час, на наш погляд, низка аспектів використання

світового досвіду лобізму в процесі його становлення в Україні як явища, яке чітко регламентується в рамках законодавства, не знайшли ще достатньо глибокого осмислення. Так, потребує подальшого вивчення можливість використання тієї чи іншої моделі лобізму, визначення законодавчих рамок регулювання і механізмів контролю. В різних країнах вони мають різні параметри. Використання досвіду інших країн неможливо без чіткого законодавчого визначення таких понять як лобізм, лобіювання, лобіст, суб'єкти лобіювання. В той же час аналіз свідчить, що в науковій середі в Україні не розроблені єдині підходи до вивчення даних дефініцій.

Таким чином, найбільш активно проблема лобізму в Україні досліджується в рамках правового і політологічного підходу, практично ця тема залишається поза інтересом серед вчених-економістів. Українські автори роблять кроки в осмисленні лобізму, в контексті комунікаційних технологій і комунікативного менеджменту. Аналіз літератури свідчить також про те, що серед українських дослідників немає однозначних оцінок і трактувань в питаннях типології лобізму, його характеристик в Україні, в питаннях взаємозв'язків лобізму і корупції.

У той же час практично всі автори вважають, що головна задача сучасної розвинутої демократії в Україні це введення лобізму в правове поле українського законодавства, тобто прийняття законів, які давали б чітке визначення лобізму, лобіювання, визначали б принципи і технології його реалізації. Тільки реалізація процесу інституціоналізації лобізму створить умови, за яких лобізм зможе протистояти корупції і буде нести в собі позитивний потенціал, який дозволить впливати громадянському суспільству на прийняття рішень владними структурами. Проблема, яка, як свідчить аналіз, потребує більш глибокого осмислення і деталізації із боку українських вчених, пов'язана із вивченням факторів, що впливають на процес становлення лобізму в Україні і їх специфіки.

Отже, можна зробити висновок, що українські автори вносять значний внесок у вивчення феномену лобізму, як його концептуальних методологічних основ, так і певної специфіки його розвитку в Україні.

Список використаної літератури

1. Базілевич Д. Інститут лобіювання в Україні та за кордоном: походження, проблеми, перспективи розвитку : науково-інформаційне видання / Д. Базілевич, В. Нестерович, В. Федоренко; Інститут професійного лобіювання та адвокати. – Київ : ФОП Москаленко О.М., 2015. - 111 с. ; Bazilevych D. Instytut lobiiuvannia v Ukraini ta za kordonom: pokhodzhennia, problemy, perspektyvy rozvytku : naukovo-informatsiine vydannia / D. Bazilevych, V. Nesterovych, V. Fedorenko; Instytut profesiinoho lobiiuvannia ta advokasi. – Kyiv : FOP Moskalenko O.M., 2015. - 111 s.

2. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів [Електронний ресурс] / В. Биковець // Політичний менеджмент. - 2006. - № 5. – Режим доступу : http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bykovets_lobizm.pdf ; Bykovets V. Lobizm u systemi predstavnytstva interesiv [Elektronnyi resurs] / V. Bykovets // Politychnyi menedzhment. - 2006. - № 5. – Rezhym dostupu : http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bykovets_lobizm.pdf

3. Богиня Т. Ю. Перспективи законодавчого регулювання інституту лобізму в Україні [Електронний ресурс] / Т. Ю. Богиня // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2013. - Вип. 61. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_61_81 ; Bohynia T. Yu. Perspektyvy zakonodavchoho rehuliuвання instytutu lobizmu v Ukraini [Elektronnyi resurs]

/ Т. Ю. Бохня // Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky. - 2013. - Вур. 61. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_61_81

4. Бризицький М. І. Загальнотеоретична характеристика правового механізму лобіювання [Електронний ресурс] / М. І. Бризицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 3–9. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_3 ; Bryzitskyi M. I. Zahalnoteoretychna kharakterystyka pravovoho mekhanizmu lobiiuvannia [Elektronnyi resurs] / M. I. Bryzitskyi // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna. 2015. Vur. 61. S. 3–9. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_3

5. Бурбело О. А. Лобізм в сучасній Україні [Електронний ресурс] / О. А. Бурбело // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - 2017. - № 10. - С. 24-29. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2017_10_6 ; Burbelo O. A. Lobizm v suchasniі Ukraini [Elektronnyi resurs] / O. A. Burbelo // Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnogo universytetu imeni Volodymyra Dalia. - 2017. - № 10. - S. 24-29. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2017_10_6

6. Виговський Д. Суть лобізму як категорії політичної науки [Електронний ресурс] / Д. Виговський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2008. - Вип. 20. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/09_76.pdf ; Vyhovskyi D. Sut lobizmu yak katehorii politychnoi nauky [Elektronnyi resurs] / D. Vyhovskyi // Ukrainiska natsionalna ideia: realii ta perspektyvu rozvytku. - 2008. - Vur. 20. – Rezhym dostupu : http://vlp.com.ua/files/09_76.pdf

7. Ворчакова І. Є. Проблеми та перспективи розвитку лобізму як політичного інституту в Україні [Електронний ресурс] / І. Є. Ворчакова // Політикус. - 2016. - Вип. 1. - С. 88–91. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2016_1_21 ; Vorchakova I. Ye. Problemy ta perspektyvu rozvytku lobizmu yak politychnoho instytutu v Ukraini [Elektronnyi resurs] / I. Ye. Vorchakova // Politykus. - 2016. - Vur. 1. - S. 88–91. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2016_1_21

8. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент. - 2005. - № 4. - С. 50-62 ; Hanzhurov Yu. Parlamentske lobiiuvannia v konteksti politychnoi komunikatsii / Yu. Hanzhurov // Politychnyi menedzhment. - 2005. - № 4. - S. 50-62.

9. Герасіна Л. Практика лобізму в політичному процесі України та світу: політико-соціологічний аспект / Л. Герасіна // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Соціологія. - 2016. - № 3. - С. 6-17 ; Herasina L. Praktyka lobizmu v politychnomu protsesi Ukrainy ta svitu: polityko-sotsiologichnyi aspekt / L. Herasina // Visnyk Natsionalnogo universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Seriiia : Sotsiologhiia. - 2016. - № 3. - S. 6-17.

10. Гнатенко Н. Г. Інституціоналізація лобізму в Україні: історія та сучасність [Електронний ресурс] / Н. Г. Гнатенко // Гілея: науковий вісник. - 2016. - Вип. 115. - С. 434-439. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_115_109 ; Hnatenko N. H. Instytutsionalizatsiia lobizmu v Ukraini: istoriia ta suchasnist [Elektronnyi resurs] / N.H. Hnatenko // Hileia: naukovyi visnyk. - 2016. - Vur. 115. - S. 434-439. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_115_109

11. Гоцуляк В. М. Формування правових засад політичного лобізму в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Гоцуляк // Гілея: науковий вісник. - 2016. - Вип. 110. - С. 369-373. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_110_95 ; Hotsuliak V. M.

Formuvannia pravovykh zasad politychnoho lobizmu v Ukraini [Elektronnyi resurs] / V. M. Hotsuliak // Hileia: naukovyi visnyk. - 2016. - Vyp. 110. - S. 369-373. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_110_95

12. Гросфельд Е. В. Специфика лоббизма в системе представительства интересов общественности в политике в Украине / Е. В. Гросфельд // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Политические науки». – 2008. – Т.21 (60). – № 1. – С. 145–154 ; Grosfeld Ye. V. Spetsifika lobbizma v sisteme predstavitelstva interesov obshchestvennosti v politike v Ukraine / Ye. V. Grosfeld // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Politicheskie nauki». – 2008. – Т.21 (60). – № 1. – С. 145–154.

13. Гросфельд Е. В. Специфика отраслевого лоббизма в Украине: сущность, формы, технологии [Электронный ресурс] / Е. В. Гросфельд // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Історія. Філософія. Політологія. - 2011. - Вип. 3. - С. 183-186. - Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_ifpo_2011_3_33 ; Grosfeld Ye. V. Spetsifika otraslevogo lobbizma v Ukraine: sushchnost, formy, tekhnologii [Elektronnyy resurs] / Ye.V. Grosfeld // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Istoriiia. Filosofiia. Politolohiia. - 2011. - Vyp. 3. - S. 183-186. - Rezhym dostupa : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_ifpo_2011_3_33

14. Гросфельд Е. Цивилизованный лоббизм как антикоррупционная технология [Электронный ресурс] / Е. Гросфельд // Політичний менеджмент. - 2013. - № 59. - С. 70-77. - Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2013_59_9 ; Hrosfeld E. Tsyvulyzovanyii lobbyzm kak antykorruptsyonnaia tekhnolohyia [Elektronnyi resurs] / E. Hrosfeld // Politychnyi menedzhment. - 2013. - № 59. - S. 70-77. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2013_59_9

15. Гросфельд О. В. Становлення лобізму в сучасній Україні : дис. ... канд. політ. наук. : спец. 23.00.02 / Олена Володимирівна Гросфельд ; Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. - Сімферополь, 2009. - 209 с. ; Hrosfeld O. V. Stanovlennia lobizmu v suchasniy Ukraini : dys. ... kand. polit. nauk. : spets. 23.00.02 / Olena Volodymyrivna Hrosfeld ; Tavriiskyi natsionalnyi universytet im. V.I. Vernadskoho. - Simferopol, 2009. - 209 s.

16. Денисюк А. В. Громадський лобізм в Україні: проблеми і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / А. В. Денисюк // Гілея: науковий вісник. - 2015. - Вип. 102. - С. 403-406. - Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_107 ; Denysiuk A.V. Hromadskyi lobizm v Ukraini: problemy i perspektyvy rozvytku [Elektronnyi resurs] / A. V. Denysiuk // Hileia: naukovyi visnyk. - 2015. - Vyp. 102. - S. 403-406. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_107

17. Євгенєва А. Законодавче регулювання лобістської діяльності / А. Євгенєва // Часопис «Парламент. - 2004. - № 1. – С. 32-39 ; Yevhenieva A. Zakonodavche rehuliuвання lobistskoi diialnosti / A. Yevhenieva // Chasopys «Parlament. - 2004. - № 1. – С. 32-39.

18. Зернова А. Легітимізація лобізму в Україні, або Чи далі залишатися з корупцією [Електронний ресурс] / А. Зернова // Канал 24. – 2017. – 11 грудня. – Режим доступа : https://24tv.ua/ru/legitimatsiya_lobizmu_v_ukrayini_abo_chi_dali_zalishatisya_z_koruptsiyeyu_n899678 ; Zernova A. Lehitymizatsiia lobizmu v Ukraini, abo Chy dali zalyshtysia z koruptsiieiu [Elektronnyi resurs] / A. Zernova // Kanal 24. – 2017. – 11 hrudnia. – Rezhym dostupu :

https://24tv.ua/ru/legitimatsiya_lobizmu_v_ukrayini_abo_chi_dali_zalishatisya_z_koruptsiyeyu_n899678

19. Карпенко О. Цивілізований лобізм як механізм державного регулювання взаємовідносин бізнес-еліти та органів публічної влади в Україні [Електронний ресурс] / О. Карпенко // Україна : події, факти, коментарі. – 2011. – № 5. – С. 41–47. – Режим доступу : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2011/ukr5.pdf> ; Karpenko O. Tsyvilizovanyi lobizm yak mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання vzaiemovidnosyn biznes-elity ta orhaniv publichnoi vlady v Ukraini [Elektronnyi resurs] / O. Karpenko // Ukraina : podii, fakty, komentari. – 2011. – № 5. – S. 41–47. – Rezhym dostupu : <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2011/ukr5.pdf>

20. Кіянка І. Взаємодія держави і груп тиску в сучасному політичному процесі України [Електронний ресурс] / І. Кіянка // Демократичне врядування. - 2009. - Вип. 4. – Режим доступу : http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik4/fail/+Kijanka.pdf ; Kiianka I. Vzaiemodiia derzhavy i hrup tysku v suchasnomu politychnomu protsesi Ukrainy [Elektronnyi resurs] / I. Kiianka // Demokratychnе vriaduvannia. - 2009. - Vyp. 4. – Rezhym dostupu : http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik4/fail/+Kijanka.pdf

21. Коляса О. Групи інтересу в системі «державна – громадянське суспільство» [Електронний ресурс] / О. Коляса // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – Число 1. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolasa.htm> ; Koliasa O. Hrupy interesu v systemi «derzhava – hromadianske suspilstvo» [Elektronnyi resurs] / O. Koliasa // Nezaleznyi kulturolohichnyi chasopys «I». – 2001. – Chyslo 1. – Rezhym dostupu : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolasa.htm>

22. Корнієнко В. О. Політичне лобіювання в Україні: теоретична підойма та практичні реалії [Електронний ресурс] / В. О. Корнієнко, С. П. Годний // Політичне життя. - 2016. - № 1-2. - С. 36-41. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2016_1-2_8 ; Korniienko V. O. Politychne lobiiuvannia v Ukraini: teoretychna pidoima ta praktychni realii [Elektronnyi resurs] / V. O. Korniienko, S. P. Hodnyi // Politychne zhyttia. - 2016. - № 1-2. - S. 36-41. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2016_1-2_8

23. Краснящих П. Г. Лоббизм в Украине / П. Г. Краснящих // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія Соціологічні науки. - 2009. - Т. 12, № 1. - С. 23-28 ; Krasniashchykh P. H. Lobbyzm v Ukrayne / P. H. Krasniashchykh // Visnyk Mizhnarodnoho Slovianskoho universytetu. Seriiia Sotsiolohichni nauky. - 2009. - T. 12, № 1. - S. 23-28.

24. Куценко О. Структурування інтересів економіко-політичних еліт у процесі перетворень в Україні [Електронний ресурс] / О. Куценко // Політичний менеджмент. - 2005. - № 1. - С. 78-89. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2005_1_11 ; Kutsenko O. Strukturuvannia interesiv ekonomiko-politychnykh elit u protsesi peretvoren v Ukraini [Elektronnyi resurs] / O. Kutsenko // Politychnyi menedzhment. - 2005. - № 1. - S. 78-89. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2005_1_11

25. Лопата М. Лобіювання: світова практика та українські реалії [Електронний ресурс] / М. Лопата // Політична наука в Україні: стан і перспективи : матер. Всеукр. наукової конференції, м. Львів, 10-11 травня 2007 р. – Львів, ЦПД, 2008. - Режим доступу : <http://postua.info/lopata.htm> ; Lopata M. Lobiiuvannia: svitova praktyka ta ukrainski realii [Elektronnyi resurs] / M. Lopata // Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy : mater. Vseukr. naukovoї konferentsii, m. Lviv, 10-11 travnia 2007 r. – Lviv, TsPD, 2008. - Rezhym dostupu : <http://postua.info/lopata.htm>

26. Мацкевич Р. М. Політико-правові засади формування інституту лобізму в Україні : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Роман Миколайович Мацкевич; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2008. - 193 с. ; Matskevych R. M. Polityko-pravovi zasady formuvannia instytutu lobizmu v Ukraini : dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Roman Mykolaiovych Matskevych; Nats. un.-t "Odeska yurydychna akademiia". – Одеса, 2008. - 193 s.

27. Недюха М. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність, засоби впливу [Електронний ресурс] / М. Недюха, М. Федорін // Віче. - 2010. - № 3. - С. 22-25. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_3_8 ; Nediukha M. Lobizm yak sotsialno-politychnyi fenomen: sutnist, zasoby vplyvu [Elektronnyi resurs] / M. Nediukha, M. Fedorin // Viche. - 2010. - № 3. - S. 22-25. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_3_8

28. Немчинов І. Лобіювання як форма діалогу з владою / І. Немчинов // Контекст. - 2002. - №2. - С. 9-12 ; Nemchynov I. Lobiiuvannia yak forma dialohu z vladoiu / I. Nemchynov // Kontekst. - 2002. - №2. - S. 9-12.

29. Нестерович В. Лобіювання як конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини та громадянина [Електронний ресурс] / В. Нестерович // Вісник Академії правових наук України. - 2010. - № 3. - С. 83-93. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_3_9 ; Nesterovych V. Lobiiuvannia yak konstytutsiino-pravovyi mekhanizm zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna [Elektronnyi resurs] / V. Nesterovych // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. - 2010. - № 3. - S. 83-93. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_3_9

30. Нестерович В. Ф. Легітимація лобіювання в Україні: від ідеї до закону [Електронний ресурс] / В. Ф. Нестерович // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2015. - Вип. 4. - С. 36-46. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_4_6 ; Nesterovych V. F. Lehitymatsiia lobiiuvannia v Ukraini: vid idei do zakonu [Elektronnyi resurs] / V. F. Nesterovych // Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. - 2015. - Vyp. 4. - S. 36-46. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_4_6

31. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади системи реєстрації лобістів у Канаді [Електронний ресурс] / В. Ф. Нестерович // Віче. - 2009. - № 21. Режим доступу : <http://veche.kiev.ua/journal/1725/> ; Nesterovych V. F. Konstytutsiino-pravovi zasady systemy reiestratsii lobistiv u Kanadi [Elektronnyi resurs] / V. F. Nesterovych // Viche. - 2009. - № 21. Rezhym dostupu : <http://veche.kiev.ua/journal/1725/> ;

32. Нестерович В. Ф. Типологія лобіювання у контексті сучасних політико-правових трансформацій / В. Ф. Нестерович // Вибори та демократія. - 2009. - N 4. - С. 34-43 ; Nesterovych V. F. Typolohiia lobiiuvannia u konteksti suchasnykh polityko-pravovykh transformatsii / V. F. Nesterovych // Vybory ta demokratiia. - 2009. - N 4. - S. 34-43.

33. Одаренко К. В. В законе ли дело? Динамика развития лоббизма в Украине [Электронный ресурс] / К. В. Одаренко // Site.ua : блог-платформа. – Режим доступа : https://site.ua/Kateryna_odarchenko/5190/ ; Odarenko K. V. V zakone li delo? Dinamika razvitiya lobbizma v Ukraine [Elektronnyy resurs] / K. V. Odarenko // Site.ua : blog-platforma. – Rezhim dostupa : https://site.ua/Kateryna_odarchenko/5190/

34. Одінцова О. О. Створення механізму правового регулювання лобізму в сучасній Україні / О. О. Одінцова // Экономика и право. - 2010. - № 3. - С. 40–45 ; Odintsova O. O. Stvorennia mekhanizmu pravovoho rehuliuвання lobizmu v suchasni Ukraini / O. O. Odintsova // Ekonomika i pravo. - 2010. - № 3. - S. 40–45.

35. Піонтковська А. К. Лобізм: українські реалії та перспективи / А. К. Піонтковська // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. - 2014. - Вип. 2. - С. 319-332 ; Piontkovska A. K. Lobizm: ukrainski realii ta perspektvyv / A. K. Piontkovska // Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia. - 2014. - Vyr. 2. - S. 319-332.

36. Похило І. Д. Олігархічний лобізм як відображення репутації політичної партії [Електронний ресурс] / І. Д. Похило, О. В. Буряченко, С. П. Годний // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електронний науково-практичний журнал 2017. – Вип. 5. – С. 28-32. – Режим доступу : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8037> ; Pokhylo I. D. Oliharkhichnyi lobizm yak vidobrazhennia reputatsii politychnoi partii [Elektronnyi resurs] / I. D. Pokhylo, O. V. Buriachenko, S. P. Hodnyi // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : elektronnyi naukovo-praktychnyi zhurnal 2017. – Vyr. 5. – С. 28-32. – Rezhym dostupu : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8037>

37. Проблеми легітимації інституту лобіювання в Україні та шляхи їх розв'язання: матеріали громадського обговорення (м. Київ, 12 жовтня 2009 р.) / передмов. М. Оніщук; за заг. ред. В. Федоренка. – Київ : СПД Москаленко О. М., 2009. - 108 с. ; Problemy lehitymatsii instytutu lobiiuvannia v Ukraini ta shliakhy yikh rozv'iazannia: materialy hromadskoho obhovorennia (m. Kyiv, 12 zhovtnia 2009 r.) / peredmov. M. Onishchuk; za zah. red. V. Fedorenka. – Kyiv : SPD Moskalenko O. M., 2009. - 108 s.

38. Рейтерович І. В. Групи інтересів у системі громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Рейтерович // Відкриті очі. – 2010. – 6 січня. – Режим доступу : <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/01/blog-post.html> ; Reiterovych I. V. Hrupy interesiv u systemi hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Elektronnyi resurs] / I. V. Reiterovych // Vidkryti ochi. – 2010. – 6 sichnia. – Rezhym dostupu : <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/01/blog-post.html>

39. Сергеев В. Лобізм в Україні: можливості неурядових організацій [Електронний ресурс] / В. Сергеев // Політичний менеджмент. - 2007. - № 3. - С. 88-95. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2007_3_12 ; Serhieiev V. Lobizm v Ukraini: mozhlyvosti neuriadovykh orhanizatsii [Elektronnyi resurs] / V. Serhieiev // Politychnyi menedzhment. - 2007. - № 3. - S. 88-95. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2007_3_12

40. Сибіга І. Перспективи інституалізації лобізму в Україні [Електронний ресурс] / І. Сибіга // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. - 2012. - Вип. 1. - С. 235-244. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2012_1_26 ; Sybiha I. Perspektvyv instytualizatsii lobizmu v Ukraini [Elektronnyi resurs] / I. Sybiha // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. - 2012. - Vyr. 1. - S. 235-244. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2012_1_26

41. Стрижакова Н. А. Недоліки лобіювання у суспільствах перехідного типу: сутність та причини / Н. А. Стрижакова // Вісник СевДТУ: Серія Політологія. - 2008. - Вип. 91. - С. 199–203 ; Stryzhakova N. A. Nedoliky lobiiuvannia u suspilstvakh perekhidnoho typu: sutnist ta prychyny / N. A. Stryzhakova // Visnyk SevDTU: Seria Politolohiia. - 2008. - Vyr. 91. - S. 199–203.

42. Сумська В. В. Використання засобів масової інформації під час лобіювання інтересів в органах державної влади та органів місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / В. В. Сумська. - Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Gosupravlenie/61611.doc.htm ; Sumska V. V. Vykorystannia zasobiv masovoi informatsii pid chas lobiiuvannia interesiv v orhanakh

derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Elektronnyi resurs] / V. V. Sumska. - Rezhym dostupu :: http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Gosupravlenie/61611.doc.htm

43. Сумська В. В. Громадські слухання як інструмент лобіювання [Електронний ресурс] / В. В. Сумська. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Gosupravlenie/74334.ddo.htm ; Sumska V. V. Hromadski slukhannia yak instrument lobiiuvannia [Elektronnyi resurs] / V.V. Sumska. – Rezhym dostupu : http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Gosupravlenie/74334.ddo.htm

44. Сумська В. В. Лобіювання як інструмент публічного врядування: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / В. В. Сумська // Теорія та практика державного управління. - 2011. - Вип. 4. - С. 491-497. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_4_71 ; Sumska V. V. Lobiiuvannia yak instrument publichnoho vriaduvannia: zarubizhnyi dosvid [Elektronnyi resurs] / V. V. Sumska // Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. - 2011. - Vyp. 4. - S. 491-497. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_4_71

45. Сумська В.В. Теоретичні підходи до визначення поняття “лобіювання” [Електронний ресурс] / В. В. Сумська // Державне будівництво. – 2010. - № 2. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/03.pdf> ; Sumska V.V. Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia “lobiiuvannia” [Elektronnyi resurs] / V.V. Sumska // Derzhavne budivnytstvo. – 2010. - № 2. – Rezhym dostupu : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/03.pdf>

46. Табакера В. Суб'єкти та об'єкти лобістської діяльності у Верховній Раді України [Електронний ресурс] / В. Табакера. – Режим доступу : <http://polis.oa.edu.ua/index.php?id=54> ; Tabakera V. Subiekty ta obiekty lobistskoi diialnosti u Verkhovnii Radi Ukrainy [Elektronnyi resurs] / V. Tabakera. – Rezhym dostupu : <http://polis.oa.edu.ua/index.php?id=54>

47. Тихомирова Є. Технологія зв'язків із владою: міжнародний досвід лобіювання / Є. Тихомирова // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2001. – Вип. 6. – С. 235 – 244 ; Tykhomyrova Ye. Tekhnolohiia zviazkiv iz vladoiu: mizhnarodnyi dosvid lobiiuvannia / Ye. Tykhomyrova // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny. – 2001. – Vyp. 6. – S. 235 – 244.

48. Топалова Є. Х. Досвід інституціалізації лобістської діяльності в зарубіжних країнах: уроки та перспективи для України / Є. Х. Топалова, Н. В. Кветкіна // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2011. - № 2. – С. 149-155 ; Topalov Ye. Kh. Dosvid instytutsializatsii lobistskoi diialnosti v zarubizhnykh krainakh: uroky ta perspektyvy dlia Ukrainy / Ye. Kh. Topalov, N. V. Kvietkina // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii. – 2011. - № 2. – S. 149-155

49. Трофименко А. В. Концептуальні підходи до розуміння лобізму / А. В. Трофименко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. - 2014. - Вип. 10. - С. 112-123 ; Trofymenko A. V. Kontseptualni pidkhody do rozuminnia lobizmu / A. V. Trofymenko // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istorii. Politolohiia. - 2014. - Vyp. 10. - S. 112-123.

50. Трофименко А. В. Проблеми інституціоналізації лобізму в Україні / А.В. Трофименко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. - 2014. - Вип. 11. - С. 203-212 ; Trofymenko A. V. Problemy instytutsionalizatsii

lobizmu v Ukraini / A. V. Trofymenko // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia : Istoriiia. Politolohiia. - 2014. - Vyp. 11. - S. 203-212.

51. Трофименко А. В. Нормативно-правові основи лобістської діяльності в Канаді / А. В. Трофименко // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 84. - С. 542-547 ; Trofymenko A.V. Normatyvno-pravovi osnovy lobistskoi diialnosti v Kanadi / A.V. Trofymenko // Hileia: naukovyi visnyk. - 2014. - Vyp. 84. - S. 542-547.

52. Федоренко В. Л. Інститут лобіювання у країнах західної демократії та перспективи його легітимації в Україні / В.Л. Федоренко, В. Ф. Нестерович // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2009. - № 9. - С. 13–25 ; Fedorenko V. L. Instytut lobiiuvannia u krainakh zakhidnoi demokratii ta perspektyvu yoho lehitymatsii v Ukraini / V.L. Fedorenko, V. F. Nesterovych // Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy. - 2009. - № 9. - S. 13–25.

53. Федоренко В. Л. Перспективи легітимації інституту лобіювання в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти [Електронний ресурс] / В.Л. Федоренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2014. - Вип. 3-4. - С. 50-62. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2014_3-4_9 ; Fedorenko V. L. Perspektyvu lehitymatsii instytutu lobiiuvannia v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta normoproektni aspekty [Elektronnyi resurs] / V.L. Fedorenko // Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. - 2014. - Vyp. 3-4. - S. 50-62. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2014_3-4_9

54. Чувардинський О. Групи інтересів у громадянському суспільстві [Електронний ресурс] / О. Чувардинський // Політичний менеджмент. - 2007. - № 3. - С. 78-87. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2007_3_11 ; Chuvardynskiy O. Hrupy interesiv u hromadianskomu suspilstvi [Elektronnyi resurs] / O. Chuvardynskiy // Politychnyi menedzhment. - 2007. - № 3. - S. 78-87. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2007_3_11

Стаття надійшла до редакції 29.09.2019 р.

D. Lubinets

THE ISSUE OF LOBBYING IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The paper analyzes the current state of research on the issue of lobbying in Ukraine. Presently representatives of all socio-economic and political sciences greatly contribute to the study of the matter, which results in a large number of approaches to its definition, to understanding the essence of the concept, its typology, means of implementation, etc. Nowadays, scholars still provide no unanimously agreed upon interpretation of these subjects. The majority of lobbying-related issues are controversial and debatable. The study of Ukrainian historiography allows to find out how well it corresponds to the trends that so far define the scientific research level of this phenomenon in the world.

Ukrainian researchers contribute to the development of theoretical and methodological principles of lobbyism. Ukrainian researchers started addressing the lobbying issues long after the Western colleagues did. The issue of lobbyism as a subject of scientific research in Ukraine started developing only in the 90's of the twentieth century along with establishment of an independent Ukrainian state. From now on, the interest in this matter is constantly increasing. To date, more than hundred articles, a number of monographs, dissertations and analytical studies of Ukrainian authors are published on the issue of lobbying. In the present article, the outputs of Ukrainian scientific works are conceived and split in two main groups. The first of pattern comprises works examining the theoretical-methodological and conceptual basis of the

phenomenon of lobbying, as well as incorporating approaches to the definition of its scholarly apparatus. The second one is made up of literature devoted to the problem of institutionalization of lobbying; the practical significance of this problem in the life of Ukrainian society justifies the increased interest in this aspect of lobbying.

Based on the study and classification of a wide range of scientific works, the author has established that in Ukraine there are two fundamental approaches to the study of this phenomenon, namely: legal and political one, however, the opinions of Ukrainian researchers clash when it comes to its interpretation, typology, characteristics, etc., although it is acknowledged that it shall be introduced into the legal terrain of Ukraine as a framework for combating corruption.

Key words: *lobbyism, lobbying, political system, political communication, “interest group”, historiography.*

УДК 316.72:323.2

Н. П. Пашина

МАКРОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ У БАГАТОСКЛАДОВИХ СУСПІЛЬСТВАХ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Досліджується взаємозв'язок макрополітичної ідентичності з політичною безпекою багатоскладового суспільства. Доведено, що він є значним фактором, який забезпечує стійкість політичної системи й політичного режиму, важливим компонентом національної безпеки у цілому. Визначено, що виклики сучасної епохи у вигляді процесів глобалізації та зростання міграційних потоків ускладнюють ідентифікаційні процеси й орієнтири, ставлять перед політикою ідентичності нові завдання.

Ключові слова: *ідентичність, макрополітична ідентичність, багатоскладові суспільства, політична безпека.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-164-173

Вплив процесів глобалізації й кардинальні зміни у зовнішньополітичному та внутрішньополітичному розвитку сучасних держав значно актуалізують проблему політичної безпеки, розробку стратегії й механізмів забезпечення нейтралізації загроз стабільного розвитку [18, с. 61–66].

Політична безпека є найважливішою складовою національної безпеки, яка має на увазі забезпечення життєво важливих інтересів держави й суспільства, захист державного суверенітету та територіальної цілісності. Ядром політичної безпеки є стійка політична система, що забезпечується балансом інтересів між громадянським суспільством і державою, між різними соціальними групами, легітимністю влади й компромісом еліт на основі спільних цілей та цінностей, правової держави, забезпечення прав і свобод громадян [21].

Фундаментом консолідації громадян навколо базових суспільних цінностей є колективна політична ідентичність (загальнодержавна, національна, громадянська) [20].

Виходячи з цього, значущим напрямком політики сучасних держав є формування колективних загальнодержавних або наддержавних форм політичної ідентичності, що забезпечують політичну безпеку, стабілізацію політичних систем і режимів. Проблеми формування колективних форм ідентичності сьогодні все частіше відносять до інструментів стратегій безпеки [23]. Так, представники Копенгагенської школи Б. Бузан, О. Вевер та Я. де Вільде безпосередньо пов'язують безпеку суспільства з процесом формування колективної ідентичності, вважаючи, що ступінь загрози безпеки залежить від «сконструйованих ідентичностей» [28, с. 24].

Особливої актуальності в сучасних спільнотах набувають проблеми конструювання політичної ідентичності на макрорівні у полікультурних, багатоскладових державах і наддержавних спільнотах, визначення інструментів створення спільного поля соціальної комунікації представників різних культурних і політичних переконань. При цьому основним механізмом формування макрополітичної моделі ідентичності є опора на наявні у суспільстві культурно-цивілізаційні та громадські пріоритети й практики.

Таким чином, вивчення проблем конструювання макрополітичної ідентичності як чинника політичної безпеки, як ресурсу політичної стабілізації в багатоскладових спільнотах є актуальним для сучасної політичної науки.

Метою статті є дослідження макрополітичної ідентичності як чинника політичної безпеки й стабілізації суспільної системи у багатоскладових спільнотах.

Актуальним завданням політики ідентичності у багатоконфесійних, полікультурних і полілінгвістичних державах сучасного світу, вирішенню конфліктів ідентичностей присвячені дослідження Х. Лінца, Г. Міненкова, Е. Паїна, В. Сафрана, А. Степана, І. Ядав. Проблеми розвитку і зміцнення демократичних режимів, консолідації у багатоскладових, полікультурних, соціально фрагментованих державах розглянуті у роботах Р. Дарендорфа, Т. Карозерса, А. Лейпхарта, С. Гантінгтона. Конструюванню загальноєвропейської ідентичності присвячені роботи Ю. Кокки, І. Нойманн, Ю. Хабермаса, Ф. Черутті.

Науковий дискурс щодо проблем формування національно-громадянської ідентичності як необхідного ресурсу стабілізації суспільної системи, консолідації українського суспільства, сьогодні актуалізувалося і в українській політичній науці. Про це свідчать численні публікації та дослідження останніх років, присвячені питанням загальнодержавної ідентичності [3; 6; 20]. Окремі аспекти взаємозв'язку колективної ідентичності й безпеки розглянули у своїх роботах О. Косілова, М. Орел, Л. Угрин [8; 15; 19].

В основі ідентичності лежать механізми розрізнення й ототожнення. Ідентичність виникає із порівняння «Я» та «Іншого», при цьому «Інший» може визначатися як Ворог, так і як Друг. Ідентичність є результатом процесу ідентифікації, який виконує функції самопису і самовизначення. Таким чином, ідентичність можна розглядати як результат процесу ідентифікації, який показує психологічні та соціальні механізми формування ідентичності й в широкому сенсі може бути визначений як процес становлення, функціонування і розвитку ідентичності суб'єкта. Особливість цієї суб'єктності полягає в тому, що вона має суб'єктивно-рольовий, функціональний, сконструйований характер.

Для сьогоднішньої науки актуальним є не тільки вивчення індивідуальних типів політичної ідентичності, а й, з огляду на процеси глобалізації, активізації міграційних потоків, ускладнення структури суспільства, появи нових ідентифікаційних кодів її колективних форм, особливо у багатоскладових державах. Мотивуючи політичну поведінку, політична ідентичність, особливо в її колективних макроформах визначає

напрямок і є найважливішим ресурсом політичного розвитку, забезпечує стійкість політичного режиму та політичної системи. І, навпаки, відсутність на макрорівні колективних форм політичної ідентичності поглиблює політичні суперечності у багатоскладових державах, є причиною політичної нестабільності, сепаратистських тенденцій, загрозою політичної безпеки.

Для дослідження колективних форм ідентичності на рівні держави або наддержавної спільноти (наприклад, Європейського Союзу) у політології доцільно застосовувати термін «макрополітична ідентичність», яка може мати різні форми (типи): загальнодержавну, національну, громадянську, співгромадську. Сенс такого визначення, як інструмента аналізу, полягає в універсальному знаменнику колективних ідентичностей, можливості описати загальні процеси, інструменти й механізми їхнього формування [11; 19, с. 329–333].

Кожна з цих форм макрополітичної ідентичності по-своєму скріплює суспільство, сприяє політичній стабілізації, нівелює сегментарні суперечності. А. Лейпхарт виділяє чотири чинники політичної стабільності: підтримка системи, цивільний порядок, легітимність і ефективність, які тісно пов'язані між собою і зумовлюють один одного [9; 10].

Під багатоскладовим суспільством розуміється поділ суспільства на сегменти ідеологічного, культурного, релігійного, регіонального, расового, національного характеру [9]. На думку Г. Екштейна, багатоскладове суспільство розділене «сегментарними суперечностями», а політичні суперечки, в основному, збігаються з найважливішими лініями соціального розділу [29, с. 34]. Виходячи з цього, інтеграція такого суспільства під загальним політичним знаменником у вигляді загальних цілей і цінностей більш ускладнена, у порівнянні з суспільством більш гомогенним за своєю структурою. Це зовсім не означає, що у багатоскладових товариствах не можна досягти єдності з найбільш значущим для суспільства цілей і цінностей, на базі яких формується колективна макроідентичність. Прикладом такої успішної консолідації можуть служити такі багатоскладові держави як: Швейцарія, Австрія, Нідерланди, Бельгія. Основою їхньої політичної стабільності є цінності демократії та співпраця еліт [29, с. 1–2; 29, с. 141–144].

Роль і значення макрополітичної ідентичності для політичної безпеки держави визначається функціями, які вона виконує в суспільстві. Перш за все, це інтеграція й консолідація громадян сегментованої спільноти (державної, наддержавної) на основі загальноновизнаних цілей і цінностей, що перешкоджає дезінтеграційним і дестабілізаційним процесам.

Підтримка більшістю громадян загальнонаціональних цілей і цінностей, попри політичні, соціокультурні відмінності, свідчить про існування макрополітичної ідентичності, як базового фундаменту, що забезпечує стабільність і спадкоємність суспільної системи. При цьому визначення цілей та цінностей, що об'єднують, є результатом суспільного консенсусу та компромісу, поділяються більшістю громадян й політичними елітами, підтримується державою за допомоги реалізації політій у різних суспільних сферах. Такий тандем суспільства й держави виконує роль «стійкого стрижня», є важливим фактором політичної безпеки.

Якщо сформована макрополітична ідентичність є фактором стабільності у суспільстві, то криза (відсутність) макрополітичної ідентичності (наприклад, при зміні політичного режиму, розпаді держави) внаслідок руйнування звичних соціокультурних і політичних міфів, переформатування символічного простору є небезпечною для

суспільства, бо воно втрачає свої орієнтири, здатність до колективної дії. Кризова ідентичність часто характеризується переважанням негативної моделі ідентичності, домінуванням образу Ворога у суспільній свідомості, формуванням «негативної мобілізації» [4].

Консолідація населення на основі ненависті й страху, зростання ксенофобії, неконтрольованої агресії щодо представників інших політичних поглядів, соціокультурних меншин є деструктивним фактором розвитку суспільства, таким, що блокує вихід з кризи. Криза ідентичності веде до втрати міжнародної суб'єктності, втрати геополітичних позицій.

Згоди щодо основних стратегічних питань розвитку передбачає узгодженість соціально-політичної поведінки і його моделювання в сприятливому для країни напрямі. «Уявна спільнота» задовольняє більшість членів спільноти, забезпечує легітимність влади, життєдіяльність політичної системи і режиму в цілому.

Макрополітична ідентичність на основі «уявної спільноти» передбачає адаптацію політичної системи й членів спільноти до наявних внутрішніх і зовнішніх умов, врахування взаємних інтересів більшості учасників політичного процесу.

Не можна забувати й про психотерапевтичну роль макрополітичної ідентичності. Потреба у безпеці, згідно А. Маслоу, є однією з базових потреб людини [12]. Приєднавшись до макроколективної більшості, члени спільноти забезпечують собі захищеність, упевненість, внутрішній комфорт. З точки зору Е. Ноель-Нойман, політична самоідентифікація громадян – це задоволення потреби у визнанні. Потреба у визнанні, на думку автора, може грати роль мотивації політичної поведінки, сприяти перетворенню потреб у діяльності, допомагає людям орієнтуватися у політичному просторі та оцінювати його [13; 14].

У цілому, макрополітична ідентичність як ментальний маркер визначає реальні територіальні межі спільноти, що визнає певні цінності та символи як Свої [19].

Політична ідентичність у суспільстві постмодерну виступає предметом політики ідентичності, яка може реалізовуватися усіма суб'єктами політичного процесу, здатними формулювати й представляти інтереси соціальних груп або суспільства у цілому. Вона реалізується на принципах плюралізму і передбачає, що ідентичності конкурують між собою, а ідентифікація соціальних суб'єктів здійснюються на основі «визнання».

Однак, поняття «політика ідентичності» більше використовується у науці й громадських дискурсах для аналізу діяльності держави (policy) або міжнародних організацій (якщо мова йде про наддержавну спільноту) з конструювання, утвердження і коригування макрополітичної ідентичності на основі позиціонування певних цілей і цінностей, визначення сутності «Ми» та маркування «Іншого». Реалізується, в основному, в ідеологічній і гуманітарній сферах, при цьому особливе значення має медійний простір [18].

Водночас, конструювання політичної ідентичності за допомоги наявних у держави ресурсів (політичних, економічних, адміністративних, комунікативних, освітніх) обмежується культурними та історичними факторами, які склалися через менталітет більшості суспільства, політичні традиції та мають свої особливості у різних країнах.

Політика ідентичності, спрямована на формування макрополітичної ідентичності, включає не тільки культурні основи суспільства, вона стосується всіх аспектів життєдіяльності суспільства, які відносяться до формування позитивної колективної макрополітичної ідентичності. Так, у політичній сфері – це, перш за все, консенсус

навколо цілей суспільного розвитку, наступність еліт у визначенні засад політики ідентичності, це політичні права і свободи; в правовій сфері – це рівність всіх перед законом і верховенство закону; в економічній сфері – це створення рівних можливостей для реалізації своїх потреб і здібностей; у соціальній сфері – це створення системи соціальних гарантій і соціальний захист громадян і т.д. У цілому, політика ідентичності повинна бути спрямована на формування позитивного іміджу держави (або наддержавної спільноти) у всіх сферах її діяльності.

Досвід консолідованих держав показує, що основою їхньої політики ідентичності є цінності демократії й правової держави. Водночас, на думку Р. Інглхарта і К. Вельцеля, за наявності критичних загроз виживанню «продемократичні цінності, що акцентують самовираження, вкоренитися не здатні» [5, с. 237]. Тому важливою складовою сучасної політики ідентичності є боротьба з бідністю, підвищення рівня зайнятості працездатного населення, соціальні гарантії, створення високих стандартів життя й психологічного комфорту.

Політика макрополітичної ідентичності повинна включати: визначення моделі політики, стратегій, інструментів, механізмів. Велике значення має законодавче закріплення стратегічних цілей політики ідентичності, реалізація спеціальних програм, підключення до них інших суб'єктів політичного процесу: політичних партій, громадських рухів, ЗМІ, інститутів громадянського суспільства та ін.

Виклики сучасної епохи у вигляді процесів глобалізації, розмивання національних кордонів ускладнюють процес ідентифікації та ієрархію ідентичностей у свідомості суб'єктів ідентифікації. Відомий польсько-британський політичний філософ і соціолог З. Бауман підкреслює, що сучасність перестала мати характер визначеності, її рухливість він схарактеризував як «рідку сучасність», яка йде з-під ніг. «У нашу епоху «рідкої сучасності» світ навколо нас розділений на погано скоординовані фрагменти, у той час як наші індивідуальні життя розрізані на безліч слабо пов'язаних епізодів», тому ідентичність це не одинична проблема, а серія проблем, вважає автор [23, с. 12-13].

З одного боку у держави з'являються нові інструменти формування макрополітичної ідентичності, ті ж електронні та цифрові ЗМІ, управління інформаційними потоками, з іншого, ускладнюється конкуренція з іншими суб'єктами впливу на процес ідентифікації у вигляді мережевих спільнот, всіляких платформ і Інтернет-додатків, модних сайтів і блогерів. Великий вплив на трансформацію ідентичності можуть здійснювати зовнішні чинники у вигляді гібридних воєн, технологій «м'якої сили», «поведінкових воєн» та інші технології впливу зацікавлених геополітичних гравців.

Серйозним випробуванням для формування макрополітичної ідентичності у державних і наддержавних спільнотах стало зростання міграційних потоків наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Міграційні процеси, з якими зіткнулися багато держав, привели до змін в їхній національно-етнічній структурі, водночас відбувається розмивання національної ідентичності, посилюються загрози стабільності й безпеки.

Практично у всіх країнах-центрах імміграції актуалізуються проблеми адаптації мігрантів у корінні спільноти, але особливо вони характерні для, так званих, «безнепасних» країн Європи й Північної Америки, куди спрямовані основні потоки мігрантів у пошуках «кращого життя». До вже чинних регіональних, соціальних, соціокультурних проблем, що розколюють суспільства, додаються нові, пов'язані з етнічними, конфесійними, культурними, цивілізаційними відмінностями мігрантів від корінного населення. Відмінності у менталітеті, звичаях, ціннісних установах і

стереотипах поведінки, а так само небажання мігрантів інтегруватися у місцеве суспільство часто призводять до конфліктних ситуацій і ще більше фрагментують держави.

Міграційна криза в Європі 2015 – 2016 рр. розкрила численні суперечності всередині моделі політики ідентичності, побудованої на ідеях мультикультуралізму. Стандарти мультикультуралізму стали викликати заперечення у представників національної культурно-релігійної ідентичності у країнах, що приймали іммігрантів. Одним з негативних компонентів конструювання макрополітичної європейської ідентичності стає осмислення європейцями своєї єдності через неприйняття цивілізаційних особливостей «нових жителів Європи» [16]. Тобто «Інший», некорінний європейець, визначається як «Чужий», а іноді і як «Ворог». Громадське життя Європи наповнюється новими антагонізмами й все більше формується у конфліктних категоріях «ми» – «вони», водночас з'являються праворадикальні партії, ксенофобія, спекуляція на ісламській проблемі [7]. Радикалізація громадської думки, а так само зростання терористичної загрози, гальмує процеси європейської інтеграції та формування європейської ідентичності, підриває стабільність, негативно відбивається на політичній безпеці ЄС.

Величезні економічні витрати на забезпечення політики мультикультуралізму, а так само визнання у суспільстві, що у толерантності є певні кордони, привели керівництво багатьох європейських держав до значного коректування політики ідентичності. Основні зусилля і ресурси держави стали направлятися не тільки на створення комфортних умов для представників іншомовного та іншокультурного середовища, але і на якнайшвидшу адаптацію мігрантів у суспільства країн, що приймають мігрантів.

На зміну мультикультуралізму в європейських країнах поступово впроваджується модель «громадянської інтеграції». Вона передбачає багатосторонній процес з надання мігрантам певного рівня політичних, соціальних, економічних, культурних прав у поєднанні з їхніми обов'язками щодо місцевого соціуму. Цей процес забезпечується на законодавчому та адміністративному рівні. Важливе місце в цій політиці займає ідентифікаційна складова [28].

Новим інтеграційним підходом у політиці ідентичності є інтеркультуралізм, що передбачає культурний плюралізм і встановлення сприятливої міжкультурної взаємодії на основі спільних інтересів, цілей, загальної цивільної відповідальності, спільних потреб [32]. Основні ідеї та принципи інтеркультуралізму зафіксовані в «Білій книзі» з міжкультурного діалогу», яка була підписана представниками 47 країн-членів Ради Європи (2008 р.) і в спільній програмі Ради Європи та Європейської комісії «Міжкультурні міста» (2009 р.) [1]. Основний наголос у цих документах робиться на розширенні соціалізації мігрантів у культурно-психологічній, економічній, освітній, медичній сферах.

Велике значення надається працевлаштуванню мігрантів та мовній політиці [26]. Про це йдеться в Європейському порядку денному в області міграції, прийнятому Європейською Комісією у 2015 році [25]. Європарламентом затверджений максимальний термін працевлаштування для легальних мігрантів у дев'ять місяців з дня звернення за міжнародним захистом. Мовна підтримка здійснюється більшістю країн ЄС, крім Австрії, Великобританії, Угорщини, Нідерландів, Португалії, Чехії та Франції [2]. Вона передбачає мовні курси, мовну практику, в тому числі, поєднану з трудовою діяльністю, допомогу волонтерів в освоєнні мови країни, що приймає мігрантів [31].

Таким чином, формування конструктивної макрополітичної ідентичності сприяє стійкості політичної системи, зміцнює політичну безпеку. Нові реалії сучасності, пов'язані

з процесами глобалізації, зростанням міграції, розмивають державні кордони, ускладнюють фрагментарність суспільства та ідентифікаційні орієнтири. Перед державою і наддержавними спільнотами стоять завдання розробки нових моделей політики ідентичності, які б адекватно відбивали чинну динаміку суспільної свідомості й сегментацію багатоскладових спільнот. Макрополітична ідентичність у багатоскладових спільнотах безпосередньо пов'язана з політичною безпекою, оскільки забезпечує громадський консенсус щодо основних проблем розвитку, поверх соціокультурних, політичних та інших розбіжностей. Вона є фактором, що цементує багатоскладові спільноти, соціокультурною основою, що забезпечує стійкість всієї суспільної системи, важливим компонентом національної безпеки в цілому.

Список використаної літератури

1. «Белая книга» по межкультурному диалогу: «Жить вместе в равном достоинстве» : пер. с англ. / Совет Европы. - Москва : Информационный офис Совета Европы, 2009. — 73 с. ; «Belaya kniga» po mezhkulturnomu dialogu: «Zhit vmeste v ravnom dostoinstve» : per. s angl. / Sovet Yevropy. - Moskva : Informatsionnyu ofis Soveta Yevropy, 2009. — 73 s.
2. Веденева В. Т. Проблема доступа беженцев на рынки труда европейских стран: ограничения и меры поддержки / В. Т. Веденева // Веденева В. Т. Феномен трудовой миграции в изменяющемся мире / В. Т. Веденева, В. В. Комаровский — Москва : ИМЭМО РАН, 2017. — С. 103—122 ; Vedeneva V. T. Problema dostupa bezhentsev na rynki truda evropeyskikh stran: ogranicheniya i mery podderzhki / V. T. Vedeneva // Vedeneva V. T. Fenomen trudovoy migratsii v izmenyayushchemsya mire / V. T. Vedeneva, V.V. Komarovskiy — Moskva : IMEMO RAN, 2017. — S. 103—122.
3. Геополітичні орієнтації населення і безпека України. За даними соціологів / упоряд. М. О. Шульга. — Київ : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. —173 с. ; Neopolitychni oriientatsii naseleennia i bezpeka Ukrainy. Za danymy sotsiologiv / uporiad. M.O. Shulha. — Kyiv : TOV «Drukarnia «Biznespolihraf», 2009. —173 s.
4. Гудков Л. Н. К проблеме негативной идентификации // Гудков Л. Н. Негативная идентичность : статьи 1997–2002 годов / Л. Н. Гудков. — Москва : Новое литературное обозрение, «ВЦИОМ–А», 2004. — С. 262—299 ; Gudkov L. N. K probleme negativnoy identifikatsii // Gudkov L. N. Negativnaya identichnost : stati 1997–2002 godov / L. N. Gudkov. — Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie, «VTsIOM–A», 2004. — S. 262—299.
5. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. — Москва : Новое издательство, 2011. — 464 с. ; Ingkhardt R. Modernizatsiya, kulturnye izmeneniya i demokratiya: Posledovatelnost chelovecheskogo razvitiya / R. Ingkhardt, K. Veltsel. — Moskva : Novoe izdatelstvo, 2011. — 464 s.
6. Ідентичність громадян України: зміни, тенденції, регіональні особливості // Національна безпека і оборона. — 2016. — № 3—4. — 104 с. ; Identychnist hromadian Ukrainy: zminy, tendentsii, rehionalni osoblyvosti // Natsionalna bezpeka i oborona. — 2016. — № 3-4. — 104 s.
7. Кокка Ю. Границы Европы и идентичность = Turopas grenzen unci identitat: исторический опыт и вызовы современности / Ю. Кокка. — Москва : Российский гос. гуманитарный ун-т, 2007. — 310 с. ; Kokka Yu. Granitsy Yevropy i identichnost = Turopas grenzen unci identitat: istoricheskii opyt i vyzovy sovremennosti / Yu. Kokka. — Moskva : Rossiyskiy gos. gumanitarnyy un-t, 2007. — 310 s.

8. Косілова О. Політична безпека в системі національної безпеки України / О. Косілова // Правова інформатика. — 2011. — № 1. — С. 72—78 ; Kosilova O. Politychna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy / O. Kosilova // Pravova informatyka. — 2011. — № 1. — С. 72—78.

9. Лейпхард А. Многосоставные общества и демократические режимы [Электронный ресурс] / А. Лейпхард // Гражданское общество в России : научная электронная библиотека. — Режим доступа : http://www.civisbook.ru/files/File/Leiphart_1992-_1.pdf ; Leypkhard A. Mnogosostavnyye obshchestva i demokraticheskie rezhimy [Elektronnyy resurs] / A. Leypkhard // Grazhdanskoe obshchestvo v Rossii : nauchnaya elektronnyaya biblioteka. — Rezhim dostupa : http://www.civisbook.ru/files/File/Leiphart_1992-_1.pdf

10. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт. — Москва : Аспект-пресс, 1997. — 288 с. ; Leypkhart A. Demokratiya v mnogostavnykh obshchestvakh: sravnitelnoe issledovanie / A. Leypkhart. — Moskva : Aspekt-press, 1997. — 288 s.

11. Малинова О. Ю. Символическая политика и конструирование макрополитической идентичности в постсоветской России / О. Ю. Малинова // Полис. Политические исследования. — 2010. — № 2. — С. 90—105 ; Malinova O. Yu. Simvolicheskaya politika i konstruirovaniye makropoliticheskoy identichnosti v postsovetsoy Rossii / O. Yu. Malinova // Polis. Politicheskije issledovaniya. — 2010. — № 2. — С. 90—105.

12. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. — Санкт-Петербург : Евразия, 1999. — 478 с. ; Maslou A. Motivatsiya i lichnost / A. Maslou; per. s angl. A. M. Tatlybaevoy. — Sankt-Peterburg : Yevraziya, 1999. — 478 s.

13. Нойманн И. Использование «Другого»: образы Востока в формирование европейских идентичностей / И. Нойманн. — Москва : Новое издательство, 2004. — 336 с. ; Noymann I. Ispolzovanie «Drugogo»: obrazy Vostoka v formirovaniye evropeyskikh identichnostey / I. Noymann. — Moskva : Novoe izdatelstvo, 2004. — 336 s.

14. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение : открытие спирали молчания : пер. с нем. / Э. Ноэль-Нойман ; общ. ред. и предисл. Н. С. Мансурова. — Москва : Прогресс-Академия, ВесьМир, 1996. — С. 74—95; Noel-Noyman E. Obshchestvennoe mnenie : otkrytie spirali molchaniya : per. s nem. / E. Noel-Noyman ; obshch. red. i predisl. N. S. Mansurova. — Moskva : Progress-Akademiya, VesMir, 1996. — С. 74—95.

15. Орел М. Г. Розроблення стратегії забезпечення політичної безпеки: теоретичний аспект / М. Г. Орел // Держава та регіони. Серія: Державне управління. — 2017. — № 4(60). — С. 61—66 ; Orel M. H. Rozroblenniya stratehii zabezpechenniya politychnoi bezpeky: teoretychnyi aspekt / M. H. Orel // Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia. — 2017. — № 4(60). — С. 61—66.

16. Паин Э. К вопросу о «крахе политики мультикультурализма» в Европе [Электронный ресурс] / Э. Паин // Демагогия. ru. — Режим доступа : <http://demagogy.ru/pain/blog/2011-03-05/k-voprosu-o-krakhe-politiki-multikulturalizma-v-evrope> ; Pain E. K voprosu o «krakhe politiki multikulturalizma» v Yevrope [Elektronnyy resurs] / E. Pain // Demagogiya. ru. — Rezhim dostupa : <http://demagogy.ru/pain/blog/2011-03-05/k-voprosu-o-krakhe-politiki-multikulturalizma-v-evrope>

17. Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці / Н. Пашина // Політичний менеджмент. — 2012. — № 4—5. — С. 180—191 ; Pashyna N. Kontsept politychnoi identychnosti v ukrainskii politychnii nauksi / N. Pashyna // Politychnyi menedzhment. — 2012. — № 4—5. — С. 180—191.

18. Пашина Н. П. Політика ідентичності: сутність та функції формування / Н. П. Пашина // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. - 2015. - Вип. 17. - С. 88-93 ; Pashyna N. P. Polityka identychnosti: sutnist ta funktsii formuvannia / N. P. Pashyna // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 22 : Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin. - 2015. - Vyp. 17. - S. 88-93.

19. Угрин Л. Я. Ідентичність і безпека: проблеми співвідношення в контексті соціального конструктивізму / Л. Я. Угрин // Гілея: науковий вісник. - 2016. - Вип. 111. - С. 329-333 ; Uhryn L. Ya. Identychnist i bezpeka: problemy spivvidnoshennia v konteksti sotsialnoho konstruktyvizmu / L. Ya. Uhryn // Hileia: naukovyi visnyk. - 2016. - Vyp. 111. - S. 329-333.

20. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол. : С. І. Пирожков, Ю. П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — Київ : НАН України, 2017. — 336 с. ; Ukraina: shliakh do konsolidatsii suspilstva: natsionalna dopovid / red. kol. : S. I. Pyrozhkov, Yu. P. Bohutskyi, E. M. Libanova, O. M. Maiboroda ta in. ; Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. — Kyiv : NAN Ukrainy, 2017. — 336 s

21. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон. — Москва : АСТ; Транзиткнига, 2004. — 635 с. ; Khantington S. Kto my?: Vyzovy amerikanskoou natsionalnoy identychnosti / S. Khantington. — Moskva : AST; Tranzitkniga, 2004. — 635 s.

22. Храмов В. Політична безпека [Електронний ресурс] / В. Храмов // Політологічний словник. — Режим доступу : <https://subject.com.ua/political/dict/1040.html> ; Khramov V. Politichna bezpeka [Yelektronniy resurs] / V. Khramov // Politologichniy slovník. — Rezhim dostupu : <https://subject.com.ua/political/dict/1040.html>

23. Bauman Z. Identity / Z. Bauman. — Cambridge : Malden, 2004. — P. 12—13.

24. Buzan B. Security: A new framework for analysis / B. Buzan, O. Weaver, J. de Wilder. — Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers Inc., 1998. — 239 p.

25. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions : European Agenda on Migration [Electronic resource]. — Mode of access : https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf

26. Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection [Electronic resource]. — Mode of access : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0033>

27. Eckstein H. Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway / H. Eckstein. - Princeton : Princeton University Press, 1966. - 318 p.

28. Favell A. Integration nations: the nation-state and research on immigrants in Western Europe. The multicultural challenge / A. Favell // Multicultural Challenge / ed. by G. Brochmann. — Amsterdam : Elsevier, 2003. — P. 13—42. — (Comparative Social Research. No. 22)

29. Lehbruch G. Segmented Pluralism and Political Strategies in Continental Europe: Internal and External Conditions of «Concordant Democracy» / G. Lehbruch // Paper presented

at the Round Table of the International Political Science Association, Turin). — 1969. — September. PP. 1—2.

30. Lorwin V. R. Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies / V. R. Lorwin // Comparative Politics. — 1971. — Vol. 3, № 2. - P. 141—175.

31. The labour market integration of resettled refugees [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.unhcr.org/5273a9e89.pdf>

32. Wood P. The Intercultural City: Planning for Diversity Advantage / P. Wood, C. Landry. — London, 2008. — 360 p.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2019 р.

N. Pashyna

**MACRO-POLITICAL IDENTITY AS THE POLITICAL FACTOR OF SECURITY
IN MULTI-COMPOUND SOCIETIES
(THEORETICAL ASPECT)**

The article examines the correlation of macro-political identity and political security in multi-compound society. It is determined, that while enhancing political conduct, political identity, especially in its collective macro formats, establishes the direction and is one of the most crucial resource for political development, it ensures stability in political regime and political system, it strengthens political security. On the contrary, the lack of collective forms of political identity on macro-level deepens political contradictions in multi-compound countries. It is the reason of political turbulence, secessionist tendencies and it is the threat to the political security.

The role and meaning of macro-political identity for political security of the countries are characterized by their functions in society. First of all, it is the integration and consolidation of segmented community citizens (state and suprastate) on the foundation of generally recognized aims and values. The agreement on the main strategic development issues provides coordination of social-political conduct and its formation in acceptable for a country direction.

The issues of creating political identity on macro-level in multicultural, multi-compound countries and suprastate communities, determination of approaches for creating a common field of social communication for representatives of diverse cultural and political beliefs are becoming more and more essential in current communities.

The new reality, which is closely connected with globalization, increase of migration washes out state borders, makes fragmentariness of society and identifying directions complicated. State and suprastate communities are attached to the demand to develop new models of identity policy, which are supposed to properly depict the current dynamic of social consciousness and segmentation of multi-compound communities. Macro-political identity in multi-compound communities is directly connected with political security and provides social consensus regarding the main political, development and social-cultural issues as well as other discrepancies. It is the fundamental factor of multi-compound communities, social-cultural basement, which enables stability in the whole social system, and the main element of national security in general.

Key words: *identity, macro-political identity, multi-compound societies, political security.*

УДК 327(485)

А. В. Трофименко
Н. Е. Чокотило

ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ШВЕДСЬКОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ

Стаття присвячена аналізу основних етапів у процесі становлення та трансформації політики нейтралітету Швеції, а також виокремленню їх характерних особливостей. У статті визначені основні причини обрання Швецією політики нейтралітету як основи зовнішньої політики та забезпечення національної безпеки. Досліджено процес еволюції змісту цієї політики з 1814 року, визначено сучасні характеристики шведського нейтралітету та його особливості. Особливу увагу приділено впливу нейтралітету на політику Швеції в Європейському Союзі.

Ключові слова: нейтралітет, Швеція, зовнішня політика, ЄС, НАТО.

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-174-181

Після розпаду біполярної системи міжнародних відносин, із зміною характеру загроз міжнародної безпеки, збільшенням кількості регіональних конфліктів, актуалізується процес перегляду сучасними державами політики в сфері забезпечення національної безпеки, підвищується інтерес, як політиків, так і науковців, до такого інституту, як нейтралітет. Не зважаючи на існуючі позиції, що цей інститут в умовах глобалізації та регіоналізації не відповідає сучасних вимогам системи міжнародних відносин, він все ж зберігається як форма зовнішньополітичної стратегії розвинутих держав світу.

З огляду на це, дослідження нейтралітету, за допомогою історичного підходу, розгляд процесу його трансформації та виявлення його особливостей у сучасних мовах, представляється актуальним. При цьому особливий науковий інтерес викликає досвід високорозвинених держав із сталими демократичними традиціями, що мають чітку позицію на міжнародній арені, до яких належить Швеція. Ця країна сьогодні має усталену фінансову систему, розвинену економіку, політичну стабільність, високий рівень розвитку громадянського суспільства, здатна забезпечити своїй державі постійний соціально-економічний розвиток, суверенітет і оборонну самодостатність. Серед чинників, що сприяли досягненню таких результатів можна виокремити і проведення нейтральної політики, якої Швеція дотримувалася з 1814 року. Виокремлення етапів трансформації цієї політики допомагає встановити, як саме Швеція досягла такого положення на міжнародній арені. Крім того, досвід Швеції у цій сфері може бути використаним іншими державами, що знаходяться в пошуку моделей забезпечення безпеки, оптимального механізму позиціонування країни на міжнародній арені, рішень у подоланні конфліктів, зокрема для України.

Результати та матеріали статті можуть слугувати фундаментом для подальшого глибокого дослідження такого феномену, як нейтралітет, компаративного аналізу його форм, дозволяють оцінити потенціал його розвитку в сучасних міжнародних умовах,

Метою цієї статті є встановити етапи шведської політики нейтралітету та розглянути специфічні риси, характерні для кожного з них. Об'єктом даної статті є нейтралітет Швеції

як елемент зовнішньої політики та основа забезпечення національної безпеки. Предметом – етапи трансформації шведського нейтралітету та їх характерні особливості.

Проблема нейтралітету, зокрема його шведського варіанту є досить популярним предметом наукового аналізу, як серед українських, так і серед іноземних науковців. Дослідженням розвитку шведської політики нейтралітету займаються такі закордонні автори як К. Вальбек, Дж. Вейбуль, Б. Сунделіус. Автори присвячують свої роботи аналізу становлення, розвитку та специфіки шведського нейтралітету. Дж. Вейбуль розглядає історію нейтралітету Швеції і перспективи його розвитку, витоки шведського нейтралітету детально описує К. Вальбек, Б. Сунделіус досліджує окремі сфери зовнішньої політики скандинавських країн та порівнює їх, виділяючи їх вплив на сферу безпеки, міжнародного розвитку та зовнішню політику в цілому.

В українській історіографії не представлено комплексне дослідження проблеми шведського нейтралітету, проте розглянуто окремі тенденції в низці наукових статей. Серед вітчизняних авторів можна виділити В. М. Вдовенко, яка у своїх працях розглядає зміни понять «нейтралітет» та «позаблоковість» в умовах трансформації європейських структур безпеки. Також цікавими є роботи Н. А. Мельник, у яких автор розглянула класифікацію видів і форм нейтралітету, визначила особливості впливу процесів глобалізації на сутність концепції нейтралітету. Заслужують уваги праці В.К. Антошкіна, в яких визначаються позиції європейських нейтральних держав відносно питань колективної безпеки та оборони. Окрім цього, є ряд авторів, які аналізують у своїх працях окремі держави Європи з нейтральним статусом. До них відноситься, наприклад, праця О.В. Коломієць, де автор розглядає характеристики країн і пропонує класифікацію моделей безпеки. Слід відзначити спільну працю А. В. Манжолі та В. М. Вдовенко, де аналізується місце і роль нейтралітету та позаблоковості у європейській системі міжнародних відносин.

Політика нейтралітету трактується вченими, як політика невтручання країни у військові конфлікти, неприєднання до військових блоків та відмова від війни як способу вирішення конфліктів. Шведський нейтралітет має специфічні риси, які не притаманні іншим нейтральним державам, таким як Швейцарія та Австрія. Різниця між її нейтралітетом та нейтралітетом інших країн полягає в тому, що їх нейтральний статус базується на багатосторонніх угодах та міжнародних гарантіях, у Швеції ж він не вказується в жодному міжнародному договорі, його не засвідчила жодна країна чи міжнародна організація. Шведський нейтралітет – це її самопроголошений статус [2].

Беручи участь у 28 війнах менш ніж за триста років, Швеція вирішила відійти від завойовницького ставлення до сусідів і дотримуватися нейтралітету [1]. Вчені й досі ведуть дискусії щодо часу прийняття Швецією свого нейтрального статусу. Розглянемо два основні погляди стосовно цього питання. Перший ґрунтується на тому факті, що Швеція не брала участі в жодному військовому конфлікті з 14 серпня 1814 р. (підписання договору з Норвегією) [23]. Це було обумовлено тим, що після Наполеонівських війн 1799-1815 рр. маршал Бернадот (в майбутньому Карл XIV Юхан – король Швеції) вирішив закріпити свої позиції після успішної війни з Норвегією й виступив з заявою про формальне неприєднання країни до військових блоків і неучасті в війнах [11]. Пізніше ці принципи були закріплені в зверненні Карла XIV Юхана до Риксдагу в 1818 р. [22]. Згідно іншого погляду нейтральною Швеція стала лише в 1834 р., коли Карл Юхан відіслав меморандуми урядам Великобританії і Росії, в яких повідомив про намір Швеції зберегти нейтралітет у можливому конфлікті відносно Східного питання між цими двома країнами,

що було обумовлено її занепокоєнням щодо можливого перетворення країн Балтії на арену бойових дій, коли Росія почала посилювати свої позиції на Аландських островах, і поширювати свій вплив. Ці погляди об'єднує той факт, що ключовим моментом у виборі зовнішньополітичного курсу Карла XIV стало його бажання зберегти суверенітет та забезпечити національну безпеку країни.

Обравши нейтралітет як основу зовнішньополітичної стратегії він надалі зазнав низку істотних змін під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. У процесі його трансформації можна умовно виділити наступні етапи.

Перший етап бере початок у 1814 р. (закінчення Наполеонівських війн) і закінчується в 1907 р. підписанням Гаазької конференції. Швеція в ці роки вперше проголосила про наміри дотримуватися політики нейтралітету й підтвердила ці наміри в офіційному документі - шведсько-норвезькій унії 1814 року. Важливим у цей період став розпад шведсько-норвезька унії у 1905 р., внаслідок якого Швеція втратила значні території [20]. Розрив унії пройшов мирно, проте міжнародна обстановка в ті роки загострювалася, і незважаючи на те, що Швеція продовжувала дотримуватися політики нейтралітету, вона з іншими скандинавськими країнами зміцнила свої оборонні сили.

У цей період Швеція підписала декілька конвенцій з іншими державами на конференції в Гаазі, намагаючись спільними зусиллями створити загальні правила нейтралітету. Такими документами стали «Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав і осіб у випадку сухопутної війни» та «Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав і осіб у випадку морської війни» 1907 року [14], що визначають права та обов'язки нейтральних держав у випадку війни або військового конфлікту.

Другий етап припадає на початок ХХ ст. до 1939 рр. (початку Другої Світової війни). На початок Першої Світової війни Швеція мала сильну економіку, була постачальником залізної руди та сталі, при цьому не мала значного впливу на європейську політику. З перших днів війни проблема зовнішньополітичного курсу країни стала першорядним питанням суперечностей шведської еліти: ліберали і соціал-демократи виступали за збереження політики нейтралітету й симпатизували Антанті, в той же час, праві і консерватори були прихильниками Троїстого союзу. Уряд турбував, з одного боку, німецький ультиматум – примус вступити у війну, з іншого – превентивні військові міри Росії проти Швеції. Як результат, шведська еліта прийшла до спільного рішення зберегти свій нейтралітет у цій війні. Нейтралітет дозволяв шведським діловим колам торгувати з обома коаліціями та в кілька разів збільшувати свої прибутки: зросла інтенсивність економічних відносин з Німеччиною та Росією [16].

Цей етап характеризується створенням засад взаємного нейтралітету. 8 серпня 1914 року Швеція і Норвегія прийняли Декларацію про взаємний нейтралітет, де зобов'язалися проводити консультації відносно політики нейтралітету, не піднімати зброї один проти одного. У листопаді того ж року Швеція, Данія і Норвегія підготували спільну ноту воюючим країнам, яка містила в собі протест проти порушення скандинавського нейтралітету [5]. Ця необхідність була викликана тим, що в Гаазьких конвенціях були прописані тільки права та обов'язки, а самому поняттю «нейтралітет» приділялося менше уваги. Проте розробка засобів захисту основних принципів міжнародного права і санкцій в разі їх недотримання так і залишилася не обумовленою, що давало змогу у майбутньому Швеції проводити більш гнучку політику нейтралітету, яка може змінюватися в залежності від зовнішніх обставин.

Хоча Швеція була нейтральною, під впливом Німеччини вона все ж певним чином відступила від своєї політики: країна відправляла добровольців для боротьби фінської Білої гвардії разом з німцями проти червоних та росіян під час громадянської війни у Фінляндії. А під кінець закінчення війни Швеція у травні 1918 підписала торгову угоду з Антантою, тим самим вчасно встигнувши продемонструвати свою прихильність переможцям, опинившись поза економічною війною між країнами-переможцями та країнами, що програли.

Перша світова війна визначила важливу межу у політиці нейтралітету Швеції: вона стала здобувати традиційний характер, вважалася предметом національної гордості. У 1930 р. у Заяві Конституційного комітету № 17, знов наголошувалося на дотриманні правил політики нейтралітету під час війни та військового конфлікту [17].

Третій етап трансформації нейтралітету Швеції пов'язаний з Другою Світовою війною (1939 – 1945 рр.), у цей період, боячись загрози з боку СРСР та не побачивши в Лізі Націй гаранта своєї територіальної цілісності, Швеція проголосила замість позаблокового статусу статус «неворожості», під яким постачала зброю, волонтерів, продовольчі товари, Фінляндії у Радянсько-фінській війні [4], знов засвідчивши гнучкість своїх зовнішньополітичних позицій. Німецька окупація Фінляндії, Данії та Норвегії стала випробуванням для шведської політики нейтралітету, тому коли масштаби загрози досягли максимально допустимого рівня, шведський уряд поступився тиску Німеччини та підписав Транзитну угоду у липні 1940 року і Швеція стала однією з провідних економічних опор Німеччини [18]. Проте не дивлячись на її співпрацю із Німеччиною, під тиском союзників та зі зміною ходу воєнних дій, внаслідок подій під Сталінградом, Швеція все ж припинила надавати підтримку Німеччині.

Четвертий етап охоплює період «холодної війни», коли шведський Риксдаг у 1949 р. сформулював позицію нейтралітету в зовнішній політиці як «позаблоковість у мирний час, націлена на нейтралітет під час війни» [4]. Швеція мала намір використовувати його для просування миру та безпеки в рамках ООН. У радянсько-шведському комюніке від 3 квітня 1956 р. міститься наступне: «Швеція підтримує нейтралітет у випадку війни в рамках зобов'язань, які накладає членство в ООН... ця зовнішня політика відповідає не тільки інтересам Швеції, але й зобов'язана підтримувати мирні і дружні зв'язки у цій частині Європи» [10].

Швеція стала однією з перших держав, в яких проблеми війни і миру розглядалися на академічному рівні. У 1964 році був створений Стокгольмський інститут дослідження проблем миру та Інститут мирних досліджень при Гетеборзькому університеті на честь 150-річчя шведського нейтралітету. При цьому Швеція була і залишається одним з лідерів міжнародного руху за роззброєння [15].

П'ятий етап трансформації нейтралітету Швеції бере початок після закінчення «холодної війни», саме на цьому етапі він зазнає найбільш істотні зміни. Його аналіз показує, яким чином змінюються засади нейтралітету під впливом процесів глобалізації та регіоналізації. В умовах нових викликів кінця ХХ – початку ХХІ ст. нейтралітет Швеції завадив належним чином зреагувати на міжнародні кризи [9]. Після подій у Косово, Швеція дещо змінила погляди на свій нейтралітет, стала допускати співробітництво у випадку загрози миру та безпеці. Це можна наглядно побачити у звіті комітету з конституційних і закордонних справ Швеції (2002 р.): «Нейтральний напрямок політики безпеки добре працював при появі конфліктів. Але в майбутньому безпека – це дещо більше, ніж відсутність військових конфліктів. Тому для нашої країни буде краще

співпрацювати з іншими державами в галузі безпеки. Це буде також проявлятися у сприянні співробітництва з ООН й через членство в ЄС. Розумна обороноздатність – це зараз першорядне для нашої політики безпеки» [19].

Цей етап характеризується активізацією участі Швеції в міжнародних структурах, зокрема співпраці в сфері безпеки. Так, у 1995 році Швеція приєдналася до ЄС, активізувала співробітництво з НАТО [5]. Після ратифікації Швецією Лісабонського договору була закладена правова база розвитку спільної політики в галузі оборони та безпеки. Швеція надає допомогу PESCO – Постійному структурному співробітництву ЄС у сфері безпеки та оборони, виявляє позитивне ставлення до спільної зовнішньої політики і політики в галузі безпеки (СЗПБ) [3].

У 1994 р. Швеція долучилася до програми «Партнерство заради миру», (ініціативи НАТО), в рамках якої вона є асоціативним членом Ради Євроатлантичного Співробітництва. У форматі даної організації проводилася спільна миротворча діяльність в Боснії (1995 - 2004 рр.), Косово (1999 р.), Лівії (2011 р.) та Афганістані (2001 - 2014 рр.). Ця програма дала змогу Швеції стати партнером НАТО без вступу до цієї організації. Розвивається співпраця у військово-технічній сфері [13].

Не дивлячись на активізацію співпраці в сфері безпеки з міжнародними акторами, політика нейтралітету продовжує бути основою сучасної зовнішньополітичної стратегії держави [8]. Прикладом цього є позиція Швеції з приводу газопроводу «Північний потік – 2», на будівництво якого у червні 2018 року вона дала згоду. Згідно заяв керівництва держави, Швеція планує дотримуватися норм міжнародного права, принципу нейтралітету, адже міжнародно-правових причин заборони будівництва немає [6]. Проте Швеція не дала згоду на розміщення газопроводу на острові Готланд, попередивши поширення впливу Росії на Балтійському морі.

Певний відхід Швеції від політики нейтралітету на сучасному етапі обумовлений декількома причинами. По-перше, це внутрішній фактор, а саме криза шведської економіки наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., яка потребувала змін й у зовнішній політиці [12]. Навіть консервативні партії країни бачили необхідність у виході країни на глобальний рівень. По-друге, це зовнішній фактор – розпад Радянського Союзу, з новим багатополарним світом збройний нейтралітет став перешкоджати можливостям Швеції реагувати на міжнародні кризи, і політики стали готові змінити свої погляди на нейтралітет [7].

Сучасний стан шведської політики нейтралітету допомагає визначити Заява про зовнішню політику Риксдага в 2018 році, яку представила Міністр закордонних справ Марго Валструм: «Наше неприєднання до військових об'єднань добре нам служить і підтримує стабільність та безпеку в Північній Європі. Це потребує ініціативних, широких та відповідальних кроків щодо зовнішньої політики та політики безпеки, щоб захистити наших громадян і країну» [21].

Отже, після проголошення на початку XIX ст. політика нейтралітету Швеції зазнала істотних змін. Умовно еволюцію шведського нейтралітету можна поділити на п'ять основних етапів. Перший етап (1814 – 1907 рр.) – це перші спроби Швеції проголосити свій нейтральний статус, обумовлені втратою провідної ролі в Північній Європі, неспроможністю держави належним чином забезпечити національну безпеку. На другому етапі (початок XX ст. – 1939 р.) визначається межа у політиці нейтралітету країни: вона стала здобувати традиційний характер, вважатися предметом гордості громадян. Третій етап (1939 – 1945 рр.) позначився проголошенням статусу «неворожості» замість

позаблокового статусу, щоб запобігти загрозі з боку СРСР та певним відходом від нейтральності в Другій Світовій війні. Четвертий етап (1950-ті – 1990-ті рр.) включає зміну сутності нейтралітету на «позаблоковість у мирний час, націлену на нейтралітет під час війни», а також активну діяльність в ООН, участь у миротворчих операціях. П'ятий етап (з кінця ХХ ст.) характеризується змінами під впливом процесів глобалізації та актуалізації нових загроз міжнародній безпеці.

Сьогодні особливістю шведської політики нейтралітету є її неформальний характер, нейтральний статус документально не закріплений, але його постійно підкреслюють в зовнішньополітичній декларації. Завдяки цьому шведський нейтралітет носить досить гнучкий характер, його трактування змінюється в залежності від внутрішніх та зовнішніх обставин, що в свою чергу дозволяє державі досить швидко адаптуватися до нових умов у міжнародному середовищі.

Список використаної літератури

1. Антошкін В. Трансформації концепції нейтралітету та позаблоковості європейських країн в умовах глобалізації / В. К. Антошкін, В. В. Цвірова // Стратегічні пріоритети. - 2013. - № 2. - С. 161-167 ; Antoshkin V. Transformatsii kontseptsii neitralitetu ta pozablokovosti yevropeiskykh krain v umovakh hlobalizatsii / V. K. Antoshkin, V. V. Tsvirova // Stratehichni priorytyty. - 2013. - № 2. - S. 161-167.

2. Безкоровайний В. Політика нейтралітету. Так чи ні? / В. Безкоровайний // Морська держава. - 2010. - № 49. - С. 58-60. ; Bezkorovainyi V. Polityka neitralitetu. Tak chy ni? / V. Bezkorovainyi // Morska derzhava. - 2010. - № 49. - S. 58-60.

3. Вдовенко В.М. Роль і місце європейських нейтральних країн в загальноєвропейській системі безпеки / В. М. Вдовенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2005. - Вип. 55, Ч. II. - С. 68-77. ; Vdovenko V.M. Rol i mistse yevropeiskykh neitralnykh krain v zahalnoevropeiskii systemi bezpeky / V. M. Vdovenko // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. - 2005. - Vyp. 55, Ch. II. - S. 68-77.

4. Гулякин С. С. Двойной нейтралитет Швеции в 1940-1970 годах / С. С. Гулякин // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. - 2018. – Т. 9, № 1. - С. 45-53. ; Gulyakin S. S. Dvoynoy neytralitet Shvetsii v 1940-1970 godakh / S. S. Gulyakin // Nauchno-tekhnicheskie vedomosti Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo politekhnicheskogo universiteta. Gumanitarnye i obshchestvennye nauki. - 2018. – T. 9, № 1. - S. 45-53.

5. Коломієць О. В. Безпекова парадигма Скандинавського нейтралітету: на прикладі Швеції та Фінляндії / О. В. Коломієць // Проблеми міжнародних відносин. - 2013. - Вип. 6. - С. 81-98. ; Kolomiets O. V. Bezpekova paradyhma Skandynavskoho neitralitetu: na prykladi Shvetsii ta Finliandii / O. V. Kolomiets // Problemy mizhnarodnykh vidnosyn. - 2013. - Vyp. 6. - S. 81-98..

6. Куса І. 7 причин, які вплинули на Стокгольм: чому Швеція дала дозвіл "Північному потоку-2" [Електронний ресурс] / І. Куса, А. Прокіп // Європейська правда. – 2018.– 14 червня. – Режим доступу : <https://www.euointegration.com.ua/experts/2018/06/14/7083066/> ; Kusa I. 7 prychyn, yaki vplynuly na Stockholm: chomu Shvetsiia dala dozvil "Pivnichnomu potoku-2" [Elektronnyi resurs] / I. Kusa, A. Prokip // Yevropeiska pravda. – 2018. – 14 chervnia. – Rezhym dostupu : <https://www.euointegration.com.ua/experts/2018/06/14/7083066/> (дата звернення: 02.10.2019)

7. Манжола В. А. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин : моногр. / В. А. Манжола, В. М. Вдовенко. – Київ : Видавничо-поліграфічний

центр «Київський університет», 2007. - 167 с. ; Manzhola V. A. Neutralitet ta pozablokovist u yevropeiskii systemi mizhnarodnykh vidnosyn : monohr. / V. A. Manzhola, V. M. Vdovenko. – Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2007. - 167 s.

8. Мельник О. Нові виклики та загрози вимагають нових підходів до оборони: досвід Швеції / О. Мельник, А. Чернова // Національна безпека і оборона. - 2009. - № 1. - С. 30-36. ; Melnyk O. Novi vyklyky ta zahrozy vymahaiut novykh pidkhodiv do oborony: dosvid Shvetsii / O. Melnyk, A. Chernova // Natsionalna bezpeka i oborona. - 2009. - № 1. - С. 30-36.

9. Пашков М. Шведська модель безпеки: миролюбний, добре озброєний нейтралітет / М. Пашков // Національна безпека і оборона. - 2009. - № 1. - С. 40-43. ; Pashkov M. Shvedska model bezpeky: myroliubnyi, dobre ozbroieniye neutralitet / M. Pashkov // Natsionalna bezpeka i oborona. - 2009. - № 1. - S. 40-43.

10. Смирнова А. А. Соотношение понятий «мир» и «нейтралитет» во внешней политике Швеции / А. А. Смирнова, В. В. Фёдоров // Studia Humanitatis Borealis. - 2016. - № 1(6). - С. 16-27. ; Smyrnova A. A. Sootnoshenye poniatyi «myr» y «neutralytet» vo vneshnei polityke Shvetsyy / A. A. Smyrnova, V. V. Fëdorov // Studia Humanitatis Borealis. - 2016. - № 1(6). - S. 16-27.

11. Alin O. Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810-1815 / O. Alin. - Stockholm, 1899. - 78 p.

12. Berger S. The great paradox of swedish neutrality in the Cold War and today [Electronic resource] / S. Berger // War On The Rocks. – Mode of access : <https://warontherocks.com/2015/12/the-great-paradox-of-swedish-neutrality-in-the-cold-war-and-today/> (дата звернення: 28.09.2019).

13. Chang F. K. Sweden's Foreign Policy: Nonaligned, But Not Entirely Neutral [Electronic resource] / F. K. Chang. // Foreign Policy Research Institute. – Mode of access : <https://www.fpri.org/2017/11/swedens-foreign-policy-nonaligned-not-entirely-neutral/> (дата звернення: 30.09.2019)

14. Hague Convention (V) Respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.refworld.org/docid/3ddca4e14.html> (дата звернення: 08.09.2019).

15. Hetmanchuk N. Swedish Foreign Policy: Neutrality vs. Security [Electronic resource] / N. Hetmanchuk. – Mode of access : https://pol.illinoisstate.edu/downloads/conferences/2012/2AHetmanchuk_Swedish.pdf (дата звернення: 12.09.2019)

16. Joesten J. Phases in Swedish Neutrality [Electronic resource] // Foreign Affairs. – Mode of access : <https://www.foreignaffairs.com/articles/sweden/1945-01-01/phases-swedish-neutrality> (дата звернення: 30.09.2019)

17. Konstitutionsutskottets utlåtande 1930:Ku17 (Заява Конституційного комітету № 17 1930 року) [Electronic resource] // Sveriges riksdag. – Mode of access : https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/konstitutionsutskottets-utlatande-nr-17_DR10Ku17 (дата звернення: 23.09.2019).

18. Lindberg F. Skandinavien und das Deutsche Reich // Europa und die Einheit Deutschlands. Eine Bilanz nach 100 Jahren. / F Lindberg ; Hrsg. von Walter Hofer. - Köln, 1970. - S. 161-162.

19. Sammansatta konstitutionsoch utrikesutskottets betänkande 2002/03 (Звіт комітету з конституційних і закордонних справ від 2002/03) [Electronic resource] // Sveriges riksdag. –

Mode of access URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/eus--yttre-forbindelser-i-ett_GQ01KUU2/html (дата звернення: 29.09.2019).

20. Sundelius B. Foreign Policies of Northern Europe / B. Sundelius. – Colorado : Westview press, 1982. - 225 p.

21. Utrikesdeklarationen 2018. (Декларація зовнішньої політики) [Electronic resource] // Regeringskansliet. – Mode of access : <https://www.regeringen.se/tal/2018/02/utrikesdeklarationen-2018/> (дата звернення: 04.09.2019)

22. Weibull J. Neutralitet – då, nu och framgent / J. Weibull // Tidskrift I sjöväsendet. 1998. - S. 93-103.

23. Wahlbäck K. The Roots of Swedish Neutrality / K. Wahlbäck. – Uppsala : Ord— Form AB, 1986. - S. 35–37.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

V. Trofymenko

N. Chokotylo

STAGES OF THE TRANSFORMATION OF SWEDISH NEUTRALITY

After collapse of the international relations bipolar system, with alteration of the nature of threats to international security, increase of the number of regional conflicts, the process of reviewing national security policies by current states is becoming relevant. The experience of highly developed states with clear positions in the international arena, such as Sweden, is of special scientific interest. Sweden's experience in this area can help other countries to seek new models of security, solutions to overcome conflicts, and also helps to appreciate the potential for the development of the institution of neutrality in modern international conditions.

The article analyzes the fenomen of Swedish neutrality. It is devoted to the analysis of the main stages in the process of formation and transformation of Sweden's neutrality policy and also highlights their specific features. The article explores the evolution of this policy since 1814, identifies the current characteristics of Swedish neutrality and its features.

Basing on the history of this country, we have distinguished the stages of its neutrality. The first stage - from 1814 to 1907- is the period when Sweden begins its first attempts to proclaim the neutral status. This was due to the fact that the country stopped to occupy a leading position in the world and could not properly ensure the security of its citizens. Also the stage is characterized by the first attempt of Sweden and other countries to create general rules of neutrality. At this stage, the documents contain information on the rights and obligations of neutral states in the case of war or military conflict. The second stage dates from 1907 until 1939, when the Scandinavian countries formed the general principles of neutrality. It also highlights the traditional character of neutrality policy during the World War I and its flexibility in the face of external threats. Third stage: from 1939 to 1946. It is connected to the Second World War and ends with the beginning of the Cold War. During this period, Sweden declared "non-hostility" instead of non-aligned status to prevent threats from the Russia. The fourth stage is the stage dated from the 1950s to the 1990s (the Cold War stage). During this period, in 1949, the Riksdag changed its position of neutrality to "non-aligned status in peacetime aimed at neutrality during the war" to avoid nuclear exchange between great powers. Also during this period, Sweden worked closely with the UN, participating in peacekeeping operations around the world. The fifth stage can be distinguished from the 1990s to the present time. It is formed at the end of the Cold War and continues to this day. It is influenced by factors of globalization and political situation in the world.

Today, a peculiar feature of Swedish neutrality policy is its informal nature. Due to this, Swedish neutrality is quite flexible, its interpretation changes depending on internal and external circumstances, which in its turn makes it possible for the state to adapt quickly enough to new conditions in the international environment and new challenges of the present.

Keywords: *neutrality, Sweden, foreign policy, EU, NATO.*

УДК 327.82

М.В. Трофименко

РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена аналізу питання взаємодії публічної дипломатії та національної безпеки. Зазначається, що під впливом глобалізації сучасні міжнародні відносини зазнали значних змін, зокрема держава втратила свою монополію на розробку та реалізацію зовнішньої політики, все більше ваги та впливу на імідж країни за кордоном набувають недержавні суб'єкти, інформаційні технології для цього пропонують їм чисельні комунікативні механізми. В статті звертається увага на дослідження публічної дипломатії в контексті забезпечення національної безпеки держави. Одними з перших дослідженням зазначеного питання зайнялись військовий Еліу Рут, журналіст Вальтер Липпман та дипломат Едмунд Гулліон. В статті зазначається, що з огляду на триваючу військову агресію Росії на Сході України, анексію Криму, необхідність ефективного протистояння російським атакам у інформаційній сфері, донесення об'єктивної інформації щодо України на окуповані території Донецької, Луганської областей, Автономної Республіки Крим та територію Росії, питання реалізації публічної дипломатії задля забезпечення національної безпеки набуває для України особливого значення та актуальності. Аналізується Воєнна доктрина України та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України на предмет ролі публічної дипломатії та стратегічних комунікацій у забезпеченні національної безпеки України.

Робиться висновок щодо того, що публічна дипломатія з урахуванням активного розвитку інформаційних технологій є одним з найголовніших, центральних невійськових засад забезпечення національної безпеки держави. Уряди країн світу приділяють значну увагу розвитку публічної дипломатії. Україна на законодавчому рівні закріпила свої наміри розвивати, виділяючи значні ресурси, публічну дипломатію країни.

Ключові слова: *національна безпека, публічна дипломатія, оборонна дипломатія, військова публічна дипломатія, стратегічні комунікації, всеохоплююча дипломатія, стратегія національної безпеки.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-182-194

Питання публічної дипломатії та національної безпеки є надзвичайно актуальними для дослідження, особливо релевантним для сучасної політичної науки є питання взаємодії цих двох категорій.

Під впливом глобалізації сучасні міжнародні відносини зазнали значних змін, зокрема держава втратила свою монополію на розробку та реалізацію зовнішньої політики, все більше ваги та впливу на імідж країни за кордоном набувають недержавні суб'єкти, інформаційні технології для цього пропонують їм чисельні комунікативні механізми. У цій ситуації дипломатична діяльність супроводжується процесом комунікацій, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Все більше держав запускають інформаційні кампанії задля досягнення зовнішньополітичних цілей, а також зміцнення підтримки власного населення всередині країн.

У відповідь на зміни, які відбуваються у різні історичні періоди, дипломатія адаптується пристосовуючи свої норми, правила та практики, додаючи нові напрями своєї діяльності при цьому не замінюючи традиційні [7, с. 160]. Незважаючи ні на які зміни та коригування, дипломатія, як політичний процес та інститут під впливом глобалізації, має всі шанси вижити та, адаптуючись до нових умов, вийти на новий рівень розвитку.

Протягом всієї історії людства дипломатія та війна супроводжували одна одну. В рамках сучасної міжнародної системи, військові дії з підтримання миру (миротворчі операції) або примушення до миру є однією з найбільш вживаних форм реалізації зовнішньої політики.

Зростання кількості багатонаціональних місій експоненціально збільшує дипломатичну складову військової сфери, що стосується способу та обставин, в яких використовується армія безпосередньо або опосередковано, як інструмент для ширшої зовнішньої політики [7, с.161]. Оборонна дипломатія в цьому контексті є доповненням до національної оборони і здійснюється цивільними чиновниками, політиками та спеціальними фахівцями у військовій сфері, а також військовими командирами операцій, які є визначальними у реалізації та просуванні зовнішньої політики держави.

Міжнародні військові операції призвели до нового способу сприйняття ролі армії, а також військової участі і засобів, що використовуються у цих операціях.

Фраза «оборонна дипломатія» почала широко використовуватись політичними діячами та військовими стратегами країн НАТО з середини 90-х років, вплинувши на всі компоненти системи національної безпеки та на те, як вони відображаються чи інтерпретуються в рамках міжнародних відносин [7, с. 161].

Концепція передбачає багаторівневу розробку послідовного співробітництва у межах міждержавної безпеки та військових угод, що мають помітний вплив на наступні складові: зміцнення інститутів, побудова стратегічного діалогу та обмін інформацією, забезпечення стабільності через співпрацю та заходи підвищення довіри та безпеки, покращення демократичного цивільного контролю за впровадженням військових реформ, військовою підготовкою.

Якщо порівнювати національну безпеку держави із комп'ютером, то дипломатія – це програмне забезпечення, а армія – це сам пристрій комп'ютера. Причому один без одного комп'ютер працювати не буде [7, с.161].

Головними акторами оборонної дипломатії є військові організації, громадянське суспільство, яке може бути залученим до вирішення питань, пов'язаних зі сферою освіти, дослідженнями або оцінюванням ефективності програм. Елементами оборонної дипломатії є військове партнерство та співпраця, навчання, участь у багатонаціональних структурах, програми допомоги, військова допомога, обмін інформацією, діяльність військових аташе, дії, пов'язані з контролем за озброєнням, обміном персоналу тощо [7, с.161].

Кожна країна визначає цілі військової дипломатії і досягає їх по-різному. Французький підхід в цьому відношенні включає широкий набір можливих дій – від будівництва до участі у миротворчих операціях. У США військова дипломатія зосереджена на діяльності, яку Пентагон здійснює разом з союзниками в різних країнах світу: розширення співпраці та консолідація демократії у багатьох країнах, фінансування навчання та військової підготовки, за допомогою чого молоді офіцери та цивільні особи з інших країн можуть скористатися стипендіями, участю у проведенні спільних навчань в рамках програми «Партнерство заради миру» (повністю або частково фінансується урядом США). Німеччина та Канада мають на меті розвиток клімату довіри серед збройних сил держав-партнерів у військовому, демократичному, політичному та соціально-економічному відношенні.

Сьогодні здатність держав впливати одна на одну, використовуючи військові можливості, все більше замінюється їх здатністю використовувати інформацію як засіб домінування в конфліктних ситуаціях. З цієї точки зору розвиток оборонної дипломатії стає не тільки фундаментальним завданням сучасної військової системи, але й інструментом для просування безпекових інтересів держави на національному та міжнародному рівнях [7, с.162].

Відомий політолог Джозеф Най описує публічну дипломатію як політичне вираження м'якої сили (концепція запропонована на початку 90-х років). У міжнародній політиці, сила – це здатність актора впливати один на одного виконуючи певні дії, які іншим способом не можуть бути виконані. Тому «жорстка сила» (hard power) – це здатність актора змусити іншого виконувати певні дії і включає як тактику – військову інтервенцію, примусову дипломатію і економічні санкції. Навпаки, «м'яка сила» (soft power) – це здатність переконати актора виконати ці дії. Комбінація методів жорсткої та м'якої сил породжує «розумну силу» (smart power), підхід, в рамках якого використовують найбільш відповідну стратегічну тактику жорсткої та м'якої сил [7, с.162].

Міністр оборони Роберт Гейтс, який служив як при республіканській, так і при демократичній адміністраціях, описав битву ідеологічних концептів між Радянським Союзом та США як суміш військових та невійськових зусиль, включаючи роботу Агентства США з міжнародного розвитку та Інформаційного агентства США: «загалом, ці невійськові заходи, ці інструменти переконання та натхнення, незамінний результат вирішальної ідеологічної боротьби ХХ століття. Я вважаю, що вони настільки ж необхідні в ХХІ столітті, а, можливо, й більше» [5]. Разом з Державним секретарем Хілларі Клінтон Гейтс стане головним архітектором «розумної сили», стратегії національної безпеки, яка об'єднала військове з цивільним, державне та приватне, задля відповіді на нові загрози тероризму.

Публічна дипломатія стала сферою досліджень та інструментом просування зовнішньополітичних цілей урядів, міжнародних та неурядових організацій, багатонаціональних компаній тощо. В контексті тези щодо того, що дипломатія є кращим способом, який був винайдений цивілізацією, щоб запобігти тому, щоб міжнародні відносини керувались лише силою у сучасному міжнародному контексті публічна дипломатія постає як центральний елемент національних стратегій реалізації зовнішньої політики чи комунікативних стратегій міжнародних чи неурядових організацій [7, с.162].

Публічна дипломатія націлена на людей, соціальні групи, неурядові та міжнародні організації. Таким чином, поки класична дипломатія створює та управляє

комунікативними відносинами між урядами, публічна дипломатія розглядає комунікації з різними аудиторіями інших країн.

Військова публічна дипломатія – це спроба державних акторів керувати міжнародним середовищем через присутність збройних сил у певних районах через навчання у міжнародних водах без вираження намірів застосування сили, демонстраційна діяльність, спільні навчання, обмін військовим персоналом для навчальних заходів, СІМІС – цивільно-військове співробітництво (спосіб за допомогою якого військово командування контактує із цивільними організаціями в районах проведення військових операцій) а також психологічні операції [7, с.163].

Психологічні операції охоплюють широкий діапазон дій, спрямованих на населення та іноземних учасників бойових дій у зоні проведення операцій, з метою впливу на їх сприйняття, емоції, ставлення до певного питання тощо.

Міністерство оборони США визначає психологічні операції як операції, які плануються для передачі інформації та конкретних індикаторів іноземним аудиторіям задля впливу на їх емоції, мотиви, об'єктивні міркування, і, в кінцевому підсумку, на поведінку урядів, організацій, груп та окремих осіб [7, с.163].

У січні 1962 року армія США замінила поняття «психологічна війна» на «психологічну операцію» (PSYOPS), тому що цілями таких дій були не тільки військові, а й цивільні, а вживання терміну психологічна війна проти цивільних осіб вважалося надзвичайно політично некоректним.

Військова сфера відіграє все більш важливу роль в публічній дипломатії, так, наприклад, в Міністерстві оборони США існує дирекція оборонної підтримки публічної дипломатії, в рамках якої відбувається синхронізація заходів військової комунікації з заходами Державного департаменту США, неурядових організацій.

Так, в рамках Міжнародного секретаріату НАТО щоденно працює висококваліфікований персонал у сфері публічної дипломатії та комунікації. Участь у операціях НАТО в Афганістані вимагала використання послідовних та зрозумілих кампаній публічної дипломатії як на рівні комунікації з афганським народом, так і на рівні комунікації зі збройними силами всередині Альянсу.

Основна роль публічної дипломатії у формуванні політики безпеки підтверджується тим фактом, що держави, як головні актори на міжнародній арені, ставлять на одну чашу ваг сприйняття власного потенціалу могутності, а на іншу потенціал могутності, військовий та економічний потенціали опонентів в сферах їх інтересів [7, с.164].

Держави в своєму розпорядженні мають інструмент впливу на поведінку недержавних акторів – це публічна дипломатія, яка може розглядатися як еволюція пропаганди або психологічної війни протягом світових війн, холодної війни та війни проти тероризму.

Більшість країн ведуть себе на міжнародному рівні подібно до компаній, що борються за вплив і владу, на основі дотримання норм міжнародного права, договорів та угод. Проте існують випадки, коли загроза суперництва стає еквівалентною життєво важливим національним інтересам, і дипломатія стає головним інструментом, за допомогою якого творяться коаліції, що впливають на громадськість та еліти з-за кордону, звертаючи при цьому увагу на свою правоту, тісно співпрацюючи з військовими щодо можливого отримання важливих просторів за межами національної території для можливого розміщення збройних сил (вільна повітряна зона, вільна стоянка суден у гаванях, дозвіл на перевезення людей та матеріалів тощо) [7, с.164].

З точки зору національної безпеки, публічна дипломатія виконує наступні функції:

- Просування та забезпечення життєво важливих національних інтересів. Публічна дипломатія є основним інструментом дипломатії для забезпечення просування найважливіших національних інтересів держави за межами її національної території шляхом просування політики розуміння, інформування та впливу на іноземну аудиторію з метою впливу на політичну поведінку цільових урядів.
- Виступає головним інструментом зовнішньої політики. Публічна дипломатія допомагає формувати розуміння про політику та цілі держави, що є ключовим елементом зовнішньої політики. Публічна дипломатія може сприяти створенню сприятливого клімату громадської думки в інших країнах.
- Є інструментом розумної сили. Публічна дипломатія відіграє центральну роль як інструмент розумної сили та основний інструмент державності XXI століття. Джозеф Най зазначає, що публічна дипломатія є важливим інструментом в арсеналі розумної сили, але розумна публічна дипломатія вимагає розуміння надійності, самокритичності та участі громадянського суспільства у виробленні політики м'якої сили. Якщо вона перероджується у пропаганду, публічна дипломатія не тільки не може переконувати, а й може підірвати всю політику м'якої сили держави. Ось чому публічна дипломатія повинна залишатись двостороннім процесом комунікації, адже м'яка сила залежить, насамперед, від розуміння того, як думають інші люди [7, с.165].
- Впливає на формування думок цільової аудиторії за кордоном. Ефективна діяльність публічної дипломатії базується на комунікації та діалозі з цільовою аудиторією за кордоном, результатом яких стає вплив на формування громадської думки всередині цільової країни.
- Репрезентує та просуває національні цінності. Важливою роллю публічної дипломатії є промоція національних цінностей країни. Обміни в галузі освіти чи культури у поєднанні із організацією семінарів та міжнародних конференцій є найбільш ефективними способами публічної дипломатії просування національних цінностей.
- Просуває ідеї створення альянсів та розвитку міжнародного співробітництва. Керуючись положеннями стратегії національної безпеки, публічна дипломатія сприяє створенню альянсів та міжнародного співробітництва на багатосторонній основі, забезпечуючи при цьому просуваючи свої власні національні інтереси на міжнародному рівні та безпеку своєї території та населення. При цьому слід зазначити, що публічна дипломатія в контексті національної, регіональної та міжнародної безпеки є більш ефективною при підтримці військової публічної дипломатії, що підтверджують події XXI сторіччя, починаючи з вторгнення в Афганістан, а також події в Україні та Сирії.
- Виступає мостом спілкування з громадянами, які проживають за кордоном. Публічна дипломатія забезпечує збереження і розвиток відносин держави з її громадянами, які живуть за кордоном (діаспорою). Найчастіше цей зв'язок досягається за допомогою організації культурних виставок, культурних заходів, тематичних програм, що здійснюються через творче партнерство, співпрацю, академічні обміни, стипендіальні програми для громадян, які проживають за кордоном тощо.

- Ініціює економічні, культурні, освітні та наукові обміни. Публічна дипломатія підтримує розвиток економічних, культурних, освітніх та наукових обмінів шляхом заохочення інвестиційних та ділових можливостей, підтримки бізнес середовища з метою збільшення своєї присутності на зовнішніх ринках, просування стратегічних економічних проектів, організація та просування міжнародних турне власних митців (участь у фестивалях, ярмарках мистецтв тощо), підвищення обізнаності та доступу до культурної, наукової, історичної та мовної спадщини, підтримка та просування молодого покоління митців та вчених, заохочення вивчення національної мови, історії, літератури та забезпечення доступу до книг, написаних рідною мовою та національними авторами [7, с.165].

Одним з найбільших викликів сьогодення як для окремих індивідуумів, так і для інституцій є забезпечення балансу між зростаючим запитом суспільств до відкритості, прозорості та підзвітності глобальних комунікацій (виклик XXI століття) з одночасною необхідністю в деяких випадках забезпечити їх закритість та секретність, що є спадщиною XX століття.

В епоху WikiLeaks обмін інформацією не є ні обмеженим, ні чимось сакральним, а публічна дипломатія, що слугує цілям національної безпеки, відкрита для дослідження усім бажаючим. Публічна дипломатія – це справа кожного, тому що держава як найголовніший міжнародний актор втратила свій високий рівень довіри. Ми довіряємо нашим смартфонам та друзям з Facebook в такій же мірі, якщо не більше, як і нами обраним посадовим особам і ця реальність призвела до того, що багато недержавних акторів стрімко увійшли у простір публічної дипломатії [8, с.393].

Важливо дослідити, коли саме публічна дипломатія стала розглядатися в контексті забезпечення національної безпеки держави. Дослідженням зазначеного питання одними з перших зайнялись військовий Еліу Рут, журналіст Вальтер Ліппман та дипломат Едмунд Гулліон.

Еліу Рут – лауреат Нобелівської премії миру за 1912 рік, працював військовим міністром та державним секретарем при Президентові Теодорі Рузвельті. У 1922 році Рут у першому випуску журналу «Foreign Affairs» опублікував матеріал, в якому розмірковував щодо поняття «популярна дипломатія». Ця публікація стала настільки успішною та впливовою, що журнал перевидав її у 1937 році вже після смерті автора.

Рут розглядає громадську думку та публічну інформацію у центрі міжнародних переговорів, які передують або слідує за міжнародним конфліктом. Він також жалівся на відсутність інтересу до міжнародних відносин серед американців, які в більшості своїй є ізоляціоністами та відсторонені від світових справ та ними взагалі не цікавляться [8, с.394]. В контексті цієї тези Рут ініціював кардинальні реформи державної освіти та став батьком-засновником провідного американського навчального закладу, що надає військову освіту, Військового коледжу армії США у Карлайлі (штат Пенсильванія), основною метою якого є підготовка нового покоління інформаційних воїнів, які мають об'єднати соціальні науки (комунікації, зокрема психологію) з вивченням мистецтва війни.

У 1922 році, коли Рут писав про популярну дипломатію, Уолтер Ліппманн, довічний радник президентів від Вільсона до Джонсона, на той момент найвпливовіший журналіст, виказав по суті той же аргумент, що і Рут.

Представницький уряд найкраще працює, коли спеціалісти управляють інформацією та трансформують її для кращого сприйняття публікою, яка схильна до формування ірраціональних або неповних точок зору, що багато в чому обумовлено упередженнями,

емоціями та стереотипами. Абсолютна демократія ніколи не може існувати, тому що світ занадто складний для новачка у сфері зв'язків з громадськістю, щоб зрозуміти його, цим напрямом мають керувати експерти. Зважаючи на зазначене, саме добре організовані розвідка та медіа цензура (пропаганда) мають завершувати зусилля по управлінню міжнародними справами [8, с.395].

Рут та Ліппманн, пов'язані з розвідкою та національною безпекою, не дуже часто згадуються як такі, що впливали на становлення сфери публічної дипломатії. Ця заслуга беззаперечно приписується кадровому дипломату, пізніше декану Школи права та дипломатії ім. Флетчера Університету Тафтса в штаті Массачусетс Едмунду Гулліону, який регулярно згадується першим, хто вжив термін «публічна дипломатія» у 1960-х роках. Гулліон в університеті створив Центр публічної дипломатії ім. Едварда Р. Мароу в 1965 році.

11 вересня 2001 року стало сигналом до об'єднання публічної дипломатії на службі у національної безпеки з боротьбою з тероризмом. Фундамент для такої співпраці вже був закладений Радою з психологічних стратегій Трумена (1951 р.), Директивою про рішення щодо національної безпеки № 77 Рейгана (1983 р.) та Директивою про рішення Президента Клінтона № 68, яка створила систему Міжнародної публічної інформації (The International Public Information, IPI), основною метою якої став вплив на закордонні аудиторії задля підтримки американської зовнішньої політики та боротьба з ворожою пропагандою. Фактичною причиною створення IPI стало розв'язання плутанин, виявлених під час військових місій США в Косово та Гаїті, коли жодне американське агентство не мало права координувати зусилля США з просування своєї політики та протидії негативним відгукам в пресі за кордоном [8, с.396].

Державний секретар США у 2001-2005 роках, голова Об'єданого комітету начальників штабів у 1989-1993 рр. Колін Пауел зазначав, зокрема, наступне: «терористичні атаки 11 вересня підкреслили терміновість імплементації ефективної кампанії з публічної дипломатії. Правильний зміст, правильний формат, правильна аудиторія зараз – так можна описати нашу стратегічну мету – щоб американська політика пояснювалась та згадувалась у правильному контексті у свідомості іноземних аудиторій» [9].

Менш, ніж через місяць після трагедії 11 вересня, впливовий британський журнал «The Economist» назвав нову еру після трагедії «Пропагандистська війна», яка передувала вторгненню в Афганістан та пов'язано було з тим, як Сполучені Штати пояснюватимуть всьому світу свої мотиви щодо вторгнення в більшості мусульманських країни, таких як Афганістан (2001 р.) та Ірак (2003 р.), одночасно залучившись до глобальної війни з тероризмом проти ісламських терористичних організацій «Аль-Каїда» та режиму Талібан. Передбачалось, що у цій пропагандистській війні всі ресурси держави та національної безпеки використовуватимуться через кампанії зі стратегічних комунікацій, що дозволить Міністерству оборони керувати Державним департаментом США в сфері глобального впливу, що нагадує нову «холодну війну» або те, що Дін Ачесон за часів Трумена називав «всеохоплюючою дипломатією» [8, с.397].

У всеохоплюючій дипломатії, як і у всеохоплюючій війні, національні цілі вимагають жертв з боку людей, а саме відмови від переваг і прав мирного часу.

Така політика привела кампаній публічної дипломатії, яка традиційно є дипломатією з відкритими ресурсами та націлена на зв'язок з громадськістю, до рук військових стратегів у Міністерстві оборони. Мілітаризація публічної дипломатії підняла її

внутрішній авторитет серед спеціалістів розвідки та інформації, але розбавила її фінансову спроможність та силу переконання всередині Державного департаменту.

Так, у Інформаційному агентстві Сполучених Штатів з початку до середини 90-х років річний бюджет становив приблизно 1 млрд. доларів або 1-3 сотих військового бюджету США. Після 11 вересня бюджет на публічну дипломатію залишився приблизно тим самим, у той час як бюджет Пентагону значно зріс, через необхідність ведення двох війн. Впродовж двох років (2010-2011 рр.) посольство США в Кабулі (Афганістан) фінансувало близько 560 грантів у сфері публічної дипломатії на суму 148 млн. дол. США або трохи більше 100 тис. доларів на день. Для порівняння, сукупні витрати на війни в Афганістані та Іраку зараз оцінюються у більше ніж 4 трильйони доларів США [8, с.398].

У Доповіді Ради з міжнародних відносин «У пошуках американського голосу» (2003 рік) наголошувалось, що публічна дипломатія була частиною битви за ідеологію в американській війні з тероризмом: «Вашингтон повинен усвідомити, що захищати Батьківщину, шукати і знищувати терористів, використовувати публічну дипломатію для спрощення підтримки Сполучених Штатів з боку союзників та зменшенні поширення тероризму – це все частини однієї й тієї ж битви» [4, с.6].

Ця доповідь від одного з провідних мозкових центрів США, видана під час вторгнення США в Ірак, і надалі забезпечила Міністерству оборони статус провідної державної інституції з реалізації концепції всеохоплюючої дипломатії Америки щодо боротьби з тероризмом.

Державний департамент грав другорядну роль в зусиллях Міністерства оборони США щодо просування публічної дипломатії сфокусованій на обороні та армії. Спеціальна група Наукової ради міністерства оборони називає свої зусилля «стратегічною комунікацією», що складається з чотирьох основних інструментів: публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю, невійськові служби міжнародного мовлення США та відкриті військові інформаційні операції [8, с.400].

Основним завданням публічної дипломатії в контексті забезпечення національної безпеки американські адміністрації розглядають побудову довіри за кордоном серед місцевого населення до США, їх збройних сил, особливо в зонах проведення військових операцій. Така довіра до США поступово має переростати у довгострокове співробітництво між державами.

При цьому республіканці і демократи завжди погоджувались, що публічна дипломатія є надзвичайно важливим елементом національної безпеки США.

Публічна дипломатія була одним з центральних напрямів діяльності американської держави понад 60 років. Налагодження та підтримка стосунків з лідерами думок, новаторами та агентами змін за кордоном, які впливають на міжнародні відносини, вимагає постійної відданості Америки та стратегічного інвестування ресурсів у публічну дипломатію у довгостроковій перспективі.

Варто зауважити, що тісна співпраця з кар'єрними фахівцями, які реалізують публічну дипломатію, програми, які показують найбільшу ефективність та популярність у просуванні більшого розуміння американської політики, історії, культури та суспільства забезпечить успіх будь-якій адміністрації США. Це розуміння є фундаментальним для забезпечення міцного партнерства з державними та недержавними акторами, які сприяють просуванню цілей національної безпеки США.

Актуальна на сьогодні Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів Америки, затверджена президентом Дональдом Трампом у грудні 2017 року, також підкреслює важливість публічної дипломатії для забезпечення національної безпеки США.

В стратегії робиться наголос на чотирьох пріоритетах політики США задля забезпечення національної безпеки: захист американського народу, території та американського образу життя; забезпечення процвітання Америки; просування американського впливу.

В рамках розділу «Збереження миру за рахунок сили» окрім військових компонентів (відновлення американських конкурентних переваг, оборонна промислова база, ядерні сили, космос, кіберпростір, розвідка) значну увагу приділено ролі дипломатії в державному управлінні.

У підрозділі «Інформація у державному управлінні» зазначається, що американські конкуренти озброюють інформацію для нападу на цінності та інститути, які лежать в основі вільних суспільств, одночасно відмежовуючи себе від зовнішньої інформації. Вони поширюють дезінформацію та пропаганду. Так, як приклад вказується, що Джихадистські терористичні угруповання продовжують проводити ідеологічні інформаційні кампанії, щоб встановити та легітимізувати свій нарратив щодо ненависті, використовуючи складні засоби комунікації для залучення рекрутів та заохочення їх до нападу на американців та їх партнерів. Росія використовує інформаційні операції як частину своїх наступальних кіберзусиль для впливу на громадську думку в усьому світі. Їх кампанії впливу поєднують приховані розвідувальні операції та фейкові Інтернет акаунти з державними засобами масової інформації, сторонніми посередниками та проплаченими користувачами соціальних медіа чи «тролями» [6]. Також констатується, що зусилля США щодо протидії використанню інформації супротивниками були низькоактивними та фрагментарними, при цьому їм не вистачало уваги з боку держави та значно відчувався брак фахівців у цій сфері. Пріоритетною дією задля виправлення ситуації, що склалася, визначається покращення розуміння того, як супротивники отримують інформаційні та психологічні переваги в усіх напрямках політиках. Основним засобом досягнення цієї цілі у Стратегії національної безпеки США вказується публічна дипломатія, яку Сполучені Штати повинні зміцнювати та розвивати задля гідної відповіді супротивникам у зазначеній сфері. Як завдання також визначається перегляд застарілих платформ передачі американських повідомлень за кордон, при цьому перевага повинна надаватись найбільш ефективним з точки зору ціни та ефективності способам доставки та оцінки змісту відповідно до інтересів національної безпеки США.

З огляду на триваючу військову агресію Росії на Сході України, анексію Криму, необхідність ефективного протистояння російським атакам у інформаційній сфері, донесення об'єктивної інформації щодо України на окуповані території Донецької, Луганської областей, Автономної Республіки Крим та територію Росії, питання реалізації публічної дипломатії задля забезпечення національної безпеки набуває для України особливого значення та актуальності.

Українсько-російська війна активізувала становлення публічної дипломатії в Україні. Українська модель публічної дипломатії побудована з урахуванням досвіду країн Центрально-Східної Європи, включає діяльність Українського інституту, окремого органу, покликаного презентувати Україну у світі, пропагувати українську мову, історію, культуру; розробку та впровадження затвердженого українським урядом вперше за роки незалежності нового національного бренду (UkraineNow); активну культурну дипломатію;

а також дипломатію соціальних мереж для інформаційного забезпечення реалізації пріоритетів зовнішньої політики України, протидії російській пропаганді та промоції позитивного іміджу України за кордоном [10, с.242].

Українські інституції з урахуванням сучасних викликів, в умовах військового конфлікту із Росією, проголошених євроатлантичних та євроінтеграційних устремлінь, оновлюють законодавчу базу, що стосується сфери національної безпеки і оборони, не оминаючи при цьому питання розвитку сфери публічної дипломатії.

Так, у новій редакції Воєнної доктрини України, затвердженої рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року та Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015, у визначенні термінів, що вживаються у документі зазначається зокрема, що стратегічні комунікації – це скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави [1]. Тобто публічна дипломатія розглядається в контексті стратегічних комунікацій.

У статті 32 Воєнної доктрини одним з заходів і дій для кризового реагування на воєнні загрози та недопущення ескалації воєнних конфліктів Україною розглядається посилення розвідувальної діяльності в інтересах підготовки та проведення Україною стратегічних комунікацій, контрпропагандистських заходів та інформаційно-психологічних операцій.

У статті 41 Воєнної доктрини зазначається, що з метою досягнення переваги над воєнним противником мають бути посилені заходи з реалізації державної інформаційної політики на тимчасово окупованій противником території і міжнародній арені. Зауважується, що забезпечення інформаційної складової воєнної безпеки здійснюватиметься шляхом запровадження ефективної системи заходів стратегічних комунікацій у діяльність органів сектору безпеки.

Зважаючи на зазначене фінансування заходів стратегічних комунікацій визначається Воєнною доктриною України одним з пріоритетних напрямів фінансування потреб оборони.

У Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої рішенням РНБОУ від 4 березня 2016 р. та Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 зазначається, що рівень забезпечення національної безпеки України залежить насамперед від ефективності функціонування відповідних органів державної влади, чіткого розподілу відповідальності й повноважень у визначених сферах діяльності та налагодженої взаємодії між ними. Зауважується, що визначаючи принципи, що закладені в основу розвитку сектору безпеки і оборони щодо інтеграції до європейських та євроатлантичних безпекових структур, Україна виходить з того, що розвиток і зміцнення ЄС та НАТО поглиблюють загальноєвропейську та міжнародну безпеку в усіх її вимірах та вимагають проведення відповідних демократичних перетворень національних безпекових інституцій [2].

Так, для ефективного розвитку сектору безпеки і оборони в сучасних умовах передбачається, зокрема створення та впровадження системи стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони.

У розділі 3 «Основні завдання розвитку сектору безпеки і оборони» Концепції визначаються основні шляхи досягнення необхідних оперативних та інших спроможностей складових сектору безпеки і оборони. Одним з ключових напрямів, що включає й публічну дипломатію, визначається проведення огляду сфери стратегічних

комунікацій сектору безпеки і оборони та її удосконалення з урахуванням досвіду держав-членів НАТО.

У Концепції зауважується, що розвиток системи управління сектором безпеки і оборони спрямований на забезпечення керівництва ним як цілісної системи, що побудована на таких принципах: налагодження співробітництва та ефективні стратегічні комунікації між суб'єктами сектору безпеки і оборони; залучення громадянського суспільства до прийняття найбільш важливих стратегічних рішень з питань забезпечення національної безпеки; чітка регламентація діяльності у секторі безпеки і оборони, що гарантує стабільний розвиток держави; застосування адаптивних стратегій управління, які передбачають залучення незалежних експертних організацій; прозорість та підзвітність суспільству.

У Концепції також закладені принципи, за якими має фінансуватись сфера безпеки і оборони – не менше 5 відсотків від валового внутрішнього продукту щороку, зокрема на видатки на оборону – не менше 3 відсотків валового внутрішнього продукту щороку, а на забезпечення розвитку оборонно-промислового комплексу – 0,5 відсотка валового внутрішнього продукту.

З огляду на все вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

По-перше, публічна дипломатія з урахуванням активного розвитку інформаційних технологій є одним з найголовніших, центральних невійськових засад забезпечення національної безпеки держави.

По-друге, уряди країн світу приділяють значну увагу розвитку публічної дипломатії.

По-третє, основним завданням публічної дипломатії в контексті забезпечення національної безпеки, американські адміністрації розглядають побудову довіри за кордоном серед місцевого населення до США, їх збройних сил, особливо в зонах проведення військових операцій.

По-четверте, актуальна на сьогодні Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів Америки, затверджена президентом Дональдом Трампом у грудні 2017 року, також підкреслює важливість публічної дипломатії для забезпечення національної безпеки США.

По-п'яте, Українські інституції з урахуванням сучасних викликів, в умовах військового конфлікту із Росією, проголошених євроатлантичних та євроінтеграційних устремлінь, оновлюють законодавчу базу, що стосується сфери національної безпеки і оборони, не оминаючи при цьому питання розвитку сфери публічної дипломатії.

Список використаної літератури

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> ; Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiiennoi doktryny Ukrainy» [Elektronnyi resurs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnia 2015 roku № 555/2015. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> ; Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 4 bereznia 2016 roku «Pro Kontseptsiuu rozvytku sektoru bezpeky i

oborony Ukrainy» [Elektronnyi resurs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 bereznia 2016 roku № 92/2016. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

3. Brown K. A. Public Diplomacy and National Security in 2017. Building Alliances, Fighting Extremism, and Dispelling Disinformation. Center for Strategic and International Studies [Electronic resource] / K. A. Brown, Sh. N. Green, J.. Wang // Center for Strategic and International Studies. – Mode of access : https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/170117_Brown_PublicDiplomacy2017_Web.pdf?FaqyYdWYJBGWo24kpc01vqlSW2ZcwyNf

4. Finding America's Voice: A Strategy for Reinvigorating U.S. Public Diplomacy [Electronic resource] : Report of an Independent Task Force Sponsored by the Council on Foreign Relations / P. Peterson, K. Bloomgarden, H. Grunwald, D. Morey, S. Telhami // Council on Foreign Relations Press. - 2003. - 93 p. - Mode of access : https://www.cfr.org/content/publications/attachments/public_diplomacy.pdf

5. Gates R. Global Leadership Campaign, Washington D.C. : As Delivered by Secretary of Defense Robert M. Gates, Washington, D.C. , Tuesday, July 15, 2008 [Electronic resource] / R. Gates // U.S. Department of Defense. – Mode of access : <https://archive.defense.gov/Speeches/Speech.aspx?SpeechID=1262>

6. National Security Strategy of the United States of America. December 2017 [Electronic resource]. - Mode of access : <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>

7. Neag M-M. Promoting Security Through Public Diplomacy / M-M. Neag // Revista Academiei Fortelor Terestre. - 2014. - №2. - P. 160-167.

8. Snow N. Public Diplomacy in a National Security Context / N. Snow // The Routledge Handbook of Security Studies / ed. by M. Dunn Cavelty and Th. Balzacq. – 2-nd edition. - London ; New York Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. - P. 393-403.

9. The National Security Need for Public Diplomacy. American Security Project Fact Sheet [Electronic resource] // American Security Project. – 2012. – Oct. 04. – Mode of access : <https://www.americansecurityproject.org/fact-sheet-the-national-security-need-for-public-diplomacy/>

10. Trofymenko M. Public Diplomacy in the Countries of Central and Eastern Europe: Experiences for Ukraine / M. Trofymenko, A. Trofymenko // Baltic-Black Sea Regionalisms : Patchworks and Networks at Europe's Eastern Margins / ed. by O. Bogdanova, A. Makarychev. - Springer, Cham, 2020. – P. 235-243.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

M. Trofymenko

THE ROLE OF PUBLIC DIPLOMACY IN THE PROVISION OF THE NATIONAL STATE SECURITY

The article analyzes the interaction between public diplomacy and national security. Modern international relations are stated to have undergone significant changes due to globalization. State has particularly lost its monopoly when it comes to development and implementation of foreign policy, non-state actors are gaining more weight and influence on the image of the country abroad which is promoted through numerous communication mechanisms provided by information technologies. In this situation, diplomatic activity comes with domestic and international communication. A growing number of states are kicking off information

campaigns in order to achieve foreign policy goals, as well as to strengthen domestic support of population.

The article states that in terms of national security, public diplomacy performs the following functions: promoting and securing vital national interests; acting as a major foreign policy tool; serving as a tool of reasonable power; influencing the opinions of the target audience abroad; representing and promoting national values; encouraging alliances and international cooperation; acting as a bridge for communication with citizens living abroad; initiating economic, cultural, educational and scientific exchanges.

The article focuses on the study of public diplomacy in the context of ensuring national state security. The pioneer investigators of the issue were the statesman Elihu Root, journalist Walter Lippmann and diplomat Edmund Gullion. The American authorities believe that major objective of public diplomacy in the context of national security is to establish trust and confidence of locals abroad to the US, its armed forces, especially in hotspots. This confidence in the US should gradually develop into a long-term cooperation between the states.

The current United States National Security Strategy, approved by President Donald Trump in December 2017, also highlights the importance of public diplomacy to ensure US national security.

The article suggests that considering the continuing military aggression of Russia in the East of Ukraine, the annexation of Crimea, the need to effectively counter Russian attacks in the information sphere, to convey objective information about Ukraine in the occupied territories of Donetsk, Luhansk regions, the Autonomous Republic of Crimea and the territory of Russia, the issue of public diplomacy for the sake of national security is gaining particular importance for Ukraine. The author provides analysis of the Military Doctrine of Ukraine and the Concept of Development of the Security and Defense Sector of Ukraine on the role of public diplomacy and strategic communications in ensuring the national security of Ukraine.

Public diplomacy is concluded to be one of the principal, central non-military foundations of national security against the background of active development of information technologies. The governments of the countries across the world pay considerable attention to the development of public diplomacy. At the legislative level, through allocation of considerable resources Ukraine has confirmed its intentions to develop public diplomacy.

Keywords: *national security, public diplomacy, defense diplomacy, military public diplomacy, strategic communications, inclusive diplomacy, national security strategy.*

УДК 32.01:303

М. В. Яковлєв

А. І. Суслов

С. Ф. Шулімов

КОНЦЕПТОПОЛІЯ ПОЛІТИЧНОЇ АНАЛІТИКИ ЯК ПРИКЛАДНОЇ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Стаття присвячена методологічній проблемі складників та специфіки концептополів політичної аналітики. Як прикладна політологічна дисципліна, політична аналітика безумовно опирається на категоріально-понятійний апарат політичної науки

та аналізу політики (policy analysis), проте як практична діяльність вона спрямована на вироблення конкретних рекомендацій, що залежать як від досліджуваного явища, так і від того, кому ці рекомендації будуть надаватися. У статті обґрунтовується позиція про те, що в цілому політологія та політична аналітика мають спільну концептосферу, проте концептополя політичної аналітики мають вузькогалузеву спрямованість. Політичний аналітик не може бути експертом з усіх можливих галузей, відтак рівень експертності визначається глибиною його знань концептів, категорій і понять в чітко окреслених, часто навіть ситуативних концептополях. При цьому у статті стверджується, що попри спеціалізованість аналітиків на конкретних темах, обов'язковою вимогою до експертності є володіння дослідницькою якісною чи кількісною методологією. Автори статті доходять висновку про те, що перспективним для подальших досліджень є розробка не лише категоріальних, але й процесуальних критеріїв якості політичної аналітики як прикладної політологічної дисципліни.

Ключові слова: *концептологія, методологія політичної науки, концептосфера політології, методи суспільствознавчих досліджень, галузева політологія, міждисциплінарні лінгвістично-політологічні дослідження.*

DOI 10.34079/2226-2830-2019-9-26-194-203

Постановка проблеми в загальному вигляді. Дослідження будь-якого явища неможливе без сукупності мовленнєвих засобів, серед яких особливе місце посідають визначення та категорії. По суті, дослідження починається з дефініювання явища, на аналіз та осмислення якого спрямовуватимуться зусилля науковця. У когнітивістиці та лінгвістиці активно розвивається *концептологія*, як напрям дослідження концептів. Концепт хоч і не має єдиного явища, а його визначення варіюються в залежності від наукового напрямку, все ж більшістю дослідників розуміється як щось складніше ніж просте визначення, як своєрідне ментальне втілення певного комплексного образу, оскільки «реальність відбивається у мові не безпосередньо, а саме через мову» [5 с. 235]. Безумовно, концепти бувають різні, вони позначаються не лише мовною, але й культуральною специфікою, що привело до появи різноманітним компаративних культурологічно-лінгвістичних напрямів досліджень, в яких концепти досліджуються не лише на рівні однієї мови чи культури, але й у порівняльному розрізі між різними соціально-культурними групами носіїв різноманітних мов. Можна також говорити про концепти в межах певних галузей знань. Приміром, для політичної науки метахтонним (тобто ключовим і дуже значимим) є концепт *ВЛАДА* (у когнітивних і лінгвістичних наукових розвідках концепти зазвичай прийнято подавати у такому вигляді – великими літерами курсивом), як для психології – *ПСИХІКА*, або *ЗДОРОВ'Я* чи *ХВОРОБА* для медицини. Сукупність концептів різного рівня формують системи – концептополя, з яких на найбільш загальному рівні формується концептосфера. Відповідно, кожна наукова галузь має свої концептополя, які уможливають науковий дискурс, саме завдяки якому науковці можуть досліджувати об'єкти та комунікувати науковій спільноті результати своїх студій. Безумовно це стосується і політичної науки в цілому, що особливо яскраво демонструє її теорія та історія разом з політичною філософією. Можна сміливо стверджувати, що не лише наукова, але навіть побутова політична дискусія не можлива без оперування низкою ключових концептів чи категорій: ми говоримо, приміром, про *ЧЕСНІСТЬ* виборів, про владу *НАРОДУ*, про *ПРОЗОРИСТЬ* ухвалених рішень, чи,

навпаки, про *КОРУМПОВАНІСТЬ* чиновників. Разом з тим, у політологічних розвідках, з одного боку, відчувається прогалина в міждисциплінарних лінгвістично-політологічних дослідженнях, а, з іншого боку (і, мабуть, внаслідок першої причини – відсутності достатньої кількості міждисциплінарних студій), окремим галузям прикладної політологічної діяльності (такі як, приміром, політична аналітика чи політичні технології) бракує концептологічних наукових розвідок, які, серед усього іншого, могли би також виступати засобами науково-теоретичної легітимації цієї практичної діяльності як (під)видів діяльності наукової. У цьому контексті справедливим видається питання про саму *природу* політичної аналітики як прикладного й водночас безумовно наукового виду діяльності. Можливо, саме особливості політичної аналітики в якийсь спосіб обумовлюють специфіку її концептополів.

Безперечно, якщо *аналізувати останні дослідження і публікації*, які в цілому стосуються політичної аналітики, то цю тему в Україні активно розвивають В. Тертичка, О. Кілієвич, О. Дем'янчук (який започаткував напрям «політологія державного управління»), О. Гарань як автор багатьох прикладних політично-аналітичних робіт та багато інших. Концептологічними дослідженнями в Україні також займаються багато науковців: А. Приходько, А. Косенко, І. Кожушко, Т. Пристайко та інші. Разом з тим, відчутна певна прогалина саме в міждисциплінарних мовознавчо-політологічних, а тим більше – інтердисциплінарно-методологічних дослідженнях. Варто відзначити, що у виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія, політологія» регулярно публікуються концептологічні розвідки, присвячені предметному дослідженню концептополів в історичних та політичних науках. Приміром, у випуску 13-14 за 2015 р. свою статтю про концепцію та поняття історії опублікувала М. Бодо [2], і в цьому ж випуску О. Балацька [1] пише про типологію політичного насилля як складової сучасного політичного процесу. У випуску 21 за 2018 р. І. Демиденко у своїй статті визначає як поняття явище «інтелектуальна міграція» та розробляє концептуальні підходи до його характеристик [3], і в цьому ж випуску міститься матеріал про відчуження як фактор політичної апатії та політичного абсентеїзму, автор – І. Лаврук [6]. Разом з тим, актуальним все ще залишається проблема активнішого напрацювання міждисциплінарних наукових розвідок у галузі концептології політичних явищ.

Така постановка питання дозволяє нам сформулювати *мету статті*: виявити особливості концептополів політичної аналітики, що обумовлені її специфікою як прикладної політологічної дисципліни. Досягнення цієї мети вочевидь передбачає виконання таких взаємопов'язаних завдань: 1) концептуалізувати ключові поняття концептології, зокрема *концептополе* та *концептосфера*; 2) виокремити сутнісні характеристики поняття *політика* для розуміння природи політичної аналітики як прикладного виду діяльності; 3) відкалібрувати підхід до розуміння *аналітики* в межах якісної та кількісної дослідницьких традицій; 4) апробувати розроблений аналітичний інструментарій та проілюструвати можливості розробленого підходу до розуміння концептополів політичної аналітики. Виконання цих завдань дозволить досягти поставленої мети, а відтак дозволить розширити методологічні горизонти в розумінні евристичних можливостей, а разом з них – наявних на цей час методологічних прогалин – в політичній аналітиці.

Отже, спершу розглянемо ключові поняття концептології. Варто почати з того, що при розгляді концептів слід мати на увазі їхню ієрархізованість. Провідний український дослідник-концептолог А. Приходько у своїй статті «Концептологія дискурсу, або

дискурсологія концепту» пише про те, що «системна організація будь-якого явища передбачає виділення таксонів вищого та нижчого порядку, які існують за принципом включеності одних до складу інших» [8, с. 348], на основі чого він пропонує виділяти такі таксони, як *макроконцепт*, *гіперконцепт*, *гіпоконцепт* [8, с. 348]. По суті, розрізнення між ними йде від репрезентації загальнолюдських понять (макроконцепти), до «ментальних феноменів меншого об'єму, чим загальнолюдські, але більшими, ніж власне концепти, а їхня система впорядковується за принципами протиставлень» (гіперконцепти), та, нарешті, до найдрібнішим і «неподільних далі конститuentів концептополя» [8, с. 349]. Відповідно, ми натрапляємо на поняття *концептополя*, з яких формується *концептосистема* [8, с. 348-349].

Можна припустити, що політологи у своїх працях оперують концептополями, проте не завжди називають їх «по імені». Розгляньмо такий приклад: британський професор політичного аналізу Шеффілдського університету (саме так і називається його посада англійською мовою – *Professor of Political Analysis*) Колін Хей, у своїй відомій праці «Політичний аналіз: критичний вступ» [10], будує виклад матеріалу переважно опираючись і на ключові для політичного аналізу концепти. Так, увесь другий розділ присвячений самій природі політичного й називається «Що ‘політичного’ в політичній науці?» [10, с. 59-88], а в наступному розділі (в якому розглядається протистояння структури та агентності, контексту та поведінку) у другому його підрозділі концептуалізуються «структура» та «агентність», прикладом операціоналізації яких Хей наводить прихід до влади фашистів у Німеччині в 1930-их рр. [10, с. 89-101]. У наступному, четвертому розділі, що в ньому розглядаються підходи до дослідження політичних змін, увесь другий розділ присвячений «аналітичним стратегіям концептуалізації змін» [10, с. 136-150]. Після цього, в наступному (п'ятому) розділі йдеться про концептуалізацію влади – цьому, власне, присвячений увесь розділ [10, с. 168-193]. Відповідно, довкола ключових концептів та їхніх концептополів й побудований виклад матеріалу про те, як? на думку Хей, коректно здійснювати політичний аналіз і що при цьому слід враховувати.

Разом з тим, стосовно прикладу з використанням концептів та концептополів у наведеній вище політологічній праці можна зробити такий закид: мовляв, використання концептів може бути прикладом того, що у політичній науці, як у науці суспільствознавчій, учені оперують складовими загальної для суспільних дисциплін складовими більш глобальної *концептосфери*. Це потребує від нас приділити увагу цьому терміну. Українська дослідниця І. Кожушко пише, що термін «концептосфера» у лінгвістичний слововжиток увів російський дослідник Д. С. Лихачов, на її думку, як синонім до термінологічної сполуки *концептуальна картина світу* [4, с. 285]. Розглянувши різні підходи до визначення та розуміння цих понять, вона доходить висновку, що їх варто «використовувати не в ролі синонімів, а в ролі гіпоніма й гіпероніма відповідно» [4, с. 287]. У статті А.В. Косенко, що присвячена проблемі дефініції концепту як ключового об'єкта мовознавчих досліджень, виділені напрямки «тлумачення дефініції концепту» [5, с. 235], серед яких є два напрями й два підходи: *когнітивно-психологічний* та *культурологічний* напрями, *структурно-системний* та *епістеміологічно-інформаційний* підходи [5, с. 235-237]. Обсяг цієї статті вочевидь не дозволяє розкрити бодай побіжно специфіку поглядів на концепти кожного з цих напрямів, проте самі їхні назви дозволяють нам уявити, що концепт можна тлумачити з позицій психології його сприйняття, зважаючи на особливості його розуміння в межах різних культур, зосереджувати увагу на його

структуру та функцію в межах систем, аналізувати зміст концепту та евристичні можливості передачі інформації. Відтак ми не можемо дати концепту однозначне визначення, проте ми можемо скласти уявлення про його основні функції та специфіку його розуміння в залежності від різних дослідницьких напрямів. Концепт вочевидь є ментальним відображенням дійсності, який може бути обумовлений мовою та культурою, в якій він функціонує, нести інформаційне навантаження та формування сприйняття людьми картини світу довкола них.

Вочевидь розуміння різних підходів до розуміння концепту недостатньо для того, щоб збагнути специфіку прикладних досліджень у практичних політичних дисциплінах, прикладом якої є політична аналітика. Розпочнімо розгляд методологічної складової нашої розвідки з *якісної* дослідницької методології. Група німецьких політологів Й. К. Блаттер, Ф. Яннінг, К. Вагеманн у своїй колективній монографії, присвяченій дослідженню політики з саме позицій якісної (якісницької) методології (праця називається *Qualitative Politikanalyse*), вже на самому початку, в підрозділі 1.1.1. ведуть мову про «нові теми та змісти», а сам підрозділ вони назвали «нові форми передачі політики (нім. *Politikvermittlung*) та медійного представлення політики (нім. *mediale Politikdarstellung*)» [9, с. 18-19]. Для теми нашої статті вочевидь цікавим є те, що вже сам перший, вступний розділ містить у собі так багато цікавих концептів, що їх німецька мова, завдяки своїй особливості, дозволяє формулювати у вигляді одного, складного слова. У книзі в подальшому розглядають підходу дискурс-аналізу до дослідження політики та якісного контент-аналізу, кейс-стаді (дослідження окремих випадків) тощо. Варто зауважити, що в уже загаданому підрозділі першого розділу також розкриваються причини « нової орієнтації » (нім. *Neuorientierung*) політичного аналізу з кількісної на якісну парадигму, що, зокрема, полягає в потребі більш глибокого дослідження феноменів суспільно-політичного життя в різних дискурсах, особливо якщо зважати на те, що багато які з них формуються (а в деяких випадках – як от через пропаганду – навіть насаджуються) за допомогою дискурсивних практик [9, с. 18]. Відтак ми можемо сформулювати загальне уявлення про те, що політична аналітика в якісній дослідницькій традиції в принципі не може обійтися без ключових концептів різних рівнів, що формують відповідні аналітичні концептополя.

На противагу до наведеної вище праці групи німецьких авторів, канадський політолог з Університету Вікторії Джеремі Вілсон у своїй книзі «Аналізуючи політику: вступ до емпіричних методів» [12], стисло викладає науковий підхід виключно в розумінні кількісної (статистичної або природничої) дослідницької традиції. У цілому текст Вілсона виглядає як підручник з кількісних методів – основ статистики: дизайн дослідження, представлений у другому розділі, є вочевидь кількісним (з відповідними ілюстраціями логіки перевірки гіпотез у кількісних дослідженнях), у третьому розділі читачі знайомляться зі шкалами вимірювання, теорією вимірювання і концептом валідності, після чого мова йде про проведення опитувань (розділ чотири), різні види експериментального та порівняльного аналізу (розділ п'ять), а в останньому розділі представлені статистичні тести на перевірку зв'язку між змінними номінальної, порядкової та інтервальних шкал, з примітками щодо засад багаточинникового аналізу. З огляду на те, що більшість розділів напряму не стосуються теми цієї статті, розгляньмо підрозділ під назвою «наука в політичній науці» (*The Science in Political Science*), в якому Вілсон навіть виділяє жирним шрифтом ключові концепції, через які він пояснює науковість політології [12, с. 5-9]. Першим концептом згадується *бігевіоралізм*, який «представляє собою протест проти зосередження у часи до Другої світової війни на формальних урядових інституціях та

конституціях» [12, с. 5]. Після критики легалістсько-інституційного підходу, Вілсон переходить до розкриття того, що він називає *scientific constitution*, що спокусливо перекласти дослівно як *наукова конституція*, але йдеться радше про *наукову організацію та структуру*, «першою засадою яких є *емпірицизм*» [слово виділено в оригіналі] - твердження, що світ не є науковим, якщо його неможна перевірити досвідом, на основі емпіричного матеріалу» [12, с. 6]. Другою засадою Вілсон виділяє дихотомію «має бути / є» (англ. *ought/is dichotomy*), тобто класичне розмежування між *емпіричними* та *нормативними* твердженнями [12, с. 6]. Далі по тексту читачі знайомляться з *відтворюваністю* (англ. *replication*) результатів, після чого в тексті Вілсон окремо не виділяє якихось концептів. У двох підрозділах, що слідує далі, «Критика наукового підходу» та «Політична наука як 'м'яка' наука», єдиними виокремленими концептами є *релятивізм* у першому [12, с. 10] та розмежування *індуктивного* та *дедуктивного* підходів у другому [12, с. 15]. Помітно, що в обґрунтуванні кількісного дослідницького підходу ми маємо справу з викладенням епістемологічних засад позитивізму та постпозитивізму, що так би мовити «вписує» все подальше викладення матеріалу, в якому пояснюється, як тлумачити значення кореляційно-регресійного аналізу, в межі цілої онтологічної дискусії про природу реальності, можливостей сприйняття та пізнання цієї реальності тощо. Отже, у цьому розумінні кількісний підхід, що формує і власні концептополя (переважно статистичного аналізу, але й також математичного моделювання), вписується у дуже велику наукову концептосферу смислів і значень.

Якщо «аналітику» можна розуміти як в значенні кількісної, так і в значенні якісної дослідницької традиції, то, вочевидь розгляд самого напряму «політична аналітика» буде неможливим без розгляду другого, ключового поняття *політика*. Звісно, обсяги цієї статті не дозволяють повні розглянути усе семантичне поле значень цього концепту, і, водночас, ми би не хотіли вдаватися до банальних, прописних істин про розмежування в англосаксонській традиції між *policy* та *politics*, про що в Україні вочевидь написано вже достатньо. Разом з тим, залишити поза увагою такий значний і важливий концепт неможливо, тому ми зробимо його стислий, методологічно-семантичний огляд за підходом, що його у своїй книжці, присвяченій світоглядним засадам теорій міжнародних відносин, зробив німецький політолог Герт Крелль [11]. Він починає з етимологічного розрізу – походження терміну від давньогрецького *πόλις* – «місто», «поселення», від якого, відповідно, походить і *πολίτης* в значенні «вільна людина», «громадянин», «містянин» (до цього, звісно, Крелль робить уточнення, що йшлося виключно про вільних чоловіків-землевласників як повноцінних громадян міста), від якого, своєю чергою, походить і прикметник *πολιτικός*, що стосується громадянського (німецькою в оригіналі вжито, відповідно, термін *bürgerlich*), державного, публічного (нім. *öffentlich*). Після цього наводиться термін *τα πολιτικά* (граматично – форма множини), як «публічне», «те, що стосується громадян/громадськості». У цій череді семантичної словобудови нам особливо корисним видається наступний крок, коли Крелль переходить до *πολιτική τέχνη* і перекладає його як *Staatskunst*, дослівно «мистецтво держави», після чого цитує Манфреда Шмідта: «мистецтво провадити публічні справи та керувати ними» [11, с. 20]. Також Крелль наводить термін *πολιτεία*, який умовно можна перекласти як «політичний порядок» і який був важливим вже у філософії Платона та Аристотеля [11, с. 20].

За реконструкцією вчених, давньогрецьке слово *πόλις* походить від праіндоєвропейського **tpolh-* (реконструйованого, відтак позначеного зірочкою), що означає «закрите, укріплене місце на горі», «вершину пагорба». Спорідненим до нього є

також санскритські **पुरः**, **पुरी** (за транслітерацією Міжнародної фонетичної асоціації /*purah*/ та /*purī*/ відповідно), що також означає «місто», «поселення». У контексті теми цієї статті, тобто нашого розгляду концептів політичної аналітики, першопочаткова етимологія слова «політика» в значенні саме окремого [захищеного] поселення метафорично і символічно вказує на важливість політики, пов'язаної з актуальним порядком денним життя конкретної громади, зі своїми культурними особливостями та, відповідно, окремо сформованими концептополями, що уможливають дискурс про політичне в межах окремої спільноти.

Саме в такому контексті і розуміють політику в традиції *policy sciences*. Якщо говорити про «класичне» дослідження публічної політики (англ. *public policy*), то у справді ґрунтовному підручнику-огляду цього наукового напрямку Вейн Парсонс у самому вступі пише про предмет аналізу та вказує на те, що аналізувати можна як сам процес здійснення публічної політики (до якого він ставить розлогий перелік питань: «як визначаються проблеми, як вони контекстуалізуються, як формулюється політика, приймаються рішення, оцінюється й впроваджується публічна політика») [7, с. 18], але так само він окремо виділяє «аналіз у межах здійснення політики і для нього» [7, с. 18], що вочевидь означає потребу в контекстних і конкретних концептополях. Проблема може визначатися по різному не лише через відмінності у баченні суті проблеми політики, але й через різні підходи до, так би мовити, «говоріння про політику». У патерналістській політичній культурі ключовими можуть бути концепти *ДЕРЖАВА*, *ВЛАДА* в розумінні *УРЯД* і так далі, на яких покладатиметься відповідальність за формулювання порядку денного та на який тиснутимуть громадяни зараз вирішення проблем життя громади. Натомість у більш ліберальному суспільно-політичному контексті більшого значення матиме *САМОУПРАВЛІННЯ*, у країнах ЄС – *СУБСИДІАРНІСТЬ*, відповідно більш ймовірним є контекстуалізація проблеми політики в руслі колективної відповідальності «на місцях», з залученням ресурсів місцевої громади тощо.

Зрештою, спробуймо розглянути викладений підхід на конкретному кейсі. У цьому контексті ілюстративно корисним є приклад *корупції*. Безумовно, таке явище існує, про нього говориться й пишеться багато, але як предмет політичної аналітики він потребує концептуалізації. Приміром, українська політологиня Галина Кохан присвятила свою кандидатську дисертацію явищу *політичної корупції*, і вже у першому розділі, після розгляду різних підходів до визначення цього явища, вона пише про «гносеологічні можливості визначення ‘політична корупція’» [7, с. 31], в якому, після розгляду різних підходів до визначення цього явища, Г. Кохан дає таке: «під згаданим явищем [політичної корупції] ми розуміємо корупцію, які обрані на посади через процедуру виборів і спрямовують свою діяльність на досягнення власних політичних і неполітичних цілей, використовують переваги посади, вплив та адмінресурс» [7, с. 49]. У цьому визначенні, на перший погляд, містяться загальновідомі речі, проте при ближчому розгляді ми маємо кілька концепцій, які потребуватимуть подальшого уточнення, якщо політична корупція має стати предметом політичної аналітики. Наприклад, аналітикові треба буде визначити, що таке «неполітичні цілі», чим саме і в яких випадках є «переваги посади», як саме і для яких посад слід розуміти «адмінресурс» - яким він є і як ним можуть зловживати, породжуючи політичну корупцію. Відповідно, якщо аналітик спеціалізується на темі політичної аналітики, його експертне знання охоплюватиме відповідну концептосферу, що складається з цих концептів, що в подальшому будуть концептуалізовані та операціоналізовані. На цьому етапі (концептуалізації та операціоналізації) актуальним

постає питання дослідницької методології: у випадку застосування кількісних методів ключовий для теми концепт має бути зрештою зведений до чітко вимірюваних змінних зі своїми значеннями та показниками, а у випадку якісної, інтерпретативної методології - до досліджуваних компонентів дискурсу чи чітких кейсів (у випадку дизайну кейс-стаді). Так само потрібні й вузькогалузеві знання, бо справедливо припустити, що корупційні схеми у випадку, скажімо, ринку землі чи продажу земельних ділянок під забудову відрізнятиметься від корупційних схем у, скажімо, закупівлях ліків, тож протидія політичній корупції в тіньовому ринку землі потребуватиме розуміння концептополя, відмінного від того, в якому доведеться працювати задля протидії фармакологічній мафії.

Викладений та проаналізований у цій статті матеріал дозволяє нам дійти таких висновків: 1) політична аналітика як прикладна політологічна дисципліна опирається на категоріально-понятійний апарат політичної науки, але саме лише володіння ключовими для політології концептами не є базовим критерієм експертності політичного аналітика; 2) володіння ключовими політологічними концептами є однією з передумов коректного застосування якісної дослідницької методології, яка в принципі вимагає глибокого розуміння понять і категорій на методологічному рівні, проте для експертності в конкретних галузях, що їх досліджує аналітик, необхідні фахові знання вузьких концептополів; 3) володіння базовими концептами політології є умовою правильної інтерпретації результатів кількісних політико-аналітичних розвідок, проте формування завдань для проведення статистичних обчислень вочевидь вимагає від аналітика коректної концептуалізації та операціоналізації понять, що означає, як у випадку якісної дослідницької традиції, наявність фахового розуміння конкретного концептополя; 4) окреслені у статті вимоги до розуміння концептополів прикладної сфери політичної аналітики (які можуть бути загальними виключно на рівні методології аналітики та на рівні метахтонних для політичної науки концептів), є *категоріальними*, водночас для їх глибшого розуміння необхідним є виділення й *процесуальних* вимог до якості політичної аналітики. З цього випливають і *перспективи подальших досліджень*: на глобальному рівні розуміння різних сфер дослідження влади та політичного (як окремого, особливого концепту) на особливу увагу заслуговують наукові розвідки з *процесу становлення* та *трансформації* цих концептів, щодо яких можна припустити, що в різні часи, в різних мовно-культурних та суспільно-політичних контекстах (особливо в періоди активних соціальних та економічних трансформацій) існували різні їх тлумачення, які, своє чергою, породжували різні теорії, приміром *liberty* в англо-саксонській традиції та *liberté* у французькій, які мають різні конотації значень попри спільну етимологію. По відношенню до політичної аналітики перспективними виглядають розробки критеріїв якості застосування дослідницької методології з використанням необхідного категоріально-понятійного апарату в *процесі* проведення аналітичної роботи.

Список використаної літератури

1. Балацька О. Б. Типологія політичного насилля як складової сучасного політичного процесу / О. Б. Балацька // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. – 2015. - Вип. 13-14. – С. 172-182 ; Balatska O. V. Typolohiia politychnoho nasyllia yak skladovoi suchasnoho politychnoho protsesu / O. V. Balatska // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istoriiia. Politolohiia. – 2015. – Vyp. 13-14. – S. 172-182.

2. Бодо М. Історія і подія. Поняття і концепція історії / М. Бодо // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. – 2015. - Вип. 13-

14. - С. 28-34 ; Bodo M. Istoriiia i podiia. Poniattia i kontseptsiiia istorii / M. Bodo // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istoriiia. Politolohiia. – 2015. – Vyp. 13-14. - S. 28-34.

3. Демиденко О. І. Явище інтелектуальної міграції: визначення поняття та концептуальні підходи до його характеристики / О. І. Демиденко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. – 2018. - Вип. 21. – С. 135-142 ; Demydenko O. I. Yavyshe intelektualnoi mihratsii: vyznachennia poniattia ta kontseptualni pidkhody do yoho kharakterystyky / O. I. Demydenko // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istoriiia. Politolohiia. – 2018. - Vyp. 21. – S. 135-142.

4. Кожушко І. Про специфіку вживання терміна "концептосфера" в сучасній когнітивній лінгвістиці / І. Кожушко // Лінгвістичні студії. - 2011. - Вип. 22. - С. 285-289 ; Kozhushko I. Pro spetsyfyku vzhывannia termina "kontseptosfera" v suchasni kohnityvni linhvistytsi / I. Kozhushko // Linhvistychni studii. - 2011. - Vyp. 22. - S. 285-289.

5. Косенко А. В. До проблеми дефініції концепту як стрижневого об'єкту мовознавчих розвідок / А. В. Косенко // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філологічна. - 2009. - Вип. 11. - С. 234-239 ; Kosenko A. V. Do problemy defynitsii kontseptu yak stryzhnevoho obiektu movoznavchykh rozvidok / A.V. Kosenko // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]. Ser. Filolohichna. - 2009. - Vyp. 11. - S. 234-239.

6. Лаврук І. М. Відчуження як фактор політичної апатії та політичного абсентеїзму / І. М. Лаврук // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. - 2018. - Вип. 21. - С. 183-190 ; Lavruk I. M. Vidchuzhennia yak faktor politychnoi apatii ta politychnoho absenteizmu / I. M. Lavruk // I. M. Lavruk // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Istoriiia. Politolohiia. - 2018. – Vyp. 21. - S. 183-190.

7. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики : пер. з англ. / В. Парсонс. – Київ : Києво-Могилянська акад., 2006. – 549 с. ; Parsons V. Publichna polityka: Vstup do teorii y praktyky analizu polityky : per. z anhl. / V. Parsons. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akad., 2006. – 549 s.

8. Приходько А. Н. Концептологія дискурса, или дискурсологія концепта / А.Н. Приходько // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Филологические науки.- 2005. – Т. 18(57), № 2. - С. 347-351 ; Prikhodko A. N. Kontseptologiya diskursa, ili diskursologiya kontseptu / A. N. Prikhodko // Uchenye zapiski Krymskogo federalnogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Filologicheskie nauki.- 2005. – Т. 18(57), № 2. - С. 347-351.

9. Blatter J. Qualitative Politikanalyse. Eine Einführung in Forschungsansätze und Methoden / J. Blatter, F. Janning, C. Wagemann. – Wiesbaden: Sozialwissenschaften, 2007. – 252 p.

10. Hay C. Political Analysis. A Critical Introduction / C. Hay. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2002. – 336 p.

11. Krell G. Weltbilder und Weltordnung Einführung in die internationalen Beziehungen / G. Krell. – Auflage: 4. überarbeitete und aktualisierte. - Baden-Baden: Nomos, 2009. – 449 s.

12. Wilson J. Analyzing politics. An Introduction to Empirical Methods / J. Wilson. – Ontario: Prentice-Hall Canada Inc, 1988. – 203 p.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2019 р.

M. Yakovlyev
A. Suslov
S. Shulimov

**CONCEPTS' FIELDS OF POLITICAL ANALYTICS AS A SUBFIELD OF
APPLIED POLITICAL SCIENCE**

This article is aimed at a very specific methodological problem: what makes the concepts' fields (a term taken from linguistics that denotes a system of interrelated notions and terms within a specific discourse which can also be a professional discourse – as in the case of political analytics or political science in general) in political analytics? It is obvious that political analytics is a part of broader subject of political science and it uses the terms and definition that are also used by political scientists and policy analysts (not to be confused with political analytics that is a bit different area of studies) but as a practical art and craft political analytics aim to provide politicians, governmental officials, and local authorities with very specific recommendations on political actions. The nature and content of such recommendations depend both upon the area of analysis (or the very specific phenomenon being analysed) and upon the power and authority of those who will have to deal i.e. implement such recommendations. It is claimed in this article that despite the fact that the concepts' sphere of both political science and political analysts is basically the same (any professional analysts should be familiar with the key concepts of 'power', 'authority' etc.), the concepts' fields in political analysis are by definition very narrow since the expertise of analysts in particular field should be very precise – it inevitably demands solid in-depth knowledge of the subject matter. A political analyst cannot be an expert in all possible fields of politics thus his or her level of expertise can be defined by his knowledge of concepts, terms, definitions in very specific and at times even situational concepts' fields – it is one of the many ways to evaluate the level of expertise of a given analyst: he or she should be more than just familiar with the basic terms but be able to follow the complexity of paths and interrelations between different concepts and discourses. Despite this, as it is also stated in this article, a narrow specialisation of political analysts still means that they should possess a solid practical knowledge of research methodology – be it in quantitative or in qualitative tradition. Conducting statistical analysis or discourse analysis also implies that the analysts understand the very important notions of validity, objectivity, intertextuality etc. The authors of this article arrive at a conclusion that the next step might lead to the development of not only categorial requirements, but also processual requirement by which the authors mean the quality of analytical process itself.

Key words: *conceptology, concept studies, political science methodology, concepts' sphere of political science, social science research methodology, applied political sciences, interdisciplinary linguistic-political studies.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНДРЮЩЕНКО КАТЕРИНА ДМИТРІВНА – студентка ОС «Магістр» 2 року навчання спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України.

ГАНЧЕВ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії України Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.

ГРИНЧУК МАРИНА СЕРГІЇВНА – аспірантка Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка.

ДОРОШ ЛЕСЯ ОЛЕКСІЇВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ІВАСЕЧКО ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», кандидат політичних наук.

КАРАМАН КОСТЯНТИН ВАЛЕРІЙОВИЧ – здобувач за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти спеціальності «Політологія» Маріупольського державного університету.

КЛИМЕНЧЕНКО МИКИТА В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ – студент СО «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ЛІВЦЬКА МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – студентка спеціальності «Міжнародні відносини» Київського університету економіки та права «КРОК».

ЛИСАК ВІКТОРІЯ ФЕОФАНІВНА – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ЛУБІНЕЦЬ ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії спеціальності 052 Політологія Маріупольського державного університету.

ЛЯСКОВСЬКА АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА – учениця 10 класу ліцею №303 м. Києва, слухачка МАНу.

ЛЯСКОВСЬКА СВІТЛАНА ПЕТРІВНА – докторка історичних наук, професорка кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України.

ПАНДАЗІ АНАСТАСІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – студентка ОС «Магістр» 2 року навчання, спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

ПАПАЗОВА АНЖЕЛА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

ПАПАЦ АЛІНА СЕРГІЇВНА – аспірант кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

ПАШИНА НАТАЛІЯ ПОЛІКАРПІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ПІЧАХЧІ АННА ІВАНІВНА – студентка спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» ОС «Магістр» Маріупольського державного університету.

РАБЧЕВСЬКА ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЇВНА – студентка ОС Магістр спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

СВЕТЛІЧНА ОЛЬГА ОЛЕКСІЇВНА – студентка СО «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

СУСЛОВ АНТОН ІГОРОВИЧ – бакалавр політології, аналітик Школи політичної аналітики Національного університету «Києво-Могилянська академія».

ТАРРАФ АЛЬБІНА ТАММАМОВНА – студентка спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» ОС «Магістр» Маріупольського державного університету.

ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) Маріупольського державного університету.

ХАРАХУРСАХ ВЛАДИСЛАВ ЕЛЬМАРОВИЧ – магістр історії та археології, вчитель історії Мангуської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 Першотравневої районної ради Донецької області.

ЦЕЦИК ЯРОСЛАВ ПЕТРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету Водного господарства та природокористування.

ЧОКОТИЛО НАДІЯ ЕДУАРДІВНА – студентка спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» ОС «Магістр» Маріупольського державного університету.

ШТЕПА ПОЛІНА ВАДИМІВНА – студентка I курсу магістратури за спеціальністю «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Національного університету «Львівська політехніка».

ШУЛІМОВ СТАНІСЛАВ ФЕДОРОВИЧ – бакалавр політології, аналітик Школи політичної аналітики Національного університету «Києво-Могилянська академія».

ЯКОВЛЄВ МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат політичних наук, директор Школи політичної аналітики та доцент кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

ANDRIUSHCHENKO KATERYNA – Master Student of History and Archeology, Mariupol State University.

ARABADZHY SVITLANA – PhD in History, Associate Professor of History Studies Department, Mariupol State University.

BALABANOV KOSTYANTYN – Doctor of Political Science, Professor of International Relations and Foreign Policy Department of Mariupol State University, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

CHOKOTYLO NADIYA – Master Student of International Relations, Public Communications and Regional Studies, Mariupol State University.

DOROSH LESIA – PhD in Political Science, Associate Professor of Political Science and International Relations Department, Lviv Polytechnic National University.

GANCHEV ALEXANDER – PhD in History, Associate Professor of Philosophy and History of Ukraine Department, Odessa National A.S. Popov Academy of Telecommunication.

GRYNCHUK MARYNA – Postgraduate student of the Institute of International Relations, Kyiv Taras Shevchenko National University.

IVASECHKO OLGA – PhD in Political Science, Associate Professor of Political Science and International Relations Department, Lviv Polytechnic National University.

KARAMAN KONSTANTYN – Postgraduate Student for the third (educational-scientific) level of higher education majoring in Political Science, Mariupol State University.

KHARAKHURSAKH VLADISLAV – Master of History and Archeology, History Teacher of Mangush Secondary School of the I-III stages No. 1 of Pershotravnevy District Council, Donetsk Region.

KLYMENCHENKO MYKYTA – Master Student of International Relations, Public Communications and Regional Studies, Mariupol State University.

KONSTANTYNOVA YULIYA – PhD in History, Associate Professor of International Relations and Foreign Policy Department, Mariupol State University.

LIASKOVSKA ANASTASIIA – 10th-year-student of Kiev Lyceum № 303, Junior Academy Student.

LIASKOVSKA SVETLANA – Doctor of Historical Science (Dr. Hab. in History), Professor of History of State and Law Department, National Academy of Security Service of Ukraine.

LIVITSKA MARYNA – Student of International Relations, «KROK» Kyiv University of Economics and Law.

LUBINETS DMYTRO – Postgraduate Student of 052 Political Science, Mariupol State University.

LYSAK VICTORIIA – Doctor of Historical Science, Professor of International Relations and Foreign Policy Department, Mariupol State University.

PANDAZI ANASTASIIA – Master Student of History and Archeology, Mariupol State University.

PAPATS ALINA – Postgraduate Student of History Studies Department, Mariupol State University.

PAPAZOVA ANGELA – PhD in History, Associate Professor of History Studies Department, Mariupol State University.

PASHYNA NATALIYA – Doctor of Political Science, Associate Professor of International Relations and Foreign Policy Department, Mariupol State University.

PICHAKHCHI ANNA – Master Student of International Relations, Public Communications and Regional Studios, Mariupol State University.

RABCHEVSKA OLEKSANDRA – Master Student of International Relations, Public Communications and Regional Studios, Mariupol State University.

SHTEPA POLINA – Master Student of International Relations, Public Communications and Regional Studios, Lviv Polytechnic National University.

SHULIMOV STANISLAV – Bachelor Student in Political Science, Analyst of Policy Analysis School, National University «Kyiv-Mohyla Academy».

SUSLOV ANTON – Bachelor Student in Political Science, Analyst of Policy Analysis School, National University «Kyiv-Mohyla Academy».

SVETLICHNA OLHA – Master Student of International Relations, Public Communications and Regional Studios, Mariupol State University.

TARRAF ALBINA – Master Student of International Relations, Public Communications and Regional Studios, Mariupol State University.

TROFYMENKO MYKOLA – PhD in Political Science, Professor of International Relations and Foreign Policy Department, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Affairs (International Cooperation), Mariupol State University.

TROFYMENKO ANASTASIA – PhD in Political Science, Senior Lecturer of International Relations and Foreign Policy Department, Mariupol State University.

TSETSYK YAROSLAV – PhD in History, Associate Professor of Public Administration, Documentation and Information Activities Department, National University of Water Management and Nature.

YAKOVLYEV MAKSYM – PhD in Political Science, Director of the School for Policy Analysis and Associate Professor of Political Science Department, National University «Kyiv-Mohyla Academy».

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем історії та політології. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток історичної та політологічної наук, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-чиїх прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері історії й політології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою

статтю або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обгрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» - три рази на рік.

Набір статей до друку у травні відбувається до 10 березня.

Набір статей до друку у серпні відбувається до 10 червня.

Набір статей до друку у грудні відбувається до 10 жовтня.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 березні, 10 червня і 10 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний

відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н.А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUSMANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано, що політичні процеси на транснаціональному рівні урядування обумовлені консенсусними формами взаємодії найбільш потужних акторів світової політики.

Ключові слова: *політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Рябека О. Світова держава як продукт глобалізованого організаційного розвитку / О. Рябека // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С.114–126 ; Riabeka O. Svitovaderzhavayakprodukthlobalizovanohoorhanizatsiinohorozvytku /

О. Riabeka // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2014. – Vyp. 3. – S.114–126.

2. ....

Стаття надійшла до редакції __.__.20__ р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states. ....

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» статтю _____ у розділі _____
назва статті історичні чи політичні науки

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові – науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи / навчального закладу.
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
Побатькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ підпис

_____ П.І.Б

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 26

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 075/19

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей